

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Яценко Віктор Олександрович

УДК 711.25

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІСТОБУДІВНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ
РОЗСЕЛЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

18.00.04 – Містобудування та ландшафтна архітектура

Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня доктора архітектури

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.О.Яценко

Науковий консультант: Панченко Тамара Федотівна,
доктор архітектури, професор

Київ-2021

АНОТАЦІЯ

Яценко В.О. Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури по спеціальності 18.00.04 – Містобудування та ландшафтна архітектура – Київський національний університет будівництва і архітектури МОН України, Київ, 2021.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено низку не вирішених питань, що вимагають першочергового наукового дослідження, вказано на зв'язок із законодавством України та науковими програмами; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; викладено наукову новизну, практичне значення, впровадження одержаних результатів дослідження та особистий внесок здобувача.

У першому розділі здійснено аналіз наукових праць стосовно понятійно-термінологічної системи «розселення»; вивчено та систематизовано теоретичні дослідження у сферах містобудування, географії, екології.

Відомо, що теорія розселення є складовою загальної теорії містобудування, яка мала певні етапи розвитку в Україні у період ХХ ст. від «соціального», «регіонального» до «агломераційного розселення». Враховуючи містобудівні умови, виділялись такі форми розселення як «селищна», «міська», «міжселенна», «регіональна», які у залежності від просторової організації, природних та соціально-економічних умов поділялись на «автономні» та «групові» (І.Фомін).

В Україні у сфері адміністративно-територіального поділу держави першим кроком «децентралізації» стали положення Конституції УНР (1918р.), де зазначалось, що Україна складається із «земель», «волостей» та «громад».

Для української теорії та практики містобудування і регіонального (районного) планування характерним є те, що велика увага приділялась і приділяється процесам просторової взаємодії поселень. Саме просторовий

розвиток і став основою регіонального та районного планування, яке в нашій країні досягло високого рівня.

Дослідження та систематизація теоретичних робіт українських вчених, присвячених різним аспектам просторового розвитку систем розселення свідчать про наявність альтернативних наукових підходів до цієї проблеми, що відображено в різних концептуальних моделях: від «географічної моделі»; «моделі динамічної системи» демо-екологічного типу; «регіональної моделі територіального прогнозування»; до моделей «містобудівних», «еколого-містобудівних» та містобудівних «інформаційних систем».

Що стосується «локальної системи розселення», автор спирається на таке трактування (Е.Алаєв): «Локальна система розселення» – це мережа поселень в межах контактної території, об'єднаних між собою спільними зв'язками-виробничими, транспортними, обслуговування та інформації населення, єдиною політикою природокористування і охорони довкілля та централізацією управління автономними об'єктами системи.

У державних будівельних нормах України «Містобудування. Планування і забудова територій» (2019 р.) науково обґрунтовано такі основоположні форми інтеграції населених пунктів: «групові форми розселення» – це сукупність населених пунктів місцевого (локального), районного (міжрайонного), регіонального (міжрегіонального) рівнів, що мають відповідні рекомендовані параметри.

З урахуванням рівневої типології систем розселення встановлено, що «локальна система розселення» місцевого рівня в умовах об'єднаних територіальних громад – це сукупність населених пунктів, основою інтеграції яких є не тільки спільні територіальні межі, але й центри розвитку економіки, об'єкти обслуговування та осередки культури; «об'єднана територіальна громада (ОТГ)» – це адміністративно-територіальна одиниця базового рівня, до якої належать один або декілька населених пунктів з населенням не менше 1500 жителів; громада може бути міською, селищною або сільською.

У другому розділі розглянуто поступальний розвиток містобудування, представлено класифікацію, рівні та параметри систем розселення, визначено специфіку формування локальних систем розселення територіальних громад в умовах приміських зон та зон впливу міст-центрів.

Стосовно даної проблеми дослідження систем розселення можна виділити такі еволюційні аспекти: а) *історичний*; б) *адміністративно-територіальний*; в) *функціонально-планувальний*.

Теоретично обґрунтовано, що складовими елементами систем розселення є населені пункти, класифікація яких відповідно ДБН.Б.2.2.-12:2019 визначає за чисельністю населення. Наукові дослідження автора доводять, що за іншими критеріями можуть бути також виділені населені пункти: за *просторовим* положенням; *природно-географічними* умовами; *функціональним* профілем; *адміністративним* значенням; *функціонально-планувальними* ознаками; *режимними вимогами*; *інноваційними концепціями*.

Встановлено, що у сучасних умовах здійснення значних змін в адміністративно-управлінських структурах, в земельних відносинах, у сферах охорони довкілля, здоров'я і освіти населення, необхідно розроблення спеціальної містобудівної документації для об'єднаних територіальних громад у різних областях України, у якій повинно бути враховано: рівень та темпи економічного розвитку громад; показники ступеню урбанізації, демографічного стану та екологічної ситуації; наявність інженерно-транспортної інфраструктури; виробничий та природно-культурний потенціал розвитку населених пунктів.

Одним із найактивніших напрямків формування об'єднаних територіальних громад і, відповідно, локальних систем розселення є містобудівні умови приміських зон найкрупніших і крупних міст, зовнішньою межею яких є ізохрона 45-60 хвилинної доступності міста-центру громадським транспортом.

Носієм «резервних територій» для перспективного розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад є зони впливу міст-центрів та систем розселення різного ієрархічного рівня (місцевого, районного, регіонального). Міські і сільські поселення, розташовані у зонах впливу

найкрупніших, крупних та великих міст, є не тільки основою для об'єднання їх у межах спільних територіальних громад, але сьогодні деякі з них вже функціонують за новими принципами місцевого самоврядування.

Одним із важливих питань є те, що в програмах нової реформи щодо створення об'єднаних територіальних громад як основи розвитку групових систем розселення місцевого рівня чітко не визначено шляхи врегулювання різних форм власності на землю та природні ресурси; не вказано, який процент, які саме і на яких засадах будуть використовуватись землі державної власності, що здатне зруйнувати нову систему відносин при об'єднанні громад ще на початку її впровадження.

Значними загрозами для організації програми цієї реформи уже зараз можна вважати: а) «економічну неспроможність» переважної більшості територіальних громад; б) «недостатність або відсутність ресурсів»; в) «необґрунтоване відчуження земель»; г) «існуючі бар'єри»; д) «конкуренція між суб'єктами інтеграції».

У третьому розділі представлено загальні методи дослідження систем розселення різного ієрархічного рівня; досліджено методичні підходи до встановлення спільних меж об'єднаних територіальних громад; запропоновано методи оцінки факторів впливу на структуру локальних систем розселення.

У дисертації систематизовано та використано загальні наукові методи дослідження (літературного, статистичного, законодавчого аналізу), методи наукового обґрунтування об'єкта дослідження (теоретико-логічного моделювання, інтегрально-структурного, кластерного планування), методи типології ОТГ та класифікації поселень.

Автором визначено пріоритетні завдання організації об'єднаних територіальних громад з позиції містобудівної діяльності: 1) виконання відповідної містобудівної документації щодо встановлення «загальних меж», «розмежування окремих об'єктів»; 2) «оформлення юридичного статусу» всіх видів поселень та їх об'єднаної системи в цілому; 3) «введення мораторію» на

появу містобудівних новоутворень; 4) розроблення «механізму ефективного використання земельних ресурсів» ОТГ.

Щодо вище визначених пріоритетних завдань, то вони можуть бути вирішені за умов нових методичних підходів до нейтралізації «конфлікту інтересів» різного характеру (приватних, муніципальних, регіональних).

Метод типології дозволив виявити особливості створення об'єднаних територіальних громад; у результаті узагальнення та систематизації науково-проектних робіт визначено основні типи об'єднаних територіальних громад, які створюються у різних містобудівних умовах.

Методи виявлення *факторів впливу* на встановлення спільних меж групового розселення та на формування локальних систем населених пунктів, запропоновані автором, базуються на даній типології громад, які створюються у вищенаведених умовах та враховують одночасно природно-географічні умови розміщення поселень, їх переважаючі господарські функції, наявність об'єктів культурної спадщини тощо.

Методи *визначення спільних меж* об'єднаних територіальних громад орієнтовані на організацію міжселенних зв'язків (виробничих, культурно-побутових та інших) та на виявлення меж зони впливу міста-центру. Враховуючи, що спільні межі об'єднаних територіальних громад встановлюються також за *адміністративним принципом* приналежності землеволодінь міським і сільським радам з урахуванням визначених за *методичним підходом* меж зони впливу міста – центру ОТГ, слід розробляти проектні *«комплексні межі»* конкретного територіального об'єкту при виконанні містобудівної документації.

Із застосуванням методів теоретико-логічного та структурно-планувального моделювання автором розроблено *«концептуальну модель»* формування локальної системи розроблення ОТГ; запропоновано *«структурну модель»* локальної системи ОТГ та *альтернативні прийоми* її просторової реалізації (вузлова, лінійна, централізована) на прикладі Коблевської ОТГ.

У четвертому розділі представлено стратегічне осмислення тенденцій формування об'єднаних територіальних громад; визначено моделі об'єднуваних

форм управління; встановлено необхідність розроблення наукових обґрунтувань доцільності створення об'єднаних територіальних громад у конкретних умовах.

Відповідно до еволюційних етапів розвитку містобудівної теорії розвиток систем розселення відбувався на основі таких головних *парадигм* (І.О.Фомін): а) ідеологічної; б) функціонально-планувальної; в) системно-структурної; г) екологічної; д) культурологічної. [195, 196]

На основі вивчення відповідної законодавчої бази, статистичних даних за період 2016-2019 р.р., проектної містобудівної документації (понад 25 проектів) щодо розвитку нових форм розселення та визначення сучасних тенденцій об'єднання населених пунктів у межах взаємопов'язаних територіальних громад представлено *концептуальні засади* формування інтегрованих просторових структур розселення.

Доведено, що утворення об'єднаних територіальних громад повинно відбуватись не тільки адміністративними методами згідно Законів України, але й на основі *наукових обґрунтувань доцільності* такого об'єднання.

У висновках таких наукових обґрунтувань повинні встановлюватись: а) «індивідуальні особливості» поселень; б) визначатись засоби управління на засадах «підпорядкування або рівності»; в) обиратись «потенційні адміністративні центри» локальних систем розселення на основі «рейтингових показників» (транспортної доступності, основних фондів, трудового потенціалу тощо).

Обґрунтована автором парадигма розселення на місцевому рівні – «населені пункти – об'єднана територіальна громада» відповідає політико-економічним процесам *децентралізації*, підвищенню ролі *самоврядування* та *реформуванню* існуючих органів управління в Україні – у трирівневу систему адміністративно-територіального устрою відповідно до змін в Конституції: I рівень – об'єднана територіальна громада; II рівень – район (повіт); III рівень – регіон.

Доведено, що створені об'єднані територіальні громади в Україні сьогодні є тільки юридично оформленими утвореннями і формуються переважно за відсутності проектно-планувальної документації, стратегічних програм соціально-

економічного розвитку та перспективних планів архітектурно-містобудівної організації.

У п'ятому розділі сформульовано основні принципи формування об'єднаних територіальних громад та розроблено планувальні моделі нового типу структур розселення; встановлено особливості організації локальних екомереж та туристично-рекреаційного простору об'єднаних громад; надано пропозиції щодо розроблення проектної документації з планування даних об'єктів.

Приймаючи за основу положення «Європейської Хартії місцевого самоврядування і регіонального планування» автором науково обґрунтовано основні *містобудівні принципи* просторового розвитку об'єднаних населених пунктів в рамках сукупності територіальних громад:

- принцип «*інноваційної інтеграції*»;
- *інноваційність* (порівняно з існуючим станом);
- принцип «*дискретно-просторового розвитку*»;
- принцип «*створення локальних екомереж*»;
- принцип «*збереження дезурбанізованого середовища*»;
- принцип «*спадкоємного збереження культурно-етнічної спадщини*»;
- принцип «*створення туристично-рекреаційного простору*» у межах локальних систем розселення.

Встановлено, що функціональні аспекти проектування «об'єднаної територіальної громади (ОТГ)» і «локальної системи розселення ОТГ» відрізняються різним концептуальним підходом щодо отримання кінцевого результату: у першому випадку це напрямок територіального планування (ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад»); у другому – «просторового планування» (без сучасного нормативно-методичного забезпечення). Автором запропоновано виділити *території*: природно-заповідні; природно-рекреаційні; оздоровчі; природно-виробничі; охоронно-захисні; містобудівного освоєння.

При проектуванні локальних систем розселення ОТГ склад і зміст відповідних пропозицій і стосується формування запропонованих відповідних

підсистем (мереж): населених пунктів; виробничих об'єктів; інженерних споруд; закладів соціально-культурного призначення; туристично-рекреаційних комплексів та історичних поселень-центрів туризму.

Враховуючи дискретно-просторовий (кластерний) принцип планування локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад, доцільно дотримуватись контрольних показників співвідношення загальної довжини спільної межі даних громад, площі їх територій та віддалі між точками (населеними пунктами), які визначаються «коефіцієнтом компактності».

Ключові слова: локальна система розселення, містобудівна система, об'єднана територіальна громада, адміністративний поділ, децентралізація, рекреація.

ABSTRACT

Yatsenko V.O. Urban planning bases of development of the in-plant systems of розселення of the incorporated territorial communities. – It is Qualifying scientific work on rights for a manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of architecture for specialities 18.00.04 – Urban planning and landscape architecture – Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The introduction substantiates the relevance of the dissertation topic, identifies a number of unresolved issues that require priority research, points to the connection with the legislation of Ukraine and research programs; the purpose, tasks, object, subject and methods of research are formulated; scientific novelty, practical significance, implementation of the obtained research results and personal contribution of the applicant are stated.

In the first section the analysis of scientific works concerning the conceptual and terminological system of "settlement" is carried out; studied and systematized theoretical research in the fields of urban planning, geography, ecology.

It is known that the theory of settlement is a component of the general theory of urban planning, which had certain stages of development in Ukraine during the twentieth century. from "social", "regional" to "agglomeration resettlement". Taking into account urban conditions, such forms of settlement as "settlement", "urban", "intersettlement", "regional" were distinguished, which depending on the spatial organization, natural and socio-economic conditions were divided into "autonomous" and "group" (I. Fomin).

In Ukraine, in the sphere of administrative-territorial division of the state, the first step of "decentralization" was the provisions of the Constitution of the Ukrainian People's Republic (1918), which stated that Ukraine consists of "lands", "parishes" and "communities".

Ukrainian theory and practice of urban planning and regional (district) planning is characterized by the fact that much attention was paid and is paid to the processes of spatial interaction of settlements. It is spatial development that has become the basis of regional and district planning, which has reached a high level in our country.

Research and systematization of theoretical works of Ukrainian scientists on various aspects of spatial development of settlement systems indicate the existence of alternative scientific approaches to this problem, which is reflected in various conceptual models: from the "geographical model"; "Models of dynamic system" of demo-ecological type; "Regional model of territorial forecasting"; to models of "town-planning", "ecological-town-planning" and town-planning "information systems".

As for the "local resettlement system", the author relies on the following interpretation (E. Alaev): "Local resettlement system" is a network of settlements within the contact area, united by common links-production, transport, service and information population, a unified policy of nature management and environmental protection and the centralization of management of autonomous objects of the system.

In the state building norms of Ukraine "Urban planning. Planning and development of territories "(2019) scientifically substantiated the following basic forms of integration of settlements:" group forms of settlement "is a set of settlements of local (local), district (interdistrict), regional (interregional) levels, which have the appropriate recommended parameters.

Taking into account the level typology of settlement systems, it is established that the "local settlement system" of the local level in the conditions of united territorial communities is a set of settlements based on integration not only common territorial borders, but also economic development centers, service facilities and cultural centers; "United territorial community (UTG)" is an administrative-territorial unit of the basic level, which includes one or more settlements with a population of at least 1500 inhabitants; the community can be urban, township or village.

The second section considers the progressive development of urban planning, presents the classification, levels and parameters of settlement systems, determines the

specifics of the formation of local settlement systems of territorial communities in suburban areas and areas of influence of urban centers.

In relation to this problem of study of settlement systems, the following evolutionary aspects can be distinguished: a) historical; b) administrative-territorial; c) functional and planning.

It is theoretically substantiated that the constituent elements of settlement systems are settlements, the classification of which, respectively, determines DBN.B.2.2.-12: 2019 by population. The author's scientific research proves that settlements can also be distinguished by other criteria: by spatial position; natural and geographical conditions; functional profile; administrative significance; functional and planning features; regime requirements; innovative concepts.

It is established that in the current conditions of significant changes in administrative structures, land relations, environmental protection, health and education, it is necessary to develop special urban planning documentation for the united territorial communities in different regions of Ukraine, which should be taken into account: the level and pace of economic development of communities; indicators of the degree of urbanization, demographic status and environmental situation; availability of engineering and transport infrastructure; production and natural-cultural potential of settlements development.

One of the most active areas of formation of united territorial communities and, accordingly, local settlement systems is the urban conditions of suburban areas of the largest and largest cities, the outer limit of which is the isochronous 45-60 minute accessibility of the city center by public transport.

The carrier of "reserve territories" for the long-term development of local settlement systems of united territorial communities are the zones of influence of city centers and settlement systems of different hierarchical levels (local, district, regional). Urban and rural settlements, located in the areas of influence of the largest, largest and largest cities, are not only the basis for their unification within common territorial communities, but today some of them already operate according to the new principles of local self-government.

One of the important issues is that the programs of the new reform on the creation of united territorial communities as a basis for the development of group settlement systems at the local level do not clearly define ways to regulate various forms of land and natural resources; it is not specified what percentage, what and on what basis the state-owned lands will be used, which is capable of destroying the new system of relations in the unification of communities even at the beginning of its implementation.

Significant threats to the organization of the program of this reform can already be considered: a) "economic insolvency" of the vast majority of territorial communities; b) "insufficient or lack of resources"; c) "unjustified alienation of land"; d) "existing barriers"; e) "competition between the subjects of integration".

The third section presents general methods for studying settlement systems of different hierarchical levels; methodical approaches to establishment of common borders of the united territorial communities are investigated; methods for estimating the factors influencing the structure of local settlement systems are proposed.

The dissertation systematizes and uses general scientific research methods (literary, statistical, legislative analysis), methods of scientific substantiation of the research object (theoretical and logical modeling, integral-structural, cluster planning), methods of OTG typology and settlement classification.

The author identifies the priority tasks of the organization of united territorial communities from the standpoint of urban planning activities: 1) implementation of relevant urban planning documentation to establish "common boundaries", "delimitation of individual objects"; 2) "registration of the legal status" of all types of settlements and their integrated system as a whole; 3) "introduction of a moratorium" on the emergence of urban development; 4) development of a "mechanism for the efficient use of land resources" OTG.

Regarding the above-identified priority tasks, they can be solved under the conditions of new methodological approaches to neutralizing the "conflict of interests" of different nature (private, municipal, regional).

The method of typology allowed to reveal features of creation of the united territorial communities; as a result of generalization and systematization of scientific

and design works the basic types of the united territorial communities which are created in various town-planning conditions are defined.

The methods of identifying factors influencing the establishment of common boundaries of group settlement and the formation of local systems of settlements, proposed by the author, are based on this typology of communities created in the above conditions and take into account the natural and geographical conditions of settlements, their predominant economic functions. cultural heritage objects, etc.

The methods of determining the common boundaries of the united territorial communities are focused on the organization of inter-village relations (industrial, cultural and household and others) and on the identification of the boundaries of the zone of influence of the city-center. Given that the common boundaries of the united territorial communities are also established on the administrative principle of land ownership of city and village councils, taking into account the methodological approach defined by the boundaries of the zone of influence of the city – OTG center, it is necessary to develop project "complex boundaries" documentation.

Using the methods of theoretical-logical and structural-planning modeling, the author developed a "conceptual model" of the formation of a local system of OTG development; the "structural model" of the local OTG system and alternative methods of its spatial implementation (nodal, linear, centralized) on the example of Koblev OTG are offered.

The fourth section presents a strategic understanding of the trends in the formation of united territorial communities; models of unifying forms of management are defined; the necessity of development of scientific substantiations of expediency of creation of the united territorial communities in concrete conditions is established.

In accordance with the evolutionary stages of development of urban theory, the development of settlement systems took place on the basis of the following main paradigms (IO Fomin): a) ideological; b) functional and planning; c) system-structural; d) environmental; e) culturological. [195, 196]

Based on the study of the relevant legal framework, statistical data for the period 2016-2019, project urban planning documentation (more than 25 projects) on the

development of new forms of settlement and identification of current trends in the unification of settlements within interconnected territorial communities principles of formation of integrated spatial structures of settlement.

It is proved that the formation of united territorial communities should take place not only by administrative methods according to the Laws of Ukraine, but also on the basis of scientific substantiations of expediency of such association.

The conclusions of such scientific substantiations should establish: a) "individual features" of settlements; b) to determine the means of governance on the basis of "subordination or equality"; c) select "potential administrative centers" of local resettlement systems on the basis of "rating indicators" (transport accessibility, fixed assets, labor potential, etc.).

The author's paradigm of resettlement at the local level - "settlements - a united territorial community" corresponds to the political and economic processes of decentralization, increasing the role of self-government and reforming existing governments in Ukraine - in a three-tier system of administrative-territorial organization in accordance with the Constitution: level - united territorial community; II level - district (county); Level III - region.

It is proved that the created united territorial communities in Ukraine today are only legally formalized formations and are formed mainly in the absence of design and planning documentation, strategic programs of socio-economic development and long-term plans of the architectural and town-planning organization.

The fifth section formulates the basic principles of formation of united territorial communities and develops planning models of a new type of settlement structures; the peculiarities of the organization of local ecological networks and tourist-recreational space of united communities are established; provided proposals for the development of project documentation for the planning of these facilities.

Taking as a basis the provisions of the "European Charter of Local Self-Government and Regional Planning", the author scientifically substantiated the basic urban principles of spatial development of integrated settlements within a set of territorial communities:

- the principle of "innovative integration";
- innovation (compared to the current state);
- the principle of "discrete-spatial development";
- the principle of "creation of local eco-networks";
- the principle of "preservation of the deurbanized environment";
- the principle of "hereditary preservation of cultural and ethnic heritage";
- the principle of "creation of tourist and recreational space" within local settlement systems.

It is established that the functional aspects of the design of the "united territorial community (OTG)" and "local settlement system OTG" differ in different conceptual approach to the end result: in the first case it is the direction of spatial planning (DBN B.1.1-21: 2017 "Composition and the content of the planning scheme of the territory on which the powers of village, settlement, city councils are exercised "); in the second - "spatial planning" (without modern regulatory and methodological support).

The author proposes to allocate the following territories: nature reserves; natural and recreational; health; natural production; security and protective; urban development.

When designing local OTG settlement systems, the composition and content of the relevant proposals relates to the formation of the proposed relevant subsystems (networks): settlements; production facilities; engineering structures; socio-cultural institutions; tourist and recreational complexes and historical settlements-centers of tourism.

Given the discrete-spatial (cluster) principle of planning local settlement systems of united territorial communities, it is advisable to follow the control indicators of the ratio of the total length of the common border of these communities, the area of their territories and distances between points (settlements).

Key words: local settlement system, urban planning system, united territorial community, administrative division, decentralization, recreation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. **Яценко В.О.** Нова стратегія адміністративної політики – розвиток чи балансування між проблемами та ризиками в містобудівній діяльності. Інноваційні технології в архітектурі і дизайні. Колективна монографія: Харків, 2017, С. 15-22. ISBN 978-617-7204-48-9.
2. **Яценко В.О.,** Кушніренко М.М., Павловський О.Б., Патров С.Б. Проблеми формування перспективної функціонально-планувальної структури Подолу. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2000. Вип. 7. С. 48-55. ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: систематизація основних функціональних елементів та їх застосування в історичному середовищі Подолу.*
3. **Яценко В.О.** Из истории развития градостроительной нормативной документации. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 20. С.396-401. ISSN 2076-815X.
4. **Яценко В.О.** Особливості законодавчої та нормативної бази в розробці та погодженні проектної документації. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 21. С. 367-376. ISSN 2076-815X.
5. **Яценко В.А.** Предпосылки зарождения и становления нормативной базы градостроительства на Украине в начале XX века. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2009. Вип. 35. С. 510-516. ISSN 2076-815X.
6. **Яценко В.А.** Теория и практика градостроительства Донбасса в начале 20 века. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2013. Вип. 50. С. 810-817. ISSN2076-815X.

7. **Яценко В.А.** Поселковое строительство – одно из направлений решения жилищной проблемы промышленных районов в 20-30 годы. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 51. С. 731-740.

8. **Яценко В.А.** Сказка о «мужике» и «медведе» или почему нет согласия между сельским расселением и аграрными реформами. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 52. С. 466-482. ISSN 2076-815X.

9. **Яценко В.О.** Трудовой потенциал сельского расселения, його стан і перспективи. Містобудування та територіальне планування наук: – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 53. С.594-600. ISSN 2076-815X.

10. **Яценко В.А.** Формирование сельского расселения как результат эволюционных изменений в аграрной политике Украины. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 35. С. 289-302. ISSN 2077-3455.

11. **Яценко В.О.** Дачні та садові території – місце відпочинку чи місце проживання: наук. – техн. збірник. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2014. Вип. 36. С.357-367. ISSN 2077-3455.

12. **Яценко В.О.** Процес руйнування системи сільського розселення та села, як стала аграрної політики в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 37. С. 307-313. ISSN 2077-3455.

13. **Яценко В.О.** Котеджні містечка – новий елемент системи розселення приміської зони великих міст України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 38. С. 349-358. ISSN 2077-3455.

14. **Яценко В.О.** Субурбанізація як процес міської інтервенції сільськогосподарських територій. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 39. С. 269-277. ISSN 2077-3455.

15. **Яценко В.О.** Приміська зона – ретроспектива, реальність, перспектива. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 40. С. 331-340. ISSN2077-3455.

16. **Яценко В.О.** Елементи культурно-історичного середовища – об'єкт спільних інтересів міста та приміської зони. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 41. С. 242-245. ISSN 2077-3455.

17. **Яценко В.О.** Негаразди сільського розселення України та можливі шляхи його покращення. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 55. С.505-511. ISSN 2076-815X.

18. **Яценко В.О.** Чорнобиль-Прип'ять – історія, архітектура, забуття. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 57. С. 491-500. ISSN2076-815X.

19. **Яценко В.О.** Розвиток міст та його вплив на процеси функціонування прилеглих територій. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 59. С. 505-511. ISSN 2076-815X.

20. **Яценко В.О.** Еволюція теорії регіонального планування, як зміна парадигм суспільного розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 60. С. 370-377. ISSN 2076-815X.

21. **Яценко В.О.** Територіальна громада – «сучасний феодалізм», самоврядування чи результат прогностичного регіонального планування. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 62. С. 563-569. ISSN 2076-815X.

22. **Яценко В.О.** Передумови та початок зародження регіонального планування в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 42. С. 252-258. ISSN 2077-3455.

23. **Яценко В.О.** Договір як один з шляхів формування адміністративно-територіального устрою групових форм розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 45. С. 321-327. ISSN 2077-3455.

24. **Яценко В.О.** Прологомен перспектив формування територіальних громад як групових форм розселення. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 47. С. 428-434. ISSN 2077-3455.
25. **Яценко В.О.** Класифікація територіальних громад за системністю функціонально-структурних елементів. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 49. С. 380-388. ISSN 2077-3455.
26. **Яценко В.О.** Групова система населених місць, еволюція формування поняття. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 63. С. 541-549. ISSN2076-815X.
27. **Яценко В.О.** Агломерація як об'єднання локальних групових систем (територіальних громад). Містобудування та регіональне планування. Київ, 2017. Вип. 64. С. 459-464. ISSN2076-815X.
28. **Яценко В.О.** Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 65. С. 570-582. ISSN2076-815X.
29. **Яценко В.О.** Значення системи містобудівного планування в соціально-економічному розвитку територіальних громад. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 305-313. ISSN 2077-3455.
30. **Яценко В.О.** Трансформація парадигми містобудівного планування в нових соціально-адміністративних умовах. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 66. С. 681-689. ISSN2076-815X.
31. **Яценко В.О.** Національна політика децентралізації як містобудівний процес зміни системи розселення України. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 67. С. 546-553. ISSN2076-815X (print). ISSN 2522-9206 (online).

32. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Принципи та планувальні моделі формування нового типу локальних систем розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2019. Вип. 54. С. 352-365. ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: обґрунтування локальних систем сформованих в умовах об'єднаних територіальних громад як нового об'єкта регіонального планування. Представлені моделі декларативного агломераційного та договірної принципів управління новими системами.*

33. **Яценко В.О.**, Короткова Т.М. Пошук істини. Ландшафтна архітектура та туристично-рекреаційні комплекси в дипломних проектах 2020 року. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2020. Вип. 74. С. 396-405. ISSN2076-815X (print). ISSN 2522-9206 (online). *Особистий внесок здобувача: обґрунтована тематика дипломних проектів по кафедрі ландшафтна та туристично-рекреаційна архітектура на нових засадах утворення об'єднаних територіальних громад як об'єкта системи регіонального планування.*

34. **Яценко В.А.** Эволюционизм парадигм районной планировки в Украине. Архитектура: сборник научных трудов. Минск, 2017. Вып. 10. С. 119-126. ISSN2218-547X.

35. **Яценко В.А.** Формирование групповых систем расселения локального уровня как результат административных реформ в Украине. Архитектура: сборник научных трудов. Минск, 2018. Вып. 11. С. 140-146. ISSN2218-547X.

36. **Yatsenko V.** Agglomeration Processes of Balanced Development of Suburban Areas of Large Ukrainian Cities. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications. Chelm, 2020. Vol. 13. P. 157-172. ISSN 2544-6517.

37. **Yatsenko V.** Urban-Planning Peculiarities of Formation and Management of the Touristic and Recreational Network of Local Settlement Systems in Ukraine. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. Vienna, 2021. Vol.1-2. P. 8-19.

38. **Yatsenko V.** Tourist-recreational potential of the affected of metropolises of Ukraine zone: Space and FORM. Szczecin, 2021. Vol. 45. P. 213-222.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

39. **Яценко В.А.** Обоснование и выделение принципов реконструкции историко-градостроительного наследия первых пятилеток в городах Украины. Реконструкция городов, опыт проектирования и строительства: Материалы международной конференции в Тбилиси. Тбилиси, 1989. С. 178-179.

40. **Яценко В.О.** Історичні передумови формування мережі міських поселень у Донбасі. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: зб. наук. праць міжнародної наук. – практ. конф. Львів, 1998. С. 91-92.

41. Кушніренко М.М., **Яценко В.О.** Історичний аналіз як передумова гуманізації архітектурної освіти. Проблеми гуманізму і освіти: зб. матеріалів наук. – методичної конф. Вінниця, 2002. С. 117-118. *Особистий внесок здобувача: визначено особливості соціальних факторів в формуванні навчальної програми.*

42. Кушніренко М.М., **Яценко В.О.** Соціалістичні міста Донбасу: їхнє минуле, теперішнє та майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «Архітектура як відображення ідеології». Львів, 2003. С. 130-139. *Особистий внесок здобувача: доведено реальність ідеї формування урбанізованого каркасу Донбасу в 1920-30-х роках в основі якого пропонувалось будівництво ряду великих міст за новими принципами.*

43. **Яценко В.О.** Містобудівна діяльність в умовах розвитку нового місцевого самоврядування – пошук істини. Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2015. С. 379-382.

44. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Територіальна громада як групова форма розселення: сильні і слабкі сторони, можливості і ризики. Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Київ – Тернопіль, 2016. С. 155-160. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано та обґрунтовано історичні етапи зміни адміністративно-територіального устрою України. Дано поняття територіальної громади як локальних систем розселення.*

45. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Стратегічний напрямок взаємодії великих міст, їх приміських територій та зон впливу в умовах України. Матеріали IV Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. Феномен урбанізованих ландшафтів. Київ, 2018. С. 145-146. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано етапи становлення регіонального планування в Україні, виділено основні етапи та конкретизовано взаємодію міського та регіонального планування на прикладі приміських зон великих міст.*

46. **Яценко В.О.** Принципи філософії розуміння сталого розвитку територіальних систем в процесі децентралізації адміністративного устрою в Україні. Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції: «Філософія науки, техніки і архітектури в гуманітарному вимірі». Київ, 2019. С. 181-183.

47. Казимірський В.Б., Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.**, Гошовська В. Наукові підходи до ревіталізації центральної частини міста Києва (на прикладі Хрещатика та Площі Незалежності). Матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. ВІМ та інформаційні технології в архітектурі». Київ, 2019. С. 123-124. *Особистий внесок здобувача: дослідження функціональної трансформації центральної частини Києва.*

48. **Яценко В.О.** Ландшафтно-рекреаційна складова приміської зони великих міст, перспективи розвитку. Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. Історія – теорія – практика» Київ, 2020. С.159-161.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. **Яценко В.О.** Виявлення факторів впливу на встановлення спільних меж територіальних громад як групових форм розселення. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 27. С. 71-82. ISSN 2077-5881

50. **Яценко В.О.** Творчий початок великого успіху. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 28. С. 133-141. ISSN 2077-5881

51. **Яценко В.О.** Містобудівні аспекти національної політики децентралізації та розвитку нового місцевого самоврядування в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 29. С. 106-114. ISSN 2077-5881

52. **Яценко В.О.** Ретроспектива «містобудівної норми» - інформаційна база розробки нормативної документації. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 30. С. 90-98. ISSN 2077-5881

53. **Яценко В.О.** Еволюціонізм наукових досліджень розвитку та управління територіями на регіональному рівні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 31. С. 116-129. ISSN 2077-5881

54. **Яценко В.О.** Державна стратегія децентралізації як процес формування групових систем розселення на локальному рівні в Україні. Humanities and Social Sciences. Budapest, 2017. Vol. V (25), Issue 147. P. 67-70. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

55. **Яценко В.О.** Групова система розселення як напрямок стратегії об'єднання територіальних громад. Natural and Technical Sciences. Science and Education a new Dimension. Budapest, 2018. Vol. VI (17), Issue 157. P. 17-21. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

56. **Яценко В.О.** Стратегія збалансованого розвитку приміських територій великих міст України. Natural and Technical Sciences. Science and Education a New Dimension. Budapest, 2018. Vol. VI (19), Issue 171. P. 7-11. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

57. **Яценко В.О.** Новий підхід до методики планування міських агломерацій в Україні. Natural and Technical Sciences. Budapest, 2018. Vol. VI (21). Issue 179. P. 21-25. -ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996, (Indes Copernicus, Google Scholar).

58. **Яценко В.О.** Соціальні та містобудівні особливості формування туристично-рекреаційної мережі як стратегія економічного розвитку локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciencs. Science and Education a New Dimension*. Budapest, 2020. Vol. VI (27), Issue 224. P. 13-16. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

59. **Яценко В.О.** Просторове планування як інструмент управління розвитком локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciencs*. Budapest, 2020. Vol. VIII (29). Issue 238. P. 23-26. (Index Copernicus, Google Scholar).

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	29
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	35
Вступ.....	36
РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ.....	50
1.1 Аналіз науково-теоретичних досліджень територіальної організації систем розселення.....	50
1.2 Світовий досвід розвитку різних форм розселення.....	74
1.3 Практика розвитку та законодавчого забезпечення формування систем розселення в Україні.....	94
Висновки до розділу 1.....	117
РОЗДІЛ 2 ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	120
2.1 Еволюція системних процесів у містобудуванні.....	120
2.2 Класифікація, рівні та параметри розселення систем.....	131
2.3 Формування систем поселень територіальних громад у приміських та зонах впливу міст-центрів.....	158
Висновки до розділу 2.....	179
РОЗДІЛ 3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	185
3.1 Загальні методи дослідження.....	185
3.2 Методи оцінки факторів впливу на територіально-	

	просторову структуру систем розселення, що досліджується.....	196
3.3	Методи встановлення спільних меж об'єднаних територіальних громад.....	215
	Висновки до розділу 3.....	227
РОЗДІЛ 4	КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ІНТЕГРОВАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР	230
4.1	Стратегічне осмислення тенденцій об'єднання населених пунктів у межах взаємопов'язаних територіальних громад	230
4.2	Наукове обґрунтування нової парадигми розселення «населені пункти – об'єднана територіальна громада».....	241
4.3	Моделі взаємоузгодженого самоврядного та адміністративного управління об'єднаними територіальними громадами як локальними системами розселення.....	259
	Висновки до розділу 4.....	272
РОЗДІЛ 5	РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ.....	275
5.1	Принципи та планувальні моделі формування нового типу структур розселення.....	275
5.2	Особливості організації локальних екомереж та туристично-рекреаційного середовища об'єднаних територіальних громад.....	298
5.3	Пропозиції щодо розроблення проектної документації для локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад.....	313

Висновки до розділу 5.....	329
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	333
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	339
ДОДАТКИ	364
Додаток А Акти впровадження.....	364
Додаток Б Сертифікати.....	373
Додаток В Подяки.....	385
Додаток Г Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації	391
Додаток Д Джерела ілюстрацій.....	401

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агломерація (міська) – агломерація міст – це територіальне економічне утворення скупчення населених пунктів, здебільшого навколо великого міста (моноцентричний тип) або щільної групи великих міст (поліцентричний тип), що формують простір, як правило, функціонально єдине угруповання, становлять єдину соціально-економічну систему. Без відповідного правового (адміністративного) статусу.

Адміністративний центр – поселення, головне місто (метрополіє), що має функції адміністративного управління до території, що його оточує.

Біла книга – документ аналітичного змісту, що розробляється на основі проведених досліджень для розуміння проблеми та прийняття рішень щодо подальших кроків до її вирішення. Дозволяє встановити пріоритети законодавчої діяльності та визначати відмінні позиції зацікавлених сторін зі спірних питань для оцінки ймовірного впливу запропонованої політики.

Генеральна схема планування території України – планувальна документація загальнодержавного рівня, що визначає стратегічні рішення з просторового планування та використання території України і є підставою для визначення державних інтересів при здійсненні просторового планування на регіональному та місцевому рівнях.

Державні інтереси – визначені Генеральною схемою планування території України види переважного функціонального використання територій, необхідність збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища, розміщення об'єктів державного значення (адміністративно-управлінських, виробничих, рекреаційних, інженерно-транспортних тощо) і відображені у планувальній документації регіонального та місцевого рівня.

Збалансований розвиток – модель розвитку в цілому всієї країни, її окремих регіонів і районів, за якої економічне зростання, матеріальне виробництво та ресурсне споживання, а також інші види діяльності суспільства в

межах, які визначаються здатністю екосистеми відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність сучасних і майбутніх поколінь.

Зона впливу міста – прилеглі території і населені пункти (в межах адміністративних районів), що характеризуються інтенсивністю транспортних зв'язків, сталою маятникової міграції, міжселенним обслуговуванням тощо.

Зона короткострокового відпочинку – розміщується в межах і за межами населених пунктів з урахуванням доступності їх на громадському транспорті, як правило, не більше 1,5 год.

Зона тривалого відпочинку – розміщується за межами міських і сільських поселень, на узбережжях (приморських, прирічних, водосховищ), на рівнинних (лісових, степових) і гірських територіях.

Зонування – процес, у результаті якого відбувається ідентифікація ділянок території з різним ступенем інтенсивності будь-якого явища.

Інженерно-транспортна інфраструктура – комплекс інженерних, транспортних об'єктів, споруд і комунікацій, що забезпечує життєдіяльність та ефективне функціонування територій різного ієрархічного рівня (загальнодержавного, регіонального, місцевого).

Інтеграція – процес збільшення щільності взаємозв'язків між просторовими об'єкта: який супроводжується зростанням кількості загальних, спільних властивостей.

Кластерний аналіз – метод багатомірного статистичного дослідження, до якого належить збір даних, що містять інформацію про вибіркові об'єкти (в тому числі і просторові), та впорядкування їх у порівняно однорідні, схожі між собою групи. Мета кластерного аналізу полягає в пошуку наявних структур, що виражається в утворенні груп схожих між собою об'єктів – кластерів. Водночас його дія полягає й у привнесенні структури в досліджувані об'єкти. Методи кластеризації необхідні для виявлення структури в даних, яку нелегко знайти при візуальному обстеженні або за допомогою експертів.

Комплексна оцінка території – системний аналіз зовнішніх та внутрішніх конкурентних переваг та обмежень у розвитку населеного пункту або території.

Включає оцінку ресурсного, інженерно-транспортного, науково-технічного, туристичного потенціалів з урахуванням демографічного прогнозу та екологічного стану території.

Місто – тип поселення, зазвичай значного за чисельністю й густотою населення, жителі якого зайняті, як правило, поза сільським господарством. **Статус міста** визначається і закріплюється законодавчо, при цьому чисельність населення є критерієм класифікації міст.

Містобудівна діяльність – діяльність зі створення об'єктів містобудування, яка полягає у формуванні повноцінного середовища життєдіяльності людини шляхом прогнозування розвитку територій, планування, забудови та благоустрою населених пунктів, їх частин, реконструкції забудованих територій, створення інженерної та транспортної інфраструктури, а також у здійсненні науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері.

Містобудівна модель – сукупність взаємопов'язаних логіко-математичних залежностей між раніше заданими містобудівними характеристиками, що досить адекватно віддзеркалюють містобудівні процеси або явища.

Містобудівна система – сукупність просторово організованих і взаємозв'язаних матеріальних елементів технічно освоєних територій, будинків і споруд, доріг та інженерних комунікацій, які спільно з природними компонентами формують середовище суспільної діяльності.

Місто-центр – міський населений пункт з найбільшою чисельністю населення і найвищим адміністративним статусом, соціально-економічним та культурним потенціалом, який доміную у відповідній системі розселення.

Оточуюче середовище – сукупність абіотичних, біотичних та соціальних систем, що у своєму поєднанні впливають на людину та визначають її діяльність.

Планування територій – процес регулювання використання територій, який полягає у розробленні та реалізації містобудівної документації на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Понятійно-термінологічна система – упорядкована система термінів певної галузі, науково-практичної діяльності, що склалась у відповідності до

вимог об'єктивності, ієрархічності, системності, точної змістовної орієнтації, стислості та чіткості визначення.

Потенціал території – співвідношення між фактичною і гранично допустимою щільністю використання території за умов сталих динамічних змін.

Потенціал території (природно-ресурсний) – відношення між фактично та максимально допустимою щільністю об'єктів, людей або явищ на даній території.

Приміська зона – територія, яка прилягає до меж міста і використовується для забезпечення його територіального розвитку, розміщення на ній промислових, комунально-складських об'єктів і споруд, формування транспортної інфраструктури, садибної житлової забудови, дачних і садових товариств, місць відпочинку населення тощо.

Приміська зона – це сукупність прилеглих до міста адміністративних районів, які утворюються з них в єдине ціле у функціонально-планувальному, соціально-економічному і територіальному устрої.

Просторове планування – сукупність дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, пов'язаних із підготовкою та прийняттям рішень щодо визначення територій для розселення, розміщення різних видів діяльності, окремих об'єктів, а також земель з особливими умовами їх використання з відображенням таких рішень у просторі та часі у планувальній документації (містобудівній документації) державного, регіонального та місцевого рівнів.

Район – територія, яка за сукупністю насиченості її елементами відрізняється від інших територій, має властивості єдності, взаємопов'язаності, цільності елементів, що її утворюють, при цьому така цільність є об'єктивною умовою і закономірним результатом розвитку даної території.

Регіональні інтереси – визначені схемою планування території на регіональному рівні види переважного функціонального використання територій, розміщення об'єктів державного та регіонального значення (адміністративно-управлінських, виробничих, інженерно-транспортних, рекреаційних тощо).

Рекреаційні території – ділянки суші (або водного простору), призначені для здійснення рекреаційної діяльності та відпочинку рекреантів.

Система населених міст – територіальна мережа поселень, між якими встановилися соціальні та виробничі взаємозв'язки і існує певна просторова, функціональна диференціація. Важливу системоутворюючу функцію виконують так звані центральні місця (центри) різного ступеня. Місцеві центри (районні центри) та маленькі центри є центральними місцями для задоволення головних потреб населення локального порядку; формуються у межах існуючих адміністративних районів (радіус впливу до 45 хв.). Регіональні (обласні центри) формуються у межах обласних адміністративних одиниць (областей) для задоволення підвищених потреб населення середнього порядку (радіус впливу 1,5 - 2,5 год.). Міжрегіональні центри з центральними містами (пропозиції перспективні щодо організації 7 або 9 міжрегіональних систем на території України) - для задоволення підвищених потреб населення вищого порядку (радіус впливу понад 2,5 год.).

Система поселень – це цілеспрямовано сформована група міських і сільських населених місць різної величини і народногосподарського профілю, які об'єднані розвинутими територіально-виробничими, інформаційно-діловими та іншими зв'язками, загального інженерно-транспортного комунікаційною інфраструктурою, єдиною мережею громадських центрів і місць дозвілля населення.

Соціальна інфраструктура – частина інфраструктури населеного пункту, що обслуговує різноманітні соціальні запити його населення у сфері охорони здоров'я, виховання й освіти, культури, торгівлі, побутового, житлово-комунального обслуговування тощо.

Сталий розвиток просторового планування – під сталим розвитком просторового планування розуміється стратегія, яка забезпечує подальший економічний та соціальний розвиток у поєднанні зі збереженням навколишнього середовища. Включає обережне ставлення до невідновлюваних ресурсів, максимально незначну шкоду (природному) навколишньому середовищу, компенсацію за втручання та наслідки тощо.

Схеми планування території на регіональному рівні – планувальна документація, яка розробляється у відповідності до Генеральної схеми планування території України і є підставою для визначення регіональних інтересів при здійсненні просторового планування на місцевому рівні та визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови, використання територій адміністративно-територіальних одиниць, їх груп та окремих частин.

Територія – частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами ^ у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови та ресурси.

Територіальна громада – мешканці, що і/ об'єднані постійним місцем проживання у межах населених пунктів, районів, які є самостійними адміністративно-територіальними одиницями. Основними ознаками є спільна територія існування, інтереси у вирішенні питань життєдіяльності, соціальна взаємодія у процесі формування спільних інтересів, психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою, комунальна власність, сплата комунальних податків.

Урбанізація – процес підвищення значення міст у розвитку суспільства, який супроводжується зростанням і розвитком міських поселень, збільшенням питомої ваги міського населення, поширенням міського способу життя в певному регіоні, країні, світі.

Урбанізована територія – територіальний ареал переважного поширення міських форм розселення зі значним відсотком міського населення і щільністю міського населення, що перевищує середні значення по державі.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ОТГ – об'єднана територіальна громада;
РП – регіональне планування;
СР – стратегія розвитку;
ПСЕР – програма соціально-економічного розвитку;
МД – містобудівна документація;
СНМ – система населених місць;
ЛСНМ – локальна система населених місць;
ГРСНМ – групова система населених місць;
СЕО – стратегічна екологічна оцінка.

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах здійснення радикальних реформ в Україні однією з них є адміністративно-територіальна, яка у першу чергу передбачає трансформацію органів міського самоврядування та створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), що регулюється спеціальними Законами України «Про право територіальних громад на об'єднання» (2012 р.), «Про співробітництво територіальних громад» (2012 р.) та Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року №807 – IX (2020 р.), яким скорочено кількість адміністративних районів (з 490 до 136), зменшено адміністративний вплив на розвиток міських і сільських населених пунктів та підвищено роль самоврядного управління в умовах об'єднаних територіальних громад. Об'єднана територіальна громада (ОТГ) – добровільне об'єднання мешканців декількох розрізнених сіл, селищ чи міст в одну адміністративну одиницю. (Вікіпедія). Важливе значення для ефективної реалізації потенціалу місцевого самоврядування мають «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту» (СЕМАТ, 2000 р.), де наголошується на необхідності підтримки державно-приватного партнерства, створення умов взаємо-доповнюваності поселень, синергії та об'єднання громадських зусиль, а також модернізації системи зв'язків між міськими і сільськими поселеннями.

У міжнародному документі «Лейпцизька хартія: міста Європи на шляху сталого розвитку» (2007 р.) також поставлено низку актуальних завдань: посилення локальної й муніципально-регіональної координації; рівноправного партнерства між містом і селом в межах агломерацій; зміцнення місцевої економіки та місцевих ринків праці – все це має безпосереднє відношення до даної теми дослідження.

В Україні процес децентралізації з змінами адміністративно-територіального устрою передбачалось проводити в два етапи:

I етап – 2015-2019 рр. Створено 982 ОТГ, до складу яких увійшло 4500 колишніх місцевих рад.

II етап – 2020 – 2021 рр. Затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня (сформовано 1469 ОТГ).

На 2020 рік утворено 136 районів згідно Постанови №3650 Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів».

В Україні відповідно до статистичних даних створено станом на 2019 рік 847 об'єднаних територіальних громад у 24 областях; в яких проживає 11,7 млн. людей; найбільше у Полтавській області (60), найменше у Київській (33) на 2020 рік. Створено 1469 спроможних територіальних громад в тому числі 31 тергромада на непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей.

Такі зміни потребуватимуть значних обсягів фінансування та інтенсивної розбудови потенціалу на місцевому рівні, який формується територіальними громадами як локальними системами розселення.

На даний час, як і було заплановано 2020 році, закінчено процес об'єднання територіальних громад. За даними статуту управління процес реально на сьогодні не в повній мірі завершено. Поза об'єднанням залишаються ряд населених пунктів, які так і не визначились з запропонованою системою. Причини різноманітні, від небажання та невизначеності стратегічного бачення до відсутності спільних інтересів розвитку в запропонованій територіальній громаді. Наступним кроком стає вивчення реальних можливостей та приєднання до відповідної ОТГ.

Слід зазначити, що новостворені об'єднані територіальні громади є або тільки оголошеними або частково запроектованими як експериментальні об'єкти. Однак, їх проектні рішення не мають науково-обґрунтованих моделей – еталонів планувальної організації для різних природно-містобудівних умов (приміських зон, сільського розселення, приморських та гірських територій); в них не визначено збалансовані пропорції земельних ресурсів для задоволення державних, регіональних і місцевих потреб; не розглянуто можливі альтернативи розвитку цих територіальних об'єктів на основі варіантних пропозицій.

Прикладами містобудівної документації стосовно «Схем планування об'єднаних територіальних громад» є виконані роботи авторськими колективами ДП УДНДПМ «Діпромісто» імені Ю.М.Білоконя, УкрНДПЦивільсьбуд, «НДПМістобудування» (проекти міської Волоської, курортної Сатанівської, приморської Присиваської ОТГ та інші), а також численні проекти таких об'єктів розроблені іншими проектними організаціями Дніпра, Львова, Полтави тощо.

За статистичними даними 70% кількості об'єднаних територіальних громад має населення менше 2 тис. осіб (А.Ткачук), що обумовлює виникнення проблем із наповненістю шкіл, відсутністю дитячих садків, ФАПів, обмеженнями бюджетів місцевих рад.

В роботі об'єднана територіальна громада розглядається як локальна система розселення місцевого або базового рівня.

Позитивними сторонами формування локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад є: а) історично-сформовані планувальна структура населених пунктів та їх господарський комплекс, що забезпечує «сталій» розвиток інтегрованих об'єктів; б) «визначеність ролі» населених місць в «Генеральній схемі планування території України», а також в містобудівній документації регіонального рівня; в) реальна «незалежність» сформованих територіальних громад у виборі стратегій свого розвитку; г) можливість зміни «напрямків і форм» господарської діяльності в межах економічного плану розвитку систем розселення вищих рівнів; д) «свобода вибору» при впровадженні передових практик при формуванні інтегрованої програми організації та функціонування нового виду групової форми розселення.

Недоліками цього процесу є: «відсутність повноцінної інформативної бази» (статистика, кадастр, демографія тощо) як на період об'єднання об'єктів, так і на перспективу; «непередбаченість намірів громад» - одні мають за мету об'єднання для реалізації власних інтересів, інші – ні; «обмеженість умов для розвитку» територіальних громад, оскільки головним ресурсом є земля, яка, на даний час, поки що є власністю держави і передається громадам у користування;

«інвесторські інтереси нецільового використання» територій учасниками інтеграційного процесу.

Таким чином, пошук концептуальних рішень збалансованого формування локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад з урахуванням проведення змін у сфері управління, дотримання балансу державних, регіональних та місцевих інтересів у земельних відносинах, можливостей зростання місцевої економіки та задоволення соціальних потреб громади є актуальною проблемою (держава-суспільство-середовище), вирішення якої залежить як від законодавчих та містобудівних регламентів, так і від створення сучасної нормативно-методичної бази проектування.

Методологічне значення для даного дисертаційного дослідження мають фундаментальні праці українських вчених у галузі містобудування та теорії розселення – Ю.М.Білоконя, М.М.Габреля, М.М.Дьоміна, Г.І.Лаврика, Б.С.Посацького, А.І.Станіславського, В.О.Тімохіна, І.О.Фоміна; науковців, які сформувавши теоретичні основи розвитку різних функціональних підсистем та об'єктів в ареалах розселення: виробничих – І.В.Древаль, А.М.Плешкановської, Г.І.Фільварова; культурологічних – Г.Л.Ковальської, І.В.Коротун, Г.О.Осиченко, В.В.Товбича, Н.М.Шебек; рекреаційних – Т.Ф.Панченко, І.Д.Родічкіна, Я.М.Тараса, В.В.Шулика, Г.М.Шульги; представників архітектурно-типологічної школи з проектування об'єктів цивільного будівництва: О.В.Кащенко, Л.М.Ковальського, В.В.Куцевича, В.І.Проскуракова, В.І.Єжова, О.С.Слепцова, Ю.В.Третяк, В.П.Уреньова.

Значний внесок у вирішення проблеми розселення внесли українські вчені, які досліджували питання інтеграції екологічної складової у просторове планування України – В.М.Вадімов, В.І.Нудельман, Ю.М.Палеха, В.П.Руденко, І.І.Устінова; питаннями децентралізації влади, розвитку місцевого самоврядування, створення об'єднаних територіальних громад присвячено аналітичні праці Ю.Ганущака, Н.В.Наталенко, А.Ф.Ткачука. Серед іноземних вчених проблеми розселення населення досліджували Е.Б.Алаєв, В.В.Владіміров,

О.Е.Гутнов, К.Лінч, Г.О.Потаєв, І.М.Смоляр, О.Хансен, З.М.Яргіна, Doxiadis, Le Corbusier, J.Gottman, V.Stauscas та інші.

Аналіз наукових праць, дисертаційних досліджень, нормативно-методичних документів свідчить про те, що в рамках містобудівної науки така «адміністративно-територіальна одиниця базового рівня» як «об'єднана територіальна громада» та «містобудівний об'єкт» – «локальна система розселення місцевого рівня» (об'єднання міських і сільських населених пунктів) в межах декількох територіальних громад практично не досліджувались. Це дозволяє визначити низку не вирішених питань, що вимагають першочергового дослідження, до яких належать:

а) відсутність науково-теоретичного обґрунтування поняття «локальна система розселення об'єднаних територіальних громад» як «первинного елемента» систем розселення районного, регіонального та загальнодержавного рівнів;

б) невизначеність стратегічних завдань та концептуальних положень щодо створення, планування та функціонування подібних містобудівних об'єктів як своєрідних «кластерів», що формуються в різних природно-географічних та соціально-економічних умовах;

в) невідповідність нормативно-методичної бази проектування нових групових форм розселення місцевого рівня в частині методик визначення їх параметрів, оптимізації функціональної структури з урахуванням реформ освіти, охорони здоров'я та збереження навколишнього природного середовища;

г) неузгодженість «процедур взаємодії» органів місцевого самоврядування та виконавчої влади на місцевому та інших ієрархічних рівнях управління; відсутність сформованої ідеології управління новою інтегрованою адміністративно-територіальною одиницею (об'єднаною територіальною громадою), що є об'єктом створення локальної системи розселення та суб'єктом господарської діяльності місцевого рівня.

Гіпотеза дослідження – системний підхід як містобудівна основа в формуванні та управлінні розвитком локальних систем в умовах ОТГ з сталим

рішенням економічних, екологічних та соціальних задач процесу децентралізації та нового адміністративного устрою в загальній концепції розселення України (рис. 0.1).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана на кафедрі ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури.

Тема дисертації пов'язана із реалізацією діючих Законів України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування в Україні» (7 грудня 1990 р. №533-ХІІ), «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (№2804 від 24.01.2020 р.), «Про основи містобудування» (10.06.2017 р.), а також з іншими законодавчими документами, серед яких Земельний та Водний кодекси України. Дисертація відповідає: паспорту спеціальності 18.00.04 – «Містобудування та ландшафтна архітектура» за напрямком досліджень «Наукове визначення містобудівних об'єктів, їх функціональних і планувальних параметрів і критеріїв оцінки», «Закономірності та тенденції розселення...», «Регулювання та управління процесами функціонування і розвитку регіонів, міст і сіл»; Державній науково-дослідній роботі №(0116005643) від 26.10.2016 №96-98 «Архітектурно-ландшафтна організація прибережних територій», науковому напрямку «Кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури КНУБА, представленому у «Концепції та перспективному плані розвитку кафедри на 2019-2024 рр.».

Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи з розроблення державних будівельних норм щодо «Планування і забудови територій за авторською участю у розділі [4] Загальні положення та [8] «Ландшафтні та рекреаційні території» (ДБН Б.2.2-12:2019); робота є підсумком наукових досліджень автора, здійснених у Київському національному університеті будівництва і архітектури у період 2016-2020 рр. (архітектурний факультет: кафедра містобудування, кафедра ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури) та результатом практичної діяльності в інститутах УДНДПМ

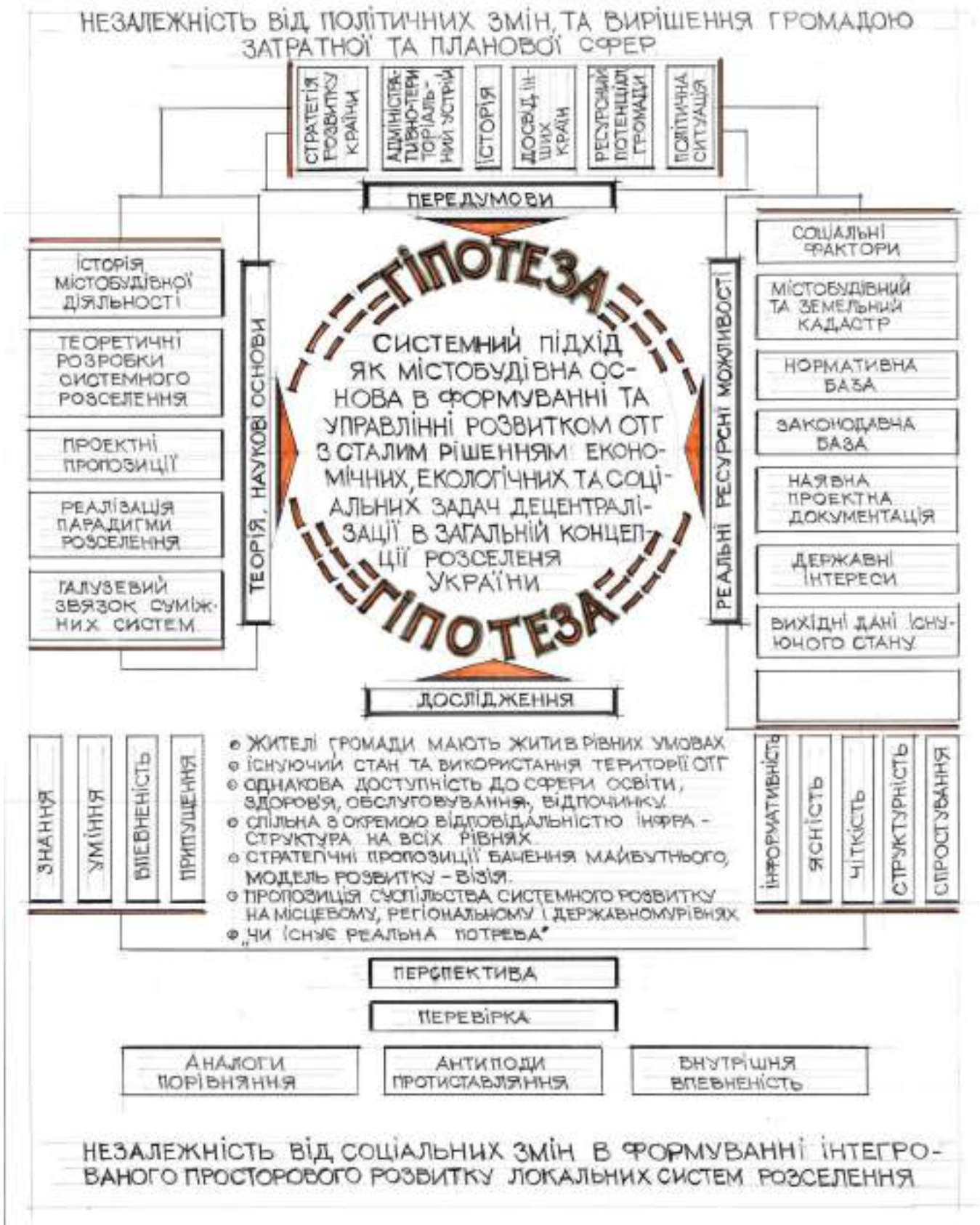

Рис. 0.1 Гіпотеза системності просторового розвитку в умовах територіальних громад

«Діпромісто» імені Ю.М.Білоконя, «НДПІмістобудування», УкрНДПІцивільсільбуд де було виконано 3 генеральних планів, понад 10 міських і сільських населених пунктів.

Мета дослідження – розробити містобудівні основи та методологію формування локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад на засадах реформування місцевого самоврядування, а також практичні рекомендації щодо їх просторового планування.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз та систематизацію науково-теоретичних досліджень проблем територіальної організації систем розселення; вивчити і узагальнити вітчизняний та світовий досвід створення різних форм розселення та районного планування територій; обґрунтувати актуальність теми дослідження як нового напрямку здійснення адміністративно-територіальної реформи;

- визначити законодавчі та соціально-економічні передумови створення об'єднаних територіальних громад та формування в їх межах локальних систем розселення; виявити еволюцію системних процесів у територіальному плануванні; встановити вимоги до формування нового типу систем розселення у різних містобудівних умовах;

- удосконалити методологічну основу формування систем розселення на місцевому рівні в частині: виявлення методів оцінки факторів впливу на встановлення спільних меж населених пунктів об'єднаних територіальних громад; методичних підходів до розподілу функцій, вирішення земельних відносин та соціально-економічних завдань при суміжному розвитку територіальних елементів розселення;

- розробити концептуальні засади просторового формування локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад; обґрунтувати та сформулювати основні містобудівні та культурологічні принципи об'єднання поселень, враховуючи особливості та відмінності умов їх розташування, а також етнічно-культурної специфіки;

- надати практичні рекомендації стосовно переліку інтегрованих об'єктів обслуговування, системи розрахункових показників для визначення параметрів функціонально-планувальних елементів систем даного типу; запропонувати схему-модель взаємоузгодженого самоврядного та адміністративного управління об'єктом, що досліджується.

Об'єкт дослідження – локальна система розселення, об'єднана територіальна громада, що включає населені пункти (міста, селища, села) міжселенні території, інженерну та транспортну інфраструктуру, природні ресурси тощо і визначена як нова адміністративно-територіальна одиниця в системі розселення.

Предмет дослідження – містобудівні основи розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад.

Межі дослідження. Адміністративно-територіальні межі дослідження – місця розташування даних об'єктів в адміністративних районах різних областей України (Київської, Тернопільської, Хмельницької, Херсонської, Чернігівської тощо); змістовні межі – планування міських і сільських населених пунктів в умовах 30 досліджених об'єднаних територіальних громад (у приміських зонах, у місцях сільського розселення, в курортно-рекреаційних районах тощо); науково-теоретичні межі дослідження – порівняльний аналіз законодавчого забезпечення, адміністративного устрою, планувальної організації групових систем розселення в країнах з розвинутими формами місцевого самоврядування (Німеччина, Польща, Франція тощо).

Методи дослідження. Методологічною основою даного дослідження є основні положення загальнотеоретичних праць з містобудування, економічної географії, екології та інших галузей знань; інформаційною базою – Законодавство України, статистичні дані Державного комітету статистики, виконана містобудівна документація за темою дослідження в науково-дослідних та проектних інститутах України, приклади зарубіжної проектної практики (Польщі, Німеччини, Хорватії, Нідерландів).

При виконанні дисертаційного дослідження застосовано методи літературного, історичного, системного, картографічного аналізу, натурні обстеження та експериментальне проектування.

Впроваджено спеціальні методи, розроблені автором, щодо оцінки факторів впливу на встановлення спільних меж територіальних громад; визначення параметрів функціонально-планувальних елементів локальних систем розселення; обґрунтування розподілу функцій, земельних ресурсів, розміщення громадських об'єктів спільного використання для населення об'єднаних громад.

Наукова новизна одержаних результатів

Уперше:

- науково обґрунтовано містобудівну специфіку локальних систем розселення, як первинних елементів (районних, регіональних і загальнодержавної систем розселення), які створюються в умовах нових адміністративно-територіальних одиниць базового рівня – об'єднаних територіальних громад, що передбачено державною стратегією децентралізації управління територіями;

- доведена доцільність інтеграції міських і сільських населених пунктів на місцевому рівні з метою: досягнення їх «самодостатньої економічної» діяльності; «диверсифікації виробництва»; «підвищення соціальних стандартів» для населення сільських громад до міського рівня; «комплексного збереження та використання» природно-культурних ресурсів;

- розроблено концептуальні засади формування нового типу інтегрованих структур розселення відповідно до запропонованої парадигми «населені пункти – об'єднана територіальна громада; представлено схеми-моделі створення об'єднаних територіальних громад на основі «самоврядно-адміністративних» форм управління (агломераційна, директивна, договірна);

- сформульовано основні принципи формування нового типу територіально-просторових структур розселення («дискретно-просторового розвитку»; «збереження дезурбанізованого середовища»; «створення етнічного туристично-рекреаційного простору»; «формування локальної екомережі» тощо);

запропоновано систему «розрахункових показників» для проектування (функціонального розподілу територій ОТГ, параметрів їх складових елементів, співвідношень урбанізованих та природоохоронних територій);

Удосконалено:

- методологічну основу формування систем розселення на місцевому рівні: методи оцінки факторів впливу на встановлення «спільних меж» об'єднаних населених пунктів; методичні підходи до «розподілу функцій» та земельних ресурсів при суміжному розвитку населених пунктів; метод визначення «параметрів» складових елементів локальних систем розселення;

- класифікацію систем розселення місцевого рівня з введенням «нових критеріїв» (містобудівних умов розміщення, природної ситуації, специфіки самоуправління тощо).

Отримали подальший розвиток:

- прийоми «трансформації» існуючих форм розселення на місцевому рівні за новими принципами;

- правила розроблення «проектної документації» для нових об'єктів містобудування – локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад.

Практичне значення одержаних результатів

Теоретичні результати дисертації – принципи планування локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад, концептуальні моделі управління та еколого-рекреаційного розвитку, наукові фрагменти щодо трансформації існуючих форм розселення за новими інтеграційними принципами можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях; методологічні інновації щодо об'єкта дослідження – методи встановлення спільних меж об'єднаних населених пунктів, методичні підходи до розподілу функцій та земельних ресурсів при суміжному розвитку поселень – при розробленні містобудівної документації; прикладні результати – розрахункові показники параметрів локальних систем розселення, перелік спільних для всього місцевого

населення об'єктів громадського обслуговування та інші регламенти – при коригуванні містобудівних нормативних документів.

Результати дослідження впроваджено у науково-проектних та дипломних роботах виконаних під керівництвом автора: «Особливості організації туристичних об'єктів етнічної мережі поліської спадщини Бородянської ОТГ» (2020 р.); «Архітектурно-планувальна організація фестивалів на прикладі ОТГ Коблево» (2019 р.); «Організація ландшафтних територій Тетіївської ОТГ» (2019 р.); «Формування громадських та рекреаційних територій Вишнівської ОТГ» (2017 р.); «Принципи організації туристичних маршрутів Боярської ОТГ» (2018 р.); «Система трьохрівневої туристичної стратегії Кременецької ОТГ» (2017 р.); «Формування громадського простору узбережжя Київського моря в м. Вишгороді» (2015 р.); «Проект центру реабілітації людей з фізичними вадами у Вишгородській та Вишнівській ОТГ» (2019 р.); «Організація системи громадського, історичного та рекреаційного просторів у м. Васильків» (2016 р.); «Концепція створення спільного адміністративного центра міст Баришівка, Яготин, Березань як зони спільних інтересів» (2010 р.); при розробленні нових державних норм у сфері містобудування: ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій»; першої редакції Зміни до ДБН Б.1.1-14:2012 «Склад та зміст детального плану території» та першої редакції Зміни до ДБН Б.1.1-22:2017 «Склад та зміст плану зонування території»; у лекційному курсі кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури КНУБА «Регіональні особливості формування еколого-містобудівних програм»; «Концепція формування системи міжселеного обслуговування сфери (територіальних громад Софіївської Борщагівки, Петропавлівської Борщагівки, Крюківщини) у приміській зоні м. Києва; при експериментальному проектуванні понад 20 житлових комплексів («Нова Віта», «Собі», «Клим», «Озерне», «Конча Заспа» тощо.

Особистий внесок здобувача. Наукові пропозиції, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, отримані особисто автором. При використанні науково-проектного матеріалу інших авторів наводяться посилання на відповідне джерело.

Публікаціями автора підтверджено такі наукові фрагменти дисертації:

- результати аналізу вітчизняного та світового досвіду територіальної організації систем розселення [204, 205, 207, 210, 213];
- еволюція системних процесів у містобудуванні; класифікація, рівні та параметри систем розселення [209, 211, 216, 221];
- теоретичне обґрунтування нової парадигми розселення, принципи та планувальні моделі локальних систем розселення [212, 214, 231, 232];
- концептуальна модель взаємодії територіальних громад з адміністративними та самоврядними органами управління [215, 233, 234];
- методологічні основи формування локальних систем розселення на території об'єднаних територіальних громад [219, 235, 241, 248, 262];
- рекомендації щодо територіально-просторової організації локальних систем розселення [227, 228, 238, 240, 246, 249].

Наукові розробки та ідеї співавторів публікацій у дисертації не використовувались; при цитуванні інших авторів мають місце посилання на відповідне джерело.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені автором у доповідях на 11 міжнародних заходах: Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика України: наукові основи, методики, механізми» (Львів, 1998); Науково-методична конференція «Проблеми гуманізму і освіти» (Вінниця, 2002); Перша Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: Законодавче регулювання та практична реалізація» (Київ, 2015); Друга Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: Історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація» (Київ, 2016); II Міжнародна науково-практична конференція «Архітектура історичного Києва. Ландшафт і вода» (Київ, 2016);

Scientific and Professional Conference «Problems of Homilies and Social Science» (Budapest, 2017); Scientific and Professional Conference «Actual Problems Science and Education APSE» (Budapest, 2018); Scientific and Professional Conference «Advances in the Natural Science and Engineering» (Budapest, 2018); Scientific and Professional Conference «Science without boundaries development in 21st century» (Budapest, 2018); IV Міжнародна науково-практична конференція «Архітектура історичного Києва. Феномен урбанізованих ландшафтів» (Київ, 2018); V Міжнародна науково-практична конференція «Архітектура історичного Києва. BIM та інформаційні технології в архітектурі» (Київ, 2019); Друга Всеукраїнська наукова конференція «Філософія науки, техніки і архітектури в гуманістичному вимірі» (Київ, 2019); Scientific and Professional Conference «Advances in the Natural Science and Engineering» (Budapest, 2020); VI Міжнародна науково-практична конференція «Архітектура історичного Києва. Історія – теорія – практика» (Київ, 2020).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у 59 друкованих працях. До їх числа входять: 1 колективна монографія; 32 статті – у наукових фахових виданнях; 5 у наукових виданнях інших держав, що включені до наукометричних баз (Білорусь, Австрія, Польща); 10 тез доповідей та 11 статей, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Дисертація складається з анотації, переліку термінів, вступу, 5-ти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг – 415 сторінок, з яких 303 сторінки складають основний текст, 32 сторінки – ілюстрації, 25 сторінки – список використаних джерел з 269 найменувань, 7 – акти впровадження, 42 – інші додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

1.1. Аналіз науково-теоретичних досліджень територіальної організації систем розселення

Науково-теоретичні дослідження у будь-якій галузі знань базуються на відповідних термінах та їх поняттях, які відповідають процесам історичного розвитку цих галузей і відображаються у літературних джерелах, законодавчо-нормативних актах, міжнародних документах, дослідницьких та проектних роботах.

Містобудівна наука отримала у ХХ ст. широкий спектр нових термінологічно-понятійних визначень, таких як «районне планування», «територіальне планування», «просторовий розвиток», «сталий розвиток», «система розселення», які удосконалюються сьогодні під впливом соціально-економічних змін.

Поняття «розселення населення» має свою специфіку міждисциплінарних досліджень у сферах економічної і соціальної географії, екології, містобудування тощо, а сама Теорія «розселення» формувалась під впливом різних ідеологічних, політичних та соціально-економічних течій і у нинішній час спирається на європейські цінності.

Понятійно-термінологічна система «розселення». Види і форми розселення населення визначаються відповідно до соціально-економічних процесів розміщення людей на території, що складається історично і пов'язано з розвитком існуючих та формуванням нових населених місць під впливом таких чинників, як соціально-економічні передумови (розвиток виробництва, трудові ресурси, транспортна інфраструктура); природні особливості (морське узбережжя, гірські райони, корисні копалини); демографічні показники (структура населення, процеси міграції, концентрація населення). На цій основі створюються *автономні* і *групові* форми розселення, при яких у першому випадку населення розвивається ізольовано, а у другому – інтегровано. [115, стор. 302]

У фундаментальній монографії Ю.М.Білоконя «Регіональне планування. Теорія і практика» досліджено передумови системного розселення; доведено, що теорія розселення є складовою загальної теорії містобудування; встановлено історичні періоди наукового вивчення процесів розселення в Україні: «соціального розселення» (20-30 р.р. ХХ ст.); «регіонального розселення» (60 р.р. ХХ ст.); «агломераційного розселення» (70-80 р.р. ХХ ст.); сформульовано наукове поняття «системи розселення» – територіальне об'єднання поселень, що розвиваються, між якими існують багатофункціональні взаємозв'язки і які є об'єктом цілеспрямованого управління» [6, стор. 82]

Зауважимо, що термінологія та понятійний апарат об'єктів розселення населення є надзвичайно багатоаспектним результатом наукової діяльності представників різних професійних і національних шкіл.

На ранньому етапі територіально-господарської організаціях адміністративних одиниць основне місце належало терміну «районне планування» (одночасно як процесу і проекту) – це комплексна організація території (країни, області, великого району), де повинні вирішуватись питання розміщення поселень, виробництв, об'єктів транспорту, охорони природи тощо. Схеми та проекти районного планування почали розроблятись в Україні з 20-30 р.р. Основними роботами цього періоду були: «Схема районного планування Донбасу» (1929-1939 р.р.) Д. Богорад; «Схема районного планування Дніпропетровського промислового району (1929-1930 р.р.) М. Гінзбург; «Схема районного планування Південного берегу Криму» (1930 р.) А. Ейнгорн; «Схема районного планування Стаханово-Алчевського промрайону» (1938 р.) та інші. Керівництво цими роботами здійснювали відомі фахівці в галузі містобудування такі, як Д.Богорад, А.Ейнгорн, В.Мірер, В.Артемчук, П.Хаустов, А.Бекетов, П.Альошін, О.Архіпов, М.Борисенко, В.Вікторов, А.Вербицький, С.Драгоманов, В.Заболотний, Я.Ліфшиц, А.Молокін, А.Полоцький та ін.

Що стосується наукових досліджень проблем розселення та його термінологічних аспектів, то вони здійснювались протягом років українськими вченими: Ю.М.Білоконем, М.М.Дьоміним, Г.І.Лавриком, В.І.Нудельманом,

І.О.Фомінім та іншими, а також представниками інших національних шкіл: Е.Б.Алаєвим, В.В.Владіміровим, О.Е.Гутновим, К.Доксіадісом, Ле Корбюзьє, Д.Медоузом, Дж.Форрестом, З.М.Яргіною та іншими. Серед найбільш фундаментальних робіт є «Экономико-географическая терминология» Е.Б.Алаєва, у якій представлено методологію впорядкування термінів даної наукової дисципліни на основі концепції понятійно-термінологічної системи. [3, стор. 359]

У переліку і тлумаченнях понад 200 термінів, які відносяться до економічної географії є достатньо професійно представлено ті терміни, які стосуються і містобудування. Так, наприклад, «система розселення (система поселень)» – це територіальне об'єднання поселень, між якими існують виробничі та соціальні зв'язки та чіткий розподіл функцій; ізольовані поселення у систему не включаються [3, стор. 193]. Різновидом системи розселення є «агломерація» – територіальне утворення на базі крупного міста (конурбації), яке утворює «зону убранізації та концентрації виробництв», змінює соціально-економічну структуру поселень та відрізняється високим рівнем інтеграції всіх складових елементів [3, стор. 193].

Є визначення поняття «система розселення» також в інших літературних джерелах, які уточнюють, розширюють або трансформують зміст цього терміну. Так, наприклад, у довіднику проектувальника «Містобудування» (за ред. Т.Ф.Панченко) надано наступні формулювання:

«Система поселень (за В.І.Нудельманом) – це цілеспрямовано сформована сукупність міських і сільських населених місць різної величини і господарського профілю, які об'єднані сталими функціональними взаємозв'язками (виробничими, трудовими, адміністративними, культурно-побутовими, рекреаційними тощо) та спільністю тяжіння до центру системи – міста, яке фокусує вказані взаємозв'язки, здійснює їх достатньо розвиненою мережею транспортної інфраструктури та характеризується найбільшою кількістю населення і найвищим адміністративним статусом, економічним та соціально-культурним потенціалом». Основою для формування системи розселення є «мережа поселень», яка має деякий ступінь

впорядкованості та цілісності співіснування. Дещо відрізняється від наведеного вище і визначення поняття терміну «агломерація» (за І.О.Фоміним).

«Міська агломерація – це група найбільш територіально наближених (іноді тих, що зростаються) населених місць, які характеризуються функціональною цілісністю, досягнутими відносно розвинутими міжпоселенськими зв'язками інтегрованого характеру» [195, стор. 69].

До наукових праць нового покоління відноситься робота М.М.Дьоміна та О.І.Сингаєвської «Містобудівні інформаційні системи. Містобудівний кадастр. Первинні елементи містобудівних об'єктів», у якій сформульовано поняття «містобудівна система (соціоекосистема)» як результат взаємодії між «урбанізованим населенням» та «урбанізованим середовищем», синонімами якої є поняття «антропогенне середовище», «система розселення», «друга природа». Авторами роботи зроблено важливий висновок щодо необхідності змістовного термінологічного визначення таких фундаментальних понять як «типи розселення», «форми розселення», «системи розселення», «містобудівні системи», які би враховували не тільки історичний досвід містобудування, але й нові тенденції його розвитку [43, стор. 11].

У дисертаційному дослідженні І.І.Устінової «Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем» розглянуто «еколого-містобудівну систему як цілісний багаторівневий простір взаємодії населення з середовищем, у межах якого можливий екологічно збалансований, сталий розвиток, сформовано її структурно-функціональну, динамічну та оптимізаційну модель», яка породжує систему нових термінів – «урбо-фізика екологічного простору», «еколого-демографічна прогностика», «хвильова урбаністика» тощо [192, стор. 23].

Дещо в іншій інтерпретації представлено поняття «Еколого-містобудівна система» (за Т.Ф.Панченко) як «просторове поєднання природно-заповідних об'єктів, населених пунктів, виробничих комлексів, туристично-рекреаційних зон і курортів, технологічних утворень на основі спільного використання інженерно-транспортних комунікацій та організації комплексних природоохоронних заходів; у структурі цих систем повинні створюватись

підсистеми (розселення, природоохоронна, рекреаційна) [134, стор. 48]. Враховуючи всі авторські тонкощі формулювань поняття терміну «система розселення населення», важливо визначити також класифікацію цих систем за ієрархічним рівнем та їх типологію за функціональним складом елементів соціальної інфраструктури.

Як результат багаторічної науково-проектної діяльності фахівців таких організацій як ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «ДПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя, КНУБА, «НДПмістобудування», «УкрНДІПцмвільбуд», «КиївЗНДІЕП» та інших у рамках нового ДБН Б.2.2-12; 2019 «Містобудування. Планування і забудова територій» представлено рівні системи розселення, функціональний склад елементів соціальної інфраструктури. (Табл. 1.1) [ДБН Б.2.2-12; 2019].

Таблиця 1.1

Рекомендовані параметри системи розселення [ДБН Б.2.2-12; 2019]

Групи населених пунктів
Найкрупніші та крупні багатофункціональні міста, які частково дублюють функції наявних об'єктів громадського унікального та епізодичного обслуговування населення столиці країни, центри макрорегіонів – міжобласних систем розселення з надання послуг унікального попиту об'єктів обслуговування, адміністративних та соціальних послуг
Переважно великі багатофункціональні міста обласного значення, центри регіонів – обласних систем розселення з наданням послуг епізодичного попиту
Переважно середні міста обласного значення, значні промислові, промислово-транспортні центри мікрорегіонів – міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного та періодичного попиту
Малі міста обласного чи районного значення, місцеві центри економічної активності: промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних та внутрішньорайонних систем розселення (об'єднаних територіальних громад) з наданням послуг міжселенного періодичного та повсякденного попиту

Малі міста районного значення, селища, села, переважно аграрні, центри об'єднаних територіальних громад з наданням послуг повсякденного попиту та розвитку зеленого туризму

Важливо підкреслити, що у новому ДБН вперше у групі системи розселення виділяються «населені пункти розташовані у межах *об'єднаних територіальних громад*» як адміністративно-територіальні одиниці базового (місцевого) рівня, що є переконливим обґрунтуванням вибору об'єкта дослідження даної дисертаційної роботи.

Таким чином, на основі узагальнення науково-практичних робіт, присвячених термінології «системи розселення населення», автором обрано наступні тлумачення робочих термінів для дисертаційного дослідження:

«Групові форми розселення» – це сукупності населених пунктів місцевого, районного (міжрайонного), регіонального (міжрегіонального) рівнів, об'єднаних стійкими зв'язками з сусідніми населеними пунктами, районами та регіонами. Такими зв'язками є транспорт, виробництво, природні ресурси, культурне надбання, екологічний потенціал тощо. Згідно з сформованою системою Україна розподіляється на Західний, Центральний, Східний, Південний регіони та АР Крим, першоосновою яких є розроблені системи стратегічних, прогнозних і програмних ідей здійснення регіональної політики.

«Система розселення місцевого рівня у межах об'єднаних територіальних громад» – це сукупність населених пунктів, які згідно Закону «Про добровільне об'єднання» сформували систему взаємовідносин економічних, ресурсних, культурних, соціальних з метою розробки стратегії перспективного розвитку.

Така система розселення є локальною, яка передбачає місцевий рівень містобудівної системи.

Об'єднана територіальна громада (ОТГ) – це спеціальне адміністративно-територіальне утворення, що утворилося в Україні під час реформ децентралізації

у 2015-2020 роках шляхом добровільного об'єднання суміжних територіальних громад сіл, селищ, міст (відповідних сільських, селищних та міських рад).

Об'єднання проходило згідно закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» урядової Методики формування спроможних територіальних громад за узгодження з обласними органами влади на принципах самоврядування.

Термін відповідає законодавчим документам:

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року №333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні».

- Закону України від 5 лютого 2015 року №157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

- Постанови Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 року №214 «Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад».

Об'єднання територіальних громад базується на шести найбільш важливих принципах:

Принцип законності – фундамент всієї науки і практики, який забезпечує правову оцінку життя суспільства та громади.

Принцип добровільності – в основі категорія «свобода», усвідомлення вибору об'єднання для співробітництва в майбутньому.

Принцип взаємної вигоди – міжнародний принцип права в економічних відносинах. Рівність учасників в системних відносинах.

Принцип прозорості та відкритості – відкритість договірних умов співробітництва на всіх рівнях.

Принцип рівноправності учасників – рівність суб'єктів співробітництва перед законом.

Принцип взаємної відповідальності та його результати – кожен учасник несе відповідальність перед іншими учасниками.

Систематизація та зміст науково-теоретичних досліджень. Вивченню містобудівних, географічних, екологічних та інших проблем «систем розселення

населення» присвячено праці численних вітчизняних та зарубіжних фахівців за науковими напрямками: *містобудування* – Білоконя, Дьоміна, Лаврика, Станіславського, Владімірова, Доксіадіса, Ле Корбюзьє [5, 6, 7, 8, 9, 42, 43, 44, 106, 175]; *соціальної та економічної географії* – Богорада, Топчієва, Нудельмана, Палехи, Burns, Kurek, Халгета [10, 11, 12, 123, 130]; *екології* – Вернадського, Владімірова, Одума, Руденка, Устінової, Хесле [22, 23, 190]; *ландшафтної архітектури та рекреації* – Зарецького, Панченко, Родічкіна, Стаускаса, Шулика, Bogdanowski, Nowak [134, 136, 164].

У дослідженнях вищезгаданих та інших вчених представлено широкий спектр географічних, історичних, соціально-економічних аспектів розселення, які є джерельною базою для осмислення і обґрунтування нових форм розселення в Україні.

Як результат нераціональності в розвитку систем, нерівномірність розміщення виробничого потенціалу в містах та нехватка трудових ресурсів, відставання розвитку соціальної інфраструктури, монопрофільність виробництва в малих містах та багато інших.

Закономірності географії розміщення поселень формування системи розселення відображено у наукових дослідженнях В.В.Покшишевського, В.Г.Давидовіча, Б.С.Хорєва та інших [35, 145, 200]. Так, В.Г.Давидович і В.В.Покшишевський у своїй праці «О типологии расселения в группах городов» розкрили поняття основного закону розселення. [37]

У роботі географа Ю.І.Пітюренко «Территориальные системы городских поселений Украинской ССР» встановлено закономірності і тенденції міського розселення: а) інтенсивний процес урбанізації; б) зменшення параметрів сільського розселення і зростання нових міст; в) активне агломерування поселень; г) формування мережі опорних центрів у системах розселення з невиробничими функціями; д) створення локальних систем розселення з урахуванням потенціалу малих міст [144, стор. 240].

Особливе місце для поступального розвитку систем розселення займає теорія В.Вернадського, яка відтворює «сферу розуму», як результат еволюції науки і культури, середовища всесвіту. [20]

Незважаючи на те, що поширене у всіх сферах науки поняття «система» вживається у містобудуванні, географії, урбоекології тощо – вперше його застосував Людвіг фон Берталанфі при визначенні біологічних видів з урахуванням взаємозв'язків між ними. [5]

У сфері містобудування поняття «система поселень» вперше з'являється у працях М.М.Євсєєнка «Планування соціалістичних міст» (1929 р.), Д.І.Станіславського «Планування і забудова міст України» (1971 р.). [177]

У історичній ретроспективі особливості розселення мали різні, інколи утопічні форми; це ідеї «міст-садів» (Е.Говард), «агроміст» (А.Полоцький), «міст-передмість» (А.Малокін), «міст-регіонів» (Хаустов) тощо.

Великий вклад у теоретичні розробки нових форм розселення вніс архітектор Е.М.Драгоманов, що відображена і запропонована ним теорія розвитку міста під впливом зовнішніх об'єктивних факторів (природних, соціальних, економічних, інженерних) стала основою в проектах планування міста та приміської зони, зародження агломераційних процесів, системності внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Ідея інтегрувати сільське і міське населення, в той же час здійснюючи децентралізацію поселень (В.Мірер) – це прототип майбутніх елементів розселення громад за новим територіальним адміністративним укладом суспільства, як спосіб співіснування існуючих та нових поселень [177].

Старе місто на, думку автора, має бути оточене населеннями-супутниками, з своєю виробничою та соціальною інфраструктурою і мати достатній транспортний зв'язок як з центром так і між собою. Кожний новий центр-супутник повинен мати свій закінчений функціональний цикл-праця-побут-відпочинок. Обов'язковим передбачались можливості економічного зростання, території та населення. Така ідея стала основою принципу взаємодоповненості та

в сьогоднішній ситуації спільна взаємодія суміжних територіальних громад як єдиної системи.

Вартою уваги є теорія «динамізму структури міст», яка декларує їх розвиток, не дотримуючись стабільних меж. Що наближує їх до поняття «міст-регіонів». Авторами цих ідей були науковці П.П.Хаустов, Г.В.Шелейховський, Г.П.Шапаровський [177]. Найбільш повно ця теорія викладена у роботі П.П.Хаустова і Г.П.Шапаровського «Плянуння міст» (1931 р.), де пропонується різного рівня децентралізація перспективних планів розвитку міст в залежності від терміну проектного періоду. На думку авторів місто – це центр виробництва, тому головне завдання архітекторів є вирішення протиріч між виробництвом і житлом. Місту властивий динамізм розвитку, тому місто не може мати стабільних територіальних меж зон, як було в попередні періоди. Для рівномірності забезпечення закладами обслуговування центральних і периферійних районів, пропонувались створити розосереджену систему обслуговування, оптимальними вважались райони 15-20 тис.жит., який приймався як одиниця виміру території з самодостатньою системою культурно-побутового обслуговування (рис.1.1).

У практичній площині за твердженнями А.Л.Ейнгорна – «Донбасс» став першим економічним районом, в якому стан перспективного планування досяг того ступеня, який дав можливість розпочати роботи з районного планування, враховуючи території промислових підприємств, транспортних споруд та населених пунктів» [161, стор. 264].

Створена у 1929 р. в Україні «Урядова комісія у справах будівництва нових міст» дала значний поштовх розвитку регулярних заходів щодо формування мережі населених місць Донбаського регіону, які передбачали: проведення натурних обстежень; розроблення техніко-економічних обґрунтувань; виділення промислових районів перспективного розвитку, для яких потрібно було будівництво нового житла та створення нових поселень.

У результаті у період 1929-1930 р.р. був розроблений перший проект районного планування Донбасу; головною ідеєю проекту було організація у масштабах регіону «опорного каркасу взаємопов'язаних великих міст», створення

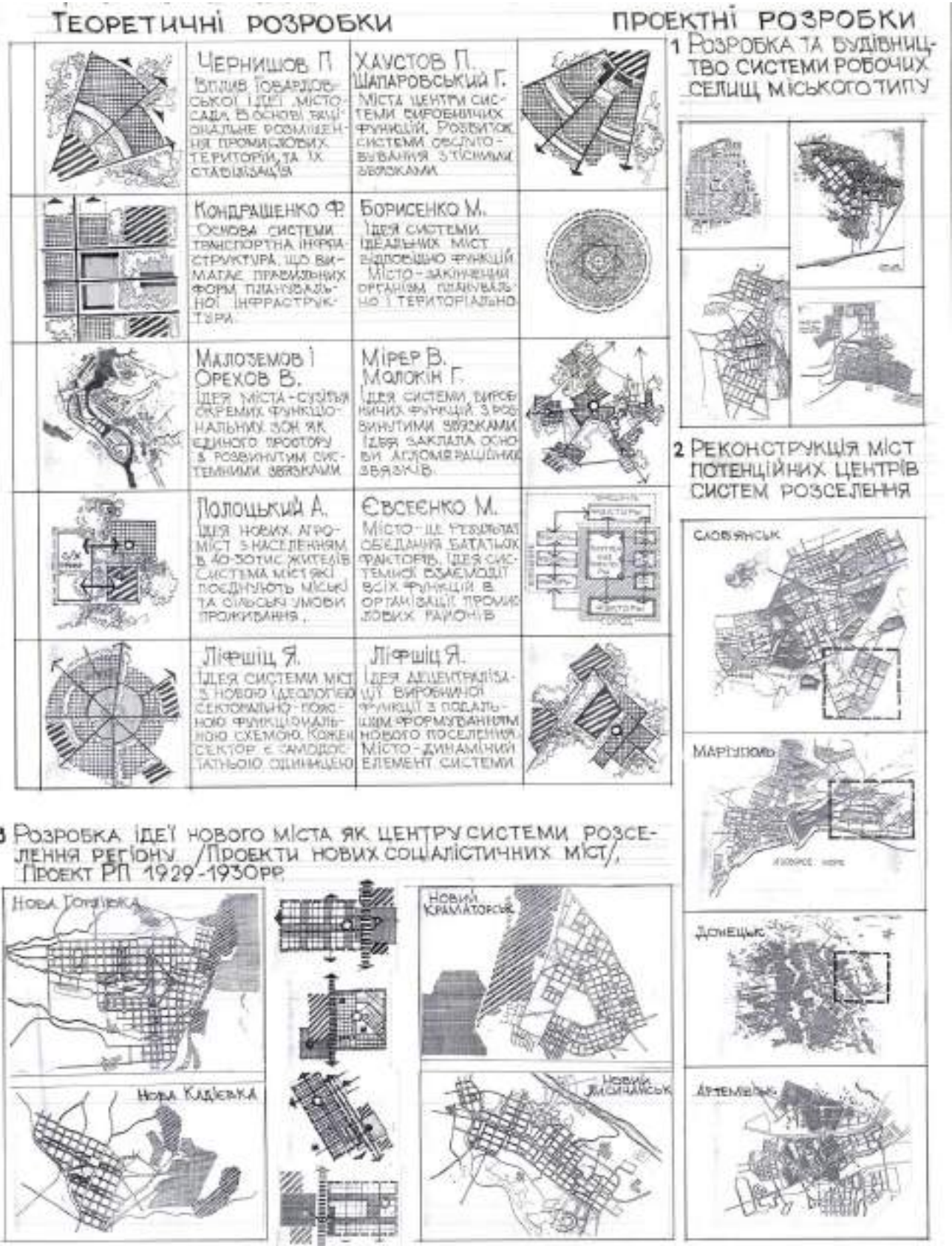

Рис. 1.1 Зародження та формування системного розселення в Україні

системи об'єднаної мережею транспортних доріг, які забезпечували сполучення житла, роботи, відпочинку [166, 167, 120].

Однак, зауважимо, що попри авангардність ідеї першого районного планування, слід відмітити і ряд недоліків:

- основною формою розселення все ж таки вважалось велике місто;
- будівництво нових міст на відповідних територіях ущільнювало мережу системи розселення регіону;
- відокремлення виробництва від міст (на 10-20 км) вимагало нових видів транспорту і будівництва доріг;
- темпи будівництва виробничої сфери значно перевищували темпи житлового будівництва, хоча потреба в ньому зростала у геометричній прогресії.

Узагальнення цього проектного досвіду відображено у монографії А.І.Станіславського «Развитие районной планировки в Украинской ССР», де представлено основи формування систем розселення у регіонах України з огляду на рівень їх індустріалізації та урбанізації. [175] В роботі наголошується, що у період 20-30 р.р. ХХ ст. було започатковано розвиток промисловості, шахт та заводів, в умовах Донбасу та Криворіжжя, металургії у Придніпров'ї та машинобудування на Харківщині. Це стало початком нових містобудівних процесів формування систем розселення і урбанізації територій, які досягли своєї активності у 60-70 р.р. ХХ ст. Порівняльні показники урбанізації при формуванні систем розселення в районах України на той час становили наступні значення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Основні містобудівні показники систем розселення у регіонах України
(за А.І.Станіславським)

Формування великих систем розселення у регіонах	Величина території		Ступінь урбанізації, %	Щільність населення, чол./кв.км	Кількість міст, шт.
	Тис. кв.км	Відсоток			
Донецька	53,2	9	87	145,2	83

Продовження таблиці 1.2

Дніпропетровська	83,7	14	66	75,1	42
Харківська	84,0	14	54	70,3	42
Київська	111,7	18	46	71,1	52
Вінницька	55,2	9	25	83,1	29
Львівська	102,6	17	34	76,6	91
Одеська	86,3	14	53	50,9	28
Кримська	27,0	5	64	62,1	14

Наведені у табл. 1.2 дані свідчать про те, що передумови формування як регіональних, так і локальних систем розселення на базі територіально-виробничих та обслуговуючих комплексів, в межах яких передбачалось кооперування та комбінування об'єктів промислового виробництва, створення тісних виробничих взаємовідносин, розвиток міграційних процесів, культурних зв'язків та рекреаційних потоків – такі передумови існували вже у 20-30 рр. ХХ ст.

Принципово інший методичний підхід було використано у «Генеральній схемі районного планування» (кер. Д.Богорад 1939-1949 р.р.), де було закладено основу «комплексного» районування території з обґрунтуванням розміщення об'єктів промисловості з прогнозними розрахунками кількості населення, з визначенням місць розташування нових поселень, з виділенням перспективних ділянок нових шахт тощо [10, стор. 135; 11, 12].

Таким чином генеральна схема районного планування Донбасу стала основним прикладом розробки проектів районного планування не тільки промислових районів, але й розробки схем дорожнього, енергетичного, міського та інших видів будівництва та формування систем інженерного забезпечення великих районів.

Відомо, що на ранніх етапах становлення містобудування як науки ця сфера діяльності була нерозривно поєднана з практикою проектування за різними напрямками: реконструкція існуючих поселень, будівництво укрупнених селищ з системою інженерного забезпечення, створення нових міст на вільних територіях

тощо, що мало безпосередній вплив на формування теорії і практики розвитку систем розселення населення, які базувались на працях українських фахівців, до яких належать А.М.Бекетов, М.Давидович, А.Станіславський, В.І.Артемчук, Д.І.Богорад, В.Г.Шелейховський, А.Л.Ейнгорн, Г.І.Тер-Арутюнянц, А.С.Ізраїлевич, А.І.Заблоцький [10, 11, 12, 36, 60, 175].

Підсумовуючи теоретичні і практичні передумови містобудівної діяльності в Україні періоду 20-40-х р.р. ХХ ст., можна стверджувати, що вони стали основою для подальшої розробки як проектів районного планування, так і систем розселення різних ієрархічних рівнів.

У 50-тих роках ХХ ст. перші позиції в питаннях методології районного планування займає українська школа містобудування на базі інституту «Діпромісто», коли розробляються схеми районного планування Донбасу, Криворізького басейну Південного берега Криму. Співробітництво з російським «Гіпрогором» розширює діяльність українських спеціалістів, які беруть участь у районному плануванні «зони впливу Братської ГЕС», «Іркутсько-Черемховського промислового району» та промислових районів у Білорусії, Середній Азії, Казахстані, Закавказзі, Прибалтиці.

Новий етап розроблення концепцій розселення почався у 60-70-х р.р. ХХ ст., який характеризувався посиленням інтересу до цього напрямку наукових досліджень як у сфері містобудування, так і географії, економіки тощо. У зв'язку з швидкими темпами розвитку великих міст і загострення проблем їх подальшого розвитку було розроблено наукову концепцію «оптимального міста» (В.Г.Давидович, В.І.Артемчук та Ю.П.Бочаров), концепцію «міст-супутників» в приміській зоні (В.Г.Давидович, А.А.Афонченко, Н.А.Солофненко), концепцію «формування міських агломерацій» (В.Г.Давидович, Д.І.Богорад, Г.М.Лаппо).

Теоретичним базисом «агломерування» було обмеження розвитку великих міст за рахунок розвитку швидкими темпами малих міст і селищ міського типу, розташованих у їх приміських зонах, в яких відбувалося будівництво промислових підприємств. При цьому процес субурбанізації посилив диспропорції територіальної організації розселення та міграційні процеси, а

головним недоліком агломерування став соціальний фактор тобто диктатура центрального міста в системі розселення та вирішення соціально-економічних проблем в кожній агломераційній групі окремо.

Процес агломерування, як концепція, був підданий жорсткій критиці російськими спеціалістами (М.Т.Агафонов, С.Б.Лавров, Б.С.Хорєв), які не тільки назвали її «концепція аглоцентризму», але й як одну із форм розселення локального рівня вважали її *безперспективною*, оскільки місця розселення і розміщення промисловості не мали спільних зв'язків, а сільські поселення враховувались тільки як територіально – ресурсний резерв. [202, стор. 320]

У період 70-80-х років ХХ ст. було виконано принципово нові за своєю суттю роботи з районного планування великих промислових районів, такі, як проекти районного планування «Набережно-Челнінського» та «Богучарського» промислових районів; «Генеральна схема зони впливу БАМ»; «Схеми районного планування» Іркутської, Сахалінської, Чернігівської, Київської областей; роботами з районного планування було охоплено понад 3000 адміністративних районів. [198, стор. 190]

Визначними вченими в галузі «районного планування» є велика кількість представників української школи: Д.І.Богорад, В.Г.Давидович, М.М.Дьомін, А.С.Ізраїлевич, В.І.Нудельман, Г.І.Фільваров, І.О.Фомін та інші. Саме розроблені ними проектні та наукові роботи стали основою формування нового напрямку у містобудуванні – формування «групових систем населених місць» (ГСНМ) або «СНМ». [10, 11, 12, 13, 36, 42, 43, 44, 53, 54, 123, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197]

Розглядаючи типологію міст і розвиток міжселенних зв'язків, яких вони набувають у процесі еволюції, І.О.Фомін у своїй роботі «Планировка городских агломераций» виділяє такі форми розселення як *селищна*, *міська* і *міжселенна*; за його твердженням саме міжселенні (міжпоселенські) зв'язки є одним із чинників «групового» розселення та проявів процесів урбанізації. [197, стор. 80] Сукупність міст, єдність міст – характерні риси процесу агломерування, що походить від латинського слова «приєднувати», який ввели в архітектурний обіг ще в ХІХ столітті англійські і французькі географи.

Незважаючи на всі протиріччя і неоднозначне відношення до процесів агломерування цей вид групового розселення сформульовано І.Фоміним у такій редакції: Міська агломерація – своєрідна форма розвитку міст. Міста з їх приміськими зонами утворюють територіальну єдність, тому це є особливим типом групового розселення [197, стор. 70]

Міська агломерація – це територіально-економічне угруповання з типовими проявами концентрації населених місць. [197, стор. 70] Таке угруповання не є простим урбаністичним утворенням групи поселень, а таке, що в процесі розвитку перетворюється в єдиний планувальний комплекс – систему.

При цьому важливо зауважити, що, у роботах І.О.Фоміна простежується концептуальний підхід «агломерації» – у «систему групового розселення». «Функціональний зв'язок населених місць» (агломерації) надає їх територіальним групам *деяких якостей системи, які ще не досягли* належного рівня планувальної організації і потребують більш цілеспрямованого управління їх розвитком з метою перетворення в завершені системи населених місць (СНМ) [197, стор. 73]

На підтвердження цієї концепції було розроблено під керівництвом І.О.Фоміна «Схему Дніпропетровської ГСНМ» (КиївНІПмістобудування). Подібні роботи було виконано також в інших країнах інститутами «ЦНІПмістобудування», «ЛенНІПмістобудування», «БелНІПмістобудування» та тощо.

В рамках даного експерименту пропонувалось перевірити на конкретних прикладах низку параметрів планувальної структури ГСНМ, виявлених в дослідженнях останніх років та встановити можливі напрямки перетворення агломерацій різних типів в групові системи населених місць.

Для української теорії та практики містобудування характерним було те, що велика увага приділялась процесам просторової взаємодії поселень. Зокрема тенденціями соціально-економічних та демографічних зв'язків між поселеннями різних типів, які формують територіальні об'єднання із спільною планувальною структурою. Таким чином, визначився новий напрямок – «регіональне містобудування», а також найбільш актуальний об'єкт проектування –

«регіональна містобудівна система». Саме регіональна містобудівна система мала стати найбільш актуальним об'єктом управління на території України з метою упорядкування його загальної територіальної структури, а також соціально-економічних, екологічних та технічних підсистем.

Відродження незалежності України принципово змінило пріоритети у плануванні та філософії просторового розвитку нашої держави і створило необхідні передумови для розробки національної стратегії планування на загальнодержавному рівні, що полягало, у першу чергу, в реалізації «Генеральної схеми планування території України» (1998-2001 р.р.) затвердженої, як Закон України (2002). [101, стор. 51-64]

«Генеральна схема планування території України» включає близько 30 окремих схем, які відображають багатоаспектний аналіз проблем, передумови та обмеження планування території України; в ній розглянуто такі питання, як геостратегічне положення України, земельні, водні, лісові, рекреаційні та лікувально-оздоровчі природні ресурси, демографічний, науковий і виробничий, історико-культурний та туристичний потенціал, мережа населених пунктів, соціальна інфраструктура, інвестиційний комплекс, екологічна ситуація та техногенно-природна безпека. [8, стор 40-42]

У наукових дослідженнях останніх років, які мають вагомий доробок у сфері вивчення економіко-географічних аспектів еколого-орієнтованого розвитку територіальних систем, значна увага приділяється впровадженню екологічної складової у територіальне планування. До них належать праці географів І.К.Бистрякова, М.Д.Гродзинського, В.І.Нудельмана, Ю.М.Палехи, Л.Г.Руденка, архітекторів В.М.Вадімова, І.І.Устінової та інших [123, 130, 16, 17, 18, 190]

У монографії Л.Г.Руденка та інш. «Ландшафтне планування в Україні» вперше апробовано застосування інструменту ландшафтного проектування на різних стадіях (ландшафтна програма; рамковий ландшафтний план; проектний ландшафтний план). Стосовно історії визначено такі важливі чинники: а) глобальні виклики (зміни клімату); б) невідповідність рівня соціально-економічного розвитку; в) зменшення чисельності населення; г) процеси

урбанізації і субурбанізації; д) занепад сільських поселень і малих міст [165]; ці та інші чинники мають безпосереднє відношення до формування територіальних громад, як первинної ланки систем розселення.

Проблеми територіального планування докладено і досліджено у науковій праці Ю.М.Палехи та інших «Методика інтеграції екологічної складової розвитку у просторове планування України. [132]

У цій роботі здійснена оцінка реального екологічного стану локальних територій (Звенигородка, Корсунь-Шевченківський), виявлено конфлікти природокористування та визначені принципи збалансованого розвитку цих територій (економічний, соціальний та екологічний). Цей методичний підхід може бути запроваджено при створенні планувальної моделі територіальної громади.

У дисертаційному дослідженні І.І.Устінової «Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем» визначено гіпотезу еволюції системи «населення-середовище» і здійснено аналіз містобудівних концепцій розвитку від ідеальних міст (К.Леду, 1804 р.), лінійних міст (Ле Корбюзьє, 1959 р.), міст-садів (Е.Говард, 1900 р.), міст-регіонів (К.Штейн, 1939 р.), біотехнічних міст (П.Солері, 1960 р.) до всесвітнього міста (Ейкуменополіс, П.Доксіадіс, 1968 р.) [192, стор. 46] І хоча ця класифікація має опосередковане значення для формування систем розселення, де-які типи міст – лінійні, регіональні можуть бути прообразами системи розселення місцевого рівня у різних природних умовах (приморські, гірські місцевості, сільські райони, етнічні осередки тощо).

Значний вплив на розвиток теорії системного розселення мали і мають вище згадані наукові дослідження в географії та екології, в основі яких головним чином є врахування природних ресурсів та їх вплив на розселення (особливо на берегах річок і морів, поблизу лісів, в районах родючих ґрунтів), де існують умови для розвитку виробництва. Слід зазначити, що розвитку системи розселення сприяє природно-географічне положення і розміри території України, що історично забезпечило інтенсивне її містобудівне освоєння. Так, наприклад, землі, зайняті містами і селами у 1957 році займали 783,9 тис. га; у 1969 році – 1066 тис. га; на сьогоднішній день – це близько 2000 га [191, 201]

Що стосується містобудівних аспектів наукових досліджень, вони найбільш повно представлені у роботах Ю.М.Білоконя, М.М.Дьоміна, Г.І.Лаврика, І.О.Фоміна та багатьох інших українських вчених. [6, 7, 8, 9, 42, 43, 44, 53, 54, 106, 195, 196, 197]

Еволюційні тенденції змін у формах розселення встановлено у монографії Ю.М.Білоконя «Регіональне планування. Теорія і практика», де представлено окремий розділ «Формування систем розселення населення на території України», у якому відображено: історичні етапи становлення системи розселення; типологія та параметризація систем розселення; наявність підсистеми (виробнича та рекреаційна) та інші аспекти системного розселення (соціальні, демографічні, планувально-просторові тощо) [6, стор. 73-90] Важливим для даного дослідження є визначення таких форм розселення як «селищна», «позаміська», «групова», які обґрунтовують як вибір автором визначення «об'єкта дослідження» – «групова форма розселення», так і постановці «завдань дослідження» його територіальної організації в умовах реформування місцевого самоврядування.

Первинні елементи структури містобудівних систем, класифікація суб'єктів містобудівної діяльності та системи знань (урбаністика, теорія розселення, нормування міського середовища тощо) представлено у фундаментальній монографії М.М.Дьоміна та О.І.Сингаєвської «Містобудівні інформаційні системи. Містобудівний кадастр. Первинні елементи містобудівних об'єктів» [55, стор. 216] Ця робота є необхідною теоретичною основою для досліджень автора в частині визначення характеру взаємодії таких системних понять, як «населення» і «середовище» в рамках «системи поселень територіальної громади місцевого рівня» тобто для визначення «соціоекосистеми» не урбанізованого, а «субурбанізованого середовища та населення» (сільських громад).

У статті Т.В.Айлікової «Методологічні основи планування території регіонів України» представлено еволюцію цільових концепцій планування територій (руральна, територіально-адміністративна, виробничо-індустріальна, постіндустріальна, екологоорієнтована). В цій роботі одним із висновків є інтегральний показник оцінки значущості локальних територій та їх рейтинг щодо

інвестиційної привабливості, що надзвичайно важливо при створенні територіальних громад.

Як результат наукової діяльності у сфері містобудування, де представлено розділи щодо формування систем розселення, необхідно відзначити публікації нормативно-методичного спрямування. Це «Руководство по формированию курортно-рекреационных систем», у тому числі в «урбанізованих районах» (Т.Ф.Панченко, Г.А.Заблоцький та інші, КиївНДПмістобудування, 1984 р.); «Методические рекомендации по разработке схем и проектов районной планировки в условиях формирования ТПК» (Е.Е.Клюшниченко, Б.В.Павлишин, С.М.Проценко та інші, 1987 р.); «Методические рекомендации по формированию и планировочной организации территориальных систем в районной планировке» (Г.Й.Фільваров, Б.В.Павлишин, С.М.Проценко та інші, КиївНДПмістобудування, 1990 р.); «Містобудування. Довідник проектувальника» (Т.Панченко, Ю.Білоконь, М.Дьомін та інші, НДПмістобудування, 2006 р.).

У цих методичних працях надано конкретні пропозиції щодо планування систем розселення різних ієрархічних рівнів (країна, область-регіон, район, група міських і сільських поселень), комплексної оцінки території, формування підсистем (поселень, об'єктів виробництва, рекреації, транспорту); представлено нормативні матеріали для проєктування систем розселення (класифікацію, параметри території, доступність міст-центрів тощо), вимоги до інженерного обладнання, коефіцієнти цінності земельних ділянок.

У фундаментальній праці Ю.М. Білоконя «Регіональне планування. Теорія і практика» виділяється 8 етапів «еволюції» територіального планування (рис. 1.2): [б. стор. 68-69].

а) перший етап (кінець XIX ст.). Зростання кількості міст та урбанізованих територій набирає хаотичного характеру. Відсутність, впорядкування, санації територій, першочерговість у розвитку промислових зон, що потребувало збільшення урбанізованих територій (житло, обслуговування, транспорт тощо). Поява проєктів по санації та озелененню.

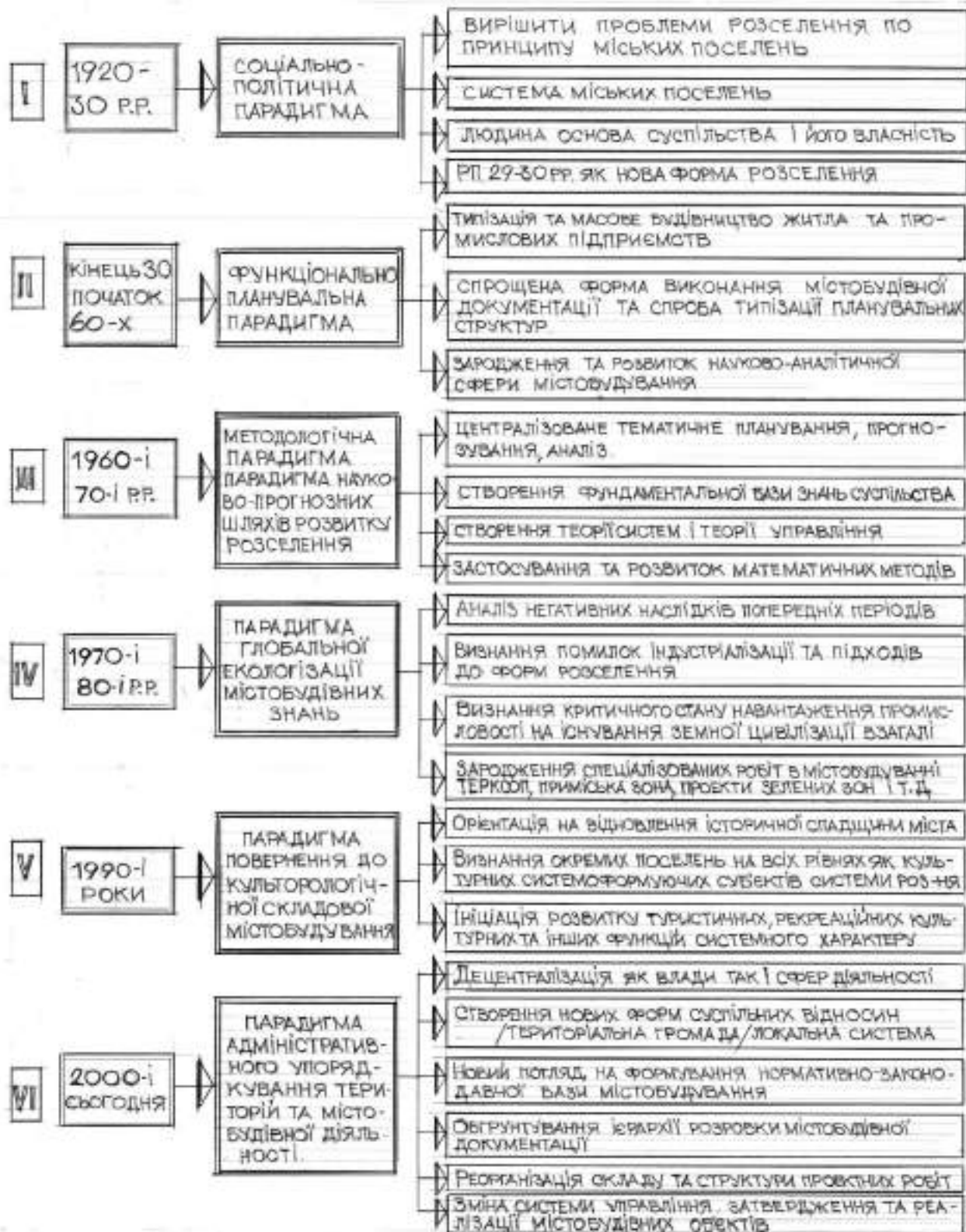

Рис. 1.2 Містобудівна теорія регіонального планування як система парадигм розселення

б) другий етап (початок ХХ ст.). Інтенсифікація виробництва, видобування та використання природних ресурсів, відсутність державного контролю та обмежень, оптимізація транспорту по обслуговуванню виробництва – житло. Розвиток промислових регіонів, таких як «Генеральне планування Апшеронського півострова та міста Баку (1924-1925 рр.), роботи по Донецькому та Криворізькому ресурсних басейнах. До робіт відносяться: виробництво – житло – обслуговування – безконтрольне використання територій. Етап характерний зародженням районно-планувальних робіт в Україні (Перший проект РП Донецького басейну, будівництво системи великих міст (300 тис. жит.), як каркасу системи розселення промислового району.

в) третій етап – (40-і роки ХХ ст.). в планах розвиток промислових районів. Нехтування природним фактором – початок агломераційних процесів, які в подальшому перейдуть в суцільну агломераційну систему. Нова робота з регіонального характеру – районне планування Донбасу, в основі якого промислове районування, яке базується, в першу чергу, на виробництві, далі транспорт, житло і тільки тоді житло.

г) четвертий етап (40-50-і роки ХХ ст.). Перші спроби досягти рівноваги між екологією, економікою і соціологією. Результати війни 1941-1945 років змусили повернутись до економічного фактору, який, в свою чергу, посилив процеси агломерування міст за потребами виробництва.

г) п'ятий етап (60-70-і роки ХХ ст.). Стратегія розвитку соціальних та екологічних питань, яка звертає на себе більшість країн світу. Виникає питання управління процесами виробництва, розселення, природи та соціальної сфери. Розробляються теоретичні та практичні системи управління, які впроваджуються в законах та нормах.

д) шостий етап (70-80-і роки ХХ ст.). Етап комплексних рішень всіх сфер життєдіяльності людини та проблем планувального характеру регіонального рівня. На перше місце виходять вимоги екологічного характеру, які стають обов'язковими при розробці проектної документації. Результат суцільної

урбанізації перетворює цілі регіони хаотичного освоєння, тому головним завданням є збереження природи.

е) сьомий етап (кінець ХХ ст.). Відновлення та збереження духовної та культурної спадщини. Важливою частиною в цьому є спільна взаємодія з природою – глобальною екологією.

є) восьмий період (2000-і рр.). Сучасність, процеси децентралізації, зміни адміністративно-територіального устрою, перерозподіл суспільних прав в сфері володіння територіальними ресурсами, стратегією майбутнього розвитку. Період потребує нової ідеологічної моделі, побудованої на нових технологіях, нових політичних, адміністративних, економічних принципах. [225. стор. 374-375]

Концептуальні підходи мали місце також при моделюванні процесів, явищ та закономірностей розміщення населених пунктів, як існуючих так і нових, які відображено у просторових моделях Крісталлера, Леша, Ізарда та інших [34, стор. 246]. Однак, проте, вперше Е.Говардом, принципи регіонального планування сформульовано, як необхідність застосування єдиного планувального підходу для груп населених міст. [242, стор. 252-258].

Серед робіт стратегічного значення останніх років слід відзначити «Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту» (СЕМАТ, 2000 р.), які було впроваджено у країнах ЄС (ESOP), Балтійському регіоні (VASAB, 2010 р.), Південно-Східній Європі (VISION PLANET) тощо та які передбачали: а) забезпечення територіальної цілісності регіонів та підвищення їх конкурентоздатності; б) стимулювання розвитку та поліпшення взаємовідносин міста і села; в) сприяння збалансовані доступності населених місць; г) захист природних ресурсів і культурної спадщини. [155, стор. 136]

Європейські засади та національний досвід відображено у роботі «Територіальне планування в Україні» (В.С.Куйбіда, Ю.М.Білоконь, 2009 р.), у якій стверджується, «європейські країни вже мають досвід в галузі управління просторовим розвитком. В переважній більшості зарубіжних країн (Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Польща Румунія, Росія) розробляються концепції територіального розвитку цих країн, які підкріплюються відповідними

правовими документами і після їх ухвалення набувають статусу закону» [101, стор.19]. У нашій державі така стратегія розроблена у рамках «Генеральної схеми планування України» (2001 р.) та затверджена Законом України (2002 р.).

Такими чином, на основі узагальнення та систематизації результатів науково-теоретичних досліджень, можна зробити висновок, що за наявності численних літературних джерел, у яких представлено різні галузеві погляди на сутність даної проблеми, найбільш важливими з погляду автора є два аспекти: концептуальний характер наповнення змісту поняття «системи розселення населення» та еволюційні етапи видозмін цього об'єкту. Встановлено відповідно до еволюційних етапів розвитку цієї проблеми 5 головних парадигм, які відповідають періодам розвитку містобудівної теорії [225, стор. 374-375]:

1. *ідеологічна* (політичні і соціальні аспекти, ідеї урбанізму і дезурбанізму; 20-30 р.р. ХХ ст.);
2. *функціонально-планувальна* (ієрархія систем; складові елементи; 30-60 р.р. ХХ ст.);
3. *системно-структурна* (міжгалузева інтеграція; просторовий розвиток; 60-70 р.р. ХХ ст.);
4. *екологічна* (охорона навколишнього середовища; збереження природно-заповідного фонду; 70-80 р.р. ХХ ст.);
5. *культурологічна* (збереження культурної спадщини; розвиток туризму; 80-ті р.р. ХХ ст. і до нинішнього часу).

Оцінюючи в цілому різні аспекти містобудівних знань в еволюційному ракурсі, можна простежити як сталість деяких тенденцій у різних сферах містобудування та регіонального планування, так і нові тенденції, які обумовлено змінами соціально-економічного розвитку країни та інтеграційними процесами у напрямку об'єднаної Європи.

1.2. Світовий досвід розвитку різних форм розселення

У історичній ретроспективі різні форми розселення еволюціонували від *родової* до *племінної* (VI-X ст.), від феодальної до *колоніальної*; за функцією та характером життєдіяльності з'явилися *торгові поселення*, поселення на *руїнах античних міст*, *середньовічні міста*, *міста-колонії* [32, 33, 97, 95]. В епоху Відродження, наприклад, Леонардо да Вінчі розробляє «схему цілої провінції», «схему зрошувальної системи» для північної Італії, що характеризує комплексний підхід до формування життєвого середовища з поєднанням природних можливостей та потреб населення [111, стор. 328]. У період XV-XVI ст. формується концепція «ідеальних міст» (Л.Б.Альберті, А.А.Філарете, Франческо ді Джорджо), яка передбачає просторові форми поєднання міського і заміського середовища; створюються робочі поселення як нові форми *соціального розселення* (Франсуа Перре, Томас Мор, Томецо Компанеллі) (рис. 1.3). [32, стор. 246]

У період XV-XVIII ст. теоретично обґрунтовується містобудівна основа розвитку розселення, яка (за Е.Грушкою) має такі характерні риси: а) створення міст в оточуючому природному середовищі, з акцентом на його естетику; б) підвищення вимог до композиції містобудівних рішень шляхом створення міст як єдиного цілого з формуванням архітектурних ансамблів; в) широке застосування у структурі міст та у композиційних рішеннях ландшафтних, водних та інших природних комплексів.

У період XIX століття – зростання промисловості розвитку урбанізації, погіршення екологічного стану в містах і приміських зонах, виникає проблема освоєння нових територій, яка вирішується в різних формах містобудівної документації (концепції, програми, проектні рішення тощо). Так, наприклад, піонерною роботою був «План індустріалізації Вюртемберга» в Німеччині, що охопив період 1848 – 1880 рр., який передбачав шляхи комплексного розвитку нових об'єктів виробництва та робочих поселень, щоб уникнути процесів неконтрольованої урбанізації. Ці напрямки розвитку розселення були властиві й для інших країн Європи.

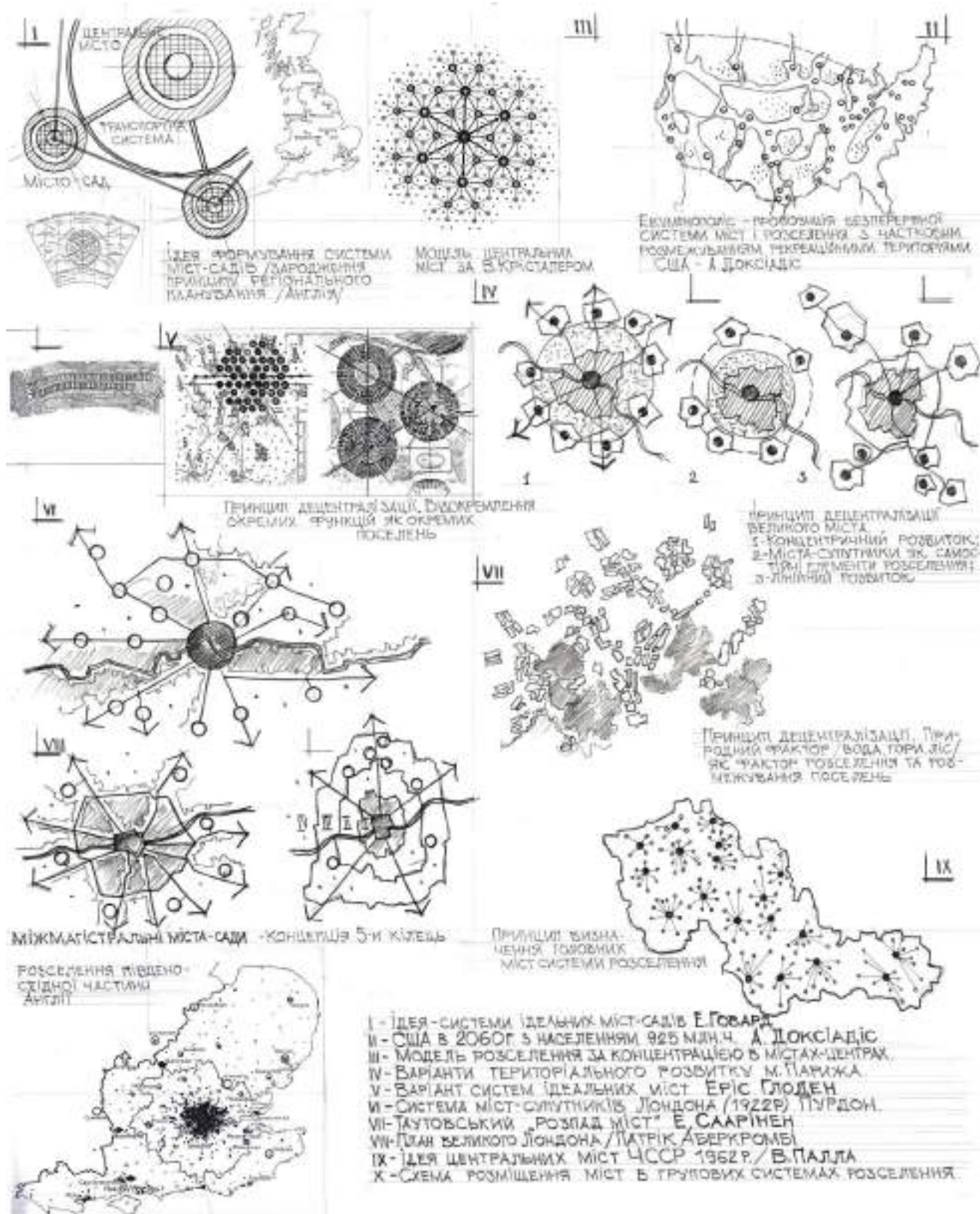

Рис. 1.3 Теоретичні розробки перспективних систем розселення (зарубіжний досвід)

В Англії перші поселення для робочих створювались за межами міст як групи котеджів без архітектурно-містобудівних рішень та головною проблемою цього процесу була потреба у міських інженерах, для вирішення завдань водопостачання, каналізування, транспорту, зв'язків місць проживання з місцями праці. Так, наприклад, це сприяло створенню залізниці в Англії, як для потреб міст, так і потреб виробництва, яка з'єднала міста Дарлінгтон і Стокгольм. [127, стор. 325]

Процеси урбанізації, поява міст-мільйонерів у період XIX-XX ст. визначили гостру проблему необхідності розвитку міст в тісному зв'язку з оточуючим середовищем, що вплинуло на появу перших проектів планування як окремих містобудівних об'єктів – територій *приміських зон* (Відня, Будапешта, Чикаго тощо).

Так, наприклад, у кінці XIX ст. в США для частини Нью-Йорка – Манхеттена було організовано приміські зони протяжністю 25 км, які знаходились за міською межею і складались з великої кількості селищ. [32, 36]

Еволюцію нових форм розселення періоду XIX-XX ст. можна представити таким чином:

1. Здійснення – XX ст. концентрації населення у великих містах – виробничих центрах;
2. Стабілізація стану функціонування великих міст, розвиток невиробничої сфери;
3. Ущільнення центральних частин міст за відсутності органів єдиного управління;
4. Розширення зони впливу міст (приміських територій), як початковий процес агломерування міст;
5. Формування в умовах урбанізації міської зони (з об'єктами виробництва) та приміської зони (економічно залежної від міста).

Ще одним напрямком розвитку нових форм розселення було створення *міст-супутників* і *міст-садів*, що передбачено: а) поясу децентралізацію міст; б) розширення міської території (дезурбанізацію); в) збільшення щільності

забудови населених міст за рахунок вертикальних споруд (суперурбанізація); г) структурну перебудову існуючих міст шляхом розчленування на одиниці районування (мікрорайонування); нові підходи до територіального планування та створення нової структури розміщення населених місць на різних ієрархічних рівнях (рис. 1.3).

Нові містобудівні теорії урбаністів (*Copia i Mata*, К.Зітте, Т.Гарньє), у проектах яких була спроба упорядкувати розвиток міст в нових умовах за допомогою планувальних можливостей, набули широкого розвитку у кінці ХІХ та на початку ХХ століть. Цьому періоду належать й ідеї зародження *районного планування*, принципи *інтегрованого* промислово-сільськогосподарського розселення, формування *міст-супутників* та розвитку *мережі населених місць*. Серед них ідеї Е.Говарда, представлені у монографії «Города – сады будущего», де вперше сформульовано три важливих принципи сучасного районного планування: необхідність застосування єдиного планувального рішення для груп населених місць; визначення груп населених місць як своєрідних ієрархічних систем розселення; доцільність створення спеціальних організацій, відповідальних за містобудівну політику в найбільш урбанізованих районах. [129, стор. 214]

Ідеї Говарда отримали подальший розвиток у роботах Р.Шмідта (Німеччина), П.Аберкромбі (Англія), яких можна вважати родоначальниками районного планування на Заході; Р.Шмідт сформулював принципи районного планування як комплексної дисципліни; П.Аберкромбі застосував у проектуванні принцип функціонального зонування, офіційно ввів термін «районне планування», розробив пропозиції щодо районного планування Донкастерського вугільного басейну в Шотландії (1922 – 1925 рр.), а в 1943 році – відомий проект планування Великого Лондона.

Вплив Говардівських принципів простежується у пропозиціях створення міст-супутників, розосередження промислових поселень, поселень в Україні. Особливо це мало місце в 20-30-х роках минулого століття в промислових районах Донбасу. В видобувній газузі – це будівництво окремих поселень поруч з

шахтою, що в майбутньому призводило до злиття їх та утворення міст таких як Горлівка, Алчевськ, Єнакієво та інші. Злиття селищ під одне адміністративне управління ускладнювалось дублюванням функцій системи управління та обслуговування, полосову планувальну структуру, яка нівелювала всі рішення генерального плану міста.

Розглядаючи період становлення районного планування як самостійної теоретичної та науково-практичної дисципліни Е.Грушка акцентує увагу на декількох головних ідеях формування нових форм розселення, які були популярними на початку ХХ століття. [34, стор. 295]

Одна з них – принцип, запропонований Ц.Сітте, щодо повернення архітектора як головного в містобудуванні, яку він втратив у період середньовіччя; однак політизація містобудівних ідей призвела до уніфікації регіональних типів розселення. Разом з тим подальший розвиток знайшла ідея англійських зодчих створення міст-садів та міст-супутників, головною метою яких був пошук прийомів розвантаження міст-центрів та створення економічної рівноваги у регіонах, що було виявом процесу дезурбанізації (рис. 1.4).

Ідея міст-садів як новий погляд на систему розселення, запропонована Е.Говардом, отримала різноманітну інтерпретацію. Так, наприклад, в 1905 році Раймонд Унвін видає книгу «Town Planning in Practice», в якій обґрунтовує фізичні параметри подібної системи міст, беручи за основу кількість жителів, площу території та кількість будинків; нівелюється різниця між міськими та сільськими поселеннями, враховується тільки розподіл зайнятості в сільському господарстві та промисловості; місто зонується відповідно до показників зайнятості (місто Мелвін в Англії, 1920 р.; місто Геллерау в Німеччині, 1908 р.). [32, стор. 246]

Принципи формування системи міст-садів здобули широкого розповсюдження також у США; «міста-сади», «міста-супутники», «супутники-спальні» тощо, які свідчили, однак про певні реформізми, а не про вирішення соціальних проблем розселення.

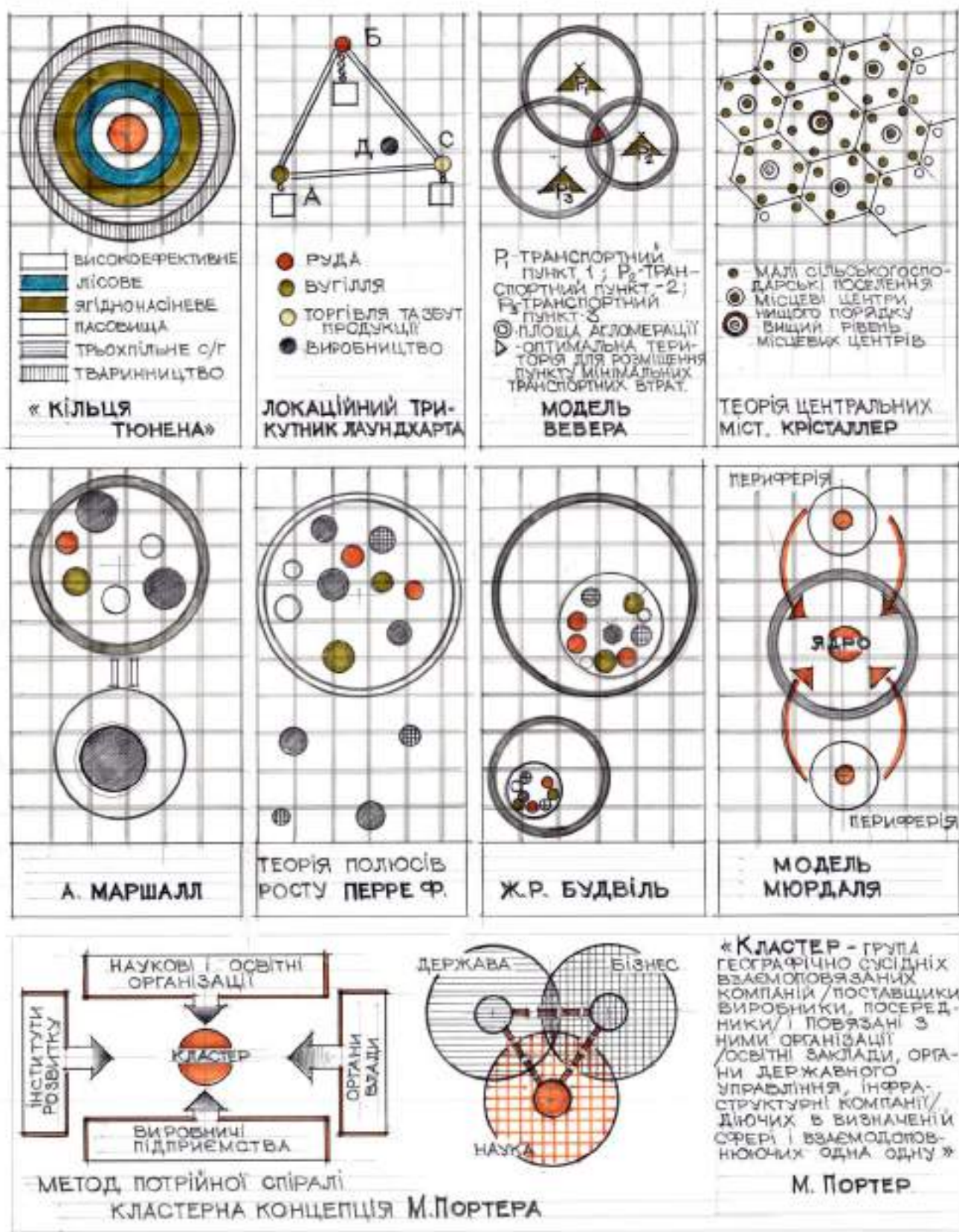

Рис. 1.4 Класичні і сучасні теорії організації простору на регіональному рівні

Як негативний фактор, можна привести приклад створення робочих поселень в передмісті Праги (Чехія); будівництво міста-саду «Споржилова» у 1922 році ускладнило транспортну систему, призвело до виносу об'єктів промисловості в нові поселення, що в цілому призвело до «штучного агломерування» поселень та появи щоденних «міграційних процесів».

Ідея *поясного міста* «Сорія і Мата» поблизу Мадрида, була деяким удосконаленням міст-супутників та поєднанням міської і позаміської території (принцип безперервної урбанізації). У 1926 році з'являється ідея Мімотіна щодо створення шляхом ліквідації суспільної різниці між поселеннями лінійно-розвинутого міста (функціоналістична ідея). Послідовниками такого підходу стали Ле Корбюзьє, М.Вагнер, інші вчені, які у своїй основі створили теоретичну концепцію – «урбанізації». В той же час іншим вченим була близькою ідея «дезурбанізації» з її різновидами, яка особливо була підтримана американськими спеціалістами і мала великі перспективи розвитку як автономної галузі та набувала високих темпів. Послідовником такої ідеї в США став Ф.Л.Райт, який у своїй роботі «*Broad acre city*» визначив головну причину необхідності децентралізації і можливого розпаду міст – це *автомобілізація суспільства*, яка забезпечує вільне пересування країною.

Широка автомобілізація мала забезпечити вільний вибір місця проживання та працевлаштування, відпадала необхідність затрат на інженерне забезпечення урбанізованих територій, створення урбанізованих територій, створення багатоступеневої системи обслуговування тощо. А міграційні процеси носили б характер поступового переміщення, або зміну місця проживання, що не потребувало б значних затрат на облаштування громадського транспорту і в кінцевому результаті, в якійсь мірі, зменшувало б різницю в якості проживання в містах і передмісті.

У передбаченні майбутнього системи розселення була й протилежна крайність – «суперурбанізація», розвиток якої прогнозувався як по горизонталі (Л.Гільбесеймер), так і по *вертикалі* (Л.Корбюзьє), що дало поштовх великій кількості нових теоретичних і практичних пропозицій в містобудуванні на всіх

рівнях (від міста до держави). Пропонуючи свої бачення архітектори були впевнені, що все ж головними об'єктами розселення будуть міста, що будуть постійно змінювати своє значення і структуру.

Досвід районного планування висвітлено зокрема у працях К.Доксіадіса, У.Ізарда, Дж. Форрестера, П.Хаггета, П.Мерлена, Е.Грушки та інших, у монографіях «Теория города» И.Груза, «Эволюция градостроительства» И.Гутнова, «Образ города» К.Линч, «Развитие градостроительства» Э.Грушка, «Новые города» Пьер Мерлен та інші. [34, 32, 36, 111]

Об'єктами районного планування в даних країнах були промислові вузли і райони, центри промислових об'єднань паливної та залізорудної промисловості та прилеглі території з містами та поселеннями.

Так, в США характерними прикладами планувальних «Схем промислових районів штату Масачусетс», і, зокрема, район Лос-Анджелесу на Тихоокеанському узбережжі, райони Філадельфії, Чикаго, Нью-Йорка з прилеглими територіями, у яких визначались перспективи розвитку цих районів, напрямки використання охорони природних ресурсів, заходи щодо будівництва енергетичних об'єктів; всі ці рішення здійснювались спеціально створеними комітетами по плануванню територій, асоціаціями районного планування міст і прилеглих територій.

В Німеччині схемами районного рівня було охоплено: Рурський промисловий район, Середньо-Німецький промисловий район, Західно-Саксонський буровугільний район. Так, наприклад, для керівництва роботами по Рурському промислому району був спеціально створений «Союз по розселенню Рурського вугільного округу», до складу якого входили представники муніципалітетів, промислових округів, наукових закладів, спеціалісти з містобудування, географії, економіки, демографії та ін. [34, стор. 295]

У Франції найбільш відома робота спеціального Комітету по розширенню Парижу; під його егідою був розроблений «Концептуальний проект Парижа», який поєднував як саме місто, так і значно більші прилеглі території (приміську

зону); до складу проектної території входив Сенський та інші департаменти, які до цього були самостійними елементами розселення. [32, стор. 246]

У період Другої світової війни в Англії було розроблено план «Великого Лондону» (П.Аберкромбі) в якому було передбачено сумісний розвиток як міста, так і приміської зони, яка на той час уже була під значним впливом міста. В 1947 році в Англії було прийнято закон щодо розроблення «Схем районного планування», згідно якого *плани розвитку*, як часто їх називали, було розроблено в межах крупних адміністративних районів (графств) на всій території Англії.

Незважаючи на наявність містобудівної документації, головним недоліком щодо реалізації схем районного планування у всіх країнах була приватна власність на землі, яку було дуже важко відчужувати для інших потреб. Відомо, що опублікований проект планування Лондона і його приміської зони отримав понад 6000 заперечень від різних власників землі. Разом з тим стихійні процеси урбанізації розвивались неухильно і занадто швидко.

У своїй праці Ю.Брант, наприклад, акцентує увагу на важливості розробки проектів районного планування та актуальності задач, які вирішуються на даній стадії і зауважує, що їх реалізація має великі перешкоди з боку окремих власників територій, які не дають можливостей для розвитку тієї чи іншої функції.

Зауважимо, що наприклад, у США було використано досвід радянських спеціалістів (у 1933 р.) щодо розробки «Територіальних планів» великих економіко-географічних областей та районів, зокрема «Система дамб» на річці Теннессі з комплексним використанням енергетики, сільськогосподарських територій та будівництвом допоміжних промислових підприємств і нових поселень, «Проект залісення центральних штатів США» та інші; в Англії головним завданням було підпорядкування «Територіальних планів» загальнодержавним інтересам (райони Лондона і Блек Ковентрі); у Німеччині *Територіальне планування* було повністю підпорядковане *економічному плануванню*, управлінські функції переважали над планувальними рішеннями.

У таких країнах як Франція, Нідерланди, Австрія, Швейцарія і Норвегія роботи з районного планування вирішували різні актуальні проблеми:

концентрації міст з промисловими об'єктами; проблеми депресивних районів; раціональною організацією сільськогосподарських, курортних та інших територій з метою подолання їх неорганізованого розвитку.

Так, наприклад, у Нідерландах, Норвегії було включено в економічне поле низку нових територій, які такими не були раніше; у Франції було привернуто увагу до регулювання річок, до будівництва великих гідроенергетичних систем в долинах рік та великих комплексів по осушуванню та обводненню великих територій. [36, стор. 256]

Таким чином, основними об'єктами районно-планувальних робіт за кордоном стають: райони великих міст, міські агломерації, конурбації, промислові райони, райони освоєння нових або відновлення деградованих територій, сільськогосподарські райони, адміністративні райони. Однак, у цих країнах існують значні розбіжності в правовій, фінансовій і організаційній сторонах районного планування; місцеве підпорядкування органів, які займались реалізацією, не надавало їм значних важелів, тому більшість проектів залишились нереалізованими.

Франція була однією з перших, де держава намагалась методами районного планування проводити власну економічну політику, яка отримала назву «політика урівноваженої географії». Сутність цієї політики полягала у стремлінні держави досягти рівномірного економічного розвитку різних регіонів і районів країни; допомогти розвитку відсталих і відродженню економічно-депресивних районів, а також стримувати подальше розростання перенасичених і щільно освоєних районів. Разом з тим, у Франції визнавалась «сила великого міста», як головного економічного і політичного центру, розташованого в оточенні інших територій, що отримало назву «Французька пустеля». [36, стор. 280]

Так, наприклад, рішення районного планування Великого Парижу передбачали: заборону на промислове будівництво в Парижі і в його передмісті; переміщення промисловості у відсталі райони та створення соціальних зон; була змінена податкова система з введенням субсидій для розвитку нових територій.

Основою Генерального плану Паризького району, наприклад, стало зонування його території, при якому було виділено: а) зону урбанізованого розвитку, до складу якої входили Париж і передмістя; б) зону сільськогосподарської економіки, розміщеною за урбанізованою зоною.

Систему розселення Паризького району формували три типи поселень: *міста-супутники* промислового значення (на відстані 40-50 км.); *міста – житлові комплекси* та місця туризму і рекреації ближче до Парижу; малі містечка – *сільськогосподарські центри*. Будівництво нових міст допускалось лише за межею 100 кілометрової зони у місцях розвитку промислових центрів. Така структура передбачала створення зеленого рекреаційного поясу – «зона захисту ландшафту» з об'єктами відпочинку. Ідея «паралельного» Парижу, розроблена у 5-х варіантах, передбачала освоєння територій навколо столиці та формування радіально-кільцевої структури, яка у перспективі стала б порогом подальшого розвитку міста. [130, стор. 88]

Проблеми, пов'язані з територіальним розвитком поселень, які б відповідали потребам економічного характеру призвели до активізації районного планування також і у Нідерландах, а саме з метою:

- зменшення показників щільності населення у перенаселених районах країни, розвитку економічно відсталих районів, регулювання росту великих стихійно зростаючих міст та їх агломерацій, стабілізації територіальних параметрів конурбацій;

- освоєння нових територій та більш раціонального розселення з ефективним використанням уже освоєних земель;

- регулювання збалансованого розвитку провінцій, як головних адміністративно-господарських одиниць, подолання нерівномірності розселення та розміщення промислових об'єктів. [130, стор.126]

В результаті в Нідерландах склалося три типа районів, які стали об'єктами районного планування:

- 1) великі економічні райони торгово-промислової діяльності (західна конурбація і проблемні райони);

2) райони польдерів або райони освоєння нових земель за рахунок включення морської акваторії;

3) адміністративно-господарські райони або провінції, які стали в подальшому агломераціями.

Як приклад вирішення однієї з таких планувальних проблем в Нідерландах можна назвати пропозиції щодо регулювання розвитку конурбацій трьох крупних міст – Амстердама, Роттердама та Гааги.

З метою обмеження росту конурбацій в *концепції* було запропоновано «Комітету конурбацій»:

- виділити сільськогосподарські території в центральній частині конурбації, як відкриті простори, що не підлягають урбанізації;
- обмежити розміри агломерацій, що входять до складу конурбації;
- вирішити проблему розселення населення конурбації шляхом часткового переміщення його у райони, де немає перенаселення;
- для окремих агломерацій, пов'язаних з виробництвом, нові житлові утворення розташовувати на придатних територіях, наближених до них, щоб уникнути і утворення нових агломерацій;
- міста агломерацій виділяти буферними зонами, вільними від забудови з метою запобігання їх зростання;
- забезпечити умови для відпочинку для всього населення конурбації.

Проблеми рівномірного розміщення на території промисловості і населення, будівництво системи доріг для забезпечення зв'язків, організація місць відпочинку, врегулювання земельних відносин вирішувались також у проектах районного планування, що виконувались в Австрії на законодавчих засадах; перший закон щодо організації території в Австрії було прийнято у 1956 році; першим об'єктом районного планування став столичний район Відня. [130, стор. 133]

У середини ХХ століття сформувався також інший підхід до вирішення проблем містобудування у сфері районного планування, характерний для таких

країн, як Болгарія, Польща, Чехословаччина та інших соціалістичних країн (рис. 1.5).

Особливістю районного планування територій в цих країнах було скоординоване вирішення питань територіального розвитку і суспільних інтересів – створення робочих місць, забезпечення житлом та об'єктами побутового обслуговування, організації місць відпочинку, тощо.

Так, у період 50-60 років, при «Раді економічної взаємодопомоги» створюється «секція районного планування», яка мала за мету розробити рекомендації щодо єдиних методів, принципів і показників районного планування для всіх країн, соціалістичної співдружності.

В 1958 році в Чехословаччині був прийнятий закон «Про розробку проектів планування», який забезпечив методичні, організаційні, технічні та законодавчі передумови для подальшого розвитку країни.

У цей же період було виконано за кордоном низку науково-дослідних робіт таких, як «Задачі і методи економічної оцінки територіальних планів районів міст і сіл»; «Районне планування»; «Планування сільських населених пунктів»; «Головні задачі територіальних планів районів» та інші. [130, стор. 10]

У Польщі було видано декрет «О едином территориальном плане», який регламентував основні принципи планування території країни на трьох рівнях: загальнодержавне планування, планування окремих районів, районне планування промислових, сільськогосподарських, курортних і приміських районів, міст або їх об'єднань. [129, стор. 214; 130, стор. 45-68]

Для реалізації положень цього декрету було створено «Інститут перспективного та районного планування», під егідою якого було виконано низку проектів районного планування, що охоплювали майже всю територію Польщі (рис. 1.5).

Польські спеціалісти (Б.Шермеру, І.Заремба, В.Лісовський, Я.Кошпинський) підкреслювали велику роль проектів районного планування в справі пошуку найбільш раціональних форм розселення населення, особливо у сільськогосподарських районах. Перші спроби в вирішенні економічних питань

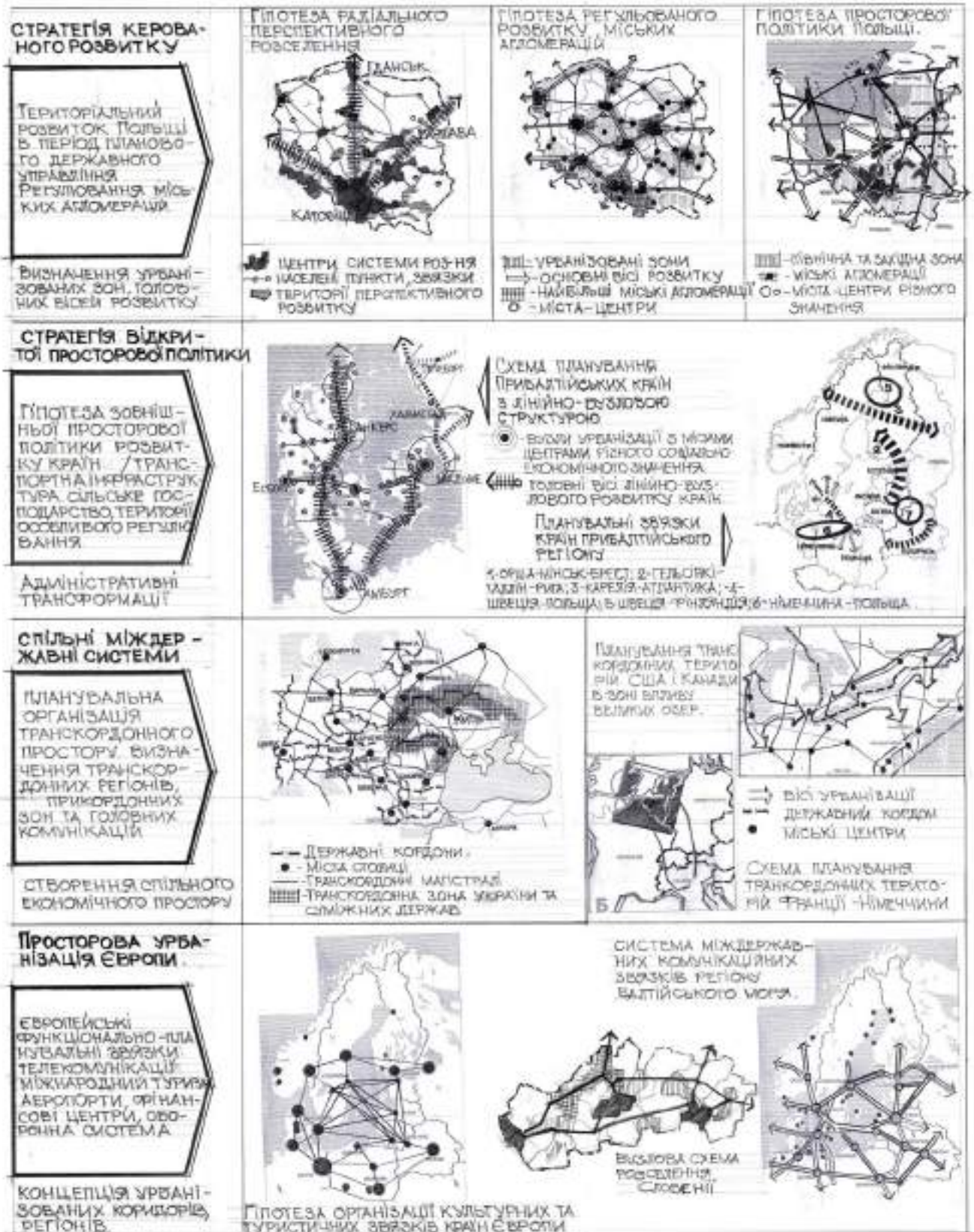

Рис. 1.5 Інтеграційні тенденції формування систем розселення (зарубіжний досвід)

районного планування були запропоновані спільнотою польських містобудівників в доповідях на конференції на тему: «Загальні обґрунтування економічного розрахунку в районному плануванні» - Я.Кошпинського та «Методи економічного розрахунку в перспективному районному плануванні» - В.Лісовського.

Для розробки майбутніх науково-дослідних робіт була створена спеціальна комісія по районному плануванню при Польській академії наук.

Комітет по справах будівництва і архітектури Польщі затвердив «Тимчасову інструкцію по плануванню сільських населених місць», яка передбачала організацію територіальних громад частини або цілого повіту. Це свідчить про початок створення нових форм розселення від районної, агломераційної – до територіальної громади.

Одним із прикладів територіальної громади було місто «Нідіца» - центр сільськогосподарського району та населені пункти на відстані 25-50 км; доступність центра становило 30 хв.; система обслуговування зберігалась трьохрівнева (сільське, волосне і районне); у складі цього району було виділено 10 громад з кількістю жителів по 3 тис. осіб.

Фахівцями польського інституту містобудування і архітектури було також розроблено *класифікацію сільських населених місць*, яка лягла в основу розробки проектів районного планування. Метою цієї класифікації було встановлення вимог до центрів територіальних громад: I тип – населені пункти, які могли бути претендентами на центри територіальних громад; II тип – населені пункти, які мали функції адміністративної влади у вигляді сільських рад; III тип – населені пункти, які мали явно виражені функції центрів і відповідали декільком головним умовам центрального населеного пункту громади; IV – населені пункти міського типу, які уже були центрами округів або повітів; V тип – міські населені пункти, які об'єднували функції управління декількох повітів; VI – населені пункти – центри областей.

Радіуси обслуговування населення об'єктами громадського призначення в межах громад було встановлено від 3 до 7 км, чисельність сільського населення – не менше 2 тис. жителів.

Нова стратегія територіального розподілу Польщі передбачала виконання проектів районного планування для найменших одиниць розселення – сільських районів, які відповідали параметрам територіальної громади; це стосувалось і курортних районів.

Окремо слід виділити містобудівну політику США, яка принципово відрізняється від Європейської практики. Федеральна структура країни і вільний розвиток економіки нівелювали питання районного планування, як на рівні держави так і окремих штатів.

Стихійний розвиток міст, складність транспортних шляхів через надто швидкий розвиток автомобілізації, відсутність адміністративних важелів в органах, відповідальних за регіональне планування, факти прийняття кінцевих рішень на самих низьких управлінських рівнях – все це сприяло забезпеченню координації між місцевою владою і спеціалізованими службами районів, які займались спеціальними питаннями: транспорт, водозабезпечення, проблеми забруднення повітря, озеленення, каналізування.

У середині ХХ ст. в США активно розвивалась практика формування великих агломерацій, що вимагало окремих видів проектних робіт. Кожна велика агломерація мала свій містобудівний орган, який займався перспективами її розвитку; цей орган не завжди був державним, але відповідав за розроблення містобудівних планів, які інколи суперечили професійним критеріям.

До таких суперечливих проектів можна віднести план розвитку «Вашингтонської агломерації» у вигляді зірки, промені якої у майбутньому повинні були на базі невеликих міст трансформувались у міста-ядра з чисельністю населення 100 тис. і більше чоловік. Були й інші планувальні пропозиції формування агломерації, наприклад, у районі Сан-Франциско – «лінійна», «міського коридору», «поліцентрична».

Підсумовуючи всі напрямки розселення, які розвивались в різних країнах світу, – об'єднання різнохарактерних територій, агломерування, метрополізація, створення конурбацій тощо, слід забезпечити, що місто, як окремий елемент розселення, втрачає свою індивідуальність. Це підтверджується дослідженнями

відомого вченого «Теорія екїстики» К.А.Доксіадіса – розробника науки про людські поселення, що відображено в програмі «Всесвітнє місто майбутнього» та міждержавній стратегії розвитку міст. К.А.Доксіадіс запропонував таку *систему розселення майбутнього*: мале місто, середнє місто, велике місто, агломерація (метрополіс), конурбація, мегаполіс, урбанізований регіон (материк) і загальнопланетний ейкуменополіс. [262, стор. 16]

За твердженнями іншого вченого – Дж. Г.Папаіоанну «ейкуменополіс» стане у майбутньому однією із форм розселення, що піддається контролю з боку суспільства, усунути який неможливо, але він визначає актуальні шляхи управління, як єдиною мережею поселень «Всесвітнього міста». [261, стор. 220]

Таким чином, розглядаючи еволюцію розселення, представлену зарубіжною практикою можна виявити деякі особливості містобудування і районного планування у різних країнах: в Англії – це створення *нових міст* і формування нових *групових систем* розселення; у Швеції і Фінляндії – це якісне перетворення міст як локальних утворень; в Нідерландах – це формування групових форм розселення під егідою централізованого управління всіма процесами будівництва; у США – розвиток різних форм розселення з урахуванням приватного землеволодіння; у східній Європі – це подібність процесів розселення відповідно до державної централізації всіх питань районного планування.

Незважаючи на те, що проблеми малих і великих країн різні, єдиною залишалась сутність районного планування – це раціональне використання територій, формування ефективної функціонально-просторової структури та охорона навколишнього природного середовища; об'єктами районного планування були і є великі міські агломерації, приміські зони великих міст, щільно заселені промислові райони; райони економічного занепаду, а також території нового освоєння.

Так, наприклад, районне планування «Долини р. Теннесі» (США) вирішувало завдання розвитку мережі прибережних населених пунктів; столичного регіону Парижу (Франція) – міських агломерацій і приміських зон;

Рурської області (Німеччина) – щільно заселеного промислового району; районне планування Нідерландів – комплексний розвиток інфраструктури усєї країни.

Тема районного планування широко використовувалась також російськими вченими (А.П.Іваницький, В.М.Семенов, М.Я.Гінзбург, М.П.Першин та інші). До робіт такого напрямку відноситься районне планування «Братської ГЕС», «Іркутсько-Черемховського промислового району», Чорноморського курортного району «Великі Сочі», генеральна схема районного планування зони впливу БАМ і багато інших.

Таким чином, проблеми екології, формування транспортних систем, збереження культурної спадщини, подолання продовольчої кризи, досягнення економічної стабілізації як окремих країн, так і систем країн (Чорноморського басейну, Карпатського регіону тощо) визначили необхідність інтегрованого, міждержавного їх вирішення.

На це були націлені: «Європейська Хартія регіонального просторового планування» (Торремолінос, 1983); керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту, прийняті на 12^{ій} сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування; (Ганновер, 7-8 вересня 2000 року) документ щодо координації спільних цілей просторового розвитку і стратегій в Європейському Союзі (ESDP), Битійському регіоні (VASAB 2010), регіоні Північного моря (Nor Vision), Середземного моря (MED-OCC and ARCHIMED) та інші [102, стор. 150; 2, стор. 26]

Так, наприклад, на Європейській конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (CEMAT) було підготовлено документ під назвою: «Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту»; для цього 41 країна Європи об'єдналася для вирішення спільних планувальних завдань. Запропоновані принципи передбачають об'єднання зусиль всіх країн у процесі європейської інтеграції; збереження соціальної єдності в різноманітності історії розвитку цих країн; досягнення належної якості життєвого середовища для нинішніх і наступних поколінь (рис. 1.6). [6, стор. 246].

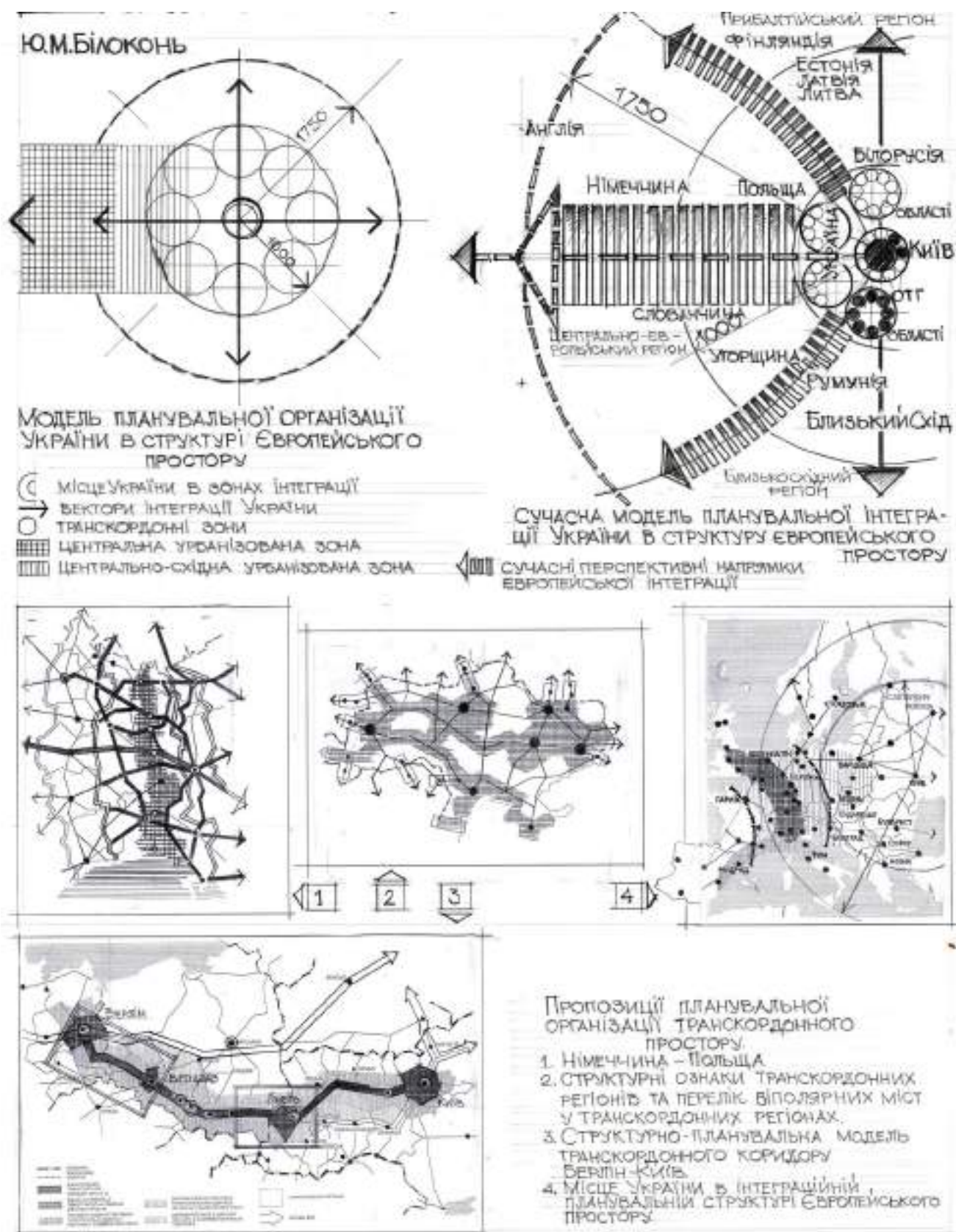

Рис. 1.6 Інтеграція України в структуру Європейського простору

Враховуючи, що сьогодні відбувається зближення соціальних, економічних, екологічних і політичних інтересів, у цьому документі наголошується на актуальності розвитку трансєвропейського, міжрегіонального і транскордонного співробітництва між державами, органами регіонального і місцевого управління (рис. 1.6). [7, стор. 22]

Для вирішення вище згаданих проблем Європейським парламентом було прийнято відповідну резолюцію під назвою «Хартія регіоналізму»; було створено такі організації, як «Комісія регіонів», «Рада регіонів та общин Європи», «Асамблея європейських регіонів» (АЄР). [2, стор. 26] На міжнародній асамблеї було визначено поняття терміну «регіон – це територіальне утворення, встановлене згідно з законодавством на рівні, який є безпосередньо нижчим після державного і наділене правом політичного самоврядування»; «регіон» повинен визнаватися національною конституцією або законодавством, яке гарантує його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційну структуру». [2, стор. 26]

Однією з організаційно-планувальних форм європейської інтеграції було задекларовано створення «міждержавних регіонів»: (Альп, Північного та Середземного морів, країн Балтії).

Світовий досвід свідчить про те, що у багатьох регіонах активно розвиваються процеси урбанізації територій, відбувається зростання міст, які перетворюються у суцільні «урбанізовані коридори», або «міста-регіони» (Манчестер і Глазго у Великобританії; Мілан в Італії, Ліон у Франції; Роттердам у Нідерландах тощо).

Так, наприклад, перманентно реалізується «концепція урбанізованих (міських) коридорів», яка виникла ще в 60-х роках у Північній Америці і знайшла своє впровадження це урбанізовані коридори: «Манчестер – Лондон у Великобританії країн «Бенілюксу»; «Рейн-Рур і Рейн-Майн» у Німеччині через Швейцарію до агломерації «Мілан-Турін» (рис. 1.4, рис. 1.6).

Різновиди урбанізованих коридорів є «транспортні коридори»; які створюються вздовж трансєвропейських магістралей; вони сприяють урбанізації навколишніх територій і одночасно створюють систему комунікацій.

Всі вище представлені у світовій практиці форми розселення (від найпростіших містобудівних утворень – малих міст і селищ до міських агломерацій, конурбацій, міст-регіонів, урбанізованих коридорів) є передумовами для формування нових або удосконалених існуючих містобудівних утворень – системи розселення локального рівня до яких належать і групові форми поселень, які створюються на основі їх об'єднання у межах територіальних громад.

1.3. Практика розвитку та законодавчого забезпечення формування систем розселення в Україні

У історичній ретроспективі відбувались різні процеси становлення України, які визначали різні форми адміністративно-територіального управління у залежності від ситуативних умов того чи іншого періоду розвитку країни.

Історичний аналіз еволюції територіальних форм управління. У ранній період розвитку за територіальним поділом в Україні встановлювались землі – «князівств» (династій, родин, успадкованих); так, наприклад, система розселення Київського князівства у період XI-XIII ст. зростає від 60 до 300 населених пунктів; місцеве самоврядування, за даними істориків, здійснювалось на рівні *окремих громад* з судовою та поліцейською системою; з 1097 року розпочалась феодална роздрібленість, що деякі вчені розглядають як початок «федеративної» і «конфедеративної» влади. [33, стор. 197-213; 54, стор. 527]

За часів Ярослава Мудрого (978-1054 рр.) Київська Русь досягла значних успіхів в адміністративно-правовому питанні: а) по-перше – збільшилась концентрація населення, особливо на Київських землях, де засновувались нові міста; б) по-друге – було закладено правові основи держави у формі першого кодифікованого письмового зводу законів – «Руська правда» у 43 статтях якого були введені штрафи, рівні права жінок і чоловіків та інші правила; в) по-третє –

було здійснено спробу передачі влади, запозичену у кочівників, що було малоефективним і призвело до роздрібнення земельних наділів між спадкоємцями; г) по-четверте – було забезпечено стійкі зовнішньоекономічні зв'язки, особливо з Західною Європою.

Таким чином, було остаточно сформовано цілісне поле і всі атрибути православної цивілізації і центральне місце в ній посів Київ, як символічний образ другого Єрусалиму. [33, стор. 197-213]

В інший період XIV ст. територіальний розвиток України було підпорядковано Великому Князівству Литовському, при якому була залишена система князівського правління та податкова, судова і військова функції; в адміністративному управлінні головне місце зайняло «магдебурзьке право» [59, стор. 512]. Пізніше у складі Речі Посполитої було створено «воєводства» (з поділом на «повіти») – Волинське, Київське, Подільське тощо (рис. 1.7). [99, стор. 520].

У XVI столітті боротьба та постійні війни за землі України між Литвою, Польщею і самою Україною сприяли перманентним змінам її адміністративного поділу, так, наприклад, на частині територій був установлений «полковий устрій». Територія полку розподілялась на «сотні», одиницями найнижчого рівня були невеликі міста і села, якими керували отамани. Унікальним прикладом місцевого самоврядування на той час була «Запорізька Січ» (поділом на «курені»), де управління здійснювала Рада (рис. 1.8).

Далі у складі Російської імперії українські землі було поділено на «провінції», а пізніше – «губернії». [33, стор. 197-213]

Базовими одиницями ставали «долі» (кілька тисяч дворів). Деякий час на території України зберігались два види адміністративного поділу – запровадженого Російською імперією – «губернський» і частково «військово-полковий». У XVII ст. адміністративно-територіальний устрій на українських землях – це губернії, волості і стани; у складі Російської імперії була створена Малоросійська губернія з 20 повітами. [147, стор. 606]

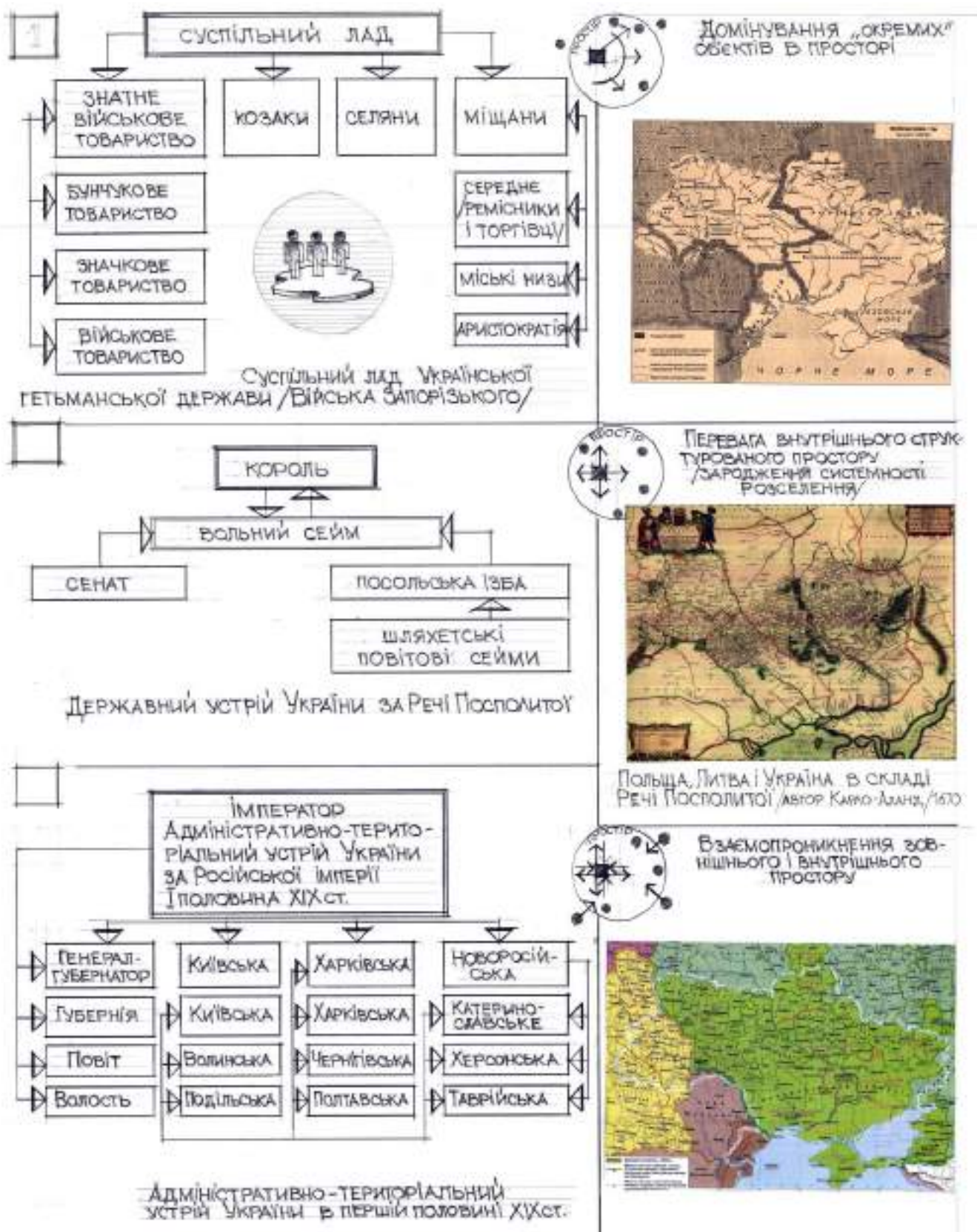

Рис. 1.7 Державний адміністративний України (еволюційні трансформації)

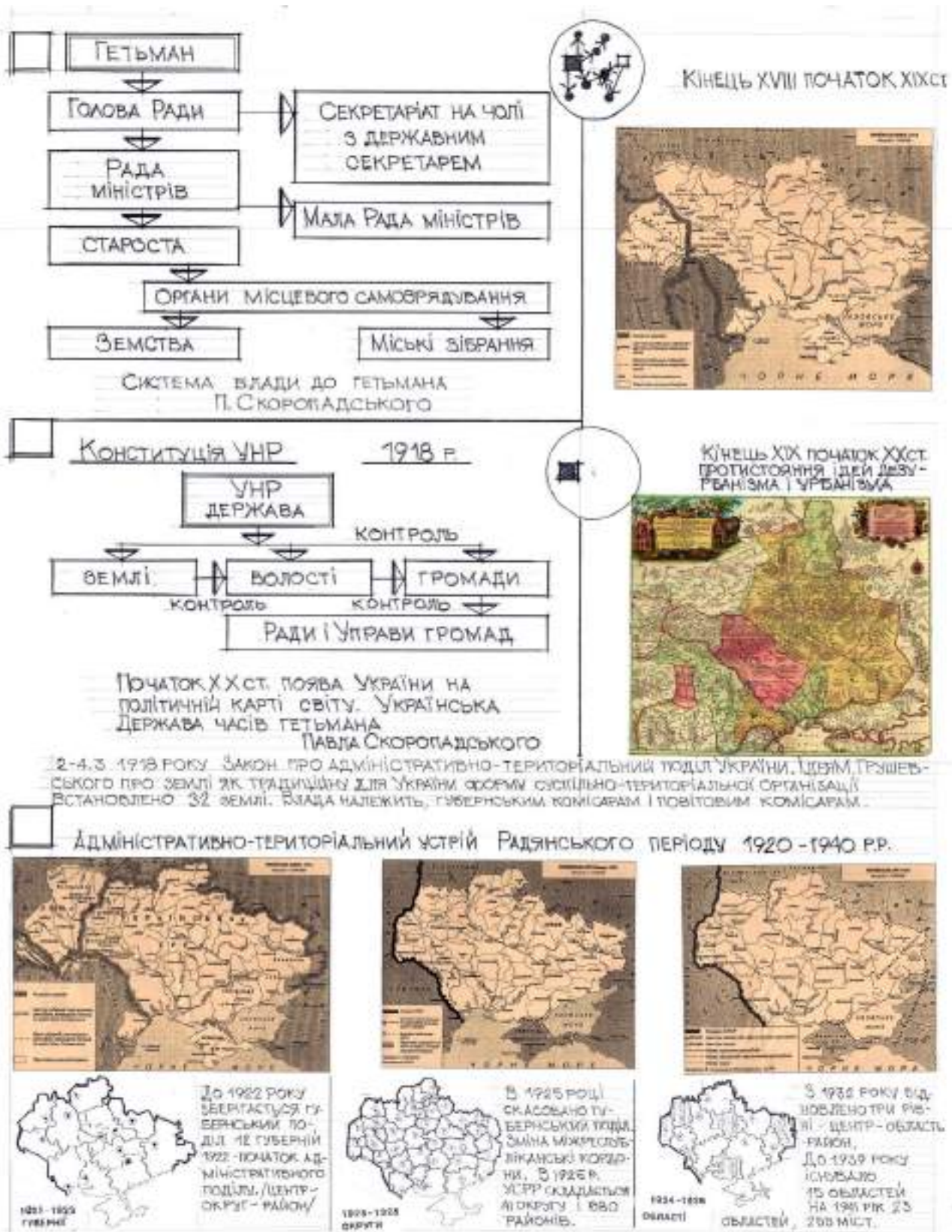

Рис. 1.8 Державний адміністративний устрій України (еволюційні трансформації)

У березні 1918 року Центральна Рада ухвалила «Закон про поділ України на землі», відповідно до якого територію України було поділено на 32 «землі» та 3 «міста-округа» (рис. 1.8).

Конституція, яку було внесено на розгляд Центральної Ради в останній день існування Української Народної Республіки (УНР), визначала принципи адміністративно-територіального управління, одним з яких була «децентралізація». Зазначалося, що Україна складається з «земель», «волостей» та «громад», які користуються правами широкого самоврядування. Органами управління були Ради, а виконавчими органами – «Управи»; центральні органи влади та міністерства не мали права втручатися в справи рад і управ, а тільки контролювали їх діяльність. [33, стор. 197]

У період з 1925-1928 рр. територія Української Народної Республіки розділялась на 42 округи, що було пов'язано з розширенням прав районних органів влади, оскільки саме «район» (округ) став вузловим пунктом проведення колективізації; у 1930 р. округи було скасовано, а нова система адміністративно-територіального устрою республіки включала дві ланки (район – сільські і селищні ради), пізніше утворилась третя ланка (область) (рис. 1.8). [59, стор. 512; 97, стор. 95]

У 1932 році було творено сім областей: Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Харківська, Донецька та Чернігівська, у 1937 році – Житомирська, Миколаївська, Полтавська, Кам'янець-Подільська (з 1954 р. Хмельницька), у 1939 році – Волинська, Дрогобицька, Львівська, Рівненська, Станіславська (з 1962 р. – Івано-Франківська), Тернопільська. Станом на 1941 р. в Україні налічувалось 23 області, 746 сільських та 69 міських районів, 255 міст, 459 селищ міського типу, 16289 сільрад (рис. 1.8). [14, 26, 99, стор. 520]

У післявоєнний період (до 1947 р.) з утворенням Херсонської області відбувається зміна кордонів південних областей республіки (Одеської, Миколаївської, Запорізької) і значне розширення території Одеської області за рахунок Молдавської РСР. До цього ж періоду відноситься входження до складу республіки Закарпатської області та ліквідація невеликих за територією і

соціальним потенціалом Ізмаїльської і Дрогобицької областей і приєднання їх відповідно до Одеської і Львівської. Останні зміни в адміністративно-територіальному обласному поділі відбулись у 1954 р.; після цього обласні кордони не змінювались.

Для подолання проблем галузевої та територіально-обласної відокремленості при будівництві гідроспоруд на Дніпрі було створено «міжобласні раднаргоспи» шляхом формування «територіальних народногосподарських об'єднань» з урахуванням реальних ресурсів регіонів: природних, мінерально-сировинних, трудових. [124, стор. 344]

Розглянута еволюція адміністративно-територіального устрою України (до 2000 років XXI ст.) свідчить про суттєві в історичному аспекті зміни у визначенні кількості та розмірів окремих одиниць територіального управління.

Розглядаючи формування адміністративного устрою в еволюційному аспекті, Ю.М.Білоконь виділяє три етапи [7, 8, стор. 106]: перетворення губерній (1917 – 1923 р.р.); створення округів і перехід до областей (1925 – 1928 р.р.); створення і розвиток областей (1932 – 1974 р.р.).

Сьогодні проблема перебудови адміністративно-територіальної системи знову виникла у зв'язку із змінами в політичній і економічній сферах: ринкова економіка, демократизація систем управління, самоуправління на місцях, зростання природоохоронних пріоритетів, децентралізація і створення горизонталі управління – все це потребує реформування адміністративно-територіального устрою країни.

Що стосується містобудівних складових адміністративно-територіальних одиниць, вони також мали свої історичні особливості. Так, перші міста як центри груп поселень, створювались у період Київської Русі і поєднували в собі чотири простори: соціально-політичний, економічний, культурний і духовний; місто протиставлялось «передмістю», прилеглим територіям сільського розселення.

У період монголо-татарського володіння систему розселення на українських землях було змінено на «татарські тьми» (землі), на масове переселення селян-

хліборобів, що призвело до де-якої культурно-освітньої деградації українського населення.

Типологічно міста, які створювались у ранні періоди розвитку країни поділялись на: «протоміста» (трипільська культура); «міста-поліси» (кримська культура); поселення «город,град, городище» (східно-слов'янська культура); «давньоруське місто»; «містечко» (культура купців та міщан).

Так, наприклад, «протоміста», за площею вони вражають своїми розмірами (до 400 га), де проживало всього лише до 25 тис. жителів; вони створювались у межиріччях Дніпра, Дністра, Південного Бугу і Прута; найбільшим серед них було «місто сонця», розташоване на Черкащині. [59, стор. 512]

«Міста-поліси» виникали у Південному Причорномор'ї, в Криму, пониззі Дніпра та Південного Бугу (Херсонес, Понтікапей, Тіра, Олівія або Ольвія); вони охоплювали територію як самого міста, так і прилеглого передмістя (хорів), а також виконувати функції «окремої держави» з своєю системою приміських поселень. [54, стор. 527]

Так звані – «город, град і городище» були місцями заселення поліської і лісостепової зони України східно-слов'янськими племенами, які займались скотарством, землеробством і ремісництвом; такі поселення огорожувались ровами та частоколом, і утворювали мікросистеми розселення, які в майбутньому перетворювались у міста. [54, стор. 527]

«Давньоруське місто» виникло в період IX-XII ст., у епоху феодальних відносин Київської Русі. В цей час сформувалась *система міського розселення*, яка складалась з трьох типів утворень за політичним та адміністративним значенням: «столиця держави» (Київ), «центри земель-князівств» (Переяславль, Чернігів, Володимир, Галич) та «центри удільних князівств» (Новгород-Сіверський, Глухів, Путивль, Білгород, Богуслав, Канів, Корсунь тощо).

Феноменом адміністративного управління у період Литовського правління Україною (XIV-XV ст.) стало «Магдерурзьке право», яке передбачало впровадження самоврядування і відокремлення міст від сільського розселення.

«Містечко» – поселення, до якого були приписані купці та міщани; це – самостійна специфічна форма територіальної організації міського розселення, яка займає середнє місце між містом і селом. [14, 3, стор. 198] Так, наприклад, на території України на 1958 рік налічувалось 547 містечок, в яких проживало 1,3 млн. жителів; пізніше з розвитком економіки вони перетворились на «нові міста». «Містечка» у свій час відігравали важливу роль, сприяли більш рівномірному розселенню населення; система «місто-містечко-село» була ефективною і досконалою формою групового розселення, як за економічними, так і соціальними і культурними функціями; у 1925 році «містечко» замінили терміном «селище міського типу», яке отримало статус первинного елемента виробничого процесу. Процес створення нових селищ міського типу продовжується і до сьогоднішнього часу, як процес «дезурбанізації», як механізм стримування зростання великих міст.

Елементом системи сільського розселення є село – населений пункт (не міського типу) жителі якого займаються землеробством та виробництвом тваринної продукції. Історичний розвиток мережі сільських поселень мав декілька етапів: а) зростання кількості сіл (XVII-XVIII ст.) на південних родючих територіях України; б) заселення вільних степових земель на півдні України (з кінця XVIII ст.); в) поява нових сільських поселень у результаті аграрної реформи (1816 рік); г) зникнення частини сіл і хуторів у процесі колективізації (початок XX ст.) та укрупнення сіл в результаті реформи 1961-62 років, суть якої полягала в визначенні неперспективних сіл, які підлягали відселенню жителів до більш перспективних.

В результаті велика кількість територій на якій були хутори і села до сьогодні стоїть пустою через непридатність до нинішніх великогабаритних сільськогосподарських процесів ведення робіт. Причина занадто проста, історичне розселення України формувалось виходячи з поваги до природи тому під забудову використовувались незручні території (яри, схили, прибережні смуги і т.ін.), а рівнинні віддавались сільськогосподарським угіддям.

Ще одним елементом сільського розселення були «селища при радгоспах» (в середині ХХ ст.), які формувались як місце проживання робітників і службовців, де майже відсутнє було ведення підсобного господарства.

В кінці ХХ ст. радгоспна форма розселення юридично зникла і трансформувалась в різні форми «акціонерних товариств», проте як елемент системи розселення залишилась з незначною житловою функцією і розвинутою системою об'єктів промисловості, логістики, первинного виробництва. [27, стор. 400]

До сільського розселення належать також «хутора», які, однак, до 1939 р. під гаслом боротьби з «розбазарюванням колгоспних земель» були як офіційні територіальні одиниці – ліквідовані, а в період 1950-1960 р.р. як укрупнення дрібних господарств примусовими методами було здійснено переселення селян у більш крупні колгоспи або на нові степові території, а самі «хутори» були вилучені з державного реєстру як суб'єкти системи розселення. [61]

До певних трансформацій, що впливатиме на сільське розселення відноситься «міграція» селян у міста (70-80 р.р. ХХ ст.) ідеологія «перспективних» і «не перспективних» сільських поселень та інші чинники.

Таким чином, враховуючи попередній досвід виникнення такого явища, як створення систем розселення в еволюційному сенсі, спромоглись на типологію систем розселення періоду другої половини ХХ ст. (за І.О.Фомінім), можна виділити такі форми розселення: *селищна* (один центр застосування праці), *міська* (декілька таких центрів), *групова* (декілька центрів, міжпоселенні зв'язки, маятникова міграція). [23, стор. 221]

Перехід від простих форм до більш складних, виникнення згустків поселень (за В.Г.Давидовичем) відтворює послідовний процес розвитку систем [12, 13, 37] у процесі еволюції розселення спостерігається поступовий перехід від *простих* до *групових* форм територіальної організації розселення і до *складних* форм – агломерацій; міські агломерації (за Д.І.Богорадом) – це компактні скупчення міст та інших населених пунктів, які у процесі свого розвитку наближаються один до одного і між ними посилюються різноманітні господарські, трудові та культурно-

побутові взаємозв'язки. В той же час агломерації (за І.О.Фоміним) відносяться до своєрідної форми розвитку міст та просторового об'єднання міських поселень. [194, стор. 112]

Більш точним формулювання як групової системи поняття агломерації обґрунтовано. Міська агломерація (за Г.М.Лаппо) – це компактне просторове угруповання поселень, об'єднаних різноманітними інтенсивними зв'язками у складну багатокомпонентну динамічну систему, а за іншим формулюванням (за І.М.Смоляром) є певні відмінності *групових форм* від *агломерацій*: «групова система населених місць» розглядається як найбільш прогресивна форма перспективного розселення, у якій спадкоємно закладено територіально-групову форму організації *виробництва*, що закономірно і для міських агломерацій; однак, на відміну від агломерації, групова система населених місць являє собою функціонально-планувальне *цілісне утворення*. [110, стор. 152; 175, стор. 4-16]

Відомо, що у сфері адміністративного управління розвитком територій у зарубіжній практиці існує також багато різних концепцій, інколи взаємовиключних. Однією з них є «договірна концепція» (Т.Гоббс та інші), яка є консенсусним вирішенням проблеми зусиллями всіх зацікавлених сторін і яка може бути реалізована тільки за умов відповідних законодавчо-правових актів; протилежною є «концепція насилля» (Л.Тумплович), коли правила однієї частини суспільства нав'язуються іншій частині, тобто здійснюється «диктат» з порушеннями законодавства. [45, 46, 91] Так чи інакше, все впливає на формування нормативно-законодавчої бази, що стосується і сфери її застосування при формуванні систем розселення в Україні.

Законодавче забезпечення та правила системного розселення. В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ухвалено низку базових нормативно-законодавчих актів, які створюють правові і фінансові основи його діяльності. Проте від часу ухвалення Конституції України розвиток місцевого самоврядування фактично зупинився на формуванні нижньої ланки територіальних громад – міст обласного значення.

Саме місцеві особливості сучасного стану господарського, економічного та соціального розвитку поселень – стають на заваді побудові стратегії їх сумісного розвитку, пріоритетності та доцільності організації територіальних громад; декларативність умов об'єднання – не може дати повну відповідь на всі питання суспільства, а стартові можливості кожного населеного пункту – реалізувати дану стратегію.

Одну із перших моделей адміністративно-територіальної реформи в Україні було розроблено «Інститутом трансформації суспільства» (2005 р.); мета реформи – є демонополізація та децентралізація системи державного управління шляхом розширення повноважень місцевих самоврядних органів влади з вирішенням таких завдань [28, стор. 168]:

- двоступеневої системи адміністративного управління;
- визначення «громада» як основна ланка місцевого самоврядування;
- ліквідація повноважень органів місцевого самоврядування, райрад та районних державних адміністрацій;
- створення замість областей «паланок» – департаментів (орієнтовна назва);
- ліквідація держказначейства та силових структур на рівні громад.

Відповідно до цієї моделі в Україні повинно бути створено цілісну, вертикально-горизонтальну структуру місцевого самоврядування з двох рівнів: 1) міські та сільські громади; 2) паланки (департаменти); це передбачає 490 районів та 99 паланок.

За концепцією цієї реформи особливою формою територіального самоврядування мають стати *міста агломерації*, які за статусом повинні дорівнювати *паланкам* (департаменти, округи, райони). Звичайно, у першу чергу це стосується великих міст-мегаполісів з прилеглими до них громадами, які не об'єднуються з містами-центрами агломерацій, але тісно пов'язані з ними численними функціями. Агломерація за нових поглядів характеризується складним функціонально-територіальним устроєм; зв'язком з єдиним містом-центром (моноцентрична агломерація); великою питомою вагою міського населення та високим рівнем його щільності; ознаками урбанізації та

індустріалізації; добре розгалуженими транспортними (міськими і міжміськими мережами). [108, 114, 186]

З точки зору управління – територіальні утворення, що входять до міст-агломерацій обирають «Раду агломерації»; з позиції реалізації реформи – в Україні може бути сформовано близько 30 міст-агломерацій (серед яких 25 нинішні обласні центри). [219, 240, 243, 250]

Таким чином, цей новий підхід розподілу територій руйнує існуючу класифікацію (міста обласного, районного та інших категорій), прирівнює у правах всі міста (які відрізняються тільки господарським профілем); регламентує земельні відносини: межі «міст-агломерацій» затверджує Верховна Рада, а межі «громад» – Кабінет Міністрів України.

Стан дослідження. У працях таких науковців як А.Береза, В.Лісовський, О.Лимаренко, А.Мелкушов, Н.Нижник, І.Прімишев, С.Телешин наводяться тлумачення термінів і понять в контексті різних концепцій адміністративно-територіального устрою.

Разом з тим міжнародний досвід свідчить про те, що неможливо перерозподілити повноваження та ресурси між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) як чисельно, так і територіально, а саме в нашому випадку це стосується створення територіальних громад. На сьогодні Україна чи не єдина в Європі, яка не має закону, який регулює питання створення нових та ліквідації існуючих адміністративно-територіальних одиниць, правил складання їх реєстру і створення на цій основі первинного реєстру адрес.

На основі проведення наукових досліджень, вивчення існуючої законодавчої бази, експертної оцінки створених територіальних громад, здійснених автором у період 2015-2018 р.р.; встановлено основні проблеми сучасного адміністративно-територіального устрою України у тому числі створення територіальних громад як його нової одиниці:

- невідповідність адміністративно-територіальної структури, відсутність реєстру стану всіх суб'єктів різних форм групового розселення;

- неврегульований статус низки існуючих адміністративно-територіальних одиниць, у зв'язку із відсутністю єдиної кваліфікації та порядку віднесення їх до відповідної категорії;

- віднесення до адміністративно-територіальних одиниць населених пунктів, які не мають відповідної системи побутового, культурного, інженерного обслуговування;

- відмінність параметрів адміністративно-територіальних одиниць одного рівня та категорії за кількістю населення, площею, іншими показниками;

- невідповідність статусу багатьох адміністративних одиниць їх кадровому, ресурсному та організаційному потенціалу;

- наявність у складі однієї адміністративно-територіальної одиниці інших адміністративно-територіальних одиниць цього ж рівня, без визначення пріоритетності та функцій управління того чи іншого населеного пункту групової форми розселення;

- невідповідність адміністративно-територіальних одиниць (населених пунктів) програмі, рекомендаціям і вимогам Європейського союзу, особливо в функціональному питанні.

Як свідчить існуюча практика, процес створення територіальних громад набирає обертів; сьогодні існуюча кількість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (на рівні територіальних громад) налічує близько 1469 спроможних територіальних громад, районного – близько 136. Стрімкий розвиток нових структур, на думку багатьох експертів, [181, 253, 189, 267] може значно ускладнити систему управління та контролю за розвитком територій. Однак, процес самоорганізації громад є незалежним, а система управління низових ланок, базового рівня при діючому законодавстві може здійснюватись без зайвих ускладнень за відсутності диктату вертикалі влади.

При створенні територіальних громад спостерігаються нераціональне розмежування територій та диспропорції кількісних показників суб'єктів об'єднання; так, наприклад, міста обласного значення Львів має чисельність населення 760 тис., Моршин – 6,2 тис., а Боярка – 60 тис.: диспропорція становить

від 10 до 120 раз; райони – Києво-Святошинський – 152 тис., Поліський – 6,2 тис.: диспропорція складає 24 рази.

Найбільших ускладнень при формуванні територіальних громад можна очікувати від неврегульованих земельних відносин через наявність земель з невизначеною юрисдикцією, земель з декількома власниками, земель, власниками яких є юридичні особи, (що не мають ніякого відношення до даної групової територіальної одиниці), земель, які за існуючої системи різних форм власності повинні будуть узгоджуватись з вимогами територіальної громади чи стратегією розвитку локальної системи населених місць, яка буде сформована у її межах.

На цьому шляху є багато й інших ускладнень: а) неоднозначність рівнів органів самоврядування і органів управління в земельних питаннях може спровокувати значне зростання корупційних схем; б) двоступенева система фінансування не зможе забезпечити повноцінний розвиток інфраструктури найнижчого базового рівня (територіальних громад), що стосується саме сільських поселень, малих міст та селищ міського типу; в) неможливість порівняльного оцінювання ефективності управління та економічної діяльності таких адміністративно-територіальних одиниць як групових систем розселення одного рівня, але з різною ресурсною базою; г) посилення міграційних процесів у наслідок деградації сільської (бюджетної) інфраструктури, особливо з віддалених районів.

Першим кроком у напрямку створювання законодавчо-правових основ розбудови в Україні були системи адміністративно-територіального устрою став Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування в Україні» (1990 р.); цим Законом передбачалась децентралізація влади, розвиток місцевого самоврядування, ліквідація залишків радянської системи управління тощо. [70, 71, 75] Причинами нереалізованості положень цього Закону на той час була необхідність вирішення низки важливих політичних, економічних, соціальних, етнічних та інших проблем, економічна криза 90-х років, слабка інституційна система держави, проблеми, пов'язані з формуванням олігархічних кланів системи влади.

В 1997 році Верховною Радою України приймається Закон «Про адміністративно-територіальний устрій України», який містив ряд норм, що входили у суперечність з чинною Конституцією України. [64, 93]

Починаючи з 90-х років ХХ ст., велика увага приділяється розробленню містобудівної документації, яка на той час була основою для складання «планів соціально-економічного розвитку», об'єктів містобудування, які зобов'язані були розробляти виконавчі органи місцевого самоврядування для відповідних територій згідно з Конституцією України.

Це сприяло розробленню та затвердженню Закону України «Про основи містобудування» (1992 р.) з внесенням суттєвих змін (2001 р.). Ці зміни торкалися у подальшому основних термінів; головних напрямків містобудівної діяльності; вимог до містобудівної діяльності об'єктів і суб'єктів містобудування; компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері містобудування; містобудівного кадастру населених пунктів, державного контролю у сфері містобудування тощо. [72]

У 1998 році Указом Президента України було схвалено та затверджено заходи щодо впровадження «Концепції адміністративної реформи», важливою складовою якої повинна була стати адміністративно-територіальна реформа з метою поліпшення управління територіями. [94, стор. 62] Проте, реалізацію «Концепції» на п'ять років було відкладено у зв'язку з іншими реформаторськими ідеями: спочатку набула поширення ідея щодо укрупнення регіонів; потім було вирішено здійснювати територіальні перетворення не вище рівня району; через чотири роки стала очевидною відсутність концептуального підходу до розв'язання цієї реформи; пізніше замість реформи було запропоновано провести «косметичний ремонт» територіального устрою. Прийнятий Закон України «Про планування і забудову територій», передбачав саме косметичні планувальні заходи щодо об'єктів містобудування. Однак, важливими аспектами цього закону були основи організації планування територій на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях; саме у ньому започатковано деякі принципи планування населених пунктів у межах територій, які були прототипом

територіальних громад, було схвалено «Стратегію економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 р.р.» на основі принципів шляхом «Європейської інтеграції», в якій конкретизовано та уточнено стратегічні напрямки розвитку нашої країни та тривалу перспективу. [29, стор. 413]

Реалізація цієї стратегії передбачала проведення у 2009-2015 рр. адміністративно-територіальної, бюджетної та податкової реформи з метою зміцнення фінансово-економічної основи територіальних громад. Найважливіше місце в стратегії відводилось саме розвитку «нових систем розселення» на місцевому рівні (на рівні територіальних громад, а також заходам щодо децентралізації управління територіями на державному і регіональному рівнях. Головне завдання ставилось на розвиток малих міст, селищ міського типу з їх промисловою та соціальною сферою. Ця стратегія стала втіленням головних рішень 13 (2003 р.) та 14 (2006 р.) «Європейських конференцій міністрів» Ради Європи відповідальних за просторове регіональне планування (СЕМАТ). [85, стор. 47]

Головною темою першої конференції – «Втілення стратегій та поглядів на сталий просторовий розвиток Європейського потенціалу» було створення прозорої та ефективної правової бази, а також дотримання принципів просторового розвитку територій: [85, стор. 47]

- сприяння територіальному єднанню шляхом більш збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та стимулювання конкуренції;

- заохочення розвитку, спричиненого міськими функціями та покращенням відносин між містом і селом;

- досягнення більш оптимальної доступності; зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та оптимізація використання і охорона природно-культурних ресурсів.

Ще важливішим для формування нової концепції розселення України стала 14 конференція, яка відбулася 26-27 жовтня 2006 р.

Темою другої конференції було: «Мережеві структури для забезпечення сталого територіального розвитку Європейського континенту: мости, що

об'єднують Європу». Результатом цієї конференції став запропонований принцип поліцентричного розвитку як рамкової конструкції мережових структур розселення, які перетинаються одна з одною. Поліцентричний розвиток було визнано одним із напрямків територіального єднання, яке передбачає: а) досягнення політичного консенсусу; б) подолання фінансового дисбалансу; в) зростання потреб у партнерстві; г) ефективне територіальне управління; д) стратегічний територіальний розвиток; е) територіальне управління.

У 2005 році після зміни політичного керівництва держави була створена робоча група фахівців з адміністративно-територіальної реформи; програма розроблена цією групою – «Назустріч людям» містила перелік конкретних заходів щодо вирішення питання адміністративно-територіальної реформи.

Важливим для розвитку територіального планування став Закон України «Про стимулювання регіонального розвитку» (2005 р.), яким було створено відповідну правову основу поєднання взаємодії центральних, регіональних і місцевих органів влади, комплексного розвитку територій, а також визначено критерії та механізми подолання негативних тенденцій у містобудуванні. [76]

Одночасно із законодавчими ініціативами розробляються і наукові пропозиції щодо процесу прогнозування розвитку та територіальної організації системи розселення; розробки концепцій і стратегій їх майбутнього розвитку, базуючись на принципах децентралізації, створення групових систем розселення місцевого рівня на умовах самовизначення та самоврядування; в адміністративному плані – територіальні громади – це об'єднання населених місць за принципом місцевого самоврядування.

Однією із таких концепцій стала ініціатива – «Європейський вибір», на період 2002-2011 років, стратегічними пріоритетами якої було визначено: забезпечення сталого зростання економіки; утвердження інноваційної моделі структурної перебудови економіки; реструктуризація державних підприємств; модернізація промисловості; соціальна переорієнтація економіки; реформування аграрного сектору економіки; розвиток людського потенціалу; євроатлантична інтеграція.

У період 2008-2010 років на теоретичному рівні була здійснена розробка «Стратегії проведення реформ», яка однак не знайшла відповідної реалізації. Натомість, у цей час у містобудівній діяльності спостерігається все більше недоліків, особливо у законодавстві та нормативній базі, зокрема:

- загальна складність та невизначеність процедур одержання дозвільних документів на будівництво об'єктів містобудування;

- невизначеність пріоритетності вимог містобудівної документації та їх обов'язковості при вирішенні питань розвитку територій, розміщення об'єктів будівництва;

- нерегульованість деяких процедур погодження та затвердження містобудівної документації, а також внесення змін до них;

- відсутність регламентацій щодо необхідності перманентного проектування (ведення) генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації;

- недосконалість механізму встановлення меж населених пунктів, приміських зон, використання міжселенних територій та процедур резервування територій для розвитку міст;

- необов'язковість процедури врахування законних інтересів мешканців населених пунктів при прийнятті рішень місцевими органами влади стосовно розміщення об'єктів будівництва тощо.

До законодавчої бази місцевого значення цього періоду можна віднести розпорядження Київської Міської Адміністрації «Про схвалення Концепції реформи місцевого самоврядування» (2009 р.) та «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування» (2009 р.), з використанням деяких положень у яких Мінрегіоном було підготовлено проекти Законів України: «Про адміністративно-територіальний устрій» (1997 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.). [64, 70, 71]

Одним із базових документів для розвитку законодавства стане нова «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року», у якій було

сформульовано стратегічні завдання державної політики регіонального розвитку України на перспективу до 2015 р., зокрема, зміцнення ресурсного потенціалу регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності, розвиток людських ресурсів, міжрегіональне співробітництво, створення інституційних умов для регіонального розвитку тощо.

Однак, черговий раз стратегічним завданням регіональної політики було визнано розвиток *великих міст та міських агломерацій*, при відсутності стратегічних завдань розвитку *малих міст, селищ міського типу та сільських поселень*, які в концепції децентралізації та новій системі місцевого самоврядування в перспективі повинні бути основними об'єктами уваги та центрами територіальних громад в їх містобудівному вираженні як групових систем розселення локального рівня.

У період 2010-2012 років, Мінрегіоном України було підготовлено проект закону «Про об'єднання територіальних громад», який внесено на розгляд Верховної Ради України, проте проект знову було відхилено: отже, можна стверджувати, що загалом період 2010-2012 років можна характеризувати як відхід від раніше напрацьованих проектів реформ і фактичне зупинення проектування містобудівних об'єктів локального рівня за новими принципами. [75, 78]

Разом з тим, українськими вченими (Ю.І.Ганущак, А.С.Гальчинський, І.Б.Каліушко та ін.) було розроблено концептуальні пропозиції, щодо нового адміністративно-територіального устрою, який повинен бути трирівневим (регіон, район, громада); базовим рівнем місцевого самоврядування було визначено громаду у рамках якої може бути сформовано системний елемент розселення (групова форма розселення) (рис. 1.9). [28, 29, 92].

На даний час у галузі законодавства підготовлено проекти Законів України, які передбачають створення фундаментальної правової бази для нових форм групового розселення локального рівня, зокрема: «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня, 2014 р.); «Про право територіальних громад на об'єднання» (5 лютого, 2015 р.); «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (№2804 від 24.01.2020 р.); «Про внесення змін до Закону

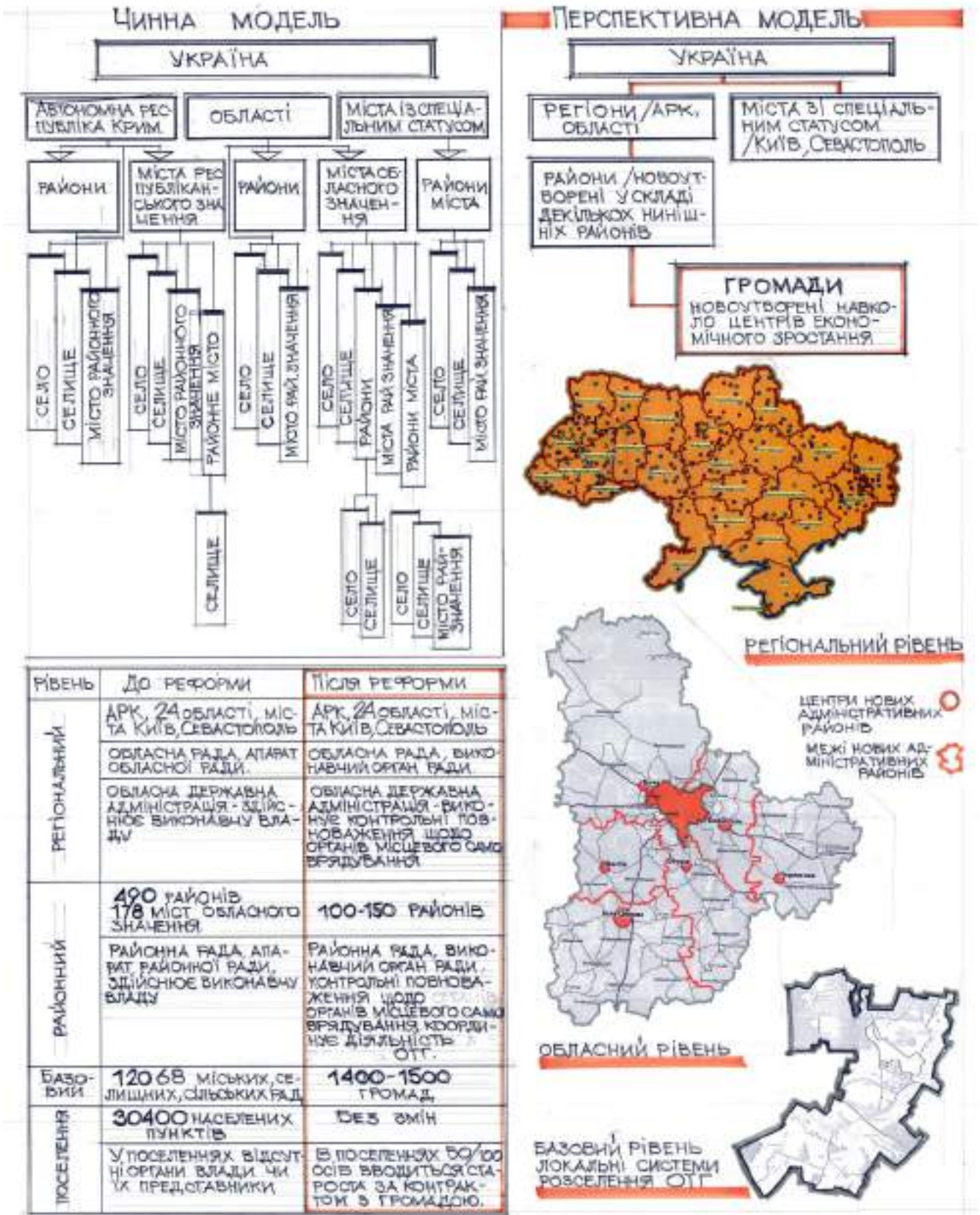

Рис. 1.9 Система адміністративно-територіального устрою України

України «Про місцеве самоврядування в Україні»; «Про засади та порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» (2016 р.).

Затвердження цих законів хоча і поставить низку нагальних вимог щодо їх взаємоузгодженості, врегулювання головних положень з деякими державними будівельними нормами, однак у цілому буде сприяти резервуванню територій для забезпечення розвитку населених пунктів, організації міжселенних територій, а також регламентування освоєння окремих територій з новою формою власності.

Так, наприклад, проект Закону України «Про засади та порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» (2016 р.) визначає засади адміністративно-територіального устрою, рівні та систему адміністративно-територіальних одиниць та інших територіальних утворень; повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань устрою, утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць. У загальних положеннях цього закону встановлено, що адміністративно-територіальні одиниці є об'єктами містобудівного проектування, як частини території, що є просторовою основою для організації містобудівної діяльності та діяльності органів державної влади (органів місцевого самоврядування) яка має три рівні: регіональний, проміжний та базовий; до регіонального рівня віднесено існуючі області та міста Київ і Севастополь; районного – райони областей; базового – громади. [64]

Слід зауважити, що в існуючій системі містобудівного проектування є деякі інші підходи як до ієрархічних рівнів так і до адміністративного поділу територій, тобто виділяються одиниці загальнодержавного, регіонального та місцевого значення; перший і другий рівні адміністративно-територіальних одиниць, у рамках містобудівної діяльності відносяться до регіонального напрямку (Схеми планування територій областей; Схеми планування територій груп областей; транскордонних регіонів; Схеми планування територій адміністративних районів); третій рівень – місцевий передбачає формування групових систем – громади (Генеральні плани населених пунктів; Схеми планування територій селищних рад; Детальні плани частин поселень тощо).

Враховуючи неоднозначність та невідповідність рівнів деяких об'єктів видам містобудівної діяльності, зокрема, це стосується «місцевого», «локального», «базового» рівнів на думку автора доцільно відмітити – при формуванні групових систем розселення, об'єктом яких є «нові територіальні громади», а «базовий» – при розробленні містобудівної документації в межах населених пунктів.

Відповідно до вище згаданого закону приймаються наступні терміни та їх тлумачення [75]: *громада* – це адміністративно-територіальна одиниця базового рівня, до якої належить один, або декілька населених пунктів (ст.6). Громада є міською, селищною чи сільською; *район* – це адміністративно-територіальна одиниця проміжного рівня, яка складається з громад населення яких повинно складати не менше 150000 жителів (ст.7); *регіон* – це адміністративно-територіальна одиниця регіонального рівня, яка складається з районів (ст.8).

Спираючись на регламенти цього закону можна сьогодні представити діючу адміністративно-територіальну систему України наступним чином: адміністративно-територіальні одиниці регіонального рівня складають – 24 області, АРК та 2 міста з особливим статусом (Київ і Севастополь); районного рівня – 490 районів та 118 районів у містах; базового рівня – 30 тис. місцевостей різного статусу, у тому числі 458 міст (рис. 1.9).

Запропонована система адміністративно-територіального поділу базується на прикладах міжнародного досвіду, де саме визначено подібну трьохрівневу систему, яка діє уже багато років у таких країнах як Великобританія, Франція, Іспанія, Німеччина, Польща, Італія (рис. 1.10).

Модель побудови нової адміністративно-територіальної системи у якості наріжного каменю визначає «територіальну громаду» як базову соціально-економічну підсистему, основою формування якої будуть не територіальні межі, а центри формування розвитку економіки, об'єктів обслуговування та осередків культури. Саме територіальна громада, яка об'єднає на паритетних умовах кілька населених пунктів з спільними економічними соціальними і культурними інтересами у перспективі стане на заваді «зростанню» населених пунктів або їх

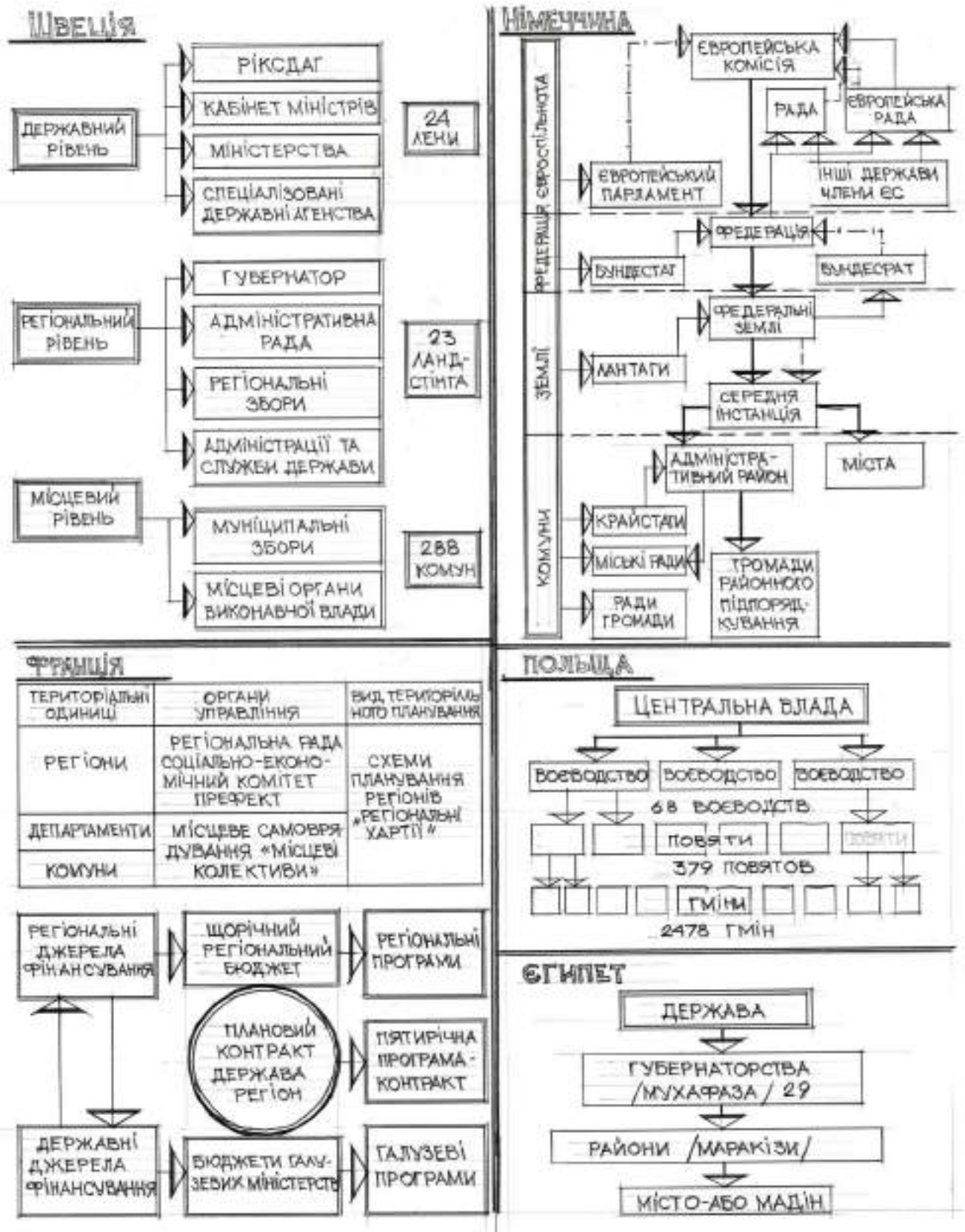

Рис. 1.10 Зарубіжний досвід адміністративно-територіального устрою

«агломеруванню», буде сприяти організації «локальних» групових систем розселення базового рівня та створювати основу просторового розвитку «нової системи сільського розселення».

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу науково-теоретичної джерельної бази щодо глобальної проблеми «розселення», встановлено, що ця проблема має свою історію і специфіку міждисциплінарних досліджень у сферах містобудування, географії, соціології, економіки, екології та інших наук. Теорія «розселення населення» формувалась переважно у ХХ ст. під впливом різних ідеологічних, політичних та соціально-економічних течій, а у ХХІ ст. розвивається на основі європейських цінностей та сучасних законів інтеграції, які в Україні відображено у Законах України «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.), «Про право територіальних громад на об'єднання» (2015 р.), «Про місцеве самоврядування» (1997 р.) та інших.

У цих законах «територіальну громаду» представлено як соціально-економічну модель об'єднання населених пунктів на паритетних умовах та спільного вирішення виробничих, культурних та природно-охоронних завдань.

2. Доведено, що теорія розселення є складовою загальної теорії містобудування і має свої історичні періоди розвитку в Україні (за Ю.Білоконем): «соціальне розселення» (20-30 рр. ХХ ст.); «регіональне розселення» (50-60 рр. ХХ ст.); «агломераційне розселення» (70-80 рр. ХХ ст.); у нинішній час активно розвиваються нові форми групового розселення у процесі реформування місцевого самоврядування та створення «об'єднаних територіальних громад». У історичній ретроспективі головними центрами майбутніх систем розселення розглядались різні типи поселень від «міст-садів», «агроміст», «міст-передмісьць», «міст-супутників» до «міст-регіонів» тощо; враховуючи містобудівні умови, виділялись такі форми розселення як «селища», «міська», «міжселенна», «регіональна».

Відповідно до еволюційних етапів розвитку містобудівної теорії розвиток систем розселення відбувався на основі таких головних парадигм: а) ідеологічної (політичні і соціальні аспекти; ідеї урбанізму і дезурбанізму); б) функціонально-планувальної (ієрархія систем; складові територіальні елементи); в) системно-структурної (міжгалузева інтеграція; просторовий розвиток); г) екологічної (охорона навколишнього середовища; збереження природно-заповідного фонду); д) культурологічної (збереження культурної спадщини; розвиток туризму).

3. Історичний досвід України свідчить про те, що у сфері адміністративно-територіального поділу держави у залежності від ситуативних умов того чи іншого періоду її становлення встановлювались землі «князівств» (династій, родин, успадкованих), «провінцій», «губерній», «волостей і станів», «повітів» тощо; типологічно міста, які створювались у ранні періоди розвитку країни поділялись на: «протоміста» (трипільська культура); «міста-поліси» (кримська культура); поселення «город-град-городище» та «давньоруські міста» (східно-слов'янська культура); «містечка» (культура купців і місцян).

Першим кроком «децентралізації стали положення Конституції УНР, де зазначалось, що Україна складається із «земель», «волостей» та «громад», які користуються правами широкого самоврядування; при цьому органами управління мають бути «Ради», виконавцями влади – «Управи».

4. Аналіз зарубіжного досвіду засвідчив еволюцію поселень та різних форм групового розселення від «родових», «племінних», «феодальних» та «колоніальних» осередків до «торгових», «античних», «середньовічних міст» та «міст-колоній»; відповідно до міждержавної стратегії (за К.Доксіадісом) система розселення майбутнього – місто (мале, середнє, велике), агломерація (метрополіс), конурбація (мегаполіс), урбанізований регіон (материковий) та загально планетний «ейкуменополіс».

Відмінними є також підходи до децентралізації та назви європейських адміністративно-територіальних одиниць: у великих за площею країнах – це «провінції», «департаменти», «графства», «общини» (Англія, Іспанія, Франція), у менших – «амбери», «ландсдели», «номи» (скандинавські країни).

5. Базуючись на «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту» та завданнях щодо реформування місцевого самоврядування в Україні для незалежного розвитку дезурбанізованих сільських місцевостей, науково обґрунтовано такі основоположні форми інтеграції населених пунктів: «групові форми розселення» - це сукупність населених пунктів місцевого (локального), районного (міжрайонного), регіонального (міжрегіонального) рівнів, що мають відповідні рекомендовані параметри (чисельність населення, площу території); місто-центр та зону його впливу (з нормативним радіусом досяжності центру); рекомендований функціональний склад елементів соціальної інфраструктури (повсякденного, періодичного, епізодичного та унікального попиту). «Система розселення місцевого рівня у межах об'єднаних територіальних громад» - це сукупність населених пунктів, основою інтеграції яких є не територіальні межі, а центри розвитку економіки, об'єктів обслуговування та осередків культури. «Об'єднана територіальна громада» - це адміністративно-територіальна одиниця базового рівня, до якої належать один або декілька населених пунктів з населенням не менше 1500 жителів; громада може бути міською, селищною або сільською.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

2.1. Еволюція системних процесів у містобудуванні

Починаючи з 1950 року в Україні було зафіксовано значне зростання населення у регіонах з інтенсивними темпами промислового розвитку. За період з 1950-2000 років кількість населення збільшилась з 36,3 до 51,8 млн жителів, у тому числі найбільш інтенсивно зростала чисельність міського населення (з 12,8 до 34,8 млн чол.), що свідчить про високий рівень урбанізації окремих регіонів. Якщо простежити характеристику зростання міст, можна встановити, що найбільш активно розвивалися найкрупніші та великі міста (з 1,1 млн чол. у 1960 р. – до 7,67 у 1990 р.).

Ці тенденції інтенсивного зростання чисельності населення у містах України спостерігались до кінця ХХ століття і дали поштовх науковим дослідженням у галузі регіонального (районного) та міського планування. Саме у цей період у галузі містобудування почав формуватись теоретично-методологічний напрямок «системного розселення» (Ю.М.Білоконь, М.М.Дьомін, І.О.Фомін та ін.). Так, наприклад, у монографії І.О.Фоміна «Основи теорії містобудування було визначено головний аспект формування «систем населених місць» – *функціонально-планувальний* для встановлення параметрів системи, основних елементів їх просторової структури та управлінських засобів для реалізації проектних рішень; характеризуючи системні ознаки, автор монографії виділяє також «об'єктний» та «керівний» рівні, аналізуючи процеси функціонування і розвитку містобудівних об'єктів, з урахуванням чого здійснюється обґрунтування факту існування систем населених місць та визначення засобів регулювання їх розвитку. В цьому відношенні твердження І.О.Фоміна збігаються з трактуванням вченого Л.Берталанфі, який у своїй праці «Исследования по общей теории систем» (1989 р.) стверджує, що «при

системному підході об'єктом вивчення є не самі системи чи їх елементи, що складають цілісність, а зв'язки між ними» в сферу містобудівної діяльності.

Відомо, що відповідно до науково-теоретичних досліджень «система розселення» є складним об'єктом територіальної організації розміщення населення та відповідних функцій: обслуговування, виробництва, відпочинку тощо та має певні ознаки, за якими вона характеризується: *цілісність* (наявність всіх функціональних елементів відповідного рівня системи та забезпеченість внутрішніми та зовнішніми зв'язками); *ієрархічність* (кожна система є відповідним елементом систем більш високого рівня – локального (обласного), загальнодержавного); *територіальність* (системи різного рівня відрізняються характеристикою відповідних територій, конкретною формою просторової організації розселення та наявністю відповідних зон); *сталість* (стабільність стану системи в певний момент її розвитку, збалансоване співвідношення та урівноваження всіх функціональних зон); *динамічність* (процес поступових безперервних змін якісного складу та складових елементів системи, що зумовлюють її розвиток та трансформацію на новому рівні розвитку).

Однак, незважаючи на наявність великої кількості наукових праць, до сьогодення часу так і не сформувано єдиного загально-прийнятого визначення поняття «система розселення» через розбіжності фахових наукових знань. Так у 70-х роках ХХ ст. найбільш поширеними були поняття «групова система населених місць» (І.Г.Логінова, Г.А.Малоян, М.І.Наймарк, І.М.Смоляр, І.О.Фомін та інші), «групова система розселення» (А.Станіславський, А.Гутнов, И.Иодо), «територіальна система розселення» (В.Куйбіда, Ю.Білоконь, В.Вадімов, В.Владимиров, М.Габрель, М.Дьомін). Низка наукових досліджень була спрямована на конкретизацію та типологію систем у залежності від характеру та рівня освоєння природних умов і ресурсів, розвитку виробничих сил і структури їх територіальної організації, щільності населення тощо.

При визначенні типів територіальних систем поселень були враховані такі економічні фактори: господарський комплекс, економічний стан, комплексність

виробництва, наявність курортно-рекреаційних комплексів, характер зв'язків між поселеннями тощо.

Теоретично системи розселення повинні були формуватись на базі міських поселень, які об'єднувались у дві групи – *інтегральні* (міжрайонні, регіональні і міжрегіональні) і *локальні* (районні та місцеві).

Місцеві локальні системи розселення – це найменші територіальні утворення, які формуються за принципом – кілька близько розміщених міських поселень або місто і кілька селищ, системоформуючим фактором яких, як правило, є подібна галузь виробництва, промислові групи, культурно-оздоровчі комплекси та соціально-культурний центр – місто з чисельністю до 30 тис. Населення; чисельність населення повинна складати: центру 1-5 тис. чол., зони впливу 0,5-1; площа території (тис. км²) – 0,08-0,12 (рис. 2.1). [158]

Разом з тим, формування систем розселення збіглося у часі з неконтрольованим процесом урбанізації (особливо у промислових районах таких, як Донбас), який хоча і отримав назву «агломерування», однак привів до багатьох негативних наслідків (нецільове використання земель, недосконале управління, порушення екологічних норм тощо).

Окрім наукового обґрунтування створення містобудівних систем велика увага науковців та проєктантів була звернена на розроблення проєктів районного планування областей України, включаючи проєкти окремих урбанізованих територій промислових агломерацій та курортно-рекреаційних зон республіканського значення.

Саме в цей період була здійснена розробка «*Регіональної схеми розселення УРСР*» (1986 р.) як частини «*Генеральної схеми СРСР*» авторськими колективами наукових відділів «КиївНІПмістобудування» у співпраці з «Діпромідом» і «УкрНІПцівільсьбудом».

«Регіональна схема розселення на території України» набула особливого значення при обґрунтуванні проблемних ареалів з метою визначення зон пріоритетного розвитку, якими було визнано: 1) зону з особливо несприятливими умовами (території з високим рівнем депопуляції та нестачі робочого ресурсу);

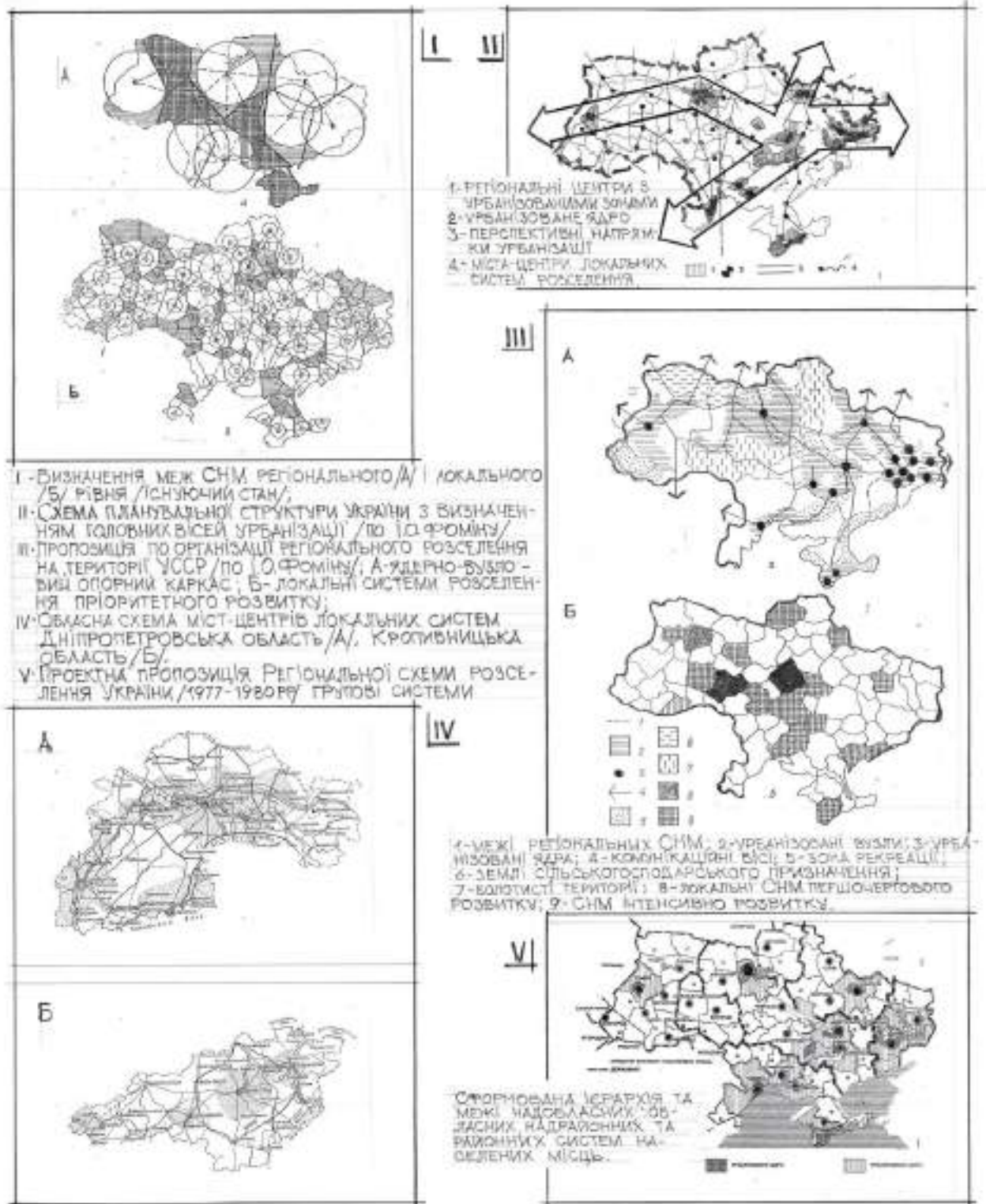

Рис. 2.1 Вітчизняний досвід виділення локальних систем регіонального планування

- 2) зону з несприятливими умовами (схід, південь та частково захід з високою часткою міського населення та дефіцитом ресурсів для подальшого зростання);
- 3) зону із сприятливими умовами (захід країни, з найбільшими показниками приросту населення, однак з дефіцитом місць прикладання праці).

Регіональною схемою було визначено перспективні області створення систем розселення – Київська, Харківська, Дніпропетровська, Донецько-Макіївська, Одеська, Львівська, Сімферопольська, а також місця з унікальними природоохоронними і курортно-рекреаційними функціями державного значення – Ялтинський, Керченсько-Феодосійський та Євпаторійський райони.

Поняття «системи розселення», запропоноване Д.Бертоланфі (в роботі «Общая теория систем») з часом стало міждисциплінарним поняттям, яке дало можливість подивитись на процеси розселення більш комплексно і сформувати на цьому один із основних видів містобудівної проектної діяльності регіонального планування.

Зауважимо, що розвиток «теорії розселення» у період минулого століття визначився географічними, економічними, соціально-географічними та архітектурними підходами, що знайшло відображення у проектно-планувальних роботах. З географічного погляду була успадкована ієрархічна організація розселення у вигляді «теорії центральних місць», яка описує мережу міст-центрів згідно з законами побудови їх просторової регіональної форми – у регіональній економіці теорія розселення зобов'язана поняттям «ефективність функціонально-просторової організації розселення», «територіальний соціально-виробничий комплекс» тощо; з позицій містобудівної науки в теорію розселення було запозичено такі фундаментальні поняття, як планувальна структура, функціональне зонування, трактування об'єктів розселення в термінах просторової організації. Все це дало підставу для деяких вчених провести паралелі між містобудівним поняттям «район» і «система» стосовно територіальної сукупності населених місць. Так, наприклад, концепція «системоформування населених місць» (за І.О. Фоміним) виникла в результаті багатьох спроб визначити взаємовідносини містобудівних об'єктів (місто, район)

з їх споживачами – населенням, а також органами, що регулюють містобудівну діяльність.

На формування систем розселення помітний вплив справила «Загальна теорія систем», з понятійним і логіко-математичним апаратом системних досліджень. Це стосувалось стратегічних змін та тенденцій розвитку міст: значне зростання міст; неконтрольований їх територіальний розвиток; поглиблення процесів агломерування населених місць; функціональне їх поєднання, збільшення міграційних потоків тощо.

Досліджено, що термін «система розселення» у різних науковців (архітекторів, географів, екологів) мав різні тлумачення. Найбільш поширеними з них були – «агломерація» чи «групова» форма. Більшість вчених сходились в тому, що агломерація пов'язана з індустріально-перспективними районами, розташованими на сході України, а «групова» форма розселення можлива за умов ресурсного потенціалу для розвитку конкретної галузі.

У обігу науково-проектного процесу склалося розуміння поняття «система розселення» як синонім «системи поселень», тобто територіальне об'єднання поселень, що розвиваються, між якими існують багатофункціональні взаємозв'язки і які є об'єктом цілеспрямованого управління.

Базуючись на теоретичних дослідженнях, у 1986 році було розроблено «Регіональну схему розселення на території України на період до 2000 р.» (КиївНДІПмістобудування, ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білокопя) у якій було узагальнено характеристику систем розселення, що прогнозувалось створити на території України. (табл.2.1)

Таблиця 2.1

Узагальнені параметри територіальних систем розселення України

Територіальні системи розселення	Кількість териоріальних систем	Чисельність населення міст-центрів (тис. чол.)	Радіус зони впливу центру (км)	Термін досяжності центру (хв)
Надобласні (регіональні)	7 (АР Крим)	700-3000	150-250	120-180

Продовження таблиці 2.1

Обласні	25	150-300	90-150	90-120
Надрайонні	75-84	30-100	60-80	60-90

Зауважимо, що з 2000 року до нинішнього часу змінилась як типологія систем розселення, так і їх параметри, що представлено у таблиці.

У розвиток цієї регіональної схеми у цей період було розроблено низку галузевих схем, зокрема з проблем рекреації [134, стор. 176]: «Схему розвитку і розміщення курортів, місць відпочинку та туризму, природних парків і заповідників в Україні» (НДПМістобудування, 1983); «Схему охорони курортно-рекреаційних ресурсів України» (НДПМістобудування, 1983); «Схему перспективного розвитку туризму в Україні» (Діпромiсто, 1983); «Схему територіальної організації туризму в Україні» (Діпромiсто, 2001) та інші, які безпосередньо враховували наявність систем розселення, чисельність населення та їх рекреаційні потреби, трудові ресурси, інженерно-транспортну інфраструктуру тощо.

Концептуальним документом щодо формування всіх підсистем (систем розселення, екологічної мережі, системи транспорту та транспортних коридорів, територій історико-культурного, рекреаційно-оздоровчого та туристичного призначення тощо) стала вищезгадана «Генеральна схема планування території України» (1986 р.).

Галузевим документом щодо використання природних ресурсів стала «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», затверджена Постановою Верховної Ради України у 2000 році, яка окреслює напрямки всіх видів діяльності суспільства, формування та організації систем розселення населення з метою охорони навколишнього природного середовища.

Урбанізація та її вплив на формування систем розселення. Значний вплив на зміни в системах розселення здійснює процес урбанізації. Цей процес набуває інтенсивності в кінці ХХ – початку ХХІ століття з появою міст-мільйонників. У світовому вимірі, якщо в середині ХІХ ст. їх було тільки чотири, в 1900 – 12, в 1920 – 25, в 1950 – майже 90, то в 2000 р. кількість таких міст

досягла 400. За кількістю населення в них проживає більше 1,5 млрд. жителів. Такі темпи концентрації населення зумовлені складним комплексом соціально-економічних та природно-історичних чинників. На різних етапах вони визначали як кількісні та і якісні показники урбанізації, особливості трансформування системи розселення. Поява нових міст-мільонерів у кожному випадку вносила зміни до просторового каркасу розселення країни, регіону з перетворенням мережі міських поселень, залученням нових територій для їх розвитку та формуванням до впливу таких міст. Прискорення темпів урбанізації зумовило зростання кількості міських агломерацій (з чисельністю більше 10 млн чол.), а також утворення нового виду систем розселення – мегаполісів. За інформацією ООН, чисельність міського населення світу щодня збільшується на 300 тис. осіб. Таким чином, на початку 1930-1940 рр. в містах буде сконцентровано майже дві третини населення світу. [143, стор. 232]

Феномен урбанізації – одна з надзвичайних особливостей систем розселення та суттєвих їх змін, що стосуються розподілу функцій між містами, інтенсифікації транспортних зв'язків, координації різноманітних інтересів між містами та системою сільського розселення.

Процес урбанізації в Україні, який вплинув на характер формування системи розселення, можна розподілити на чотири етапи:

- 1920-1930 рр. – індустріалізація виробництва, яка прискорила темпи міграції сільського населення до міст; на початку 40-х років у містах проживало 14 млн осіб (третина населення України); за рахунок зменшення кількості малих поселень системи розселення змінились у напрямку формування урбанізованих центрів;

- 1940 рр. – відновлення матеріального фонду поселень в сільській місцевості; значних змін у системах розселення не відбулось;

- 1950-1990 рр. – високі темпи урбанізації; зростанням кількості населення в Україні (з 36,3 до 51,8 млн чол.), зокрема міського населення – з 12,8 до 34,8 млн чол; поява регіональних центрів – міст з чисельністю понад 1 млн чол.

В цей період отримала розвиток загальнонаукова концепція регіоналізації території України, яка підвищила роль найзначніших, значних та великих міст у структурі розселення, у яких було зосереджено близько 57,5% міських жителів. В цей період в Україні поступово формувались групові форми розселення і, як їх різновид агломераційна (Ю.М.Білоконь, М.М.Дьомін, В.Нудельман, Г.І.Фільваров, І.О.Фомін та інші). [7, 8, 9, 44, 45, 126, 193, 196]

Для реалізації цієї концепції було розроблено низку законодавчих та нормативно-методичних документів, у тому числі: Закон України «Про планування і забудову території»; ДБН «Склад, зміст, порядок розробки, погодження та затвердження генеральних планів населених пунктів»; «Методологические рекомендации по формированию систем населенных мест в условиях городских агломераций УССР»; Містобудування. Законодавчі акти. Держбуд України та багато інших. [42, 118]

На нинішньому етапі містобудівного розвитку країни темпи урбанізації дещо знизились, зменшилась кількість міського населення на 3,7 млн осіб. [51] Однак, за чисельністю населення міст-мільйонників Україна серед країн західної та центральної Європи поступається лише Федеративній республіці Німеччини.

Зменшення чисельності населення кількості міських і сільських поселень. Пов'язано із суттєвими змінами у виробничій сфері, із закриттям багатьох підприємств, безробіттям, яке змушує мігрувати частину населення, до інших країн. Змінюються й інші показники: зменшується щільність населення у країні (з 86 осіб на 1 км² у 1992 р. до 76 – у 2008 р.), середня людність поселень (з 1,7 до 1,5 тис. осіб). Набуває інтенсивного розвитку процес *субурбанізації*, – як переселення до міст жителів передмістя, створення подвійного житла місто-передмістя (садово-дачні кооперативи). Стосовно самих населених пунктів набирає обертів процес їх агломерування – від декількох до значної кількості міських і сільських поселень.

Ці процеси вимагають певних змін в адміністративно-управлінських структурах, земельних відносинах, соціально-демографічній та інших сферах. У

зв'язку з цим назріла проблема реформування місцевого самоврядування та створення територіальних громад систем локального (місцевого) рівня.

Для вирішення цієї проблеми необхідно враховувати такі особливі чинники:

1. Складний історичний шлях змін системи управління та володіння землями України, який сформував особливу загальнодержавну систему розселення з відображенням особливостей регіональних культур, сфер діяльності (кочівний, сільськогосподарський), міграційних процесів (самовільних та примусових), пов'язаних з переміщенням цілих поселень.

2. Оборонну стратегію, значення прикордонних територій, що вплинуло на нерівномірність освоєння внутрішніх областей; західна частина України представляє переважно сільську систему розселення, східна – міську, пов'язану з розвитком промисловості.

3. Наявність природних рослинних ресурсів, великих і малих річок, морського узбережжя, що сприяє формуванню лінійно-вузлових систем розселення, а також врахування економічного потенціалу, населених місць, який би відповідав процесам взаємодії з європейським розвитком.

До недоліків, які перешкоджають розвитку систем розселення в Україні можна віднести:

а) деформовану структуру господарського комплексу з затратними технологіями, екологічно-небезпечними виробництвами, відсутністю процесів оновлення тощо;

б) значний рівень забруднення територій, малих і середніх річок, водойм; недостатній рівень екологічної безпеки, негативний вплив геологічних процесів (зсуви, затоплення, розмив берегів);

в) відсутність дієвих охоронних регламентів щодо територій природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення;

г) невизначеність щодо містобудівної трансформації режимних територій, пов'язаних з радіаційним та іншим видами забруднення, високий рівень техногенних навантажень на довкілля.

Базуючись на теоретичних концепціях створення агломерацій (І.О.Фомін, В.Владіміров, Г.Лаврик, М.Дьомін) у період кінця ХХ початку ХХІ ст. було здійснено спробу розроблення проектів таких агломерацій, як «Макіївка-Донецьк», «Горлівка-Єнакієво», «Кадіївка-Комунарськ» та ін. Однак, ця ідея у процесі виконання, наприклад, генерального плану «Макіївка-Донецьк» не була повністю реалізована з причин конфліктної ситуації між органами місцевого самоуправління цих міст, що обумовило необхідність виконання генпланів з урахуванням агломераційної специфіки тільки деяких видів виробничих та культурно-побутових зв'язків. Процес агломерування було ускладнено також конкретними умовами: «Шахтарська агломерація» знаходилась у фазі руйнації, пов'язаної з затухаючими трудовими міжселенними зв'язками (закриття виробництва); «Донецько-Макіївська агломерація» у фазі зростання потреб щодо житлової, торгової та виробничої нерухомості; всі разом – «Донецько-Макіївська», «Горлівсько-Єнакіївська» та «Шахтарська» агломерації – наближалась по суті до створення конурбації в центральному Донбасі.

Враховуючи всі вищенаведені аспекти еволюції системних процесів у містобудуванні, можна зробити деякі висновки: система розселення України формувалась протягом тривалого історичного, територіального, економічного та соціально-демографічного розвитку, починаючи а) від Київської Русі (об'єднання розрізнених поселень – міст, городищ, селищ і сіл з метою їх захисту); б) перебування України у складі Литви та Польщі (розвиток у межах Київського, Волинського, Подільського, Брацлавського, Чернігівського воєводства мережі поселень; в) до входження до складу Росії (заселення Запоріжжя, Луганських земель; г) компактне розселення сербів, греків за національними критеріями; ґ) заснування хутірського розселення, ущільнення мережі поселень); д) до радянського та пострадянського часів (створення мереж міських та сільських поселень, трансформації деяких з них у системи розселення; поява нових типів міст – при атомних електростанціях, шахтах, залізнодорожних вузлах тощо). Таким чином, у результаті систематизації науково-проектних робіт, вивчення нормативно-методичних документів визначено ієрархію територіальних рівнів

розселення: загальнодержавний (генеральний), регіональний (міжрегіональний), районний (міжрайонний) та локальний (місцевий) (рис. 2.2).

У процесі децентралізації управління та реформування адміністративного устрою новою структурною одиницею в системі розселення визнано «об'єднану територіальну громаду», населені пункти якої розташовані у її межах, являють собою групову систему розселення локального рівня, що має свою систему управління територіями на місцевому рівні, при цьому суб'єктам розселення (територіальним громадам належать як території в межах поселень, так і за їх межами з правами державної власності на спеціальні території).

Новою структурною одиницею в системі розселення визнається «територіальна громада» – груповая система населення місць локального рівня, у межах якої створюється своя система управління територіями на місцевому рівні, формується система суб'єктів розселення (територіальних громад), які володіють як територіями в межах поселень, так і за їх межами з правами державної власності на спеціальні території.

2.2. Класифікація, рівні та параметри розселення систем

Одним з головних аспектів містобудівної класифікації територіальних об'єктів різних типів є необхідність чіткого визначення територіальних меж таких об'єктів, враховуючи, що існують великі розбіжності не тільки в їх планувальних параметрах, але й у методичних підходах до їх проектування. Крім того містобудівна класифікація за різними критеріями визначає склад елемента будь-якої системи і в тому числі дає можливість спрогнозувати планувально-структурну організацію систем населених пунктів територіальних громад.

В аспекті проблеми дослідження важливою є як класифікація населених пунктів, так і класифікація систем (мереж) населених пунктів та їх складових елементів.

Класифікація здійснюється за містобудівними ознаками об'єктів, якими в даному дослідженні є групові системи розселення локального рівня –

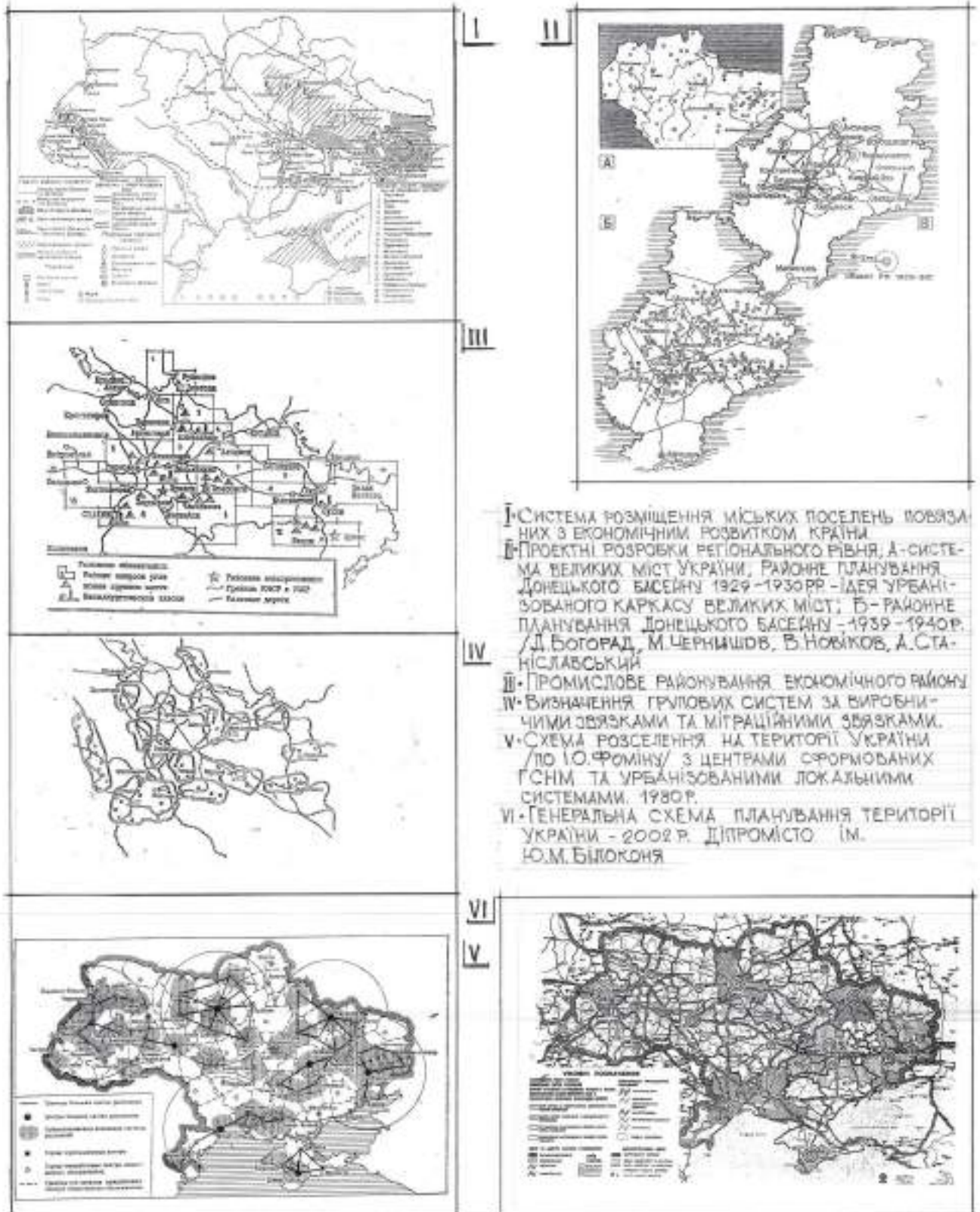

Рис. 2.2 Вітчизняний досвід територіально-планувального формування систем розселення

територіальні громади як новий елемент системи розселення в Україні. Чітке визначення поняття об'єкту його ознаки відносно всіх сфер діяльності, які характеризують процеси проектування формують багатовекторну та багатофункціональну оцінку аналізу на підставі якого формується система класифікації.

В теорії сформувались три рівні архітектурної діяльності: об'єкти містобудівної діяльності, об'єкти об'ємно-просторового проектування, предметно-просторове довкілля. Групові системи населених місць є особливим типом містобудівної діяльності і класифікації. Одним з головних аспектів містобудівної класифікації є чітке визначення територіальних меж об'єктів. Враховуючи великі розбіжності в територіальних параметрах, що надає можливість використовувати однакові прийоми і методи до їх проектування сформована класифікація структурної складності, яка відповідає етапам і стадіям проектування: території та їх планувальні одиниці-регіони, області, райони, територіальні громади, міста та інші поселення – розробка генеральних планів, структурні елементи міст.

Локальні системи розселення, які формуються на базі соціальних утворень – територіальних громад є початковим рівнем регіонального планування об'єктом якого є території поза межами населених пунктів сумісно з територіями поселень. В даному випадку населені пункти є цілісними об'ємно-просторовими елементами, а міжселенні території перемінного використання в залежності від прогнозного бачення.

Класифікація є за чисельністю населення, статусом, господарчою діяльністю, функціональністю, історичністю, особливостями формування планувальної структури тощо.

Серед ознак за якими класифікують міста можна виділити дві групи. Перша – це поселення, як автономні об'єкти розвитку та проектування і друга – це поселення, які більше відповідають і виконують регіональні властивості, вони є центрами навколишніх територій утворюючи агломерації, приміські території, столичні регіони, системи населених місць різних рівнів. В другому випадку міста

тісно пов'язані з зовнішніми територіями, виробничими, культурно-побутовими, рекреаційними, інженерними та іншими зв'язками. Місто, як правило, є адміністративними центрами систем розселення різних рівнів з розвинутою територіальною структурою. [194] Виділення міст центрів систем населених місць визначається за двома аспектами – функціональному та територіальному. На відміну, групові системи розселення (територіальні громади) в основі сформовані на соціальній, ресурсній, територіальній та функціональній відповідності.

При цьому слід зазначити, що поняття «класифікація» та «типологія», які відносяться до методів систематизації явищ або об'єктів, мають деякі відмінності за: «класифікація» визначає групи досліджуваних об'єктів (класи) за кількісними ознаками та їх ієрархічний порядок, а «типологія» – види об'єктів та складовими кількісними ознаками. Однак на практиці обидва терміни часто використовуються як синоніми (за Є.О.Алаєвим).

В Україні на сьогодні існує два рівні адміністративного управління: області та райони, як підвид виділяється ще два : надобласний та над районний. Дана класифікація не враховує ще один вид – це групові системи локального рівня, які є адміністративно як територіальні громади, які враховують сумісно організацію як територій поселень так і міжселенні території.

Розглядаючи різні підходи до типології територій, класифікації систем розселення, застосовуються різні системи критеріїв, показників, умов, часто виключаючи одне одного, а належать до одного класу.

В роботі пропонується методика класифікації групових систем населених місць за характерними групами критеріїв.

До першої групи класифікації відносяться групові системи населених місць, що базується на аналізі існуючої системи розселення та його діяльності, для визначення економічного стану існуючої територіальної громади, перспектив можливого розвитку. В основі першого класу визначаються показники, що характеризують:

- рівень та темпи економічного розвитку утвореної територіальної громади, галузевий баланс;

- рівень урбанізації, демографічний стан населених пунктів, статистичні дані;
- системність існуючої інфраструктури та відповідність її до вимог утвореної групової системи;
- прогнозна стратегія розвитку територіальної громади як самостійного суб'єкта системи розселення країни;
- системний аналіз територіального планування за наявної розробленої містобудівної документації;
- природно-екологічна ситуація;
- наявний та прогнозний ресурсний потенціал групової системи розселення для забезпечення стратегічного розвитку;
- визначення пріоритетної проблематики територіальної громади в залежності від функціональної направленості розвитку.

Саме визначена проблематика стану та перспектив розвитку дає можливість сформулювати другу групу групових систем розселення (рис. 2.3).

Поясне зонування територій приміської зони за функціональними характеристиками:

I пояс – межі існуючого міста-центра вузлових регіонів (над обласних систем або обласних).

II пояс – контактна приміська зона, яка формується за рахунок земель територіальних громад і приймає функціональні властивості міста-центру.

III пояс – приміська зона в якій територіальні громади в значній мірі залежать від потреб міста де розміщуються позаміські житлові райони, що руйнують планувальну структуру існуючих поселень та змінюють економічний статус.

IV пояс – територіальні громади, які зберігають системні можливості розвитку.

Класифікація населених пунктів, як науковий об'єкт дослідження вивчались багатьма вченими (Є.Б.Алаєв, Ю.М.Білоконь, М.М.Дьомін, І.О.Фомін та інші), що свідчить про історію її розвитку і на нинішній час має наступну офіційну

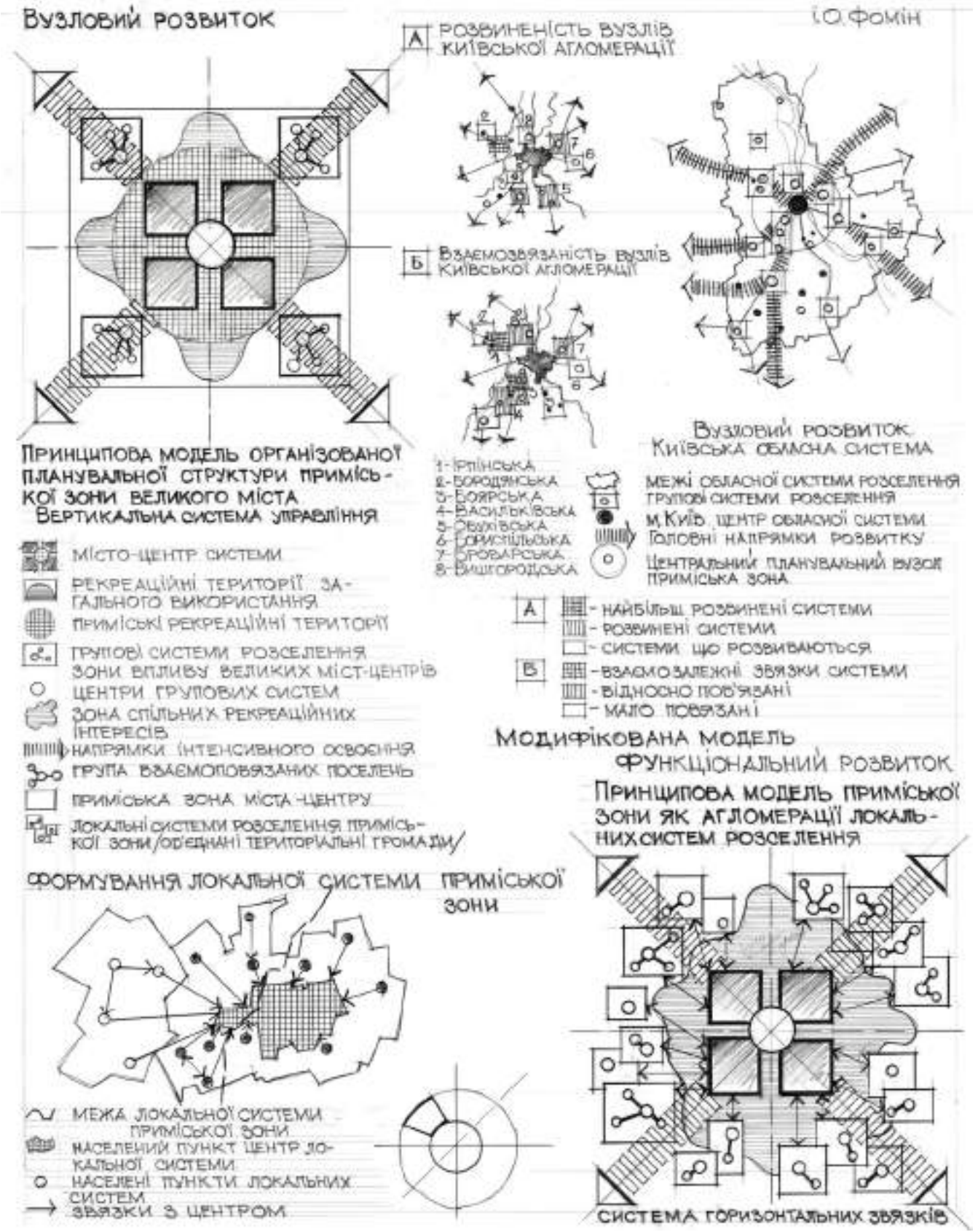

Рис. 2.3 Принципові моделі розвитку системи розселення приміської зони

трактовку згідно з ДБН Б.2.2-12:2019. «Планування і забудова територій».

Табл. 2.2 [42]

Таблиця 2.2

Класифікація населених пунктів за чисельністю населення

Групи населених пунктів	Населення, тис. осіб
Найкрупніші міста: багатофункціональні центри макрорегіонів, міжобласних систем розселення з надання послуг унікального попиту - Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Львів	Понад 800,0
Крупні міста: багатофункціональні центри значення, переважно центри регіонів, обласних систем розселення з наданням послуг епізодичного попиту	Від 250,0 до 800,0
Великі міста: значні промислові, промислово-транспортні центри, переважно центри мікрорегіонів, міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного попиту	Від 100,0 до 250,0
Середні міста: переважно курортні, туристичні центри, зазвичай центри міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного попиту	Від 50,0 до 100,0
Малі населені пункти: місцеві центри економічної активності: промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні центри, переважно центри районних систем розселення, об'єднаних територіальних громад з наданням послуг періодичного та повсякденного попиту	Менше 50,0
В тому числі: міста, селища, села переважно аграрні з розвитком обслуговуючих кооперативів, зеленого туризму; при чисельності населення понад 3 тисяч осіб – здебільшого центри об'єднаних територіальних громад, внутрішньорайонних систем розселення з наданням послуг	10,0 – 20,0 5,0 – 10,0 1,0 – 5,0 0,5 – 1,0 Менше 0,5

Крім цих характеристик існують й інші критерії класифікації поселень: *просторове положення* (автономне розміщення; групове розміщення; центри

регіонального або місцевого розвитку; складові агломерації столичних регіонів, систем розселення різних ієрархічних рівнів); *природно-географічні умови* (приморські, прирічні, гірські населені пункти тощо); *функціональний профіль* (промислові, портові, курортні, історичні); *адміністративне значення* (столиця, обласні та районні центри, прикордонні поселення, центри територіальних громад); *функціонально-планувальні ознаки* (монофункціональні та поліфункціональні; компактні; лінійно-вузлові; агломеративні, біполярні); *режимні вимоги* (військові, при АЕС); *містобудівні інноваційні концепції* (урбополіси, екополіси, акваполіси; тотальні, вертикальні, просторові, острівні міста).

Детальні особливості різних типів населених місць не входять у завдання дослідження автора дисертації, враховуючи їх широке відображення у працях інших фахівців. Широта охоплення класифікаційних ознак населених пунктів свідчить про необхідність їх врахування при створенні систем розселення.

Класифікація систем населених пунктів (розселення) також достатньо детально опрацьована багатьма вченими (Ю.М.Білоконь, М.М.Дьомін, В.І.Нудельман, І.О.Фомін та інші), має деякі авторські відмінності, однак консолідовано представлена у розділі «Системи поселень» у Довіднику проектувальника «Містобудування» [120] та у новій редакції ДБН Б.2.2-12.2019 «Планування і забудова територій» [42], де надано рекомендовані параметри систем розселення (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Класифікація та параметри систем розселення

Рівень системи розселення	Чисельність населення, тис. чол.		Площа території і (тис. км ²)	Радіус зони впливу км/хв..	Функціональний склад елементів соціальної інфраструктури
	центру	зони впливу			
Місцевий	1-5	0,5-1	0,08-0,12	5-7 км 10-20 хв	Заклади, установи і підприємства «повсякденного попиту»

Продовження таблиці 2.3

Районний	5-50	10-50	0,5-2,0	12-17 км 20-30 хв	Заклади, установи і підприємства «періодичного попиту»
Міжрайонний	50-100	100-300	3,0-10,0	30-60 км 30-60 хв	Заклади, установи і підприємства «епізодичного попиту»
Регіональний	100-800	1000-3000	15,0-35,0	60-180 км 60-120 хв	Заклади, установи і підприємства «епізодичного попиту»
Міжрегіональний	Понад 800	2000-4000	70,0-120,0	180-250 км 120-150 хв	Заклади, установи і підприємства «унікального попиту»

Що стосується класифікації населених місць територіальних громад, то вона повинна визначатись на основі врахування багатьох чинників, у тому числі:

- рівня та темпів економічного розвитку утвореної територіальної громади, її галузевого балансу;
- показників урбанізації, демографічного стану, статистичних даних розвитку, природно-екологічної ситуації;
- наявності існуючої інженерно-транспортної інфраструктури та їх відповідності вимогам утвореної групової системи;
- потенціалу розвитку територіальної громади як самостійного суб'єкта системи розселення країни.

На цій основі можна запропонувати таку класифікацію розвитку територіальних громад:

- а) на межі існуючого міста-центра з іншими територіями вузлових регіонів;
- б) на контактних територіях приміських зон за рахунок земель територіальних громад, які беруть на себе функціональні властивості міста-центру;
- в) на території приміських зон, де інтегруються як позаміські житлові райони, так і окремі територіальні громади;
- г) на вільних територіях, де територіальні громади зберігають системні можливості для свого розвитку.

В залежності від тих чи інших умов розвитку можна виділити такі типи територіальних громад:

1. Територіальні громади, які знаходяться в зонах впливу найкрупніших, крупних та великих міст, і є складовою промислового комплексу міста-центру; такі територіальні громади характеризуються виробничими зв'язками, економічною підпорядкованістю, значними міграційними потоками, відсутністю власного переважаючого економічного потенціалу та є такими, що втрачають свою історичну ідентичність, поступово перетворюючись в монофункціональні поселення наближень до міст-центрів. Прикладом таких поселень типу об'єднаних територіальних громад є такі міста у передмісті Києва як Вишневе, Боярка, Вишгород, Бориспіль, Обухів, Ірпінь, Ворзель; селища: Софіївська Борщагівка, Петропавлівська Борщагівка, Білогородка, Святопетрівське та багато інших, що поступово отримують статус *поселень-спалень*, створюючи пояс невиробничого приміського бар'єру. Практично це території територіальних громад, які є частиною самого міста-центру і які повністю втратили свої індивідуальні властивості у всіх сферах розвитку (рис. 2.3).

2. Територіальні громади, які знаходяться у приміських зонах міст у стані інтенсивної трансформації у напрямку створення у монофункціональних утвореннях відповідно до потреб міста-центру; такі територіальні громади є транзитними зонами, в яких розміщуються комунальні, складські, інженерні, виробничі та інші функції міста, що значно переважають ресурсні можливості громади; групова система населених місць такої територіальної громади

поступово втрачає свою самостійність, що передбачено її об'єднанням з містом-центром, головною причиною стають міграційні процеси.

3. Територіальні громади у складі малих міст, селищ міського типу, які за наявності в них всіх необхідних стартових умов розвитку, однак, втрачають свої виробничі функції, перетворюючись в зони житлової міської забудови, для постійного, тимчасового проживання населення (садово-дачні кооперативи).

Це особливо характерно для районів сільськогосподарського призначення, курортних районів, приморських, прирічкових та гірських територій тощо.

4. Територіальні громади, які знаходяться у зовнішній граничній зоні приміських територій та мають всі можливості до самостійної організації розвитку групових систем розселення локального рівня; такі території, як правило, мають високий природно-рекреаційний, сільськогосподарський та виробничий потенціал; виключенням є територіальні громади, які знаходяться в зоні впливу транспортних коридорів та приграничних територій (рис. 2.4).

Для формування систем населених пунктів територіальних громад мають значення також класифікації складових інших галузевих систем:

- класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
 - класифікація курортно-оздоровчих, рекреаційних та туристичних утворень;
 - класифікація об'єктів культурної спадщини;
 - класифікація типів функціональної спеціалізації земельних ділянок;
- класифікація первинних елементів структури містобудівних систем тощо.

Оскільки названі класифікації були об'єктом самостійних наукових досліджень (М.М.Дьомін, Т.Ф.Панченко, О.І.Сингаєвська) або представлені у Законах України «Про природно-заповідний фонд», «Про курорти», «Про охорону культурної спадщини», [73, 74, 77] вони є методологічною базою для використання при формуванні планувальних моделей різних типів систем розселення територіальних громад з урахуванням їх природно-культурних ресурсів.

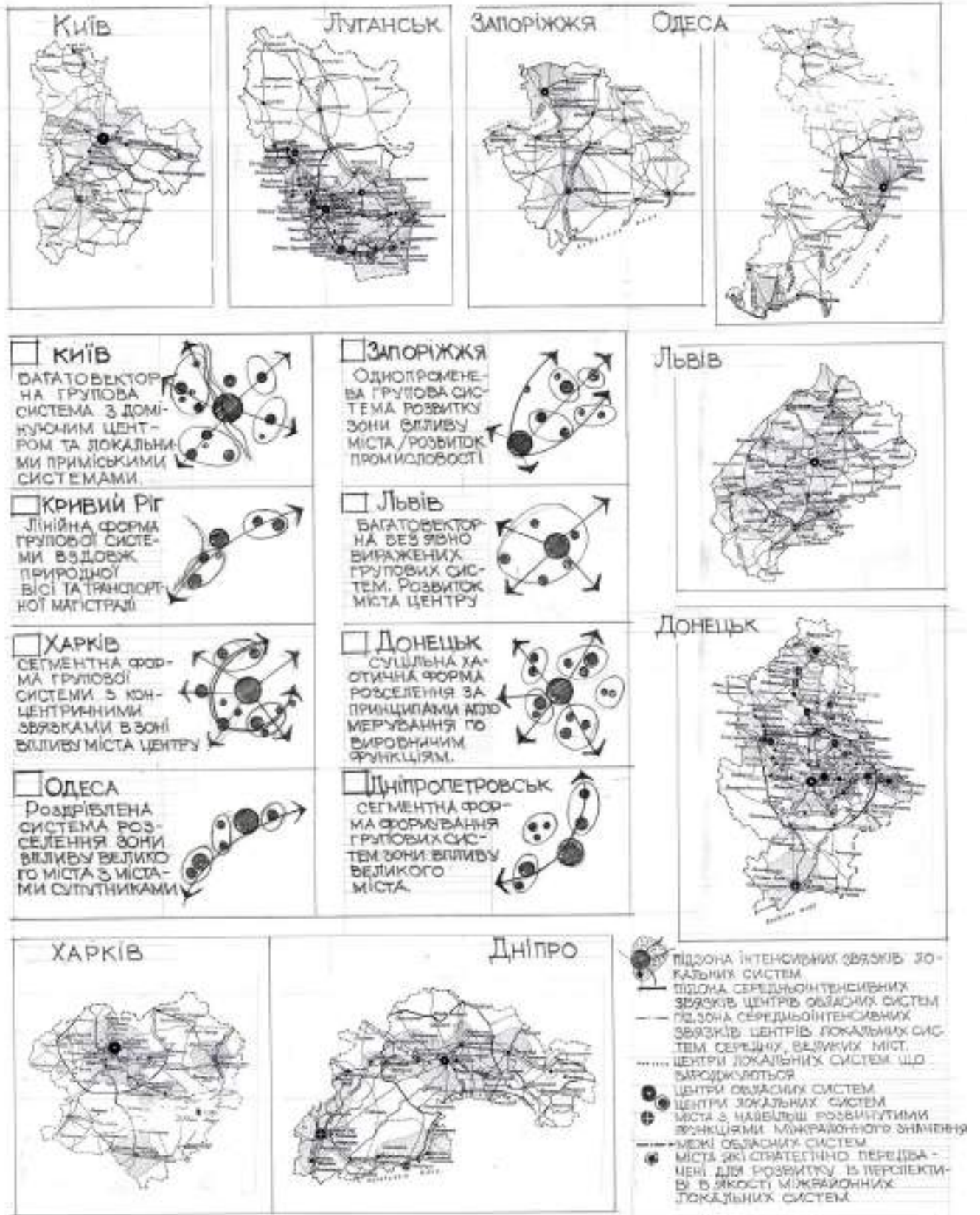

Рис. 2.4 Типи систем розселення в зоні впливу великих міст України

Так, наприклад, класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає виділення [77]: *природних* територій та об'єктів – біосферні заповідники, природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; *штучно-створені об'єкти* – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва; всього 27 типів охоронюваних об'єктів.

Окремим типом формування групових систем розселення є території пов'язані з промисловими районами на базі видобувної промисловості, обробної та райони де розміщуються значні гідротехнічні та енергетичні споруди.

Функціональні ознаки регіонів визначені Генеральною схемою розселення є ключовим фактором до створення стратегічного плану розвитку групових систем.

Згідно цих ознак у нас виділено сільськогосподарські райони, санаторно-курортні та рекреаційні райони.

Така класифікація регіонального районування побудована на співвідношенні кількості зайнятих в тій чи іншій сфері розвиненості даної структури та її повнота, стабільності її існування на протязі значного періоду.

Промислові райони на території України виділялись та проходили процес освоєння відповідно до господарських планів і групові системи локального рівня (територіальні громади мають можливість розвивати стартові дані, а не кардинально змінювати напрямок розвитку).

Особливим різновидом територіальних функціональних районів є природно-рекреаційні та природоохоронні. Вони були виділені на території України в найсприятливіших для відпочинку і лікування місцях (Чорноморське узбережжя, Карпати, прибережні райони Дніпра, Бугу, Псла та озерних комплексів Волині). Головна мета сформованих територіальних громад, які знаходяться на території даних районів – пошук компромісу між вимогами охорони цінних рекреаційних ресурсів, стрімкими процесами урбанізації цих територій та надання системності розвитку.

Для умов територіальних громад як систем розселення місцевого рівня при їх формуванні можуть бути інтегровані в їх планувальну структуру близько 10 типів таких об'єктів (заповідники, ландшафтні та дендрологічні парки, лісові заказники, ботанічні сади тощо).

Крім цього, для формування систем розселення територіальних громад мають значення також класифікація регіонів (за Ю.М.Білоконем), згідно якої виділяються: [6, стор. 246]

- *проблемні регіони* з гострими соціальними економічними та екологічними проблемами (Схід України, Дніпропетровська, Запорізька області);

- *депресивні регіони*, в яких значно зменшилися темпи соціально-економічного розвитку (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області);

- *стогнуючі регіони*, які відрізняються від інших найбільш низькими показниками розвитку.

Ця класифікація накладає відбиток на формування систем розселення територіальних громад, щодо особливих економічних вимог, виробничого розвитку та інфраструктурної організації (рис. 2.5).

В роботі пропонується класифікація групових систем локального рівня.

Класифікація враховує взаємодію внутрішніх та зовнішніх факторів, які визначають наявні та перспективні: фактори, структурні елементи, перспективні моделі, ресурсні можливості, стратегію розвитку, можливі ризики та загрози.

Враховуючи ступеневу типологію регіонів України як об'єктів планування – групові системи визначаються в результаті врахування великої кількості чинників головними з яких є системоформуюча база, система обслуговування, рекреаційна складова. Системоформуюча база передбачає: визначене вище в класифікації базових та перспективних регіональних ознак і складається з чотирьох основних типів.

Система обслуговування територіальних громад як функція системоутворення складається з факторів; медицини; освіти; торгівлі; побутового обслуговування; дитячих закладів; виховних та професійних шкіл; банківської системи тощо.

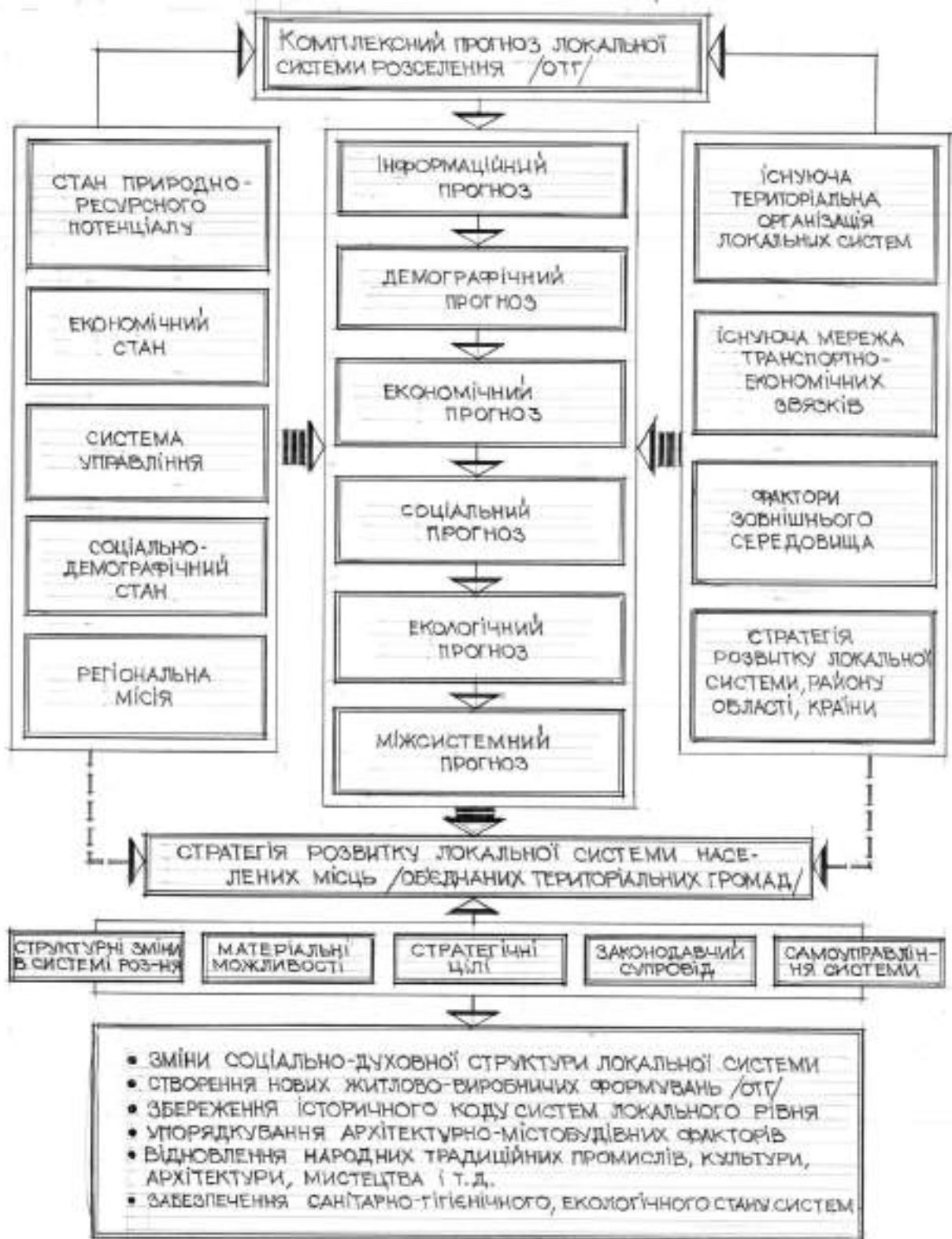

Рис. 2.5 Етапи прогнозування розвитку локальних систем розселення (ОТГ)

Рекреаційна система існуюча природно-ресурсна база, стан її розвитку, перспективи використання, реальні запаси, функціональні особливості.

Особливий тип територіальних громад, які створені в приміській зоні великих міст, або в умовах агломерацій високо-урбанізованих територій, таких як Донецька, Луганська, Харківська, Дніпропетровська області, міста Київ, Одеса, Львів, Харків. Системи розселення місцевого рівня в зоні впливу великого міста розглядались в роботах Фоміна І.О., Куца О., Ладигіної І.В., Кушніренко М.М., Габреля та інших, в яких були визначені ряд особливостей їх проявлення та особливості формування планувальної структури. Як соціальний процес формування систем розглядався враховуючи окремі фактори такі як демографія, обслуговування та відпочинок.

Так, наприклад, саме працевлаштування є стабілізуючим фактором розвитку та дієздатності соціальної системи якою є територіальна громада, є порівняльним критерієм її стартових можливостей та запобігання виникнення фактору проблемності – цей фактор є головним для депресивних та проблемних регіонів.

У залежності від способу об'єднання населених пунктів у межах територіальних громад виділяються такі територіальні громади, в основі яких лежать внутрішні функції, внутрішні сформовані планувальні зв'язки, історичні фактори та адміністративні межі; є так звані природно-територіальні громади, які спираються на природні регіональні особливості, інколи етнічні та релігійні умови тощо.

Одним із типів систем розселення територіальних громад є такі, які сформовані з населених пунктів та територій з нерівнозначним потенціалом розвитку на базі малих міст та районних центрів. Більша частина таких локальних систем сформована в областях з низькими показниками урбанізації, де відсоток міського населення становить 25-35%.

Головними показниками таких систем є:

- нерівнозначність господарчого комплексу та різний рівень його розвитку;
- проблемність поєднання та розподіл влади в межах існуючих районів;
- складні земельні відносини;
- проблемність визначення ієрархії поселень в об'єднанні територіальних громад;
- відсутність повноцінної соціальної та інженерної інфраструктури або їх диспропорції між міськими та позаміськими територіями;
- часткова наявність містобудівної документації поселень, які формують майбутні групові системи.

Наступним типом класифікації є групові системи сформовані на базі сільських поселень та селищ міського типу, які мали в своїй структурі часткові виробничі підприємства первинної обробки.

Мають свою специфіку і групові системи розселення сформовані на базі сільських поселень та селищ міського типу, які мають у своїй структурі виробничі підприємства первинної обробки. Нерівномірність розвитку їх інфраструктури з явним вираженням центром, яким є селище міського типу, створює низку складнощів в перерозподілі функцій між іншими населеними пунктами територіальної громади. Так, наприклад, наявність більш розвинених функцій обслуговування в селищі міського типу змушує до територіального об'єднання інших поселень без надання їм рівних прав, що може у майбутньому вносити розрив відносин. Уникнути даної перспективи можна тільки за умов розроблення містобудівної документації, яка стала б основою спільної взаємодії. Саме спільні інтереси створення господарського комплексу розвитку мають переважати при об'єднанні поселень за умов збереження пропорційності земельних і природних ресурсів при організації спільної діяльності. Це стосується і систем населених місць, сформованих як сільськогосподарські громади.

Природно, маючи високий ресурсний потенціал, даний тип чи не самий складний на початковому етапі розвитку. Причинами цьому є складність в

формуванні соціальної сфери через значні території та нульовий рівень сьогоденного стану.

Головний ресурс сільськогосподарські землі, рекреаційні території, природні складові, які важко піддається визначенню фінансової долі кожного учасника без попереднього плану територіального освоєння. Відсутність через міграційні процеси спеціалістів може спричинити ризик в подальшому до розпаду таких систем ще на початковому етапі.

Одночасно низький рівень працевлаштування та малозабезпеченість територіально-технічними засобами дають низький рівень стартового потенціалу майбутніх територіальних громад та неконкурентноспроможність на загальному рівні розвитку держави.

До негараздів відноситься нинішня сезонність виробничого комплексу, що також змушує до пошуку альтернативних ресурсів розвитку.

В областях де територіальні громади мають подібний сільськогосподарський комплекс (Вінницька, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська) є загроза постійного перерозподілу функцій при об'єднанні населених пунктів навколо більш успішних поселень, недоліками є низький рівень працевлаштування, малозабезпеченість територіально-технічними засобами, сезонність виробничого комплексу, що також змушує до пошуку альтернативних ресурсів розвитку.

Для такого типу систем розселення існують наукові пропозиції щодо організації рекреаційних систем на базі сільського розселення України (за О.А.Мірошниченком), які можуть стабілізувати нинішню ситуацію. [119, стор. 45]

Автор для розвитку систем пропонує декілька пунктів, які актуальні для стабілізації нинішньої ситуації, а саме:

- формування основних принципів рекреаційного будівництва в нових соціально-економічних умовах;
- формування бази даних територіальних природно-рекреаційних ресурсів в комплексі з сільськогосподарською діяльністю;

- пошук зв'язків за допомогою рекреаційних ресурсів з іншими народногосподарськими системами групових систем розселення, територіальними громадами;

- розробка законодавчо-нормативної бази яка б базувалась на охороні природи, новому будівництві, регулюванні відносин як між суб'єктами громади так і іншими громадами та рівнями суб'єктів містобудівної діяльності країни;

- аграрно-виробничий комплекс має стати матеріальною основою формування рекреаційних відносин між містом і селом, претендентом створення спільної соціально-економічної бази.

До значного вкладу в розробці наукової бази питань аграрно-рекреаційних систем можна віднести дослідження О.М.Бєлкіна, Ю.Ю.Бучаса, А.Гнеся, Ю.М.Дударевої, В.А.Кодіна, Л.Г.Рибалова, П.А.Ричкова, М.Ф.Усткіна, Б.С.Черкеса, Е.Т.Черкасової.

Близькими за господарським напрямком стратегії розвитку можна виділити групові системи сформовані як рекреаційні. До таких систем можуть бути віднесені значні території Івано-Франківської, Закарпатської, Волинської, Чернівецької та інших областей. Основу розвитку господарчого комплексу складають природно-рекреаційні функції різних рівнів від місцевого до державного, а за видами наданих послуг спортивні, лікувальні, оздоровчі, туристичні, науково-дослідні та інші. Сильним об'єднуючим фактором таких систем є їх подібна стратегія розвитку, відносно упорядкування і відповідна соціальна інфраструктура, чітко визначні основні закріплені за суб'єктами громади, функціональні обов'язки.

Працевлаштування має в більшості сезонно-тимчасове, проте більш упорядковане. Міграційні процеси мають тенденцію до затухання та стабілізації соціальної сфери. Проте, головним недоліком таких систем є транспортно-інженерне забезпечення.

У міжнародних угодах, які приймалися останнім часом за участю України, неодноразово декларувалась необхідність розробки спільних програм і проектів

містобудівного розвитку транскордонних територій та формування міжнародних транспортних коридорів.

Враховуючи це, а також геополітичне значення України та інтеграцію до Європейського Союзу створення системи транспортних коридорів внесе суттєві зміни в адміністративний устрій.

Ці території набувають значення об'єктів планування з метою створення найбільш досконалої форми просторової організації зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних зв'язків України.

Особливість транскордонних територій України полягає в тому, що їх структурно-планувальна організація залежить не лише від внутрішньодержавної, і навіть, зовнішньої політики України, а й від регіональної політики суміжних країн. Їх особливість ще в тому, що території з обох боків державного коридору історично сформувалися в результаті взаємодії спільних або схожих факторів і тому тепер є підстави стверджувати про деяку спільність їх міждержавної планувальної структури, яка потребує комплексної організації в процесі міжнародного співробітництва.

Враховуючи першочерговість завдань по забезпеченню охорони державного кордону, забезпеченню умов для транскордонних переміщень людей і вантажів, соціально-економічну діяльність і екологічну стабільність, ізоморфізм територій, групові системи населених місць (територіальні громади формують окрему типологічну групу). Групові системи підпорядковуються ряду умов формування стратегії своєї діяльності:

- переважаюча залежність господарчого комплексу від державних потреб та можливі радикальні зміни процесів розвитку;
- обмеження в територіальній діяльності та залежність від внутрішніх і зовнішніх факторів;

нехарактерна система соціального обслуговування групових систем.

Свою специфіку мають умови формування систем розселення територіальних громад, які можуть бути утворені у зоні впливу транспортних коридорів; це: залежність господарської діяльності громад від вимог

функціонального зонування зони впливу транспортного коридору; переважаюча роль нових обслуговуючих функцій незалежно від історично сформованих; поява регіональних функцій, які не впливають на розвиток громади тощо.

I, нарешті, базовою є класифікація територій, представлена у Законі України «Про засади державної регіональної політики», [78] згідно якої виділено 5 класів територій, які вимагають відповідної стратегії щодо формування територіальних громад, що будуть їх складовими, а саме:

1) *проблемні території*, розвиток яких потребує державної підтримки (макрорегіони, регіони, мікрорегіони), які визначаються відносно низьким рівнем індексу регіонального людського розвитку; критерієм віднесення територій до проблемних є величина цього індексу, яка не перевищує 75% від середнього по Україні. У кожному конкретному випадку віднесення територій до проблемних здійснюється на основі спеціального аналізу з урахуванням рівня природно-техногенної безпеки, занепаду старопромислових районів тощо, відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України;

2) території *проривного зростання* (макрорегіони, регіони, мікрорегіони), конкурентні переваги яких дозволяють забезпечити випереджувальний інноваційний розвиток країни;

3) території (об'єкти) *міжрегіонального*, (у тому числі транскордонного) *співробітництва* (макрорегіони, регіони, мікрорегіони), які характеризуються спільністю проблем розвитку та визначаються міжрегіональними угодами;

4) території (об'єкти) зі *спеціальним режимом* використання (землі природно-заповідного, оздоровчо-рекреаційного, історико-культурного призначення, об'єкти оборони, інші території (об'єкти)), спеціальний режим використання яких визначено законодавством України;

5) *депресивні* території – території, визначені такими відповідно до законодавства України.

При створенні територіальних громад, у межах даних типів територій необхідно враховувати дані особливості, ще на стадії об'єднання.

Таким чином, з урахування всіх вищенаведених класифікацій, пропонується виділити вісім типів (та три підтипи) *територіальних громад*, де можуть бути створені групові системи населених місць локального рівня в залежності від територіальних, економічних, соціальних та інших ресурсних умов (рис. 2.3, рис.2.4):

I тип – територіальні громади, які знаходяться в зоні впливу найкрупніших, крупних та великих міст і залежать від агломераційних зв'язків з містом-центром, у тому числі: а) такі, які мають безпосередній контакт територій – спільні межі; б) такі, що розташовані у середньому поясі приміської зони; в) такі, що створюються у зовнішньому поясі приміської зони.

II тип – територіальні громади з нерівнозначним потенціалом розвитку на базі малих міст районних центрів.

III тип – територіальні громади, сформовані з сільських поселень та селищ міського типу.

IV тип – територіальні громади сільського розселення (сільськогосподарські).

V тип – територіальні громади на базі населених місць з курортно-рекреаційними функціями (рекреаційні).

VI тип – територіальні громади, сформовані на територіях транспортних коридорів, прикордонних територіях на невизначеною діяльністю розвитку.

Дана типологія потребує розробки класифікації функціонально-структурних трансформацій, утворених територіальних громад відповідно до стратегії їх діяльності.

Така класифікація в повній мірі залежить від перспектив реформ, які визначені для процесу децентралізації та нового адміністративно-територіального поділу.

Дана класифікація базується на формах господарювання та обслуговування в середині територіальної громади.

До першого класу можна віднести громади утворені на базі міст або поселень з достатньо розвиненою інфраструктурою як системи обслуговування,

управління, освіти та працевлаштування. Такі територіальні громади не потребують значних затрат на створення систем, а головні зусилля направлені на міроприємства по реконструкції існуючих. Функціонально-планувальна структура даного класу може носити характер як розсосередженої так і компактної.

Як приклад, це територіальні громади малих міст районних центрів, в яких існуюча інфраструктура сформована за всіма існуючими нормативами та вимогами і потребує додаткових реформувань по системі діяльності. Поряд з існуючою системою можливе додаткове доповнення об'єктами обслуговування відповідно до вимог стратегії перспективного розвитку.

Головними завданнями даного класу є: приведення до нормативних вимог, реконструкція, ув'язка з містобудівними нормами.

1. Територіальні громади (СНМЛР) на базі малих міст, районних центрів, селищ міського типу з розвинутою повноцінною інфраструктурою.

2. Територіальні громади (СНМЛР) утворені з декількох рівнозначних поселень за розмірами та розвитком інфраструктури, що не потребує територіального перерозподілу та змін. Як правило, такі територіальні громади можуть мати дублюючі об'єкти соціальної та виробничої сфери. В даному випадку необхідно проведення нормативних розрахунків з подальшим розподілом повноважень між суб'єктами утвореної територіальної громади. В залежності від повноцінності та відповідності даний тип територіальних громад не потребує значних затрат на реформування адміністративної, соціальної, виробничої сфери.

Головним завданням є аналіз існуючого стану та розробка концепції розвитку як єдиної територіальної системи.

Даний тип найбільш спроможний до інноваційних змін стратегії розвитку відповідно до нових економічних планів держави.

3. Територіальні громади (СНМЛР) утворені з декількох поселень з різним наявним станом системи, яка потребує перерозподілу за нормативними чинниками та додаткового будівництва об'єктів.

Даний тип територіальних громад не являється системним елементом системи розселення через невідповідність нормативним вимогам та потребу

реформування відповідно нової стратегії розвитку. Саме аналіз та формування всіх функцій групової діяльності як системи розселення локального рівня. Додаткове будівництво передбачає кілька концепцій: реконструкція існуючих об'єктів з доповненням функцій, реконструкція з територіальною організацією спеціалізованих центрів територіальних громад, будівництво нових функціональних центрів компактного та розосередженого типів.

Головним завданням є розрахунок стратегії розвитку територіальної громади як групової системи та нових об'єктів соціальної та виробничої сфери.

4. Територіальні громади (СНМЛР) утворені з поселень з відсутніми необхідними об'єктами системи обслуговування та визначеною стратегією розвитку.

Такі системи потребують розробки стратегії економічного розвитку, визначенню ролі кожного населеного пункту та забезпечення всіма необхідними об'єктами соціального призначення.

Утворені системи без концепції розвитку за територіальними характеристиками потребують в першу чергу розрахунків наявних територіальних ресурсів різного характеру та створення стратегії системного їх використання. Нова стратегія продиктує вимоги до характеру формування системи обслуговування територіальних громад. Даний тип має високий потенціал до розвитку нових сфер економічного зростання за допомогою як природних ресурсів так і інноваційних технологій.

Система обслуговування таких територіальних громад переважно буде розвиватись на принципах вузлового спеціалізованого забезпечення у відповідності до запропонованих нормативних вимог.

5. Територіальні громади (СНМЛР), які мають спільні межі і можуть формувати об'єднані об'єкти соціальної сфери обслуговування.

Такий вид систем передбачає створення спільних об'єктів, як то відпочинку, спеціальної освіти, виробництва, оздоровлення тощо.

До даного типу територіальних громад відносяться громади, які мають подібний територіальний ресурс як то природні рекреаційні території, система

виробничих підприємств, належність до єдиних систем транспортних коридорів чи прикордонних зон. В даних системах можливий спільний перерозподіл формування функціональних зон та створення міжсистемних спеціалізованих центрів, які будуть обслуговувати кілька територіальних громад з спільними адміністративними межами.

Головною перевагою даного типу є можливість формувати систему обслуговування розвитку громади комплексно з іншими системами-територіальними громадами на нових засадах відповідно до перспектив стратегії розвитку. Прикладом такого типу можуть бути громади, які об'єднують туристичні маршрути, регіональні ландшафтні парки, зони масового відпочинку в приморських районах та прирічкові території.

Тип, який передбачає стратегічну програму створення спільних об'єктів.

б. Територіальні громади, що володіють спільно об'єктами державного значення такими, як національні парки, біосферні заповідники, регіональні парки та інші, які можуть утворювати мережу спеціалізованого обслуговування (лікування, відпочинку, наукового знання, туризму тощо) більш високого рівня регіонального планування на рівні обласних та районних систем.

Система первинного обслуговування таких громад потребує спеціалізованого спрямування відповідно до вимог вищого рівня.

Даний тип на відміну від попереднього вже сформований в існуючій ситуації об'єктів державного значення, тому система спільних функцій територіальних громад підлягає реконструкції та приведення до відповідного нормативного рівня. Значна частина закладів соціальної сфери має враховувати на додаткові міграційні процеси та достатнє обслуговування як жителів територіальної громади так і тимчасових мігрантів, які будуть відвідувати дані об'єкти.

Стратегія даного типу будується на максимальному залученню та використанню існуючої функціональної системи та надання їй нового імпульсу до розвитку.

7. Територіальні громади (СНМЛР), які утворені з явно домінуючим центром, проте потребують розсосередженої системи обслуговування через значні території, які за нормативними показниками цього вимагають. Вид, який потребує спеціального підходу в територіальній організації з урахуванням доступності, транспортному забезпеченні та нормативної відповідності.

Такі громади характерні для районів степової зони, де існуючі адміністративні межі значно перевищують за нормативні показники. До таких районів належать і сільськогосподарські області, а саме Херсонська, Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Полтавська. Як варіант для нормального нормативного функціонування можливе відновлення деяких населених пунктів, які раніше були втрачені за тих чи інших обставин, чи реформаторських дій, що порушило систему розселення яка формувалась століттями.

Стратегія даного типу полягає в розвитку інженерно-транспортної системи здатної забезпечити формування та функціонування групової системи.

8. Територіальні громади (ГСНМЛР) створені без стратегічної концепції розвитку через неможливість за нових об'єктивних чи суб'єктивних обставин.

Такими обставинами можуть бути відсутність спільних інтересів, небажання до об'єднання, відсутність суттєвих ресурсних можливостей, деградування поселень за останні 20 років через значну міграцію, демографічний спад через екологічний стан, етнічні розбіжності та можливість інших загроз.

Населені пункти даного виду можуть мати тимчасовий статус до розв'язання проблеми, але система обслуговування населення формується за рахунок державних інвестицій або договірних співпраць з сусідніми громадами. До такого виду належать населені пункти розташовані в віддаленні від великих міст, виробництв транспортних артерій. В деяких випадках можливий процес переселення якщо він не суперечить етнічним та культурним нормам як це було вже в історії України.

9. Територіальні громади (ГСНМЛР), які межують з великими містами і мають дублюючу систему обслуговування.

Надскладний тип територіальних громад через агломераційні процеси, які впливають на самостійність. Переважають за якістю послуги великого міста, спонукають до різноманітних міграцій, що може призвести до нестабільного функціонування ряду об'єктів. Залежність в виробничій, соціальній, побутовій сферах від переваг таких же в великому місті може створити небажання до самостійного розвитку та пошуку шляхів об'єднання з містом, а в подальшому втрата стратегічних факторів, які були закладені при застосуванні територіальної громади.

Даний тип потребує чітких законодавчих актів по установленню меж всіх суб'єктів, індивідуальних форм розвитку та визначень системних інтересів у всіх сферах функціонування.

Великий ризик зростання населених пунктів та утворення суцільних урбанізованих територій.

10. Територіальні громади (ГСНМЛР) засновані як центри інноваційних процесів пов'язаних з розвитком наукових напрямків економіки. Даний тип передбачає відокремлений суб'єкт системи розселення з відповідною стратегією внутрішнього розвитку в рамках державних програм. Система функціонування таких ГСНМЛР для свого розвитку може залучати ресурси інших систем, тому має пульсуючий характер, суть якого саморозвиток для стимулювання розвитку інших.

Визначені автором варіанти створення територіальних громад, як основи формування нових групових систем розселення локального рівня, необхідно дослідити та визначити їх територіальні параметри, основний склад первинних планувальних елементів, функціональну спеціалізацію земельних ділянок та соціально-економічну ефективність функціонування в умовах реформування місцевого самоврядування.

2.3. Формування систем поселень територіальних громад у приміських та зонах впливу міст-центрів

Приміські зони – це територія навколо міст, що розташовуються за їх планувальними межами, які мають розвинену систему зв'язків з містом-центром в різних сферах господарської, економічної, функціональної та іншої діяльності; вони виділяються обов'язково для міст з чисельністю населення понад 100 тис. осіб, а у залежності від містобудівних умов та вимог соціально-економічного розвитку є для інших населених пунктів.

Відповідно до визначення, наведеного у ДБН Б.1.1 – 15:2012, «Місто-центр і його приміська зона є цілісним (неподільним) об'єктом містобудування на стадіях схем планування території, генеральних планів населених пунктів», як правило, зовнішньою межею приміської зони найкрупніших і крупних міст є ізохрона 45-60 хвилинної доступності громадським транспортом».

Зони впливу міст-центрів систем розселення охоплюють території всіх населених пунктів в ізохронах від 10-20 хвилинної доступності (місцевий рівень), 20-30 хвилинної (регіональний) та 120-150 хвилинної доступності громадських транспортних функціональних елементів соціальної інфраструктури (закладів, установ, підприємств) відповідно повсякденного періодичного, епізодичного та унікального попиту [ДБН Б.2.2-12:2019]; рекомендовані державними будівельними нормами параметри систем розселення міст-центрів та зон їх впливу, наведеному у таблиці 2.4 [42]

Таблиця 2.4

Узагальнені параметри територіальних систем розселення

Територіальні системи розселення	Кількість територіальних систем	Чисельність населення міст-центрів (тис. чол.)	Радіус зони впливу центру (км)	Термін досяжності центру (км)
Над обласні (регіональні)	7 (АР Крим	700-3000	150-250	120-180

Продовження таблиці 2.4

Обласні	25	160-300	90-150	90-120
Надрайонні	75-84	30-100	60-80	60-90

Наведені у ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» дані дозволяють визначити орієнтовні показники ресурсів, тобто відстані від міста-центру (з чисельністю населення 50-100 тис. осіб) до зовнішньої межі *приміської зони* – 45-60 км та *зони впливу* міста-центра (з чисельністю населення понад 800 тис. осіб) – 180-250 км.

Делегування часткових функцій міських поселень у приміській зоні та в зоні впливу різних типів міст на сьогоднішній день є неконтрольованою формою процесу агломерування поселень та урбанізації нових територій на основі спільних виробничих, трудових, транспортних, рекреаційних, культурних зв'язків та явищ маятникової міграції населення.

В Київській Русі частина міста, яка знаходилась за міською стіною називалась посадом, яка після переросла в назву приміської. Тобто частина міських функцій могла розміщатись за містом. Як правило, такими функціями були: забезпечення міста продуктами харчування, торгівля, мілкі промисловці, які розміщались неподалік утворюючи інколи спеціалізовані поселенські утворення.

Місто отримує можливість вільного розвитку за рахунок розширення власної території. Внаслідок, починається широкомасштабна інтервенція на приміську зону, яка поступово частково відходить до міської, а частково сама збільшується на території, які чи то економічно, чи функціонально попадають під вплив міста. Взагалі склалось не зовсім коректне формування призначення приміської зони це те, що вона є накопичувачем просторового, трудового і продовольчого ресурсу для розвитку міста. По об'єму приміської зони оцінюють про перспективи містобудування і розмірах популяційної ємкості самого міста.

Згідно рекомендація спеціалістів радіус приміської зони великих міст, більше 1 млн. жителів складає 35-50 км або 1-1,5 часова доступність; з населенням 0,5-1 млн. жителів – 25-30 км; з населенням 0,1-0,5 млн. – 20-25 км.

Процес розширення територій міст трансформує частину поселень в периферійні частини міст, інша частина отримує статус окремих міст. Таким чином навколо великого міста виникає кілька інших міст, що створюють групу з тісними виробничими, економічними, культурними, побутовими та рекреаційними зв'язками, яка отримала назву міської агломерації.

Делегування часткових функцій великого міста в приміську зону в «зону впливу» і є по суті головною частиною, неконтрольованою формою процесу агломерування міст, урбанізації нових територій. Міська агломерація є компактна багатоцільова система територіальних поселень навколо міста-центру. І далі, як в безлічі посібників – система має спільні виробничі, трудові, транспортні, рекреаційні, культурні та побутові зв'язки за рахунок маятникової міграції і т.ін.

Процес агломерування має два протилежні напрямки протікання.

Агломерація від міста – коли основу і переваги створення системи формують потреби міста і агломерація від прилеглих суб'єктів – коли основу системи формують регіональні потреби, приміські зони, потреби району, області.

Взаємовідносини міст та їх передмість мають свою історію, яка відтворена з часів Київської Русі існуванням «міста-посада», розвитком у XIX ст. ідей «ідеальних міст», «міст-утопій» тощо (Е.Говард, Ш.Фур'є, Р.Оуен, А.Сен-Сімон, Т.Гарньє та ін.). Значний внесок щодо вивчення таких взаємовідносин між містом і приміською зоною внесли відомі вчені німецької школи містобудування та соціоекономіки (А.Вебер, В.Крісталлер, І.Тюнен, А.Льош). Наприклад, сутність «решітки Крісталлера» – це мінімізація середньої відстані для поїздок у міста-центри, оскільки центральні міста обслуговують населення свого округу (приміську зону); А.Вебер у основу створення приміської зон включав дві головні функції – виробництво і транспорт, В.Лаунхарт – тільки транспорт, як основу всіх можливих зв'язків; всі це методичні підходи об'єднання у теорії А.Льоша, яка отримала назву «економічний ландшафт» (рис. 1.3, рис. 1.4).

Представники української містобудівної школи (І.Малоземов, В.Орехов, Я.Ліфшиц, В.Мірер, Г.Молокін, А.Полоцький, А.Ейнгорн, А.Кас'янов, Г.Шелейховський, В.Новіков, Д.Богорад та інші) у XX ст. запропонували

розглядати нові міста не як окремі ізольовані поселення, а як складові територіальних систем з чітко визначеними зонами впливу, наприклад, «нові соціалістичні міста» з радіусом прилеглих територій до 12 км, які функціонально пов'язані з містом (рис. 1.1). [169, стор. 120].

Приміська зона ставала головною ресурсною базою міста в територіальному, людському, продовольчому та інших питаннях.

У 1962 році було прийнято вперше «Постанову уряду СРСР» про формування приміських зон для всіх міст і особливо для найкрупніших і крупних міст, які розвивались швидкими темпами. [142]

Так, наприклад, у період 1951-1952 р.р. було розроблено вперше «Схему районного планування приміської зони Києва», у якій саме ця зона була визначена територіальним резервом для розміщення 150 тис. жителів, які мали трудові зв'язки з містом; проектом було передбачено створення у межах приміської зони ресурсну базу забезпечення міста продуктами харчування та організацію місць організованого відпочинку в зеленому поясі, на річках Дніпро, Десна, Ірпінь. При цьому вирішувалась також складна загальнодержавна проблема переселення людей з частини територій, які було відведено під Київське водосховище, на інші безпечні ділянки.

При плануванні, наприклад, приміської зони міста Риги поряд з питанням розселення населення, ведення сільського господарства, організації відпочинку жителів міста, була вирішена інша важлива проблема організації курортної зони державного значення на Рижському узбережжі. У процесі розвитку, наприклад, промислових міст в регіоні Донбасу, з появою нових і розвитком існуючих міст скоротилась відстань між цими містами до 15 км, а їх приміські зони стали територіями «спільних інтересів» для таких агломерацій, як «Донецько-Макіївська», «Кадіївсько-Комунарська», «Горлівсько-Єнакіївська» та ін.

При вирішенні завдань формування системи «місто – приміська зона» було виявлено низку проблем соціального, екологічного та економічного характеру: нерівність кваліфікаційного рівня та доходів людей у приміській зоні та місті; різниця у забезпеченні необхідними закладами обслуговування; невідповідність

транспортного та інженерного облаштування територій; порушення екологічного балансу за рахунок урбанізації, втрати культури землеробства, нераціонального використання природних ландшафтних ресурсів тощо.

Так за твердженням І.Гюнена враховуючи аграрний сектор приміських територій, кожна сільськогосподарська культура повинна бути розташована на найбільш оптимальній відстані від ринку. В результаті автор прогнозує шість концентричних поясів за сільськогосподарською спеціалізацією. Вивчаючи умови формування агломерацій найкрупніших міст України за напрямком спеціалізації агропромислового комплексу, С.І.Іщук та О.В.Гладкий пропонують три пояси спеціалізації, що формуються на базі високотоварного та інтенсивного виробництва. [82]

З містобудівних позицій найбільш актуальним є двопоясне зонування приміської зони на «резервні території» та «периферійні території», що, як правило, співпадає з умовними межами агломерацій. При цьому важливим чинником є не функціональна спроможність територій, а час – як константа відстані до того чи іншого об'єкта, який у середньому для поїздки на роботу приймаються (1-1,5 год.) при відстані до 60 км від міст-центрів; а також для поїздок на відпочинок у вихідний день та потреби культурно-побутового обслуговування, для комфортних поїздок маятникової міграції населення тощо.

Все обґрунтовується затратами часу для комфортних поїздок маятникової міграції населення. Часовий фактор нажалі все більше доказує свій руйнівний вплив на оточуюче середовище міста.

Більш актуальним для нинішньої ситуації є погіршення екологічного стану, поглинання приміських зон містами, тому має бути створена стратегія взаємодії всіх фігурантів. Такими структурними ланцюгами можуть бути: інститут влади – громади – бізнес – наука – освіта – суспільні інтереси – виробництво.

Для діяльності таким структурам мають бути установлені правила та обмеження і знову за допомогою зонування. Зонування за нормативними, законними, екологічними, соціальними та економічними можливостями територій. В такому випадку приміська зона стає не тільки сферою діяльності

одного міста, а і сферою інтересів кількох міст суб'єктів, приміські зони яких перетинаються.

Особливої уваги приділяли ряд науковців до питання екологічної безпеки приміської зони. Інтенсивна урбанізація становить постійну загрозу погіршення екологічного стану територій, які ще до недавнього часу були місцем відпочинку від міського стану.

Субміська зона, як її називають часто спеціалісти сільськогосподарських наук, це зона зіткнення міста та сільських територій.

Сутність впливу міста на прилеглі території залежить від величини міста. Тому питання екологічної безпеки приміських територій особливо загострюється в великих і крупних містах. В.М.Шмандій в роботі зазначає, що оптимальне та ефективне управління екологічною безпекою можливе тільки на основі моніторингу специфічних небезпек, об'єктивно присутніх в будь-якому регіоні та застосування до мінімуму негативного впливу їх на оточення.

До джерел екологічної небезпеки відносяться:

- на глобальному рівні – порушення людиною природних екосистем;
- на регіональному рівні – транскордонний перенос забруднень;
- на локальному рівні – техногенні чинники та забруднення.

У будь-якому регіоні України існує характерний ряд загальних і специфічних чинників екологічної небезпеки:

- значна концентрація небезпечних виробництв;
- неефективне використання природних ресурсів;
- суттєва трансформація ландшафтів.

У межах приміської зони як свідчить проектна практика, можуть бути виділені три підзони: а) *внутрішня* (з радіусом до 25 км) – підзона узгоджених інтересів міста і передмістя у всіх сферах розвитку – резервування територій для житлового будівництва, організації системи обслуговування, транспортної мережі забезпечення з організацією пересадочних вузлів, забезпечення короткочасного відпочинку жителів міста і передмістя, розміщення промислових філіалів основних підприємств міста тощо; б) *середня* (з радіусом – 25-50 км) – підзона

пріоритетного розвитку існуючих та нових паралельних міст як суб'єктів промислової децентралізації, де передбачається виробнича, рекреаційна, науково-дослідна функція розміщення садових та дачних кооперативів, тобто тут передбачена інфраструктура для зменшення міграційних процесів міста; в) *зовнішня* (з радіусом до 100 км) – підзона, яка є периферійною частиною територій міських агломерацій, де розміщуються рекреаційні об'єкти тривалого відпочинку, виробничі підприємства, наукові, лікувальні об'єкти тощо; вона може бути також «зону впливу» міста-центру, враховуючи її параметри.

Незважаючи на дані характеристики, межі різних частин приміської зони не можуть бути постійними, і у кожному конкретному випадку, враховуючи існуючий соціально-економічний стан території, населених пунктів та інтереси територіальних громад, що створюються у приміських зонах – загальний розподіл може кардинально змінюватись.

Одним із таких процесів є субурбанізація (від франц. *suburbanisation* «біля міста») – подальший етап урбанізації, з високими темпами збільшення кількості жителів приміських поселень і міст-супутників як трудовий потенціал для виробничих потреб центру. Це складний процес переселення частини жителів, особливо великих міст, у приміські зони; починаючи з 60-х років в усіх західноєвропейських країнах внаслідок скорочення чисельності населення міст, і розселення міського населення у приміських зонах процес урбанізації вступив у нову фазу – субурбанізації (розвитку передмість), що було обумовлено впливом таких факторів, як: нові будівельні технології; зміна транспортної стратегії; застосування ділової енергії інноваційних технологій; політичні трансформації держав; переміщення промисловості ближче до ринків збуту; міждержавний обмін трудовими ресурсами; зменшення транспортних затрат на переміщення робочої сили.

За дослідженнями багатьох вчених (Ю.Білоконя, В.Вадімова, М.Дьоміна, Ю.Палехи, Т.Панченко, В.Шулика та ін.) субурбанізація має велику кількість причин появи, позитивних та негативних сторін: інтенсифікація розвитку великих міст значно підвищує ціну проживання в них, що змушує населення шукати більш

дешеве житло в передмісті; встановлено критерій «бідності», якщо в житловому районі малозабезпечене населення перевищує 10-15%, то в ньому створюються умови для погіршення життя представників середнього класу, що спричиняє їх переміщення в інші місця.

Аналіз світової практики свідчить про те, що головними причинами інтервенції приміських територій – субурбанізації стали: 1) «Виштовхування» населення з міста: ціна на житло; моральне старіння та фізична непридатність житла; екологічні проблеми тощо. 2) «Привабливість передмістя»: житло з земельною ділянкою; кращі екологічні умови; соціальна однорідність населення; престижність володіння власним будинком як прояв успішності та індивідуальності. 3) «Спільні складнощі» функціонування міського та приміського середовища: проблеми транспорту та працевлаштування; некондиційність системи обслуговування; психологічна неготовність міських жителів до заміського життя тощо.

В українській практиці процеси субурбанізації відбуваються дещо стихійно:

- існуюча система поселень приміських зон великих міст часто неспроможна в інженерному плані забезпечити вимоги міського рівня;

- великий процент жителів не бере участі у громадському житті та виробничих процесах існуючих поселень, тому утворюються цілі житлові масиви спального типу;

- додаткове навантаження на систему культурно-побутового забезпечення часто не передбачене генеральними планами існуючих поселень;

- розробка нових генеральних планів передбачає тільки можливість розміщення житлової забудови для «нових жителів» без конкретної пропозиції по їх майбутньому працевлаштуванню; причинами переселення частини людей на приміські території є не економічні, промислові чи соціальні чинники, а матеріальні можливості окремих груп суспільства; відсутність планових засад по розміщенню об'єктів промисловості, торгівлі, відпочинку тощо, призводить до хаотичної урбанізації сільськогосподарських територій та поглибленню не вирішених проблем розселення.

Результатом такої стихійної субурбанізації стало виникнення нових типів житлових утворень: а) поселень індивідуальної забудови закритого типу; б) котеджних поселень з великою щільністю забудови; в) житлових масивів у межах сільських поселень, як окремих утворень; г) житлових масивів багатоповислової забудови д) дачних та садівницьких поселень.

Ці види містобудівних утворень відбивають характер сучасної соціально-економічної і політичної ситуації в Україні і є реальним продуктом нинішнього часу.

В той же час у зарубіжній теорії і практиці різні форми субурбанізації також знайшли своє відображення у концепціях «міста-околиці» (Дж. Тарр); «безмежного міста» (Р. Лонг); «проміжного міста» (Т. Сівертсом); «екзополіса» (Соджі); «зовнішнього міста» (Херінгтон); «гнучкого простору» (Лейер); «видозміненого метро полісу» (Блоч); термін «нетсштатт» - «місто-мережа» і «лоскутне місто» (Бачіні і Освальд); «урболандшафт» (Ейзінгер і Снайдер); суть всіх цих концепцій полягає у змінах традиційних понять «місто» і «передмістя», «міське» і «сільське» на інтегроване поняття «субурбанізм» (рис. 1.4).

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про те, що взаємовідносини в системі «місто-приміська зона-зона впливу» також беруться до уваги і вирішуються у містобудівній документації регіонального рівня, при проектуванні крупних міст та агломерацій; при цьому є деякі відмінності у принципах просторового розвитку, структурній побудові, зонуванню та параметрам території, наприклад, систем розселення з центрами Лондон, Париж, Берлін, Москва (табл. 2.5)

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика зарубіжних столичних регіонів (Т.Ф.Панченко)

Центри систем розселення	Принципи просторового розвитку	Структурна побудова

Лондон	Формування «столичного моноцентричного регіону» за параметрами однієї області у південно-східній частині країни	Лондонський регіон Зони: · Міська зона (місто-ядро). · Зелена зона (приміський пояс). · Приміська зона (перше коло, R-50 км, 8 міст-супутників). · Зовнішня зона (друге коло, R-110 км, 3 міста супутника – центра розвитку).
Париж	Помірна децентралізація, поліцентризм з метою «рівноваги метрополії», створення «Паралельного Парижу»	Паризький регіон Зони: · Міська зона. · Агломеративна зона. · Зовнішня зона (R-200 км, 5 нових міст-противаг).
Берлін	Формування «столичного поліцентричного регіону» за параметрами двох областей: земля Берлін + земля Бранденбург	Берлінський регіон Зони: · Міська зона (два потенційних сектора розселення). · Приміська зона (8 міст-центрів передмістя). · Зона регіональних центрів (5 – регіональних центрів, 11 – промислових центрів).
Москва	Формування «столичного моноцентричного регіону» за параметрами: місто Москва + Московська область	Московський регіон Зони: · Міська зона. · Зелений пояс. · Приміська зона (R-60 км). · Агломеративна зона (R-70 км). · Зовнішня зона (територія області)

Що стосується української практики і, зокрема, встановлення територіальних параметрів «зон впливу міст-центрів», то вони, згідно з діючими нормами визначаються за зовнішньою межею приміських зон на відстані від 60 до 250 км від міста-центру.

Зона впливу населених пунктів є периферійною частиною територій найкрупніших та крупних міст та міських агломерацій, в якій розміщуються рекреаційні об'єкти тривалого відпочинку, сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані виробничі, наукові та лікувальні об'єкти; у її межах виділяються території «особливого статусу»: природоохоронні, заповідні, прирічкові, лісові тощо.

Зона впливу міста-центру є головним носієм «резервних територій» для перспективного розвитку агломерацій, об'єднаних територіальних громад та окремих населених пунктів. У її межах можуть створюватися господарсько-технічні зони (сільського і комунального призначення), зовнішнього транспорту, санітарно-захисні та охоронні зони, водозахисні та полезахисні смуги тощо.

При плануванні систем розселення територіальних громад в межах приміських зон та зон впливу міст-центрів необхідно вирішувати спільні завдання для групи населених пунктів: розміщення виробничих об'єктів різної спеціалізації (промислові, науково-виробничі, транспортні, складські, комунальні тощо); охорону існуючих зелених масивів і водойм; організацію мережі ландшафтно-рекреаційних територій навколо поселень (місць відпочинку «вихідного дня») та дорожньо-велосипедних комунікацій у місцях відпочинку; здійснення санітарної меліорації і благоустрою територій у межах водозабору, очисних споруд, газорозподільних станцій тощо. При цьому необхідно дотримуватись нормативних регламентів ДБН Б.2.2-12:2019, щодо режимів використання різного типу територій:

- монофункціонального використання (землі природно-заповідного фонду, оздоровчого рекреаційного, історико-культурного призначення, цінні сільськогосподарські землі);

- лімітованого використання землі, розташованої в межах територій охоронних зон об'єктів (зони санітарної охорони курортів, санітарно-захисні зони, зони особливого режиму використання земель, зони регулювання забудови);

- альтернативного використання землі, де чинне законодавство не обмежує тип освоєння території.

Таким чином, узагальнюючи вищенаведені характеристики містобудівного значення приміських зон та зон впливу населених пунктів, можна зробити важливий висновок, що саме міські і сільські поселення, розташовані у цих ареалах, є не тільки основою для об'єднання у межах територіальних громад, але й вже сьогодні деякі з них функціонують за новими принципами реформування місцевого самоврядування.

Так, наприклад, на основі розроблення «Концепції планування території Київської області» (НДП містобудування, 2005-2006 р.р.) було отримано містобудівний документ – стартовий для прийняття адміністративних рішень, стратегічних програм та виконання генеральних планів населених пунктів цього регіону з урахуванням існуючих гострих проблем: наявності зон ЧАЕС (до 20% території), ділянок небезпечних природних явищ – зсувів та підтоплення (до 25% території), а також об'єктів техногенної небезпеки – газопроводів, сховищ тощо; неврегульованості земельних відносин, а також невизначеністю правового статусу використання земель радіаційного забруднення; адміністративних протиріч щодо межі м. Києва, приміської зони та зони його впливу.

Концептуальні позиції щодо розвитку Київського регіону і столичного центру – м. Києва були сформульовані таким чином

а) Київ та його приміська зона повинні мати «паритетні відносини» свого розвитку;

б) території столиці, її приміської зони та зони впливу міста-центра повинні освоюватись в угодженні «балансу інтересів» кожної складової, а не як «конкретне середовище» (у земельних відносинах, промисловому та інвестиційному розвитку);

в) «розвиток столичного регіону повинен відповідати «стратегії агломеративної моделі» з центром міської агломерації у м. Києві.

На цій основі було сформовано інтегровану планувальну структуру міста Києва, його приміської та зони впливу, яка має такі особливості:

а) на відміну від «радіальної» структури 70-80 рр. ХХ ст., запропоновано «радіально-поясну структуру» цього регіонального об'єкта, що обумовлено

кардинальними змінами стосовно формування *міжнародних транспортних коридорів* на його території та *нових осей урбанізації* (Житомирський, Одеський напрямки тощо);

б) сформовано перший пояс розселення – до 50 км, який охоплює близько 20 населених пунктів *приміської зони* (Бровари, Ірпінь, Бориспіль тощо);

в) спрогнозовано організацію другого пояса розселення – до 90 км, у якому зосереджено понад 10 населених пунктів у зоні впливу м. Києва (Фастів, Біла Церква, Переяслав-Хмельницький тощо); планувальне «ядро» - Київська міська агломерація включно з приміською зоною впливу м. Києва).

В умовах розселення приміська зона може бути спільною для кількох поселень та повинна враховувати інтереси всіх фігурантів як в процесі розробки містобудівної документації так і її затвердження.

Територіально-приміська зона може розподілятися на три підзони з різним ступенем сумісного з містом взаєморегулювання.

Внутрішня зона до $R = 25$ км.

Зона узгоджених інтересів міста і передмістя всіх сфер розвитку.

В зоні передбачено, на спільних умовах, резервування територій для житлового будівництва, системи обслуговування, транспортного забезпечення з організацією пересадочних вузлів, рекреаційних цілей забезпечення короткострокового відпочинку жителів міста і передмістя, промислові філіали основних підприємств міста.

Містобудівна документація всіх суб'єктів зони підлягає обов'язковому узгодженню з розробленим проектом приміської зони.

Середня приміська зона $R = 25-50$ км, відповідає часовій доступності по агломераційним критеріям.

Зона можливого і пріоритетного розвитку існуючих нових паралельних міст як суб'єктів промислової децентралізації. В зоні передбачається виробнича, рекреаційна, науково-дослідна, спеціалізована, лікувальна діяльність, розміщення садових та дачних кооперативів. Середня зона є потенціальним чинником зменшення міграційних процесів міста.

Зовнішня зона R до 100 км.

Зона є периферійною частиною територій міських агломерацій в якій розміщуються рекреаційні об'єкти довгострокового відпочинку, с/г підприємства, забезпечення міста продуктами, спеціалізовані виробничі, наукові, лікувальні об'єкти.

Території спільних інтересів, відсутні чіткі обмеження, формуються вздовж головних транспортних коридорів, займають першу та частину другої зони.

І все-таки, для того, щоб «розділити» спочатку потрібно, «обмежити» - як початковий етап, обмежити в територіальному, законодавчому і нормативному критеріях.

Не зважаючи на вище сказане, межі не можуть бути постійними, а в кожному конкретному випадку враховувати існуючий соціально-економічний стан території, населених пунктів, системи розселення, функціонального напрямку розвитку, рівень містобудівного освоєння, ємкість та інтереси громад.

Встановлення меж приміських зон важливе, але майже нездійсненне за сьогоденнішими принципами, вимогами і нормами містобудування.

Межі постійно мінються в зв'язку з розвитком міста, тому територіальний фактор скоріше не може бути об'єктивною межею.

Прикладом може слугувати розвиток транспорту, який змушує підтягувати більш віддалені території для сумісної з містом діяльності. Система відпочинку вимагає ще більш віддалених екологічних територій.

Зовсім за іншими принципами встановлюються межі зони заміського розселення населення, його види і форми, яке зайняте на підприємствах та інших закладах міста.

Система обслуговування, логістика якомога ближче тісниться до міста, щоб зменшити затрати на транспорт. От і виходить, що всі функції, які передбачені в приміській зоні за нинішніми підходами скоріше руйнують її, а не структурно упорядковують. Ще раз підтверджуючи не розвивати, а усвідомити систему структурного упорядкування.

Одним з таких процесів отримав назву субурбанізація.

Субурбанізація – від латинського «біля міста» – є подальшим етапом урбанізації. Характеризується вищими темпами збільшення кількості жителів приміських поселень і міст-супутників порівняно з містами-центрами агломерацій. [113]

Існує багато трактувань проте всі вони зводяться до складного процесу переселення частини жителів, особливо великих міст, в приміську зону.

Існує твердження, що починаючи з 60-х років в усіх західноєвропейських країнах почалося скорочення населення міст і частина міського населення почала переміщатись в приміську зону. Урбанізація вступила в нову фазу – субурбанізації (розвиток передмість).

Появляється велика кількість наукових обґрунтувань процесу. В роботі С.Гріра «Появляющийся город, миф и реальность» приміська зона характеризується як штучне утворення, як вихід з важкої проблеми міста – нехватки територій для розвитку.

К.Джексон (1985 р.) в книзі «Границы дикой травы: субурбанизация США» трактує процес як національну свідомість американського міського жителя. Сам же процес є суміш політичних та технологічних факторів:

- нові будівельні технології;
- зміна транспортної стратегії;
- як нове місце застосування ділової енергії нових технологій;
- політика держави;
- переміщення промисловості;
- близькість ринків збуту;
- забезпеченість трудовими ресурсами;
- зменшення транспортних затрат на переміщення робочої сили.

Ще одне цікаве дослідження яке безумовно неможна не згадати – це М.Баумгартнера (1988 р.). В книзі «Моральний порядок в передмісті» він приходить до висновку, що соціальний фактор переміщення в передмістя завдає значної шкоди людині як суспільній особистості. Він доводить, що сім'я, яка

живе в індивідуальному будинку втрачає фактор колективності і формує свій простір в який забороняє любе втручання. [114]

Як сучасна втрата можливостей сучасного планувального регулювання освоєння передмістя є процес субурбанізації в зонах великих міст.

«... такие негативные явления как субурбии и агломерации с их неструктурированной, хаотически застроенной территорией – головная боль современных политиков и градостроителей». [44]

Як показує зарубіжний досвід, середній клас часто в зв'язку з зменшенням своїх прибутків переселяється назад в міські будинки, а свої замські здають в оренду кільком сім'ям, тим самим збільшуючи процент малозабезпечених в передмісті. Щільність населення збільшується, на що не розраховано ні обслуговування, ні економіка, ні інженерні мережі.

Так експерт по урбанізації з університету Юта професор Артур Нельсон передбачав ще в 1925 році, що в США створиться надлишок великих будинків в передмісті. Великий будинок – 700м² і більше. Це передбачення повністю справджується і в Україні.

Передмістя Києва та і інших великих міст України хворе такоюж хворобою. Кількість великих будинків уже сьогодні, які пустують, це тисячі. За їх ціною не може придбати людина з статками нижче середніх, а спроможні придбати уже побудували самі. Створилась житлова «безлюдна» забудова цілих масивів, які інколи хочеться назвати «масиви-фантоми», різниця лише в тому, що їх не покинули, а просто не заселили.

Економічні затрати на їх будівництво передбачали отримання прибутків при їх реалізації, які внаслідок кризових явищ не здійснились. За дуже короткий час свідомість потенціальних можливих власників суттєво змінилась, бажання великого житла померло не знайшовши свого власника.

Ще однією проблемою забудови передмість стало необґрунтоване співвідношення типів забудови житла, а саме, повноцінне індивідуальне житло з різними земельними ділянками, блоковане житло, висотне житло, середньої поверховості, соціальне житло.

Важко уявити стан транспортної та інженерної інфраструктури в якій нічого такого не передбачали десь за 10 років. Міські корки будуть раєм по відношенню до заміських.

Процес субурбанізації, який передбачає в майбутньому повноцінну агломерацію втратив контроль на якомусь етапі і наслідки можуть бути надзвичайно негативні, особливо для нових суб'єктів системи розселення об'єднаних територіальних громад.

Причиною всього є відсутність робіт пов'язаних з регіональним плануванням, плануванням приміських зон в цілому, обмаль спеціалістів здатних займатись такими проблемами і вирішувати їх з позиції користувача, або жителя передмістя, а не в угоду інвестора.

Відсутні спеціалісти здатні вести професійний містобудівний діалог. Ми втратили те, що мали, те в чому були головними, ми втратили здатність навчити стратегічному баченню на рівні регіонального планування, нас захватив бізнес, збагачення, блеф професійності та титульної правоти. Взагалі негаразди та провали регіонального планування, які не враховували своєчасно процеси субурбанізації, щоб надати йому правильний напрямок можна охарактеризувати рядом ускладнень системи розселення:

- існуюча система поселень приміської зони великих міст часто неспроможна в інженерному плані забезпечити вимоги міського рівня;
- великий процент жителів не приймає участь в селищному житті існуючих поселень, тому утворюють цілі масиви спального типу;
- додаткове навантаження на систему побутового забезпечення часто не передбачене генеральними планами існуючих поселень;
- розробка нових генеральних планів передбачає тільки можливість розміщення «нових жителів» без конкретної пропозиції по майбутньому працевлаштуванню. Виділяється частина території з формулюванням «... розміщення промисловості, що буде винесено з міста»;
- суто українським принципом субурбанізації стала не економічна, промислова чи соціальна причина, а матеріальні можливості окремої частини

суспільства. Ця частка в подальшому і є причиною поглиблення соціальних розривів з існуючою системою;

- відсутність планових засад по перерозподілу місць праці, розміщення промисловості, торгівлі, відпочинку і т.д., що веде до збільшення жителів в передмісті, хаотичної урбанізації сільськогосподарських територій не інакше як інтервенції їх та поглибленню проблем розселення.

Мабуть єдиним виходом з складної ситуації була ідея створення приміського союзу об'єднаних територіальних громад як локальних систем.

Приміський союз ОТГ – створена у відповідності з рішенням законодавчих органів держави або на добровільній основі асоціація спільноти великого міста і спільноти інших населених місць його приміської зони, яка має за мету розробку і реалізацію єдиної програми раціонального використання територій, взаємопов'язаного розвитку підсистем соціальної та інженерно-технічної інфраструктури, а також вирішення спільних екологічних проблем урбанізованого регіону в рамках програми створення локальних систем розселення. [6]

Основні напрямки розвитку приміських зон передбачають співіснування різних територіальних структур у визначених межах, яке має на меті:

- змінити корінним чином містобудівну базу існуючих поселень з урахуванням вимог міста-центра;

- забезпечити цілорічне працевлаштування населення за рахунок диверсифікації господарських галузей;

- замінити монокультурну направленість господарської діяльності прилеглих районів на полікультурну;

- запровадити для зниження маятникової міграції населення виробництво працемістких виробництв, з інноваційним циклом переробки сільськогосподарської продукції.

Що стосується планувальних особливостей приміської зони, вони переважно мають: лісопарковий захисний пояс; сільськогосподарський пояс; пояс комплексної організації розселення та відпочинку.

В окремих випадках в приміських зонах розташовуються групи промислових підприємств та складів, науково-дослідних та навчальних інститутів, садово-паркових та курортних комплексів (Київ, Санкт-Петербург, Рига).

Приміська зона Мінська. Інтенсивне розширення приміської зони Мінська змусило з 2014 року призупинити продаж земельних ділянок в ній. Головне місце в проекті приміської зони зайняли питання організації міст відпочинку міського населення і сільськогосподарської бази. Заміське розселення головного міста не мало суттєвого значення.

При плануванні приміської зони Риги, поряд з загальними питаннями, такими як розселення, організація приміського сільського господарства і місць відпочинку жителів міста, вагомого значення набрали проблеми раціональної організації значної курортної зони державного значення Рижського узбережжя з оптимальним використанням сприятливих природних умов – лісів, водоймищ, пляжів, мінеральних джерел і цілющих грязів.

В проекті планування приміської зони Санкт-Петербургу головною проблемою стала проблема розселення 700 тис. чоловік зайнятих в народному господарстві міста, а також розміщення в приміській зоні групи промислових підприємств та складів, науково-дослідних та навчальних інститутів і інших закладів, що могло обмежити ріст міста.

Ще одною проблемою планування приміської зони стала потреба в організації лісопаркової зони навколо міста, відновлення знищених лісових масивів, охорона садово-паркових комплексів та відпочинок населення.

Своєрідною стала практика розробки проектів і схем великих міст з приміською зоною в Україні.

Так, схема районного планування приміської зони Києва складена в 1951-1952 рр. передбачала розселення 150 тис. жителів, зв'язаних з містом, розвиток молочно-тваринницької, картопляно-овочевої і плодово-ягідної бази; покращення і поновлення, оточуючих місто зелених масивів; організацію міст відпочинку в приміських лісах і на берегах Дніпра, Десни і Ірпеня; нове сільськогосподарське

використання земель і переміщення ряду населених пунктів в зв'язку з будівництвом гідроелектростанцій на Дніпрі – Київської і Канівської та появою нових великих водосховищ.

При розробці планувальної структури приміської зони Харкова однією з головних задач стало розселення населення, задіяного в народному господарстві міста, що прийняло значення регіонального елемента планування приміської зони.

Планувальні особливості мають також приміські зони в умовах формування міських агломерацій в інтенсивно розвинутих промислових вузлах таких, як Донецько-Макіївська, Горлівсько-Єнакіївська, Дніпропетровська та Криворізька тощо. В таких районах планування приміських зон окремих міст охоплює також прилеглі до них території, у межах міської агломерації в цілому.

Світове суспільство вже почало відчувати реальні прорахунки субурбанізаційних процесів великих міст, що підтверджують ряд постсубурбанізаційних концепцій, які спрямовані були на якесь хоч часткове покращення процесу.

Так в 1990 р. Джоелем Гарр запропонував концепцію «окраинного города» - концентрація ділової та торгової діяльності на окраїнах ядер агломерацій.

2003 р. Роберт Лонг – виявив нову форму урбанізації – «безмежні міста». Розповсюдження офісної забудови поза межами реального міста.

1997 р. Т. Сівертсом – «проміжне місто», доповнення до уже існуючої системи згустками функцій здатних організувати неконтрольовані процеси.

В цьому ж році: Соджі – «екзополіс»; Херінгтон – «зовнішні міста»; Лейер – «гнучкий простір»; Блоч – «видозмінений метрополіс».

1998 р. швейцарці Бачіні і Освальд застосували термін «нетсштадт» - «Місто мережа» і «лоскутне місто».

2003 р. – Ейзінгер і Снайдер – «урболандшафт».

І на кінець 2005 р. появляється термін «метроурбія». Суть концепції в стиранні меж між традиційними категоріями «місто» і «передмістя», «міське» і «сільське».

Такий підхід особливо важливий для процесу формування стратегії розвитку локальних систем де значення не в визначенні категорії населення пункту, а в формуванні нової форми відносин, господарювання та користування природними ресурсами.

Важливим питанням розробки проектів територіальних громад є визначення їх меж як окремого планувального об'єкту. З цією метою було розроблено модифіковану методику встановлення територіальних меж об'єднаних громад, як частин приміських зон за аналогом Г.А.Заблоцького (НДПмістобудування, 1980 р.). [62]

Параметри територіальних громад було запропоновано визначати за формулами:

$$Z_g = \frac{H_r T 2,5}{\sum_{i=1}^m P_i} - Z$$

$$Z_g = \frac{H_r B}{\sum_{j=1}^n V_j} - Z, \text{ де}$$

Z_g – площа об'єднаних громад, км²;

H_r – чисельність жителів населених пунктів громад, тис. чол.;

T – перспективне щорічне використання палива на 1000 чол. (в т.у.т);

P_i – середня кількість кисню, що виробляється на території, тис. тон (з врахуванням насаджень міста);

2,5 – коефіцієнт переходу від 1 тис. тон т.у.т. до 1 тис. тон кисню;

B – середній щорічний об'єм водовикористання на 1 тис. чол. з урахуванням господарчих потреб (в 1 тис. м³);

V_j – величина щорічної відновленої води на території громади;

Z – площа зони найбільшої господарчої активності, км².

За подібною методикою було виконано містобудівну документацію, яка стосується територіальних громад, створених у зонах впливу таких міст-центрів, як Львів, Харків та інших, яка була виконана в період 2015-2020 рр. інститутами ДП «Діпромісто» імені Ю.М.Білоконя; Укрцивільсільбуд, що свідчить про активний процес реформування місцевого самоврядування та створення нових локальних систем розселення.

Не менш важливим для розробки параметрів сфери обслуговування локальних систем розселення стали дослідження М.М.Дьоміна. Його методика організації сфери обслуговування розроблена для сільськогосподарських районів, а саме закладів освіти, медицини, побуту, торгівлі, культури, визначення їх ємкості для поселень різних категорій за стистемним призначенням є важливою і актуальною в умовах формування не окремих поселень, а локальних систем розселення. Виходячи з категорії поселень визначено три рівні відповідних об'єктів, що дає можливість розрахувати ємність закладів в залежності від кількості населення, в населеному пункті, кількості населення територіальної громади яке обслуговується, нормативного показника та розрахункової перспективної норми (рис. 2.6).

Таким чином, найкрупніші, крупні та великі міста України знаходяться у тісних урбаністичних зв'язках з прилеглою територією (приміською зоною впливу), мають високий рівень містобудівного потенціалу та умови для розвитку динамічних агломеративних систем включно з населеними пунктами об'єднаних територіальних громад локального рівня.

Висновки до розділу 2

1. Дослідження еволюції системних процесів у містобудування показали, що вони відбувались у різних сферах фахових наукових знань (природознавство, географія, історія, соціологія тощо), адаптованих до потреб просторового розвитку територій, що знайшло відображення у формуванні нових напрямків науки (геоурбаністика, урбоекологія, кадастрова інформатика, теорія управління

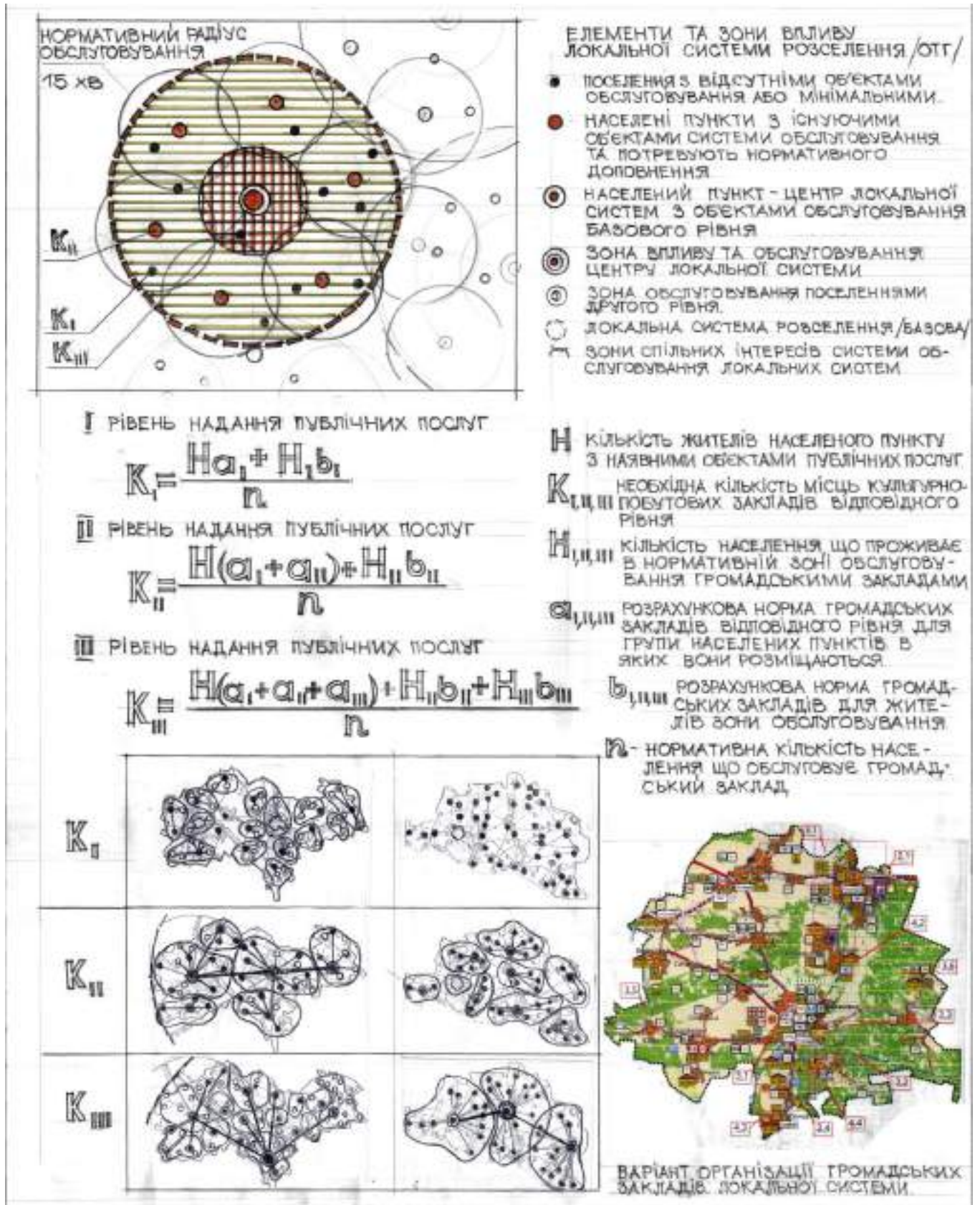

Рис. 2.6 Організація сфери обслуговування локальної системи розселення (ОТГ)

тощо). Стосовно даної проблеми дослідження систем розселення можна виділити такі еволюційні аспекти: а) *історичний* – розвиток мережі поселень Київської Русі; у складі Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії; радянські часи та становлення незалежності України; б) *адміністративно-територіальний* – князівське правління, магдебурзьке право, полковий устрій, воєводства, провінції та губернії, а також унікальне явище місцевого самоврядування, «Запорізька Січ»; в) *функціонально-планувальний* – регіональний розвиток та районування території; формування групових форм розселення, міських агломерацій; створення екологічної та рекреаційної мереж різних ієрархічних рівнів тощо.

2. Теоретично обґрунтовано, що складовими елементами систем розселення є населені пункти, класифікація яких відповідно ДБН.Б.1.1.-15:2012 визначає: найкрупніші міста (понад 800,0 тис. осіб), крупні міста (від 250,0 до 800,0 тис. осіб), великі міста (від 100,0 до 250,0 тис. осіб), середні (від 50,0 до 100,0 тис. осіб), малі населені пункти (менше 50,0 тис. осіб), у тому числі міста, селища, села. Наукові дослідження автора доводять, що за іншими критеріями можуть бути також виділені населені пункти: за *просторовим* положенням - автономні, у складі агломерацій; *природно-географічними* умовами (приморські, прирічні, гірські тощо); *функціональним* профілем (промислові, портові, курортні, історичні); *адміністративним* значенням (столиця, обласні і районні центри, прикордонні поселення, центри територіальних громад); *функціонально-планувальними* ознаками (монофункціональні та поліфункціональні; компактні, лінійно-вузлові; агломеративні, біполярні); *режимними вимогами* (військові, при АЕС); інноваційними містобудівними концепціями (урбополіси, екополіси, акваполіси; тотальні, вертикальні, просторові, острівні міста).

Рекомендовано до складових елементів групових форм розселення об'єднаних територіальних громад відносити малі населені пункти – місцеві центри економічної активності, центри надання послуг періодичного та повсякденного попиту, аграрні поселення з розвитком обслуговуючих кооперативів, сільського туризму тощо.

3. Встановлено, що у сучасних умовах здійснення значних змін в адміністративно-управлінських структурах, в земельних відносинах, у сферах охорони довкілля, здоров'я і освіти населення однією із найважливіших є проблема децентралізації управління, реформування місцевого самоврядування та створення об'єднаних територіальних громад локального рівня.

Це підтверджується статистичними даними закінченням в Україні процесу створення об'єднаних територіальних громад та розробленням містобудівної документації незначної кількості об'єктів, у яких враховано: рівень та темпи економічного розвитку громади; показники ступеню урбанізації, демографічного стану. Екологічної ситуації; наявність інженерно-транспортної інфраструктури; потенціал розвитку населених пунктів територіальної громади як самостійного суб'єкта системи розселення країни.

У роботі запропоновано типологію територіальних громад: а) територіальні громади в зонах впливу найкрупніших, крупних і великих міст; б) територіальні громади у приміських зонах міст; в) територіальні громади у складі малих міст, селищ та сіл; г) територіальні громади у районах сільського розселення; д) територіальні громади в курортно-рекреаційних районах; е) територіальні громади на прикордонних територіях та територіях транспортних коридорів.

4. Усвідомлення системи місто-приміська зона потребує сьогодні наступних дій:

- розробки єдиної проектно-планувальної документації на місто і приміську зону на яку воно має над інтенсивний вплив;
- організації взаємодії всіх інженерних, транспортних, соціальних, рекреаційних, культурно-побутових, комунальних та інших, як спільної системи передмістя;
- створення нової парадигми в адміністративному управлінні системи місто-передмістя, як локальної системи розселення;
- розробки для кожної системи місто-передмістя стратегії розвитку міста і його оточення з урахуванням змінних в часі характеру їх взаємовідносин;
- система законів, норм та програма дій існування мають бути направлені

на покращення екологічного стану довкілля та процесу існування людини.

Використання територій приміської зони міста та містобудівна діяльність в межах приміської зони даного міста здійснюється з урахуваннями інтересів населення міста і населення міських та сільських поселень приміської зони.

Зонування територій приміських зон визначається в територіальних комплексних схемах міського планування по розвитку міста та всіх суб'єктів, що відносяться територіально до приміської зони.

Розробка територіальних планів суб'єктів приміської зони ув'язується з генеральним планом.

Запропоновані задачі формування приміських зон з урахуванням суміжних територій розселення.

5. Одним із найактивніших напрямків формування територіальних громад і, відповідно, групових форм розселення всіх межах є містобудівні умови приміських зон найкрупніших і крупних міст, зовнішньою межею яких є ізохрона 45-60 хвилинної доступності міста-центру громадським транспортом.

Практика свідчить про те, що сьогодні відбувається неконтрольований процес делегування часткових функцій міських поселень у приміські зони та зони їх впливу, що сприяє стихійному агломеруванню поселень, урбанізації та субурбанізації приміських територій, порушенню екологічного балансу, втрати культури землеробства.

Результатом цього процесу є виникнення у межах приміських територій нових містобудівних утворень: а) поселень індивідуальної забудови закритого типу; б) котеджних поселень з великою щільністю забудови; в) житлових масивів у межах сільських поселень; г) житлових масивів багатоповерхової забудови; д) дачних та садівницьких поселень. Різні форми субурбанізації поширені також за кордоном, такі як: «місто-передмістя», «безмежне місто», «місто-мережа» тощо.

6. Носієм «резервних територій» для перспективного розвитку групових форм розселення територіальних громад є зони впливу міст-центрів систем розселення різного ієрархічного рівня (місцевого, районного, регіонального

тощо). Міські і сільські поселення, розташовані у зонах впливу найкрупніших, крупних та великих міст, є не тільки основою для об'єднання їх у межах територіальних громад, але сьогодні деякі з них функціонують за новими принципами місцевого самоврядування.

7. При створенні групових форм розселення в межах об'єднаних територіальних громад необхідно враховувати конкретні природно-містобудівні умови, які, наприклад, було визначено у «Концепції планування Київської області» (2006 р.); це: наявність радіоактивно забруднених зон ЧАЕС (до 20% території області), ділянок небезпечних природних явищ – зсувів та підтоплення (до 25% території), об'єктів техногенної небезпеки – газопроводів, сховищ тощо. Крім того, необхідно враховувати державні та регіональні інтереси: перспективний розвиток міжнародних транспортних коридорів; формування нових осей урбанізації; створення національних екологічної та рекреаційної мереж тощо, що повинно бути відображено у містобудівній документації територіальної громади.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

3.1. Загальні методи дослідження

Відомо, що методологія – це загальна теорія щодо сукупності методів, узагальнення і розроблення наукових концепцій, гіпотез, засобів і прийомів, що стосуються різних сфер наукової діяльності (за Кохановським В.) [96, стор. 576]

В даній роботі методологія розглядається як інструмент формування локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад і охоплює такі позиції (рис. 3.1):

- визначення місця локальної системи розселення в загальній ієрархії систем розселення (загальнодержавної, регіональних, районних);
- узагальнення типологічних характеристик територіальних громад, особливостей їх інтеграції в залежності від природно-містобудівних умов;
- моделювання функціональної структури локальної системи розселення у межах об'єднаної територіальної громади;
- встановлення розрахункових показників параметрів об'єктно-територіальних складових локальних систем розселення;
- організація нових форм управління розвитком систем розселення локального рівня з поєднанням адміністративних та самоврядних функцій;
- розроблення алгоритму містобудівного проектування локальної системи розселення для специфічних умов об'єднаних територіальних громад.

У процесі виконання дисертаційної роботи автором застосовано загальнонаукові методи дослідження – літературного аналізу, узагальнення і систематизації, порівняльних аналогій, системного аналізу тощо; прикладні методи дослідження – статистичного аналізу, графо-аналітичного моделювання, експертної оцінки, натурних обстежень тощо; спеціальні методи дослідження – рівневої та містобудівної класифікації (типології), об'єктно-територіальної параметризації, алгоритмізації проектування тощо.

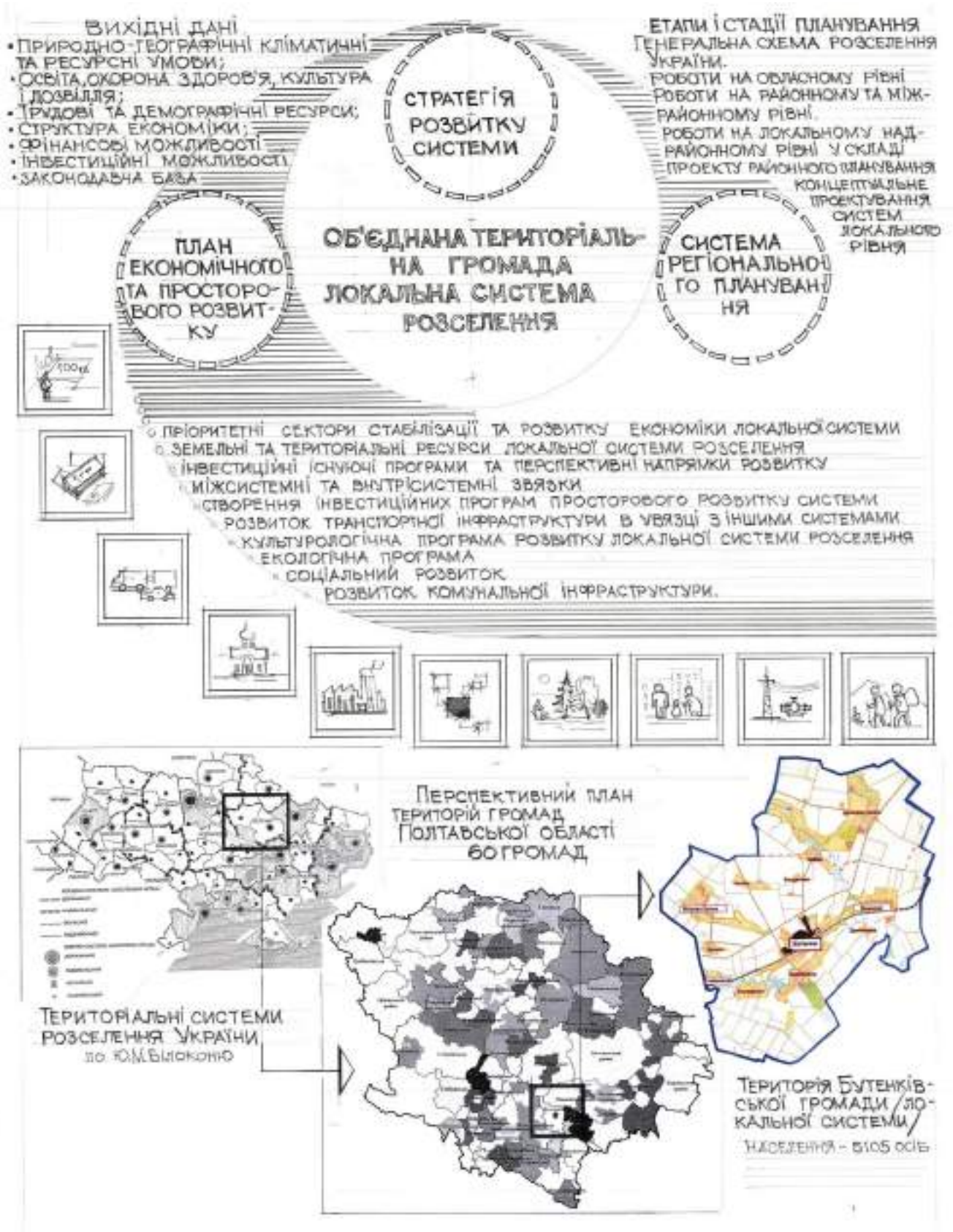

Рис. 3.1 Методологічна модель формування локальних систем розселення

Всі вище визначені та інші методи дослідження описані, опрацьовані та застосовані у багатьох науково-дослідних, дисертаційних та експериментальних роботах містобудівного спрямування. Основними роботами дослідження Ю.М.Білоконя, І.О.Фоміна, В.М.Вадімова, В.Владімімова, М.М.Габреля, М.М.Дьоміна, Г.І.Лаврика, О.А.Мірошніченко, І.Д.Родічкіна, Т.Ф.Панченко, Ю.М.Палехи, Г.Й.Фільварова, Г.М.Шульги, В.В.Шулика та інші. Автор робить акцент на тих методах, які прямо чи опосередковано застосовані у даному дослідженні. Так, наприклад, відомий *метод дедуктивного припущення* дозволив визначити певну логічну послідовність «населений пункт-грумада-об'єднана територіальна громада» при створенні локальної системи розселення від врахування інтересів та запитів населення кожного населеного пункту, вимог охорони об'єктів природно-заповідного фонду, пам'яток культурної спадщини, наявних курортно-рекреаційних ресурсів – до забезпечення охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки режимних об'єктів.

Як складова дедуктивного метода у роботі використовується також *індуктивний метод*, який передбачає створення локальної системи розселення територіальної громади від одиничного елемента до їх сукупності та загального містобудівного об'єкта; цей метод базується на експериментальних розробках; натурних спостереженнях та доведених фактах, а не на припущеннях. Реальна інформація, отримана із застосуванням цього методу, важлива на стадії формування ідеї та мети об'єднання громад, їх громадського обговорення, візуалізації процесів об'єднання, аналізі історичних фактів та перспективного бачення оптимального розвитку всіма учасниками процесу.

Надзвичайно важливим є *метод моделювання ситуації* тобто розвитку системи, що досліджується. Моделювання локальних систем розселення має два результати: планувальної моделі та імітаційної моделі.

Планувальна модель може бути представлена на основі спрощеного відбору важливих елементів різного функціонального призначення, які характеризують повноту системи; ця модель має інструменти схематизації, описування виконання, креслень, схем, графіків та макетів тощо.

Планувальна модель має за мету об'єднати територіальні елементи локальної системи розселення з урахуванням демографічних, соціально-економічних, інфраструктурних та природно-екологічних факторів.

Метод багатоваріантності у пошуках найбільш раціонального рішення об'єкту, який передбачає вибір одного з кількох альтернативних варіантів створення локальних систем розселення об'єднаної територіальної громади – це важливий інструмент науково-проектних обґрунтувань перспективного розвитку даного конкретного містобудівного об'єкту.

Метод багатоваріантності будується на аналітичних матеріалах, здебільшого еволюційних процесів, які відбувались при утворенні населених пунктів та їх формуванні, відтворенні їх стабільних та змінних факторів, реактивних діяч на зміну систем політичних, соціальних, демографічних та управлінських викликів; обґрунтуванні можливостей окремих елементів в формуванні спільної стратегії розвитку при утворенні нової форми – локальної системи розселення (об'єднаної територіальної громади).

Саме метод багатоваріантності дає можливість поєднати багатофакторну інформаційну базу при виборі найбільш національну стратегічну програму майбутньої системи.

При цьому *метод системного аналізу* дає змогу представити механізм процесу прийняття рішень, з урахуванням взаємодії внутрішнього середовища – об'єднаної територіальної громади із тісно пов'язаним зовнішнім середовищем адміністративного району, який є джерелом додаткової регулятивної інформації для розвитку громад.

Саме системний аналіз дає можливість побудови системної форми управління розвитку та взаємодії, як закінченої системи регіонального рівня (держава – регіон – локальна система), де відсутні відокремлені суб'єкти, а діє в умовах як вертикалі влади, закону, норм та горизонталі – економічної моделі локальних систем.

Історико-генетичний метод, застосований у дисертації, полягає у виявленні історичних умов виникнення і подальшої еволюції населених пунктів,

які формують систему розселення об'єднаної громади у встановленні закономірностей і хронології освоєння конкретної території; цей метод передбачає виявлення логіки розвитку та сутності господарських процесів, узагальнення та трактування основної парадигми еволюційного розвитку даної локальної території.

Одним із найважливіших аспектів методології формування локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад є засоби управління як синтез адміністративного та самоврядного процесів.

Самостійність локальної системи розселення, як адміністративної одиниці, передбачає повноцінне використання її внутрішніх ресурсів, проте, територіальна громада, де формується ця система, одночасно є елементом адміністративно-територіальної одиниці більш високого рівня – адміністративного району (регіону). Це вимагає у процесах містобудівного проектування та управління локальними системами розселення чітко враховувати вимоги місцевого та районного рівнів, а у деяких випадках і регіонального рівня при плануванні локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад у різних природно-містобудівних умовах.

Основні принципи управління соціальними системами, якими є також об'єднані громади, розглянуто досить повно в працях Г.В.Атаманчука, В.Д.Бакученка, О.А.Малікова. Адаптуючи ці принципи як до територіальних громад, так і локальних систем розселення можна зробити такі висновки:

- об'єднані територіальні громади як локальні системи розселення підлягають універсальним принципам самоорганізації і управління (інтеграції, моніторингу, інформаційної оптимізації);

- раціональна організація управлінських процесів об'єднаної громади передбачає комплекс засобів для досягнення соціально-економічних, екологічних та культурно-громадських цілей при формуванні стратегії розвитку як локальної системи розселення;

- моніторинг всіх процесів функціонування громад повинен забезпечувати зворотній зв'язок між планом та реалізацією проектних рішень;

- реформування інформаційної бази локальної системи розселення повинно бути спрямовано на виявлення позитивних і негативних показників її реального розвитку з метою коригування майбутніх дій, як самої системи так і її взаємодії з іншими системами на різних рівнях.

У першому розділі дисертації автором широко застосовано метод літературного аналізу (вивчено та узальнено понад 400 науково-технічних джерел), засобами якого систематизовано уявлення про понятійно-термінологічну систему «розселення» від районного планування до створення автономних і групових форм розселення, від тлумачень понад 200 термінів економічної географії (за Є.Алаєвим) до сучасних наукових праць про містобудівні інформаційні та еколого-містобудівні системи (М.Дьомін, О.Сингаєвська, І.Устінова). Здійснено аналіз науково-теоретичних досліджень відповідно окремих галузей знань (містобудування, соціальна та економічна географія, екологія, ландшафтно-рекреаційна архітектура); проблемних питань (методологія наукових досліджень; монографічні знання; методичні рекомендації, нормативи проектування); законодавчих регламентів (вітчизняного та зарубіжного досвіду).

В роботі представлено світовий досвід розвитку різних форм розселення на прикладі практики таких країн, як США, Німеччина, Великобританія, Польща та інших. Встановлено, що процеси створення різного типу первинних осередків розселення подібно до об'єднаних територіальних громад, за кордоном відбувались значно раніше і вплинули на містобудівний розвиток багатьох зарубіжних країн, особливо тих, що мали невеликий розмір площі території.

Відомо, що в географічних та містобудівних дослідженнях сформувались три групи методів регіонального напрямку: економіко-математичні, соціологічні та гіс-технології.

Також важливим стали історичні процеси зміни адміністративно-територіального устрою в Україні, зміни територіальних меж, характер використання природного ресурсного потенціалу, ряд процесів, пов'язаних з військовими діями на території, різкими змінами демографічних показників тощо, що потребує більш глибокого вивчення та відповідно продуманих кроків в

нинішньому процесі змін системи розселення. І цей процес потребує не революційних методів, а більш еволюційних, щоб зберегти культуру, етнічну ідентичність, особливості розселення, які в багатьох випадках і можуть бути ресурсом стратегічних програм розвитку таких як туризм, рекреація, спорт, природні ареали відпочинку тощо.

В зв'язку з специфікою цих методів та їх опрацюванням спеціалістами відповідних галузей знань в даній роботі розглядаються тільки окремі аспекти при дослідженні групових систем населених місць об'єднаних територіальних громад на рівні формування соціальних запитів переважно для аналізу переваг та ризиків, зайнятості населення, розвитку соціальної інфраструктури тощо.

До *соціологічних методів* можна віднести анкетування, тестування, реєстри питань, моніторинг соціальних потреб населення, формування яких вимагає обов'язкового виконання правил: валідності, надійності, репрезентативності, стандартизації. Валідність – це об'єктивність та достовірність інформації про стан системи розселення, демографічні дані, наявність основних об'єктів соціального обслуговування в перспективних територіальних громадах. Формування комплексу питань має відображати об'єктивну дійсність, а не суб'єктивні погляди людей, що беруть участь в опитуванні; відносна рівноцінність запитань для респондентів має значення для бальної оцінки у процесі факторного аналізу та для обробки статистичних показників в економічних обґрунтуваннях.

В даній роботі було сформовано єдиний комплекс запитань респондентів відносно доцільності створення об'єднаних територіальних громад.

Які бачення перспектив розвитку в спільній системі, які можливі незрозумілі елементи, ризики, загрози, чи є впевненість в головному, що спільна стратегія розвитку якоїсь галузі буде ефективною та зможе покращити рівень життя як громади так і окремого жителя.

Особливістю виявлення реальності як становлення до процесу так і надії на реалізацію виявлялась по різних соціальних напрямках, що дало можливість зробити висновок реальності розуміння суспільством бажання покращити розбалансованість нинішньої системи в управлінні, економіці та соціальній сфері.

Мета виявлення соціальної реакції на процес в різних регіонах була спрямована на розуміння процесів, н особливність спільних дій в тій чи іншій сфері та отримати підтвердження державності процесу.

Проблемним фактором є регіональні незначні розбіжності в відсотковому співвідношенні ризиків та негараздів в даному процесі. До таких відносять великий відсоток міграційних процесів, що є проблемним в формуванні стратегії розвитку. Міграційні процеси як сезонні з складністю економічної ситуації і невпевненістю самоорганізації так і процеси постійної зміни місця проживання.

За різними оцінками міграційні процеси сезонного характеру досягають 4 – 5 млн. осіб, які на жаль не можуть з впевненістю усвідомити дані процеси.

За даними Державної прикордонної служби України тільки за рік наші громадяни перетинали кордон понад 20 млн. разів, а саме до Польщі понад 20 млн. разів, до Угорщини 3 млн., до недавнього часу до Росії 5 млн. осіб.

Особливо це проявляється в прикордонних територіях західної України. За останні роки такі процеси охопили і центральну Україну.

За опитування особливо сільських жителів Полтавської області міграційні процеси руйнують в багатьох сферах саму систему розселення, а саме:

- змінюється демографічний потенціал, виїжджають здебільшого населення середнього віку чоловічої статі;
- втрачається професійний потенціал за яким в результаті люди втратили надію на перспективність, навіть звичайних професій;
- руйнуються, в значній мірі, сімейні стосунки, що не дає змогу виховувати дітей в повноцінних сім'ях;
- нерівномірність прожиткового терміну через складність фізичних навантажень та психологічні стреси. Чоловіча смертність значно перевищує жіночу так як і середній вік;
- більшість населення не бачить перспективи в соціальній справедливості життя, нерівність сьогодні сягає різниці в сотні разів;

- більшість людей старшого віку пережили кілька кардинальних змін суспільного ладу і втратили віру в серйозність нинішніх процесів, що виражається «я подивлюсь, а тоді прийму рішення»;

- вкрай занедбана соціальна сфера, яка призводить до шаленого темпу розвитку шкідливих суспільству звичок серед людей різного віку;

- усвідомлена несправедливість орендних відносин з великими холдингами, які незаконно володіють їхньою землею;

- страх екологічного характеру через хімізацію та винищення природи;

- втрата традицій та охолодження ставлення до своєї історії та культури.

Частина населення не пам'ятає імен своїх родичів третього покоління;

- дуже низький рівень культурної інформації, яка була здатна об'єднувати як дії так і думку.

Це тільки незначна кількість втрат як у свідомості жителів так і в їх діях, житті та баченні майбутнього.

Специфіка соціологічного опитування дуже складна і її результати неможливо врахувати за якимись загальними правилами через суб'єктивність та об'єктивність думок.

При цьому для досягнення репрезентативності, наприклад, анкетування різних соціальних груп та визначення меж опитування проводилось для однакової кількості осіб незалежно від особливостей та розміру територіальних громад з визначенням середньостатистичного обчислення частоти різних відповідей.

Важливим елементом соціологічного методу при вивченні спроможності створення повноцінної групової системи на локальному рівні, якою є територіальна громада, є географія поведінки людей.

Об'єднані територіальні громади як об'єкт формування локальних систем розселення характеризуються низкою соціальних факторів, що впливають на їх функціонування:

- непередбачувана динаміка соціальних змін під впливом зовнішніх факторів;

- періодична зміна пріоритетів розвитку громади відповідно до економічних, політичних та інших впливів;
- зовнішній урбанізаційний тиск на внутрішнє дезурбанізоване середовище громади, її земельні ресурси та природне оточення.

Географія поведінки людини – це відносно нова наука, яка досліджує особливості особи та вплив на її поведінку, зумовлений її належністю до певних соціальних груп з певними особливостями (культура, традиції, менталітет, етнічні і психологічні риси тощо). Це окремий напрямок наукових досліджень, який у даній роботі предметно не розглядається, однак окремі його складові, як наприклад, етнічні території мають вагоме значення при районному плануванні території, і особливо, на локальному рівні (формування систем міських і сільських поселень в межах об'єднаних територіальних громад) при розміщенні об'єктів соціальної інфраструктури, транспортно-комунікаційних мереж тощо.

Метод врахування географії щодо проявів поведінки людей важливий для формування самодостатньої системи досліджень *стратегічного менеджменту* – для з'ясування різних інтересів у процесі прийняття рішень щодо подальшого розвитку територій. [28, 33, 49, 144] Як інструмент реалізації даного методу застосовується також «економічний метод гри», для вирішення «конфліктних ситуацій», які з'являються в процесі об'єднання, наприклад, різних за параметрами територіальних громад, для «узгодження інтересів» зацікавлених сторін, що є найважливішим для пошуку компромісних варіантів вирішення комплексних, місцевих, районних та регіональних проблем на всіх рівнях.

Для розробки стратегії входження та перебудови окремих територіальних громад при їх об'єднанні можуть бути у перспективі застосовані «оптимізаційні моделі», які розв'язують екстремальні ситуації *методом лінійного програмування* (за Л.Конторович, Т.Кумпис); наприклад, для формування транспортного та інженерного каркасів, що забезпечують оптимальні зв'язки між елементами локальної системи розселення, а саме рух людей до місця призначення, перевезення товарів між виробниками і споживачами різних рівнів тощо. [95, стор. 250]

Метод лінійного програмування є чи не одним з головних в формуванні інженерного та транспортного забезпечення локальної системи як в середині так і в спільних відносинах з іншими системами різних рівнів.

Метод важливий для формування мережі обслуговування, яка поки що має два напрямки залежності – відстань та час досягнення.

Відповідь на питання лежить в соціальній площині і може бути визначене при розробці стратегії розвитку локальних систем.

Стратегічна лінія розвитку функціонально-просторової структури об'єднаної територіальної громади безпосередньо залежить від розміщення та пропорцій галузей виробництва тобто «виробничої стратегії» локальної системи розселення, співвідношення зайнятості населення в різних сферах виробництва, обслуговування тощо.

Ці питання вирішуються із застосуванням *балансового методу* (за В.Кемчиновим, М.Албеглівим), який дозволяє розглядати територіальні пропорції матеріальних ресурсів (сировинних, водних, паливних, земельних, рекреаційних тощо) та баланси готової продукції, яка характеризує стан розвитку громади (об'єм продукції, що випускається, вартість, фінансову складову тощо).

Балансовий метод дає можливість спрогнозувати під час розробки програми розвитку локальної системи розселення її економічну, ресурсну, культурну чи рекреаційну спроможність до саморозвитку як елемента більш високого ієрархічного рівня системи розселення.

Що стосується застосованих у дисертації інших методів дослідження таких, як «методи класифікації» (типології), визначення «функціонально-планувальних елементів територій» об'єднаних територіальних громад, «кластерний метод» як основний інструмент формування просторової структури локальних систем розселення, «методи розрахунку параметрів» об'єктно-територіальних складових систем розселення, що досліджуються – ці та інші методичні підходи до формування цих нових містобудівних об'єктів первинної ланки систем розселення викладаються відповідно у підрозділах 2.2 – 2.3 та у розділах 4 та 5 даного наукового дослідження.

3.2 Методи оцінки факторів впливу на територіально-просторову структуру систем розселення, що досліджуються

Основними факторами впливу на формування локальних систем розселення в межах об'єднаних територіальних громад є:

- а) адміністративні межі створених об'єднаних територіальних громад;
- б) науково-обґрунтовані перспективні спільні межі об'єднаних територіальних громад;
- в) чисельність міського і сільського населення поселень, що об'єднуються;
- г) адміністративні межі окремих населених пунктів об'єднаних територіальних громад;
- д) розміщення об'єктів виробничої, інженерної, транспортної, культурно-освітньої та лікувально-оздоровчої інфраструктури;
- е) земельні ресурси сільськогосподарського, природно-заповідного, рекреаційного, історико-культурного призначення та інші категорії земель, визначені Земельним кодексом.

Крім зазначених факторів на територіально-просторову організацію систем розселення локального рівня впливають також: а) природно-географічні умови; б) типологія громад за містобудівними характеристиками; в) наявність містобудівної документації вищих ієрархічних рівнів; г) пропорції освоєних і резервних територій для всіх видів майбутньої забудови.

Ця комплексна оцінка, як правило, повинна здійснюватись у схемах планування адміністративних районів і уточнюватись у схемах планування території частин району (сільської ради, групи сільських рад), які формують нову адміністративно-територіальну одиницю нижнього рівня – об'єднану громаду.

Важливим завданням формування локальних систем розселення при плануванні території об'єднаних громад є виявлення «зон спільних інтересів» сусідніх громад (за В.Нудельманом, Т.Криштоп), визначення «міста-центру», організації системи «міжпоселенського» культурно-побутового обслуговування, формування «локальної екомережі» тощо. [100, 125]

На основі узгоджених рішень суміжні громади повинні укласти між собою «угоди» з відповідним режимом забудови, охорони довкілля та іншого використання об'єднаних земель. [125]

Основними методами оцінки факторів впливу на об'єкт дослідження є: а) метод аналізу законодавчо-нормативної бази (Закон України «Про основи містобудування» (2005); Закон України «Про стимулювання регіонального розвитку» (2005); Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2005); ДБН Б.2.2-12:2019, ДБН Б.1.1-21:2017); б) методи типологічного аналізу (виявлення специфіки територіальних громад у різних природно-містобудівних умовах; в) методи еколого-містобудівного ґрунтування спільних меж об'єднаних територіальних громад.

З урахуванням вищенаведених положень, використовуючи *метод аналізу законодавчо-нормативної бази*, встановлено орієнтовані параметри локальних систем розселення в малих об'єднаних територіальних громадах [ДБН Б.1.1-21:2017]:

- чисельність населення «міста-центру» – 1,5 – 15 тис. чол.;
- чисельність населення громади у зоні впливу центра – 0,5-1 тис. чол.;
- площа території локальної системи розселення – 0,08-0,12 тис. км²;
- радіус зони впливу міста-центру – 5-7 км;
- доступність зони впливу міста-центру – 10-20 хв.;
- категорії поселень: міста, селища, села (аграрні) з розвитком обслуговуючих кооперативів та сільського туризму;
- поселення з чисельністю понад 3 тис. осіб – центри об'єднаних територіальних громад з наданням послуг періодичного та повсякденного попиту.

Застосування *методу типологічного аналізу* дало можливість визначити специфіку створення об'єднаних територіальних громад у різних природно-містобудівних умовах.

I. Територіальні громади у зоні впливу найкрупніших міст. Прикладом такого типу об'єднаних територіальних громад є для зони впливу Києва,

Васильківська ОТГ, Вишнівська ОТГ, Гостомельська ОТГ, Боярська ОТГ, Білогородська ОТГ, Бородянська ОТГ, Бучанська ОТГ тощо. (Рис. 2.3)

Планувальні параметри даної об'єднаної громади:

- територія – 50 – 500 км²;
- чисельність населених пунктів – 3 - 10;
- співвідношення антропогенних і природних територій – антропогенних природних зон – 60-70%;
- головна виробнича функція – сільська, міська.

Територіально-просторова структура локальної системи розселення:

- чисельність населення міста-центру – 5-50 тис. жит.;
- доступність міжпоселенських центрів обслуговування – 5-10 км;
- розвинутість дорожньо-транспортної мережі – розвинута та поєднана з містом-центром в спільну мережу;
- кількість та види виробничих комплексів – наявність як власних виробничих комплексів так і спільних з містом-центром;
- наявність об'єктів природно-заповідного фонду, об'єктів культурної спадщини та рекреаційних, садово-дачних комплексів місцевого, регіонального та загальнодержавного значення.

II. Територіальні громади об'єднаних малих міст. Прикладом такого типу об'єднань є Іванківська ОТГ, Рокітнянська ОТГ, Кагарлицька ОТГ, Тетіївська ОТГ, Миронівська ОТГ, Узинська ОТГ та інші.

Планувальні параметри даної об'єднаної громади:

- територія – 150-500 км²;
- чисельність населених пунктів – 10 – 15;
- співвідношення антропогенних і природних територій – антропогенних 30-4-%, природних 60-70%;
- головна виробнича функція – землеробство, сільське господарство, часткова переробка.

Територіально-просторова структура локальної системи розселення:

- чисельність населення міста-центру – 15 – 40 тис.;
- доступність міжпоселенських центрів обслуговування – 10 – 20 км;
- розвинутість дорожньо-транспортної мережі – достатня але потребує реконструкції;

- кількість та види виробничих комплексів – виробничі комплекси з переробки розміщені в місті-центрі;

- наявність об'єктів природно-заповідного фонду незначна, об'єктів культурної спадщини (окремі споруди) та рекреаційних (місцевого значення), садово-дачних комплексів (кількість) місцевого, регіонального та загальнодержавного значення.

Наприклад Тетіївська ОТГ:

- площа ОТГ – 442,973 км², чисельність населення 24401 чоловік. Кількість населених пунктів – 14;

- місто центр громади Тетіїв. Площа міста 1345 га, відстань до обласного центру Київ – 150 км;

- промислові підприємства – 4 (пов'язані з виробництвом продовольчих та непродовольчих товарів);

- сільське господарство. Кількість підприємств – 6, напрямок – рослинництво, тваринництво;

- населення 13444 чол., працездатне – 7769 чол.;

- система обслуговування «Укртелеком», поштове відділення, автобусний транспорт, навчальні заклади, торгівля, медичне обслуговування.

Антропогенність ОТГ підвищена через високу хімізацію сільського господарства.

III. Територіальні громади сільських поселень та селищ міського типу.

Прикладом такого типу об'єднаних територіальних громад є Іванківська селищна ОТГ, Згурівська селищна ОТГ, Димерська селищна ОТГ, Калитянська селищна ОТГ, Немішаївська селищна ОТГ, Поліська селищна ОТГ та інші.

Планувальні параметри даної об'єднаної громади:

- територія – 400-700 км²;
- чисельність населених пунктів – 5-50 (Поліська ОТГ – 24 нас. п.; Іванківська ОТГ – 70 нас. п.; Немішайвська ОТГ – 4 нас. п.; Згурівська ОТГ – 41 нас. п.);
- співвідношення антропогенних і природних територій – антропогенних 30%, природних 70%, хімізація сільського господарювання;
- головна виробнича функція – сільське господарство, первинна переробка.

Територіально-просторова структура локальної системи розселення:

- чисельність населення міста-центру – 10-30 тис.чол.;
- доступність міжпоселенських центрів обслуговування – середня, потреба в реконструкції транспортної мережі;
- розвинутість дорожньо-транспортної мережі – недостатня;
- кількість та види виробничих комплексів – поодинокі, здебільшого в селищі-центрі;
- наявність об'єктів природно-заповідного фонду, об'єктів культурної спадщини та рекреаційних і садово-дачних комплексів місцевого, регіонального та загальнодержавного значення. Об'єкт в стадії природного потенціалу.

IV. Територіальні громади сільського розселення. Прикладом такого типу об'єднаних територіальних громад є Ковалівська сільська ОТГ, Медвинська сільська ОТГ, Пирнівська сільська ОТГ, Ташанська сільська ОТГ, Томашівська сільська ОТГ та інші.

Планувальні параметри даної об'єднаної громади:

- територія – 200-500 км²;
- чисельність населених пунктів – 10-20 населених пунктів;
- співвідношення антропогенних і природних територій – антропогенних 20-25%, природних 80-85%;
- головна виробнича функція – сільське господарство, тваринництво, садівництво.

Територіально-просторова структура локальної системи розселення:

- чисельність населення міста-центру – 5-10 тис. чол.;
- доступність міжпоселенських центрів обслуговування – недостатня;
- розвинутість дорожньо-транспортної мережі – недостатня;
- кількість та види виробничих комплексів – на стадії формування;
- наявність об'єктів природно-заповідного фонду, об'єктів культурної спадщини та рекреаційних і садово-дачних комплексів місцевого, регіонального та загальнодержавного значення. Наявність природного потенціалу для сільськогосподарського та культурного туризму і відпочинку.

V. Територіальні громади курортно-рекреаційних поселень. Прикладом такого типу об'єднаних територіальних громад є Коблівська ОТГ Миколаївської області.

Планувальні параметри даної об'єднаної громади:

- територія – 264 км²;
- чисельність населених пунктів – 10 сіл;
- співвідношення антропогенних і природних територій – антропогенний стан територій ОТГ в значній мірі залежить від господарської діяльності людини, особливо на ґрунтоутворюючі фактори. Незбалансованість в сільському господарстві в сфері землеробства, садівництва та розведенні худоби, вирубування насаджень призводять до процесів ерозії ґрунтів, утворенню ярів, балок.

Хімізація безсистемне зрошування виснажує природний родючий потенціал. На погіршення антропогенного впливу впливає також порушення сільськогосподарських процесів, безсистемна забудова та поява нехарактерних для даної території промислових підприємств. Привабливість такого потенціалу як лиман та Тилігульський заповідник збільшує неконтрольовану кількість відпочиваючих.;

- головна виробнича функція – фермерське сільське господарство, виноградарство та їх переробка, виноробство.

Територіально-просторова структура локальної системи розселення:

- чисельність населення міста-центру – 6830 мешканців;
- доступність міжпоселенських центрів обслуговування – 27 км до станції Березанка, 100 км до залізниці Миколаїв та 45 км від залізничної станції Одеса;
- розвинутість дорожньо-транспортної мережі – Мелітополь-Новоазовськ автодорога М-14;
- кількість та види виробничих комплексів – головна галузь виробництва – сільськогосподарська (два великих агровиробничі та кілька фермерських господарств, та не великі господарства по вирощуванню пшениці, ячменю, гороху та ін.).

Основні напрямки сільського господарства:

- рослинництво (овочі та технічні культури, виноградарство);
- вирощування худоби;
- бджолярство;
- виноробство;
- рибна промисловість;
- харчові продукти (м'ясо, хліб, кондитерські вироби);
- будівельні матеріали.

Наявність Тилігульського заповідника, Південнобугського лиману, Карабуж, берег Чорного моря та річка Безназви.

Сприятливі кліматичні умови, значні оздоровчо-рекреаційні ресурси, наявність морського узбережжя, лиманів, територій природно-заповідного фонду, історико-археологічних пам'яток дають можливість стверджувати можливість розвитку закладів довгострокового відпочинку і туристичної галузі як одного з головних факторів економічного розвитку стратегії об'єднаної територіальної громади.

- наявність об'єктів природно-заповідного фонду, об'єктів культурної спадщини та рекреаційних і садово-дачних комплексів місцевого, регіонального та загальнодержавного значення.

VI. Територіальні громади вздовж транспортних коридорів та на прикордонних ділянках. Прикладом такого типу об'єднаних територіальних громад є територіальні громади попередніх типів, в структуру яких вноситься важливий інфраструктурний елемент державного значення – транспортні коридори та вся система об'єктів обслуговування. Такими коридорами є головний схід-захід та кілька північ-південь.

В Україні в 1997 році постановою Кабінету Міністрів України була затверджена «Програма створення національної мережі транспортних коридорів на 2015р.». Головна мета її була спільне інтегроване її підключення до системи транспорту Європейського Союзу. В основу програми стояло завдання створення «Основних принципів стійкого просторового розвитку європейського континенту», прийняте 1997 році на XI сесії СЕМАТ.

Території транспортних коридорів носять директивний характер на політичну, територіальну, культурну, екологічну діяльність територіальних громад та їх стратегію розвитку. Таке співробітництво державних інтересів з інтересами місцевого врядування передбачає спільне використання природних ресурсів, рішення проблем екологічної безпеки, більш широке спілкування населення сусідніх громад, додаткове навантаження на інфраструктуру (дороги, сферу обслуговування, логістику і інженерні мережі).

Планувальні параметри даного типу об'єднаних територіальних громад є тимчасово фіксованими в межах нормативних вимог, які зміняться в результаті розвитку інфраструктури транспортного коридору. Виробнича функція буде видозмінена в більшості з сільськогосподарської на систему обслуговування.

Об'єднані територіальні громади,зони транскордонних умов Україна – Польща,Україна –Словаччина, Україна – Угорщина, Україна – Білорусь, Україна – Румунія, Україна – Молдова потребують конкретних спільних заходів щодо:

- охорони та відновлення природного середовища, збереження та популяризація історичної етнічної спадщини з урахуванням обох країн і інтересів територіальних громад;

- Державна стратегія співпраці на рівні регіонів з урахуванням особливостей Українських, Польських, Молдовських, Угорських, Білоруських законів має бути врахована при розробці стратегічних планів окремих територіальних громад;

- збалансованого спільного територіального розвитку всіх функцій транскордонного регіону та вдосконалення системи розселення;

- врахування інженерних, транспортних, соціальних, наявних можливостей та спільні програми по їх вдосконаленню на базі якої має будуватись стратегія економічного розвитку як регіону так і окремо територіальної громади за принципами локальних систем розселення на всіх рівнях.

В роботі визначено всього вісім типів локальних систем розселення, що пропонується виділити в умовах об'єднаних територіальних громад (рис. 3.2, рис. 3.3):

- тип I, який розглядався вище, ділиться на три підтипи (ЛСНМ приміської зони великих міст, в зоні безпосереднього контакту та впливу міста; ЛСНМ середнього поясу приміської зони великих міст до 30 км; ЛСНМ зовнішнього поясу приміської зони;

- тип II з нерівнозначним потенціалом розвитку, на базі малих міст районних центрів;

- тип III сформована з сільських поселень та селищ міського типу;

- тип IV – ЛСНМ сформована як сільськогосподарська громада;

- тип V – ЛСНМ сформована в зоні впливу транспортного коридору державного значення;

- тип VI – ЛСНМ сформована на основі визначеної державної стратегії використання ресурсів та розвитку господарської діяльності (рекреаційна);

- тип VII – ЛСНМ сформована на прикордонних територіях підвладна директивним умовам державного інтересу;

I ТИП	ЛСНМ - приміської зони великих міст 1 ЛСНМ безпосередньо в контактній зоні міста		- ЕКОНОМІЧНА, ІНЖЕНЕРНА ТА ТРАНСПОРТНА ЗАЛЕЖНІСТЬ; - НЕСТАБІЛЬНІСТЬ МЕЖ МІСТА ТА ЛСНМ; - НЕСТАБІЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ; - ЗНАЧНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ВИРОВНИЧІ, КУЛЬТУРНІ, ПОБУТОВІ /ЩОДЕННА МІГРАЦІЯ/.
	2 ЛСНМ СЕРЕДЬНОГО ПОЯСУ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ ВЕЛИКИХ МІСТ		- ЧАСТКОВА ТРАНСПОРТНА, ЕКОНОМІЧНА ТА ГОСПОДАРСЬКА ЗАЛЕЖНІСТЬ; - МОЖЛИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ; - МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПОБУТОВОГО, РЕКРЕАЦІЙНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ХАРАКТЕРУ;
	3 ЛСНМ ЗОВНІШНЬОГО ПОЯСУ ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ		- ЕКОНОМІЧНА ЧАСТКОВА ЗАЛЕЖНІСТЬ - СОЦІАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ - ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ В ВИБОРІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ; ВИХОДЯЧИ З ІСНУЮЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ.
II ТИП	ЛСНМ з нерівно-значним потенціалом розвитку/на базі малих міст районних центрів	БОБРИНЕЦЬКА ОТГ-9 НАСЕЛЕННЯ - 116729 осіб	- НЕРІВНОМІРНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО КОМПЛЕКСУ; - ПРОБЛЕМИ ПОЄДНАННЯ ТА РОЗПОДІЛЕННЯ ВЛАДИ ПРИ ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ - СКЛАДНІ ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ; - ПРОБЛЕМИ ІЕРАРХІЧНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ В ЛОКАЛЬНІЙ СИСТЕМІ; - НАЯВНІСТЬ ПОВНОЦІННОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.
III ТИП	ЛСНМ - сформована з сільських поселень та селищ міського типу	ШИЦЬКА ОТГ - 62,301 осіб, НАСЕЛЕННЯ - 14821 ПЛОЩА - 61,55 КМ²	- СКЛАДНІСТЬ ПЕРЕРОСПОДІЛУ ФУНКЦІЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ; - СПІЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В СТРАТЕГІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ; - НАЯВНІСТЬ ВІДНОСНО ПРОПОРЦІЙНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ; - ВІДНОСНО СЛАБО РОЗВИНУТА СОЦІАЛЬНА СФЕРА; - НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ.
IV ТИП	ЛСНМ - сформована як сільськогосподарська громада	ДУМИТРІВСЬКА ОТГ - 56,374 НАСЕЛЕННЯ - 56374 осіб ПЛОЩА - 440,68 КМ²	- СКЛАДНІСТЬ В ФОРМУВАННІ СИСТЕМОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ; - СКЛАДНІСТЬ ФІНАНСОВОГО РОЗПОДІЛУ - ВЕЛИКИЙ РІВЕНЬ РИЗИКУ РУЙНАЦІЇ СИСТЕМНИХ ПРИНЦИПІВ; - ПОДІБНІСТЬ СФЕРИ ГОСПОДАРЮВАННЯ; - ПРОБЛЕМИ З ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯМ; - НИЗЬКИЙ СТАРТОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ З ІНШИМИ ГРОМАДАМИ/ЛСНМ/; - ВЕЛИКИЙ РИЗИК БАНКРУТСТВА; - СЕЗОННІ РИЗИКИ ЕКОНОМІКИ;
V ТИП	ЛСНМ - сформована в зоні впливу транспортно-коридору.		- ЗАЛЕЖНІСТЬ ТА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ; - РОЗВИТОК СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ; - РОЗВИТОК ФУНКЦІЙ НЕХАРАКТЕРНИХ ДЛЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ; - ПЕРЕВАГИ В РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТРАНСПОРТУ.

Рис. 3.2 Типологія локальних систем населених місць відносно загальної системи розселення

VI тип	ЛСНМ сформована на основі визначеної стратегії розвитку господарчої діяльності, ОТГ /РЕКРЕАЦІЙНА/		— ОБ'ЄДНУЮЧА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ — ВІДНОСНО УПОРЯДКОВАНА СИСТЕМА ОБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ; — РОЗПОДІЛ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗГІДНО НАЯВНИХ РЕСУРСІВ — ВІДНОСНО ПОВНОЦІННЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯМ ЖИТЕЛІВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ; — ВНУТРІШНІ ТРУДОВІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ; — СЕЗОННІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ; — СФОРМОВАНИСТЬ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ
VII тип	ЛСНМ - сформовані на прикордонних територіях	БОГДАНІВСЬКА ОТГ	— ЗАЛЕЖНІСТЬ ТА РЕГЛАМЕНТОВАНИСТЬ ГОСПОДАРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ; — ОБМЕЖЕНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ; — НЕХАРАКТЕРНА ТА СПЕЦИФІЧНА СИСТЕМА ОБСЛУГОВУВАННЯ.
VIII тип	ЛСНМ - з невизначеною господарчою діяльністю		— ПРИРОДНІ ОБМЕЖЕННЯ ГОСПОДАРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ; — ТЕХНОГЕННІ ОБМЕЖЕННЯ — ВІДСУТНІСТЬ ОБ'ЄКТІВ ПОСТІЙНОГО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ.

МЕТОДОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

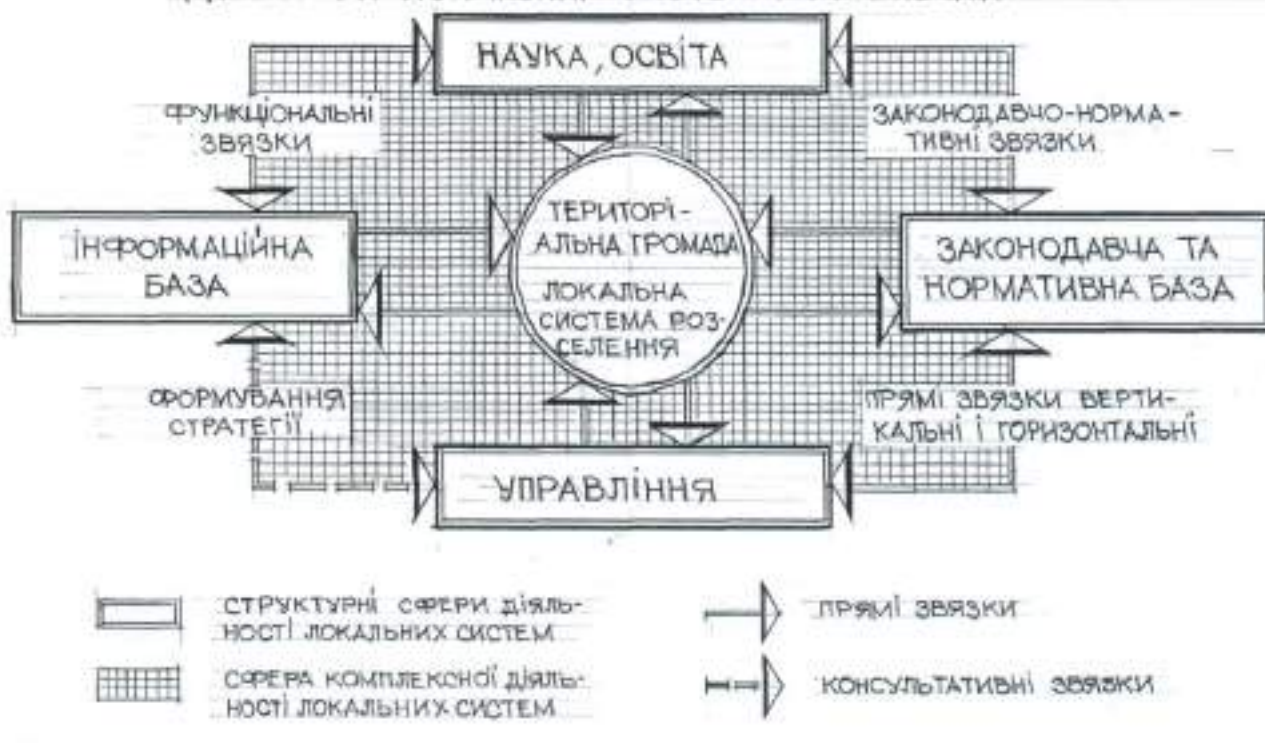

Рис. 3.3 Типологія локальних систем населених місць відносно загальної системи розселення

- тип VIII – ЛСНМ з невизначеною господарською діяльністю, умови великих територій з порушеними функціями в результаті катастроф та військових дій.

Як показала практика 90% локальних систем розселення (ОТГ) належать до I, II, III, IV, VI типів, які більш детально розглядались в дослідженні. Типологія сформована за екологічним станом, ресурсним потенціалом, соціальними та демографічними даними, проблемним фактором, економічним станом, наявністю переважаючого фактору для розвитку тощо.

Метод еколоого-містобудівного обгрунтування спільних меж об'єднаних територіальних громад є важливим інструментом альтернативного адміністративному порядку визначення меж громад, які досліджуються.

Слід зазначити, що адміністративні межі населених пунктів (громад) є до деякої міри умовними і не завжди враховують реальну ситуацію розташування таких елементів, як наявних різного виду виробничих та курортних ресурсів (мінерально-сировинних, лікувальних грязей, бальнеологічних джерел тощо), об'єктів і територій природно-заповідного фонду (заповідники, національні парки, прибережні рекреаційні зони тощо) та інших екологічно важливих територій (лісів, гірських масивів, річкових долин тощо). За наявності таких особливих природних умов недоцільно розмежовувати або об'єднувати громади, порушуючи цілісність екосистем, необхідно обгрунтовувати такі рішення науковими еколоого-містобудівними обгрунтуваннями.

Так, наприклад, в умовах приморських районів межі об'єднаних територіальних громад, визначені за адміністративним принципом безсистемних принципів їх взаємодії і розвитку, не завжди враховують такі екологічно важливі законодавчі регламенти, як:

- межі округу санітарної охорони курортів (5-25 км);
- межі водоохоронної зони моря (2,2-8,4 км);
- межі прибережної захисної смуги (не менше 2 км);
- межі другої зони охорони курортів (1-5 км).

У зв'язку з цим при формуванні об'єднаних територіальних громад з урахуванням впливу вищевизначених факторів необхідно спиратись на рішення містобудівної документації регіонального рівня. Так, наприклад, створенню об'єднаної територіальної громади (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад») [75] передувало розроблення (Закон України «Стимулювання регіонального розвитку» [76], що вплинуло на параметри нової інтегрованої структури.

Таким чином, *метод визначення меж та параметрів* локальних систем населених пунктів у сфері їх суміжного розвитку повинен базуватись на принципі стратегічного планування розвитку території як окремої системи, так і її взаємодії з іншими територіальними об'єктами на рівні регіонального планування, де у комплексі вирішуються соціальні, економічні та політичні зміни і приймається рішення щодо адаптування системи місцевого рівня до розвитку динамічних регіональних видозмін.

Зарубіжний досвід стратегічного планування на регіональному рівні (США, Канади, Великобританії, Франції, Ірландії, Італії) свідчить про те, що це системний процес, який використовується громадами для планування свого майбутнього.

Науковому дослідженню регіональних проблем екологізбалансованого розвитку та впровадженню стратегічного планування на регіональному рівні присвячені роботи: О.Амоші, О.Балацького, З.Варналія, А.Гальчинського, В.Гейця, З.Герасимчук, В.Голяна, М.Долішнього, З.Пили, Л.Чернюк, М.Чумаченка. [15, 29, 31]

Стратегічне планування розвитку окремих локальних систем розселення з урахуванням їх суміжних інтересів є одним з найбільш перспективних та ефективних механізмів реалізації політики зміни адміністративно-територіального устрою в умовах децентралізації системи управління. Елементами процесу стратегічного планування є оцінка стартових можливостей, конкурентних переваг і недоліків кожної локальної системи розселення, а також можливостей та загроз щодо їх подальшого розвитку; в умовах конкуренції,

територіальні громади змагаються за привабливість території для інвестування, підвищення рівня життя, покращення екології тощо.

Збалансований розвиток міських і сільських поселень за умов їх інтеграції спрямовано на формування спільного економічного потенціалу, повноцінного житлового середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання наявних ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення й реструктуризації виробництва, транспорту, інженерної системи, екологічної інфраструктури, збереження природного середовища. [31, стор. 514]

Безперервність процесу розвитку локальних систем розселення, який складається з моніторингу виконання всіх програм, планів і завдань та досягнення поставлених цілей, має успіх лише за умови тісної співпраці, узгодженості територіальних меж та дій і координації охорони та використання наявних ресурсів всіма суб'єктами місцевого самоврядування, виконавчої влади, громадських організацій, політичних сил, консолідації зусиль всієї спільноти територіальних громад.

За терміном часу, на який прогноз розробляється, можна виділити: *глобальні прогнози* (від 50-200 р.); *довгострокові* (від 25 до 50 р.); *середньострокові* (від 5 до 25 р.); *короткострокові* (від 1 до 5 р.) та *оперативні* (до 1 р.). Для розроблення прогнозу перспективного розвитку об'єднаної територіальної громади та формування в її межах самостійного містобудівного суб'єкта – локальної системи розселення суттєвими є середньострокові, короткострокові і оперативні прогнози. Класифікація типів прогнозів наведена у табл. 3.1

Табл. 3.1

Класифікація прогнозів				
Види регіонів	Масштаб управління (територія)	Характер прогнозу	Період часу	Методи розробки

Продовження таблиці 3.1

Соціальні	Міжнародний транснаціональ- ний	Приватний (один показник)	Глобальні від 50 до 200 р.	Екстраполяція
	Національні	Узагальнена система показників		
Економічні			Довгостроко ві від 25 до 50 років	Інтерполяція
	Галузеві	Генетичні, тендерні		
Науково- технічні	Регіональні	Теологічні (передбачен- ня)	Середньост- рокові від 5 до 25 років	Експертні
Природно- економічні	Міські, районні	Одноваріант- ні	Короткост- рокові від 1 до 5 років	Статистичні
Зовнішньо- економічні	Внутріфірмові (підприємства)	Багатоваріа- нтні	Оперативні до 1 року	Моделльні

Ще одним важливим аспектом визначення меж та параметрів об'єднаних територіальних громад як локальних систем розселення є застосування *методу прогнозування* об'єднання та розвитку територіальних громад. Найбільш поширеним у практиці є короткостроковий термін прогнозування до 5 років.

Для розробки прогнозу на регіональному рівні, до якого належить об'єкт, що досліджується, застосовуються такі наукові методи: системного аналізу, цільового планування, експертних оцінок, економічного аналізу, методи статистичного аналізу та міжгалузевого балансу. Окремо вивчаються фундаментальні теоретичні праці, такі як «теорія прогнозування», «макроекономічне планування», «теорія прийняття рішень», «стратегічне планування», «теорія знань про людину», «теорія медитації», «теорія вимог» тощо. [103, стор. 189]

Розробка прогнозної територіальної моделі є багаторівневою програмою врахування впливу різних факторів, який визначається за етапами (рис. 2.5):

а) перший етап – *прогнозна орієнтація* (розробка програми, мети та завдання; вивчення законодавчої бази; визначення характеру прогнозу; визначення терміну масштабу робочої гіпотези розвитку, методи прогнозування тощо). Перший етап дозволяє обґрунтувати існуючу модель територіальної громади на предмет системності та дає характеристику майбутньої моделі стану сформованої системи розселення локального рівня в визначених межах;

б) другий етап – *побудова вихідної моделі* об'єднаних територіальних громад та локальних систем розселення (наявність структурних елементів та функціональна можливість взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів економічної, соціальної, екологічної, територіальної та інших функцій);

в) третій етап – *прогнозне і інформативне наповнення моделі*; багатофакторна інформативна база існуючого та перспективного стану територіальних меж, як ресурсного забезпечення;

г) четвертий етап – побудова попередніх пошукових моделей за головними та допоміжними інформативними показниками; як результат – визначення та підтвердження мінімальних і максимальних ризиків в різних сферах і на різних етапах функціонування громади у визначених межах як самостійного об'єднання;

д) п'ятий етап – аналітичний прогноз нормативно-законодавчої бази, побудова нормативної моделі за оптимальними значеннями як в минулому, так і в майбутньому; це особливо суттєво для демографічного і економічного секторів прогнозованої моделі та відповідності фактичному територіальному забезпеченню;

е) шостий етап – оцінка достовірності й точності, а також обґрунтованості в територіальному аспекті можливості реалізації перспективної моделі; етап експериментальної та суспільної оцінки на предмет наукової обґрунтованості, системи логічних доказів, існуючих законодавчих (відповідність земельним, водним, лісовим та іншим кодексам) підтверджень, інтуїтивну очевидність реальності;

є) сьомий етап – вироблення рекомендацій по процесу впровадження прогнозних моделей та системи управління процесом на основі законодавчої та нормативної бази;

ж) восьмий етап – процес постійного моніторингу від отримання завдання до впровадження прогнозних рекомендацій з урахуванням змін в політичній, соціальній та економічній сферах; прогноз має передбачати територіальну стабільність незалежно від внутрішніх та зовнішніх факторів.

Прогнозна модель базується на статистичних інформаційних даних з верифікацією, порівнянням з іншими моделями, а також ретроспективі, оцінці експертів, думці громадськості, виявленні можливих помилок та негараздів.

Методика, яка пропонується для розробки прогнозної моделі перспективних параметрів групових систем розселення локального рівня базується на трьох видах науково-прикладної статистичної діяльності:

- розробка та дослідження методів загального призначення, які не стосуються даної конкретної сфери застосування; моделювання завдань, використовуючи статистичні дані в різних сферах існування суспільства;

- розробка та дослідження статистичних моделей ресурсного потенціалу природних, суспільних, територіальних та інших явищ, які мають пряме відношення до тієї чи іншої системи та перспективної моделі розвитку;

- застосування статистичних методів і моделей для формування спеціалізованої інформаційної бази конкретної групової системи розселення.

Наступним принципом методу визначення параметрів нових просторових елементів регіональної системи розселення є принцип управління розвитком групових систем населених місць локального рівня.

Згідно з Конституцією України територіальний устрій «ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій» (стаття 132). [93]

Головною особливістю організації управління в містобудівній діяльності України є те, що вона об'єднується з архітектурою та територіальним плануванням. Сьогодні ця діяльність проходить в нових умовах складного

процесу змін адміністративно-територіального устрою. Безперечно, це внесе суттєві зміни до існуючої системи містобудівної діяльності.

Проблемами регіональної політики та місцевого самоврядування сьогодні займаються «Асоціація міст України», «Фонд сприяння місцевому самоврядуванню», «Спілка лідерів місцевих і регіональних влад України», «Координаційна рада з питань місцевого самоврядування (при Голові Верховної Ради України)», «Міжвідомча комісія з проблем місцевого самоврядування (при Кабінеті Міністрів України)» та інші.

В останні роки все частіше порушуються питання про недосконалість організації системи управління на нижньому рівні та потреба в її реформуванні.

Багато повноважень із питань соціального забезпечення населення передається на нижчі рівні без належної їх фінансової підтримки. Система місцевого самоврядування має за мету змінити ситуацію на покращення. З'явилось багато труднощів і в містобудівній діяльності на місцевому рівні. Процес реорганізації по створенню об'єднаних територіальних громад розпочався при нульовому його нормативному забезпеченні, що не дало змогу для розробки стратегічних прогнозів розвитку, об'єднання, визначення меж територіальних громад та перспектив їх існування. Нормативна база стала формуватись тільки через два роки після початку процесів об'єднання і на нинішній час є більш негативною, ніж придатною. Це обумовлено тим, що в процесі формування нормативної бази відсутня наукова складова, саме наукова система закономірностей парадигм й перспектив територіальних громад. Об'єднані територіальні громади, як соціальні утворення мають в своїй суті формуватись як групові системи розселення локального рівня з чіткими встановленими межами територіальних ресурсів.

Саме система закономірностей та принципів здійснення управління всіма процесами групових систем розселення могла б базуватись на основних правилах системності [102, 27, 46]:

- *цілісність* системи всіх рівнів з позиції містобудівної політики; в кожній системі в процесі формування виникають якості якими не володіють її

елементи, а саме проблеми земельного розмежування, володіння ресурсним потенціалом, державні та місцеві стосунки в земельних питаннях та багато інших; через відсутність науково-системного прогностичного моделювання системи розселення дані питання значно ускладнюють процес і термін переходу на нову форму відносин;

- *цілеспрямованість* управління не за старими схемами минулого на вертикалі влади, а на основі створення особистої програми розвитку, не спираючись на виконання постанов;

- *ієрархічність*; групові системи завжди мають соціальну ієрархічну структуру, особливо при розмежуванні території, господарюванні та збереженні своїх традицій;

- *комунікативність* – групові системи розселення локального рівня є елементами складної системи розселення держави тому територіальне розмежування та управління формуванням меж нових територіальних утворень є справа в однаковій мірі як територіальних громад, так і держави. Пріоритет визначення державної необхідності в тих чи інших територіях залишається первинним і він може бути обґрунтований тільки містобудівною документацією із затвердженнями її на законодавчому рівні;

- *упорядкованість*; групова система розселення локального рівня є елементом розселення та системи територіального розмежування більш великої категорії, що вимагає упорядкованості територіальних меж як первинного в залежності від потреб громад розмежування, так і державних потреб;

- *історичність* системи управління; протягом багатьох століть при формуванні державного устрою України було багато етапів, пов'язаних як зі зміною державних кордонів, характером володіння землями, особливостями взаємовідносин працівників і господарів та потребою знайти унікальну форму управління процесами нового державостворення, формування головної ланки з її полем діяльності – територіальної громади, як елемента системи розселення, а не соціального феномену; такі первинні системи розселення повинні бути з чіткими

межами, території, відповідати правилам сусідських відносин, економного ресурсоспоживання, збереження екології та покращення життя людини;

- *еквіфінальність* – здатність системи в сфері управління досягти певного стану, який буде відповідати можливостям системи як в самостійному еквіваленті, так і в системах різного рівня;

- *стабільність* системи, яка виражається в умінні управляти внутрішніми ресурсами, спираючись на наявні можливості та умови співпраці з іншими елементами систем вищого рівня.

Ще одним важливим аспектом управління системами є цілестямоване її утримання у певному стані шляхом управляючих впливів для досягнення поставленої цілі, яке базується на моніторинговій інформації про стан існування систем.

Моніторинг на стадії організації локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад полягає у вирішенні завдань, до яких належать:

- вибір головних факторів, які були закладені в організацію системи населених місць (територіальні громади);

- створення механізму зворотнього зв'язку між системами різних рівнів;

- вибір методів аналізу отриманої інформації (наукове обґрунтування верифікації) для внесення можливих змін в стратегію функціонування;

відбір інформації та її збереження як базового показника стратегічного розвитку систем населених місць локального рівня.

3.3 Методи встановлення спільних меж об'єднаних територіальних громад

Важливими пріоритетами реалізації державної стратегії створення об'єднаних територіальних громад є підвищення конкурентноспроможності територій та сприяння їх інноваційному розвитку, що передбачає:

- планування розвитку територій суміжних громад в узгодженні з регіональними програмами;

- створення спільних сприятливих умов для населених пунктів з подібними ресурсними можливостями для найбільш ефективного економічного їх зростання та запобігання виникнення диспропорцій розвитку;
- сприяння формуванню в локальних системах розселення об'єднаних територіальних громад спеціалізованих кластерів (об'єднань споріднених підприємств, виробництв, організацій) з метою підвищення їхньої сукупної ефективності;
- реалізацію спільних інвестиційних програм щодо розвитку різних сфер виробничої діяльності, створення технопарків, фермерського господарства тощо;
- резервування згідно законодавства земельних ділянок для розміщення об'єктів загальнодержавної, регіональної та спільної для декількох територіальних громад інфраструктури;
- впровадження передових технологій (енергозберігаючих та місцевих відповлювальних джерел енергії) при збереженні рослинної сировини;
- охорону та ефективне використання об'єктів природної і культурної спадщини, збереження етнічної та географічної самобутності території;
- співпрацю територіальних громад у сфері розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього туризму, культурного обміну, спільної системи освіти з спеціалізацією існуючих та перспективних будівництвом нових навчальних закладів.

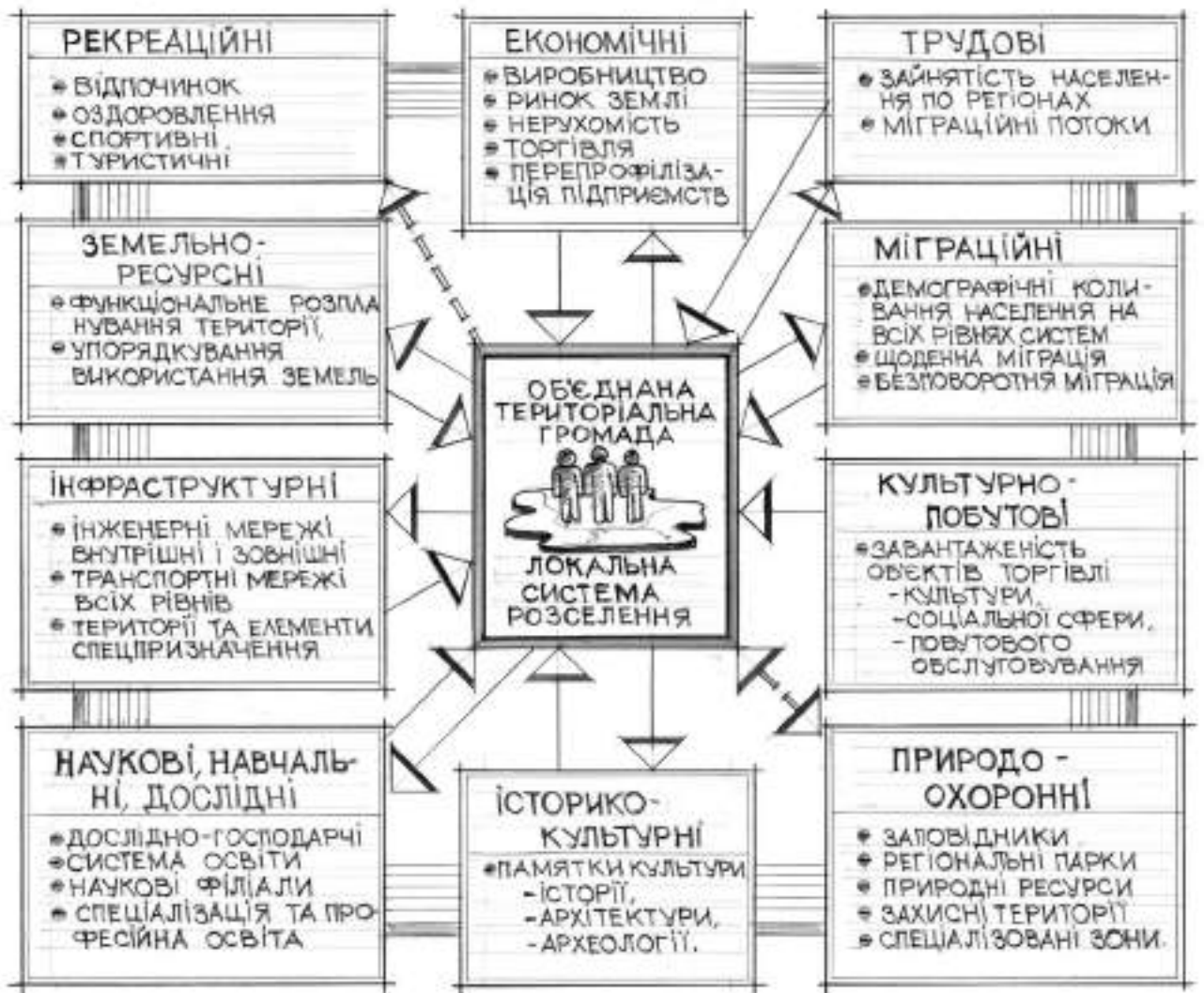
Основними показниками реалізації спільних процесів в рамках об'єднаної територіальної громади є (у показниках ВВП на душу населення) позитивні зрушення, які характеризують динаміку зростання якості життя, підвищення заробітної плати раціонального використання земельних ресурсів та матеріальних об'єктів у відповідних оціночних коефіцієнтах, зменшення обсягів міграції населення тощо. Це вимагає не тільки законодавчо-нормативного забезпечення прогнозування та планування спільного соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади, але й інтегрованого просторового планування всіх категорій територій, визначених Земельним Кодексом, які знаходяться в межах тієї чи іншої громади.

При встановленні спільних меж об'єднаних територіальних громад важливою умовою є необхідність збереження певної автономної в прийнятті рішень стратегічного розвитку окремої територіальної громади у процесі її об'єднання з іншими відповідно до розробленої єдиної концепції. При цьому, у необхідних обсягах треба зберігати власну соціально-економічну, інженерно-виробничу та природно-захисну політику. Так, наприклад, доцільним є створення локальних виробничих мереж з місцевих підприємств з метою підвищення їх конкурентноспроможності; прикладом цього є об'єднана територіальна громада Коблівська ОТГ, де така мережа сільгоспвиробництв із замкнутим циклом створена на базі вирощування сільгосппродукції, тваринництва, виноградарства та первинна переробка з частковим кінцевим результатом.

При встановленні спільних меж об'єднаних територіальних громад та формуванні локальних систем розселення великий вплив на їх розміри, конфігурацію, щільність інфраструктурних мереж мають різні природно-містобудівні фактори: природно-географічні, соціально-економічні, культурно-етнічні та інші (рис. 3.4).

Природно-географічні фактори, які формують різної конфігурації територіальні межі громад такі, як гірські умови, прибережна смуга моря, річкові долини тощо значною мірою враховані при адміністративному розмежуванні населених пунктів; відповідно до діючого законодавства об'єднання територіальних громад повинно максимально враховувати існуючі межі селищних рад та їх укрупнення.

Однак, вплив природно-географічних факторів не завжди відтворює реальну картину, оскільки існуюча інформація часто знаходиться на рівні загальновідомих понять, а не спеціалізованих даних для містобудівної галузі; крім того, деякі географічні дані території не завжди відповідають інтересам практичного втілення через відсутність стратегії розвитку громад та містобудівної документації регіонального рівня. Існують певні загрози і через державну невизначеність щодо значення територій громад в загальнодержавній програмі

Ієрархія інститутів, що забезпечують функціонування локальних систем /ОТГ/

Рис. 3.4 Функціональні зв'язки локальної системи населених місць (територіальної громади)

розвитку України та у системі регіональної політики адміністративних областей і районів.

Об'єднання міських і сільських населених пунктів в рамках нової адміністративно-територіальної одиниці базується на таких основних позиціях:

1. Локальні системи розселення в межах об'єднаних територіальних громад забезпечують зменшення диспропорцій всіх сфер можливої співпраці і, одночасно, зберігають раціональні форми розмежування поселень.

2. Розвиток єдиної комунікаційної інфраструктури спільного розвитку в економіці, транспорті, обслуговуванні та рекреації є основою створення природно-технічного каркасу, який має безпосередній зв'язок з національними мережами обласних та районних схем планування території.

3. Межі об'єднаної територіальної громади, межі населених пунктів, транспортна мережа тощо повинні бути сформовані на основі принципів відкритості, доступності, інформативності.

4. Можливість вільного вибору та зміни членами громади сфери зайнятості, визначена на законодавчому рівні, рівні умови для населення щодо користування всіма сферами культурно-побутового обслуговування, державними пільгами незалежно від місця проживання тощо є одним із невід'ємних здобутків.

5. Формування спільних меж об'єднаної територіальної громади та скоординованої діяльності щодо комплексу дій, які пов'язують земельні відносини, управління, інформацію, економіку, суспільні інтереси та природо-захисні засоби спрямовані на досягнення якості і конкретності планів містобудівного процесу та відповідного нормативно-законодавчого адміністрування на всіх ієрархічних рівнях розвитку території.

6. Наявність легального органу влади (об'єднаної територіальної громади) в територіальних громадах – локальних системах розселення дає можливість на державному рівні – *офіційного визнання* (у формі законодавчого акту) території основних громад як стандартних об'єктів державного статистичного обліку, соціально-економічного прогнозування та містобудівного проектування; на обласному, районному та місцевому рівнях – необхідних погоджень і затверджень

спільних меж об'єднаних територіальних громад, з урахуванням регіональних потреб та потреб самих населених пунктів.

Метод розрахунку соціального потенціалу

За основу даного метода прийнято дослідження М.М.Дьоміна з урахуванням праць Г.І.Лаврика, В.Г.Давидовича, Т.В.Зюзіної-Зінченко та інших.

Модифікований автором метод розрахунку соціально-просторового потенціалу орієнтований на вирішення таких задач з урахуванням:

- диференційованих за видами, спеціалізацією і рівнем обслуговування показників потреб населення локальної системи;
- оптимальних і максимально допустимих показників об'ємів (сімейного лікаря, відділів в лікарнях, класів в школах, груп в дитячих дошкільних закладах та інше);
- показників територіальної концентрації населення – перспективна розрахункова мережа населених місць локальної системи;
- загальної концепції соціально-просторової організації і кожної мережі закладів обслуговування окремо.

На підставі цих даних будується структурна модель соціально-просторової організації системи обслуговування в межах об'єднаної територіальної громади.

$$M \frac{j\rho}{bi} = N\rho Y_{bi}^{\rho} C_{bi}, \quad (1)$$

де $M \frac{j\rho}{bi}$ - потік населення від місця розселення (проживання) до центру обслуговування j по i -му виду (профілю), сфері послуг;

N_p – чисельність населення пункту розселення p ;

Y_{bi}^{ρ} - норматив вимоги районного пункту розселення по i -му виду (профілю) послуг;

C_{bi} – нормативна пропускна здатність одиниці обслуговування за одиницю часу.

При цьому можна визначити сумарний потік за одиницю часу до j -го пункту обслуговування;

$$M_{bi}^j = \sum_{\rho \in \rho_{bi}^j} N_{\rho} Y_{bi}^{\rho} C_{bi}, \quad (2)$$

а також нормативну здатність закладу, що розглядається у визначеному населеному пункті-центрі j ;

$$m_{bi}^j = \sum_{\rho \in \rho_{bi}^j} N_{\rho} Y_{bi}^{\rho}, \quad (3)$$

де ρ_{di}^j – населені пункти, які тяготіть до j -центру за i -видом або напрямком послуг.

Сумарна потужність об'єктів обслуговування (M_i) за видами послуг L^j в одиниці розселення j визначається за формулою:

$$M_b^j = \sum_{i \in L^j} \sum_{\rho \in \rho_{bi}^j} N_{\rho} Y_{bi}^{\rho}, \quad (4)$$

В випадку, якщо норматив залежить від радіусу обслуговування, формула (1) приймає вигляд

$$M_{bi}^{j\rho} = N_{\rho} C_{bi} Y_{bi}^{\rho}(R^{j\rho}), \quad (5)$$

де $Y_{bi}^{\rho}(R^{j\rho})$ – залежність [$Y_{bi}^{\rho}(R^{j\rho})$ не настільки нормативна сила центру, скільки показник скорочення норми (питомої ваги) відвідування центру в залежності від його віддаленості] нормативної сили центру обслуговування j від віддалення до пунктів зони тяжіння ρ .

В формулах (2), (3), (4) також виникає показник $Y_{bi}^{\rho}(R^{j\rho})$.

Для медичної мережі, наприклад, допускаємо, що всі жителі, які потребують допомоги, повинні бути ушпиталізовані і норматив вимоги від радіусу практично не повинен залежати.

Наскільки в цілому медичні заклади мають фіксовані зони впливу, не залежать від інших видів обслуговування, то потоки в лікувальних потребах можна достовірно визначити розміщення медичних об'єктів обслуговування, таким чином, щоб сумарний час доставки хворих (або середній радіус обслуговування, як критерій оптимізації мережі, обґрунтований тим, що він найбільш повно висвітлює наближення системи об'єктів обслуговування до населення.

Таким чином, поставлена задача зводиться до мінімізації

$$V_{bi} = \frac{\sum_{\rho\varphi} \sum_{j\varphi} R_{j\rho} M_{bi}^{j\rho}}{\sum_{\rho\varphi} \sum_{j\varphi} M_{bi}^{j\rho}} \rightarrow \min, \quad (6)$$

де ρ – множина всіх пунктів розселення, при обмеженнях.

$$C_{bi} m_{bi}^j = \sum_{\rho\varphi} M_{bi}^{j\rho}, \quad (7)$$

$$m_{bi}^j = m_{bi} \min, \quad (8)$$

Тут і скрізь допускаємо, що центри обслуговування розміщуються тільки в одиницях розселення.

При цьому доступність закладу j -го пункту v -м видом I рівня (етапу) обслуговування згідно (4) може мати вигляд відношення

$$M_b^j = \sum_{i=1}^L Y_{bi} N^j h(N^j n_{bi}) = N^j Y_b(N^j), \quad (9)$$

де

$$Y_b(N^j) = \sum_{i=1}^L Y_{bi} H_{(N^j n_{bi})}^{(N^j n_{bi})} = \begin{cases} 1 \text{ при } N^j = n_{bi} \\ 0 \text{ при } N^j \neq n_{bi} \end{cases}$$

На всіх подальших рівнях (етапах) обслуговування розрахунок ведеться за формулою:

$$M_b^j = N^j Y_b(N^j) - \sum_{p \neq b}^i M^p, \quad (10)$$

Намітивши окремі мережі (види) обслуговування норми i , вимоги по кожному виду Y_i , а розмір оптимальної ємності закладів відповідного рівня даного виду – m_i , мінімальною кількістю населення в зоні обслуговування n_i , що дозволяє мати заклади i -го виду, отримаємо з відношення

$$n_i = \frac{m_i}{Y_i}, \quad (11)$$

Метод визначення зони впливу міста-центру

Фундаментом вирішення завдання є аналіз міжселенних зв'язків: виробничих, культурно-побутових, торгівельних, рекреаційних та інших. Ідея методу полягає в наступному: загальна кількість працівників, працюючих в поселенні-центрі i проживаючих в населених пунктах відповідає 10000. Приймаючи цю величину за 100% можна встановити, що з i -го населеного пункту в центр на роботу приїжджає наступна кількість працюючих (в відсотках):

$$q_i = \frac{Q_i}{\sum_{i=1}^n Q_i} \cdot 100, \quad (1)$$

де Q_i – абсолютна кількість жителів i -го населеного пункту, які працюють в поселенні-центрі ОТГ.

Таким чином виявляють відносні показники торговельних (a), культурно-побутових (b) та інших видів зв'язків i -го населеного пункту з поселенням-центром.

$$a_i = \frac{A_i}{\sum_{i=1}^n A_i} \cdot 100; b_i = \frac{B_i}{\sum_{i=1}^n B_i} \cdot 100, \quad (2)$$

де $\sum A_i; \sum B_i$ та інші – абсолютні величини загальних об'єктів поселення-центру з оточуючим його районом (об'єднаною територіальною громадою), (торговельних, культурно-побутових та інших);

$A_i; B_i$ та інші – абсолютні величини відповідних зв'язків i -го населеного пункту з поселенням-центром ОТГ.

При визначенні комплексних меж зони впливу поселення-центру приведені величини різних видів зв'язків по кожному з населених пунктів ОТГ сумуються.

Як результат величина систем зв'язків по i -му населеному пункті має вигляд:

$$S_i = q_i + a_i + y_i + \dots m_i, \quad (3)$$

Отримані показники системи зв'язків не дають можливість оцінити їх інтенсивність, а тільки надають уяву про величину показника (об'єму зв'язків, S_i).

Об'єм зв'язків поселення-центру з оточуючим районом знаходиться в прямій залежності від чисельності населення поселень, які знаходяться в зоні впливу центру і в зворотній – від відстані (час доступності) до поселення-центру. В якості головного показника, який характеризує інтенсивність зв'язків, приймається кількість спрямованих мігрантів і розрахункові на 1000 жителів поселень зони впливу.

$$J_i = \frac{S_i \cdot 1000}{H_i}, \quad (4)$$

де:

J_i – інтенсивність системи зв'язків i -го поселення з поселенням-центром;

H_i – населення i -го поселення.

Для кількісної інтенсивності зв'язків визначається середньозважений показник інтенсивності (\bar{S}), який приймається в якості головного критерію при визначенні меж зони впливу поселення-центру ОТГ:

$$\bar{S} = \frac{\sum_1^n S_i R_i}{\sum_1^n R_i}, \quad (5)$$

де R_i – відстань від i -го населеного пункту до поселення центру ОТГ по транспортній мережі або одиницях часу.

Населені пункти, інтенсивність зв'язків яких перебільшує середній показник, відносяться до зони впливу.

По цих населених пунктах визначається умовна межа зони або територіальної громади. В умовах взаємодіючих систем центрів громад їх сфери впливу можуть перекриватися (території спільних інтересів), в зв'язку з чим виникає необхідність визначення розділяючі їх меж, а саме ліній розмежування зон впливу сусідніх поселень-центрів ОТГ. Ці межі встановлюються по населених пунктах, інтенсивність системи зв'язків яких відносно відповідних пар центрів рівна або має переважаюче значення.

На підставі проведених розрахунків величина середньозваженого показника інтенсивності зв'язків (\bar{S}) складає:

$$\bar{S} = \frac{\sum_1^n S_i R_i}{\sum_1^n R_i} = \frac{3950}{110} 35,9, \quad (6)$$

а це означає, що в зону впливу поселення-центру попадають поселення 1-3, 5-6 і 10, по яких проходить межа зони впливу поселення центру.

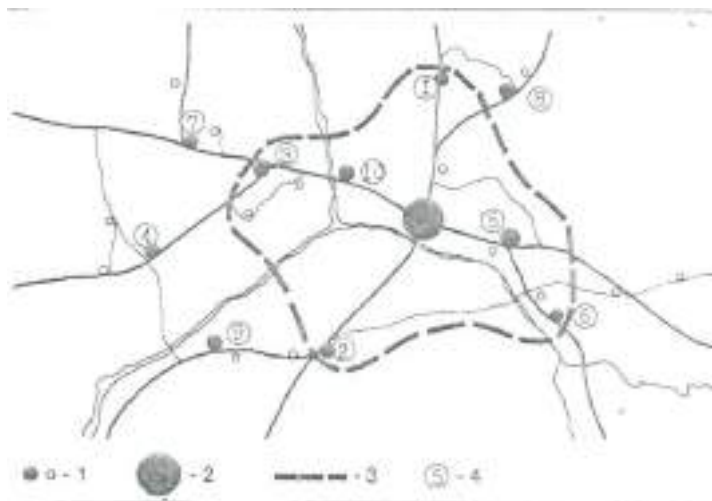

Рис. 3.5 Схема визначення меж зони впливу поселення-центру
1 – населені пункти; 2 – поселення-центр; 3 – межі зони впливу поселення-центру; 4 – номер населеного пункту.

Таблиця 3.2

Розрахунок зони впливу поселення-центру

№ населеного пункту	Q_i	A_i	B_i	C_i	q_i	a_i	b_i	c_i	S_i	H_i	J_i	R_i	$S_i R_i$
1	5	2	5	2	10	8	10	8	36	20	1800	10	360
2	6	1	8	3	12	4	16	12	44	22	2000	10	440
3	7	3	5	2	14	12	10	8	44	20	2200	10	440
4	2	2	4	3	4	8	8	12	32	16	2000	20	640
5	9	6	8	4	18	24	16	16	74	37	2000	5	370
6	3	3	8	4	6	12	16	16	50	10	5000	10	500
7	1	1	3	2	2	4	12	8	26	10	2600	15	390
8	5	1	2	1	10	4	4	4	22	20	1100	10	220
9	3	1	3	1	6	4	6	4	20	25	800	15	300
10	9	5	4	3	18	20	8	12	58	20	2900	5	290
	50	25	50	25	100%	100%	100%	100%		$\Sigma = 110$		$\Sigma = 3950$	

Джерело: Н.М.Демин, Н.Ф.Тимчук Метод определения зон влияния городов. В сб. В помощь проектировщику. Районная планировка и расселение. Киев,1972. Вип.1.

Висновки до розділу 3

1. Визначено та застосовано у роботі як традиційні методи дослідження групових форм розселення у межах об'єднаних територіальних громад: загальнонаукові (літературного, порівняльного, системного аналізу тощо), прикладні (статистичного аналізу, графо-аналітичного моделювання, експертної оцінки тощо) так і спеціальні методи дослідження (рівневої та містобудівної класифікації, об'єктно-територіальної параметризації, алгоритмізації проектування тощо). Одним із спеціальних методів, який застосовано у роботі є «метод врахування географії» проявів поведінки людей (культура, традиції, менталітет, етнічні риси), що має значення для розроблення стратегічного менеджменту (для вирішення конфліктів, узгодження інтересів, знаходження компромісних варіантів тощо).

2. Встановлено основні фактори впливу на формування систем розселення в межах об'єднаних територіальних громад (адміністративний поділ, природно-географічні умови, земельні відносини тощо), які обумовлюють створення «зон спільних інтересів» визначення «міста-центру», розвиток «мережі об'єктів», повсякденного обслуговування.

Доведено, що у реальній ситуації деяких існуючих населених пунктів у їх адміністративні межі частково входять ділянки важливих екологічних елементів: цілісних екосистем; зон санітарної охорони курортів; водоохоронних зон морів; покладів виробничих ресурсів (мінерально-сировинних, лікувальних грязей, бальнеологічних джерел); території лісних і гірських масивів, річкових долин, що вимагає при об'єднанні громад прийняття комплексних рішень також і для суміжних громад без розмежування цих екологічних чинників.

3. Методом статистичного аналізу здійснено систематизацію даних про чисельність створених об'єднаних територіальних громад в областях України (982), їх інтеграційні особливості, забезпечення містобудівною документацією (5 %). Встановлено, що на нинішній час мають місце волонтаристські підходи до вирішення інтеграційних планувальних та управлінських питань.

Визначено методичні підходи до організації об'єднаних територіальних громад з позиції містобудівної діяльності: 1) виконання відповідної містобудівної документації щодо встановлення «загальних меж», «розмежування» окремих об'єктів, вивчення територій «спільних інтересів» та «загальнодержавного запасу» рамках нового адміністративно-територіального утворення; 2) оформлення «юридичного статусу» всіх видів поселень та їх об'єднаної системи в цілому, в тому числі утворень різного призначення за межами населених пунктів, але у межах громади чи адміністративного району; 3) введення «мораторію» на появу містобудівних новоутворень (котеджні містечка, бази відпочинку тощо) без генеральних планів об'єднаної територіальної громади, у яких такі об'єкти як садово-дачні поселення, значні підприємства підсобного господарства та інші можуть бути розташовані тільки за умов адміністративного узгодження з органами місцевого самоврядування; 4) розроблення механізму ефективного використання земельних ресурсів об'єднаних громад з урахуванням перспектив розвитку її в межах населених пунктів та введення дієвих засобів припинення таких процесів як «деградація сільської сфери» так і «міграція населення».

4. Метод типології дозволив виявити особливості створення територіальних громад; у результаті узагальнення та систематизації науково-проектних робіт, у дисертації запропоновано такі типи об'єднаних територіальних громад, що створюються: а) «у зонах впливу найкрупніших, крупних і великих міст»; б) «у приміських зонах міст»; в) «у складі малих міст, селищ та сіл»; г) «у районах сільського розселення»; д) «у курортно-рекреаційних районах»; е) «на прикордонних територіях» та «територіях транспортних коридорів».

5. Методика виявлення факторів впливу на встановлення спільних меж об'єднаних територіальних громад та формування локальних систем населених пунктів запропонована автором, базується на даній типології громад, яка враховує містобудівні умови їх формування у районах сільського розселення та курортно-рекреаційного розвитку тощо. Однак факторами впливу на формування локальних систем у межах територіальних громад, які створюються у вищенаведених

умовах, є одночасно особливості взаєморозташування населених пунктів, їх переважаючі господарські функції, наявність об'єктів культурної спадщини тощо.

6. Проектний досвід свідчить, що однією з проблем розроблення схем об'єднаних територіальних громад є те, що розвиток населених пунктів в їх межах прогнозується автономно (в окремих затверджених генпланах) де не враховуються можливості майбутньої інтеграції, не передбачається створення єдиного природного, екологічного та рекреаційного каркасів, не враховуються містобудівні інтереси регіонального та державного значення (трасування загальноєвропейських транспортних коридорів, створення курортів міжнародного значення, включення об'єктів культурної спадщини у Tentative List UNESCO тощо).

7. Встановлено, що методи визначення спільних меж об'єднаних територіальних громад орієнтовані на організацію міжселенних зв'язків (виробничих, культурно-побутових та інших) та на виявлення меж зони впливу міста-центру. Спираючись на «метод розрахунку соціального потенціалу» – визначення потоків населення до пунктів обслуговування з урахування потреб населення, профілю та місткості відповідних закладів тощо та на «метод впливу міст-центрів» (за М.М.Дьомінім), автором представлено модифіковану методику визначення меж локальної системи розселення, надано алгоритм розрахунку відносних показників культурно-побутових та інших зв'язків населених пунктів громади з містом-центром; представлено математичний апарат з відповідних формул, із застосуванням яких визначаються: сумарні показники різних видів зв'язків; кількість направлених переміщень жителів; середньозважений показник інтенсивності зв'язків; на цій основі визначаються комплексні межі впливу міста-центру, що є основним ядром об'єднаної територіальної громади.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ІНТЕГРОВАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СТРУКТУР

Концепція формування нових інтегрованих просторових структур розселення об'єднаних територіальних громад передбачає наукове дослідження таких актуальних питань як:

- а) стратегічне осмислення досягнень та ризиків у процесі об'єднання населених пунктів у територіальних громадах;
- б) теоретичне обґрунтування нової парадигми розселення «населені пункти – об'єднана територіальна громада» як дієвого засобу децентралізації;
- в) специфіка взаємодії органів місцевого самоврядування територіальної громади з органами районного (регіонального) управління.

Ці та інші актуальні питання розвитку нових форм розселення локального рівня досліджено автором на основі вивчення законодавчої бази, статистичних даних щодо створення територіальних громад в Україні, проектної містобудівної документації щодо планування адміністративно-територіальних одиниць місцевого рівня.

4.1. Стратегічне осмислення тенденцій об'єднання населених пунктів у межах взаємопов'язаних територіальних громад

Державна регіональна політика, яка є основою перебудови територіально-просторового устрою як окремих регіонів так і країни в цілому є важливим елементом політики держави, спрямованої на посилення конкурентоспроможності економіки виявлення нових економічних ресурсів і потенціалу для відновлення втраченого та пошуки нового, підвищення рівня добробуту населення шляхом створення повноцінної соціальної інфраструктури та сприяння інтеграційним процесам на всіх рівнях.

На сьогодні більшість населених пунктів через слабкість економіки, отриману від попередніх періодів, не в змозі забезпечити для своїх мешканців комфортні умови проживання, стабільну працю, обслуговування та відпочинок. Більшість з них втратили свою історичну специфіку і особливість, системо формуючі функції як центри розселення, зникають і артефакти, які характеризують історичність України як однієї з самих древніх націй.

Сьогодні процеси децентралізації дали можливість переглянути свої можливості, щоб зупинити руйнівні процеси і створити об'єднані територіальні громади, взявши кращі зразки європейських підходів стратегічного бачення територій значно покращити стандарти якості повсякденного життя українців.

У Європейській хартії місцевого врядування, прийнятій в 1985 році, визначені фундаментальні принципи місцевого самоврядування. Згідно з Хартією, органи місцевого самоврядування є чи не головним елементом будь-якого демократичного режиму, а охорона і посилення влади на місцях на принципах самоврядування є важливим внеском у розбудову суспільства на принципах демократії, участі та децентралізації влади.

Головна мета розвитку територіальних можливостей є, використовуючи спільні сторони і можливості, сприяти збереженню та відродженню існуючої економіки, розвитку малого та середнього бізнесу, вдосконалення системи освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, підвищення якісного рівня життя людей, покращити екологічний стан природного оточення.

Специфіка утворення об'єднаних територіальних громад полягає в тому, що вони одночасно є адміністративними одиницями базового рівня і об'єктами містобудівної діяльності, яка за правилами економічних, демографічних, управлінських факторів та нормами планування і забудови територій сприяє просторовому розвитку систем розселення.

Теорія має багато прикладів концепцій філософського розуміння сутності територій як, наприклад, «вмістилище-порожнину», де рухаються різні тіла (Демокрит, Епікур, Лукрецій); «простір, заповнений місцями», які займають різні

тіла (Арістотель); «геометричний простір» (Евклід); простір як «математична модель світу» (Птолемей). [6, 99, 127]

При всіх різночитаннях терміну і поняття «простору» найбільш узагальнюючим є твердження, що «простір» у рамках географії визначається як «філософська концептуальна категорія, об'єктивна форма існування матеріальних географічних утворень і об'єктів» (за Є.Алаєвим). [3, стор. 198]

В усвідомлення простору, відображено також релігійні і моральні критерії, наприклад, «низ» - «пекло», «верх» - «рай», «схід» - «рай», «захід» - «страшний суд, кінець»; або «механістична картина світу» (Дж. Бруно, Г.Галілей, Н.Копернік, І.Кеплер); «простір як пустота незалежна від тіл в ньому» (Ньютон). Метрику простору вивчали такі дослідники як М.Лобачевський, К.Гаус та інші; чільне місце у цих дослідженнях зайняла «теорія загальної відносності», яка довела єдність простору і часу (Ейнштейн).

Поняття простору використовується в різних наукових концепціях; у містобудуванні – це міський простір, урбанізований простір, в екології – природний простір, в економіці – економіко-географічний простір тощо.

Особливого значення сьогодні набуває поняття «соціальний простір», який покладено в концепцію формування територіальних громад як первинних територіальних об'єднань суспільства – «соціумів», в рамках яких інтенсивно розвиваються демографічні процеси.

Теорія «простору» (за Германом Мінковським, Ейнштейном) передбачає існування: нульового простору; одновимірного (площинного, територіального) простору, тривимірного (об'ємного, фізичного) простору та багатовимірного простору, що відображається у наукових дослідженнях з класифікації, формалізації, систематизації, аналізу об'єктів.

Герман Мінковський вперше пояснив простір-час та створив його геометричну модель у 1908 році, опираючись на роботи Анрі Пуанкаре.

Розглядаючи простір він вводить четвертий вимір – час, який є перемінною, але в постійному русі. Саме за подібним принципом, коли все стоїть, час іде і розвитку в даному випадку суспільства немає. Як тільки починають зміни в любій

сфері, час уповільнює свою швидкість, яка інтерпритується в досягненнях або отриманих результатах і в такому випадку проходить матеріальний і інтелектуальний розвиток, що наповнює простір в якому існує людина.

Концептуальні підходи до формування об'єднаних територіальних громад на базі багатовимірного просторового аналізу засвідчують, що комплексна територіальна організація таких громад повинна здійснюватись з урахуванням взаємодії соціальних, господарських, управлінських та природних чинників:

а) взаєморозташування різних об'єктів громад у просторі та розмежування територіальних громад з позиції власних та спільних інтересів доцільно здійснюватись за *«кластерним принципом»*. Кластерний принцип передбачає створення на одному майданчику цілого ряду виробництв, процесів, близьких за технологією і призначенням, в даному випадку для громади за природним ресурсним потенціалом, виробництвом, культурою тощо;

б) просторові зв'язки між окремими елементами при утворенні спільних виробничих, культурних та інших соціальних об'єктів необхідно створювати за вимогами як забезпечення всіма необхідними функціями, так і дотримання *рекомендованих нормативних радіусів* їх доступності;

в) історично сформовані елементи територіальних громад (містечка, пам'ятки архітектури, об'єкти народних промислів тощо) повинні становити *опорні пункти каркасу* локальної системи розселення для розвитку культурного, сільського, зеленого туризму. Опорний пункт в регіональному розселенні передбачає сукупність міських поселень регіону разом з об'єднуючими їх зв'язками. Вперше ідею опорного каркасу обґрунтував М.Баранський, розглядаючи економічний розвиток. На його думку, каркас формує територію та цілісність її конфігурації. Послідовником ідеї опорного каркасу був Г.Лаппо. [110] Лаппо виокремлює такі просторові форми каркасу: радіально-кільцева, прямокутно-регулярна, лінійно-вузлова, приморська, нерегулярна або багатоядерна;

г) природно-заповідні об'єкти та курортні і рекреаційні заклади, розташовані в межах об'єднаних територіальних громад, доцільно включати не

тільки до локальних екомереж цих громад, але й до регіональних і загальнодержавних природоохоронних систем;

д) інформація про об'єкти об'єднаних територіальних громад (кадастрові плани, функції та стан об'єктів виробництва, кількість та якість житлового фонду) повинна бути об'єктивною та забезпечувати розвиток і функціонування локальної системи розселення як цілісного просторового утворення. Сучасна людина живе у безлічі потоків інформації, що включає політичну, господарську, розважальну, побутову, наукову професійну, культурну, релігійну та інші і обмін нею в системах відрізняється високою динамікою, швидкістю і різномайттям. Обмін інформації є постійним процесом як організації систем так і їх напрямку самоорганізації в умовах зовнішнього впливу як подібних систем так і систем вищого рівня. Саме цей фактор є дуже важливим в інформативності всіх процесів в стадії формування стратегії розвитку великих міст та зони їх впливу (приміських зон, агломерацій), які на сьогодні є комплексом підсистем, територіальних громад (систем населених місць локального рівня). Поєднання різномайття інформації для досягнення різних цілей спільного співіснування, спільної мети отримання результату;

е) утворення об'єднаних територіальних громад повинно відбуватись згідно Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та «Перспективних планів формування територій громад областей», які здійснюються за державної допомоги. [49, 78]; програми розвитку громад слід розробляти згідно «Методики формування спроможних територіальних громад» (Мінрегіон України, 2015 р.), затвердженої Кабінетом Міністрів України. [117, 75]

До початку реформування адміністративно-територіального устрою відповідно до Конституції України систему адміністративних одиниць складала 24 області, Автономна Республіка Крим, 490 районів, 454 міста (з них Київ та Севастополь з спеціальним статусом), 887 селищ міського типу та 27,2 тис. сіл. [2, 100, 21 Електронний ресурс] (рис. 1.9).

Міське середовище, територіальні системи і мережі інженерної інфраструктури виражені в відповідних показниках, поряд з соціально-

економічними показниками доступності житла, медичного обслуговування, освіти і безпеки проживання є ключовим в нинішньому процесі формування нового адміністративного устрою з створенням групових систем місцевого рівня (територіальних громад).

Сьогодні багато умов розвитку територіальних громад пов'язані з невизначеністю їх нинішнього та майбутнього, тому надважливим є зрозуміти її природу для того щоб забезпечити проведення реформ, направлених на гармонічний територіальний та соціально-економічний розвиток.

Стабілізація системної динаміки за рахунок посилення контролю та моніторингу переважає серед головних завдань і цілей містобудівної діяльності. Проте, як показує практика, здійснювати контроль і забезпечити ефективне управління містобудівними процесами в традиційних парадигмах планування, які постійно поповнюються новими факторами завжди було все важче і важче.

Відомо, що надмірна роздрібленість адміністративно-територіальних одиниць, особливо на місцевому рівні, ускладнює формування економічно-фінансової бази органів місцевого самоврядування. Особливо це стосується сільських населених пунктів, у яких критично обмежено фінансові ресурси з розрахунку на одного сільського жителя (в 3-4 рази менша ніж на одного міського жителя). [163, стор. 5-24]

В останні роки виникло додаткове навантаження на місцеві бюджети для утримання різних закладів та об'єктів соціальної інфраструктури (що утримувались раніше за рахунок державних бюджетів) технічний стан яких знаходиться у незадовільному стані та не дає можливості ідентифікувати економічну спроможність господарського комплексу населених пунктів. Ускладнюючим фактором є також традиційне явище міграції сільського населення; в поселеннях, які знаходяться у зонах впливу міст (особливо надвеликих), працює значна частина сільського населення, що впливає на надходження до місцевих бюджетів з прибуткового податку з громадян та сприяє значним змінам соціального складу населення прилеглих поселень.

У зв'язку з цим у багатьох громадах місцеві бюджети є дотаційними (до рівня 90%). Міграційні процеси, пов'язані з працевлаштуванням, за останній час виросли в кілька разів, посилюючи негативні показники, і в першу чергу, дотаційну фінансову практику не тільки на місцевому рівні, але й на районному для підтвердження соціальної сфери за рахунок державного фінансування.

За даними міграційних служб за останні 20-25 років кожен третій українець намагався мігрувати в пошуках покращення умов праці та проживання, а кожен п'ятий українець є потенційним мігрантом.

Ще одним негативним фактором є показник середнього рівня доходів на одного жителя, значення якого коливаються в залежності від регіональних умов до 50 разів через різний рівень економічного розвитку господарського комплексу. Це призводить до значного збільшення внутрішніх міграційних процесів різного виду від тимчасових до постійних поїздок, а також зовнішніх еміграційних процесів, що призводить до кардинального зменшення сільського населення.

Так, наприклад, на початку XXI століття кількість сільського населення зменшилась з 17,1 до 15,9 млн. чол.; середня кількість жителів одного села – з 593 до 556 чол.; скоротилось (до 215) число великих сіл (понад 1000 жителів), які відзначались відносно більш високим рівнем забезпеченості закладами соціально-культурного обслуговування населення та кращими умовами розвитку цих закладів; збільшилась частка малих сіл (до 200 жителів), які мають невисокі соціальні стандарти. Найбільша кількість малих сіл знаходиться у Дніпропетровській, Полтавській, Сумській, Харківській, Чернігівській областях (в 1,4-1,7 разів вища, ніж в цілому по Україні). [14, 27]

Існуюча ситуація є негативною для формування повноцінних систем розселення за нормативними правилами, але одночасно доцільною для стимулювання територіального, адміністративного та соціально-економічного об'єднання сіл між собою, а також з міськими поселеннями для ефективного розв'язання проблем, що становлять спільний інтерес об'єднаних територіальних громад.

На початку 2003 року коли Конституція України надала право добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл (70% їх загальної кількості), які об'єднались у 626 територіальні громади (сільські Ради). Всього в країні станом на 01.12.02 р. існувало 10273 сільські Ради. Причому за попередніх 10 років їх кількість збільшилась на 1224 одиниці (на 11,3%), що свідчило на інтенсивний процес розукрупнення та бажання створювати незрозумілу та необгрунтовану самостійність. Проте, дуже швидко ця покvapливiсть виявила ряд недоліків, а саме: недостатня матеріально-фінансова і демографічна база для виконання своїх самостійних повноважень з подальшим розвитком, в середньому на одну сільську раду припадало біля 1,5 тис. чол.

За розрахунками Світового банку оптимальна для реалізації своїх функцій кількість жителів об'єднаної територіальної громади повинна становити не менше 5 тис. осіб. [133, стор. 76-82]

Тому актуальним було не тільки об'єднати населені пункти без будь-якої стратегії, тільки заради виконання постанов, об'єднання мало сформувати самодостатню групову систему, здатну формувати і утримувати необхідну муніципальну інфраструктуру місцевого рівня та трансформувати її як елемент системи вищого рівня й бути адекватною сучасним вимогам розвитку систем розселення в умовах децентралізації.

Новий підхід до створення локальних систем розселення, який запроваджено в Україні, подібний до практики багатьох країн Центральної та Західної Європи (зокрема Бельгії, Данії, Польщі, Швеції тощо), хоча деякі показники дещо різняться. Так, наприклад, у Польщі налічується близько 40,0 тис. жителів та 2,7 тис. поселень (з числом жителів від 1 до 10 тис. чол.), які об'єднані у межах 1648 адміністративно-територіальних одиниць нижнього рівня – «гмін»; тобто у межах однієї гміни в середньому об'єднано 25 сільських поселень; у Латвії у складі одного муніципалітету в середньому знаходиться 131 населений пункт. [100]

В країнах, де зменшилась значна частина дрібних муніципальних утворень (Франція – близько 37 тис. комун, ФРН – 8,5 тис., Італія та Іспанія – більше 8 тис.),

нові об'єднані територіальні одиниці отримують фінансову державну підтримку. [163]

Спираючись на рішення «Генеральної схеми планування території України» (ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромiсто» імені Ю.М.Білоконя, 2002 р.), можна стверджувати, що ареалами формування сучасної мережі нових адміністративно-територіальних утворень, в межах яких можуть створюватись системи розселення місцевого рівня, є території систем розселення більш високого рівня (районні, міжрайонні, регіональні тощо).

Узагальнення науково-проектного досвіду інститутів (ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромiсто» імені Ю.М.Білоконя, УкрНІПЦивільсьільбуд, УкрНІПмістобудування: «Генеральна схема Розселення України»; Схеми планування територій окремих областей; Схеми планування територій транскордонних територій, ДБН Б.1.1-21:2017, ДБН Б.2.2-12:2019) дозволило дійти важливих висновків, які характеризують сутність нової парадигми розселення [6, 8, 41, 42,65]:

а) локальна система розселення повинна складатись з низки населених пунктів, виробничих об'єктів та інших територій, які пов'язані між собою як територіально (природоохоронних, рекреаційних, історико-культурних тощо), так і засобами соціального обслуговування, транспортних зв'язків та спільного управління на *zasадах підпорядкування або рівності*;

б) кожне територіальне об'єднання є *індивідуальним*, має свою стратегію розвитку, ресурсні можливості та значення у загальнодержавній системі розселення;

в) *потенційні адміністративні центри* об'єднаних територіальних громад це: 1) міста обласного значення та населені пункти, які є центрами адміністративних районів; 2) міста районного значення, які не є центрами адміністративних районів та селища міського типу і села, які були адміністративними центрами; 3) інші населені пункти – селища міського типу і села.

Аналіз існуючої практики свідчить про те, що значну кількісну перевагу мають населені пункти 3-ої групи – селища міського типу і села.

Враховуючи, що відповідно до діючого законодавства нові адміністративні одиниці повинні мати достатній потенціал території, а саме трудовий, природний, ресурсний, транспортний та економічний. Стратегічні напрямки формування об'єднаних територіальних громад повинні бути науково обгрунтовані. Інститутом таких обгрунтувань є методика визначення потенціалу громад, розроблена на основі «Схем планування територій областей та груп районів», яка пройшла апробацію у ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромісто» імені Ю.М.Білоконя.

Одним з авторів цієї методики є Ю.М.Палеха, а її головні позиції базуються на використанні *стратегічних даних*, які характеризують територію. [132, стор. 27]

Серед них *рейтингові показники зовнішніх факторів*: 1) зручність транспортно-географічного положення; 2) забезпечення природно-ресурсним потенціалом; 3) основні фонди; 4) рівень розвитку транспортної мережі; 5) трудовий потенціал.

Не менше значення для визначення стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад мають *внутрішні фактори*: 1) рівень розвитку соціальної інфраструктури; 2) показники економічного розвитку; 3) стан навколишнього середовища; 4) наявність об'єктів культурної спадщини та курортно-рекреаційних ресурсів; 5) містобудівний рівень розвитку.

При створенні локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад, центрами яких є малі міста та селища міського типу, можливі ризики, які не завжди можна передбачити.

Негативними чинниками сільського розселення є: високий рівень смертності, що руйнує демографічні прогнози; міграція людей працездатного віку; низький рівень систем соціального, комунального обслуговування, енергозбереження тощо.

За даними ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромисто» імені Ю.М.Білоконя встановлено, що велика кількість сільських поселень взагалі не мають об'єктів соціальної сфери, а якщо і мають, то мають тільки деякі об'єкти повсякденного обслуговування. Так, наприклад, у нинішній час 23% сільських поселень Полтавської області взагалі не мають об'єктів соціальної сфери; 30% сіл мають тільки деякі об'єкти повсякденного обслуговування; в 34% сіл неповний комплекс установ і підприємств соціально-гаранованого рівня і тільки 12% сіл забезпечено повним набором повсякденних послуг. [182]

Таким чином, важливим етапом формування об'єднаних територіальних громад повинно бути *наукове обґрунтування доцільності такої інтеграції* на основі визначення: а) існуючого стану та всіх статистичних показників претендентів для об'єднання; б) відповідності перспективам розвитку систем більш високого ієрархічного рівня для формування напрямків змін чи розширення існуючих можливостей; в) стратегічної програми розвитку та взаємодії окремої територіальної громади з суміжними громадами, територіями, системою адміністративно-територіального устрою.

Об'єднання територіальних громад з різним житловим потенціалом як окремих поселень так і в цілому може привести до розбалансованості системи розселення через потребу зміни стратегії розвитку господарчого комплексу країни на всіх рівнях. Саме ця особливість має бути якнайретельніше проаналізована та лягти в стратегічний перспективний план розвитку. Розвитку в перспективі, а не на період формального утворення територіальної громади.

Будь-яка стратегія повинна бути реалізована в інтересах людини і власне самими людьми, які проживають на даній території; тому важливими є дані про: чисельність та щільність населення, динаміку змін; віковий та професійний склад та інша інформація, що дає змогу визначити в середньостроковій перспективі, наявність робочої сили, кількості людей пенсійного віку та дітей тощо.

Кількість об'єднаних територіальних громад в Україні повинна безпосередньо залежати від кількості потенційних адміністративних центрів на території

приміської зони, району, області, які за низкою показників спроможні сформувавши нормативний соціально-економічний комплекс, що відповідав би ресурсним можливостям майбутньої локальної системи розселення.

4.2. Наукове обґрунтування нової парадигми розселення «населені пункти – об'єднана територіальна громада»

Суспільство сьогодні впевнене, що нині настав час безпрецедентних змін, які охопили всі сфери життя людини. Глобалізація, взаємозалежність, швидкі зміни технологій, агресія до природи, невизначеність перспективних стратегій і це неповний перелік сучасного стану суспільства.

Люди руйнують навколишнє середовище небажаючи використовувати вже урбанізовані території. Як запевняють вчені всього світу, основною причиною такого стану є крах системи управління, розбалансованість державних структур.

Як багато інших система розселення України являє парадоксальну ситуацію, незадоволені та незабезпечені потреби, а з іншого боку недостатньо ефективно використовуються ресурси територій. Україна має значно більший потенціал за потреби нинішнього суспільства. Система України має ґрунтуватися на парадигмі врахування законів природи, економіки, які або випереджують або відстають від розвитку суспільства. Нинішня структура суспільства має базуватися на ціннісних факторах.

В нових парадигмах містобудівної діяльності показник якості життя суспільства стає головним критерієм для оцінки політичних успіхів країни. Саме він показує ефективність функціонування соціально-економічних підсистем на різних рівнях містобудівної системи від державного до місцевого. Покращення стану на всіх рівнях містобудівної діяльності є складним завданням досягти збалансованої взаємодії всіх учасників процесу розвитку з процедурами координації для розробки продуманої програми визначення пріоритетів і етапів з урахуванням довгострокових і короткострокових інтересів.

Методологічна платформа реформ крім політичних, економічних та соціальних рішень має включати нові механізми територіального планування, що потребує удосконалення правової та нормативної бази та покращення основ регіонального містобудівного планування.

Парадигма в науці – це спосіб сприйняття аналізу і узагальнення певних явищ діяльності; це спосіб мислення зумовлений накопиченим досвідом і знаннями, який генерує нові методологічні підходи до науково пізнавальної діяльності. [3, 14]

Саме формування об'єднаних територіальних громад є таким узагальненим явищем інтеграції з метою спільного розвитку населених пунктів та територій на місцевому рівні, що відповідає новій парадигмі «населені пункти – об'єднана територіальна громада», яка спирається на політико-економічні процеси децентралізації та реформування системи управління в Україні.

Загальні принципи побудови систем розселення різного ієрархічного рангу в Україні висвітлено в працях київської школи провідних вітчизняних вчених у сфері містобудування Ю.М.Білоконя, М.М.Дьоміна, В.І.Нудельмана, Г.Й.Фільварова І.О.Фоміна та інших, у яких закладено методологічні основи для виникнення вищевизначеної парадигми. Конкретні вирішення щодо формування і розвитку систем розселення регіонального та міжрегіонального рівнів містяться у «Генеральній схемі планування території України» (Діпромiсто, 2002 р.), а також у проектах формування низових систем розселення районного та місцевого рівнів, які здійснювались науковими колективами інститутів КиївНДПМістобудування, ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «Діпромiсто» імені Ю.М.Білоконя, УкрНДППроцивільсьільбуд та іншими обласними проектними організаціями.

Враховуючи зміни адміністративно-територіального устрою, у нинішній час більшість цих проектних документів повинні підлягати перегляду з позиції появи нової адміністративно-територіальної одиниці – об'єднаної громади (рис. 4.1).

Відповідно до «Концепції удосконалення системи адміністративно-територіального устрою України» (1997 р.) та законопроекту «Про

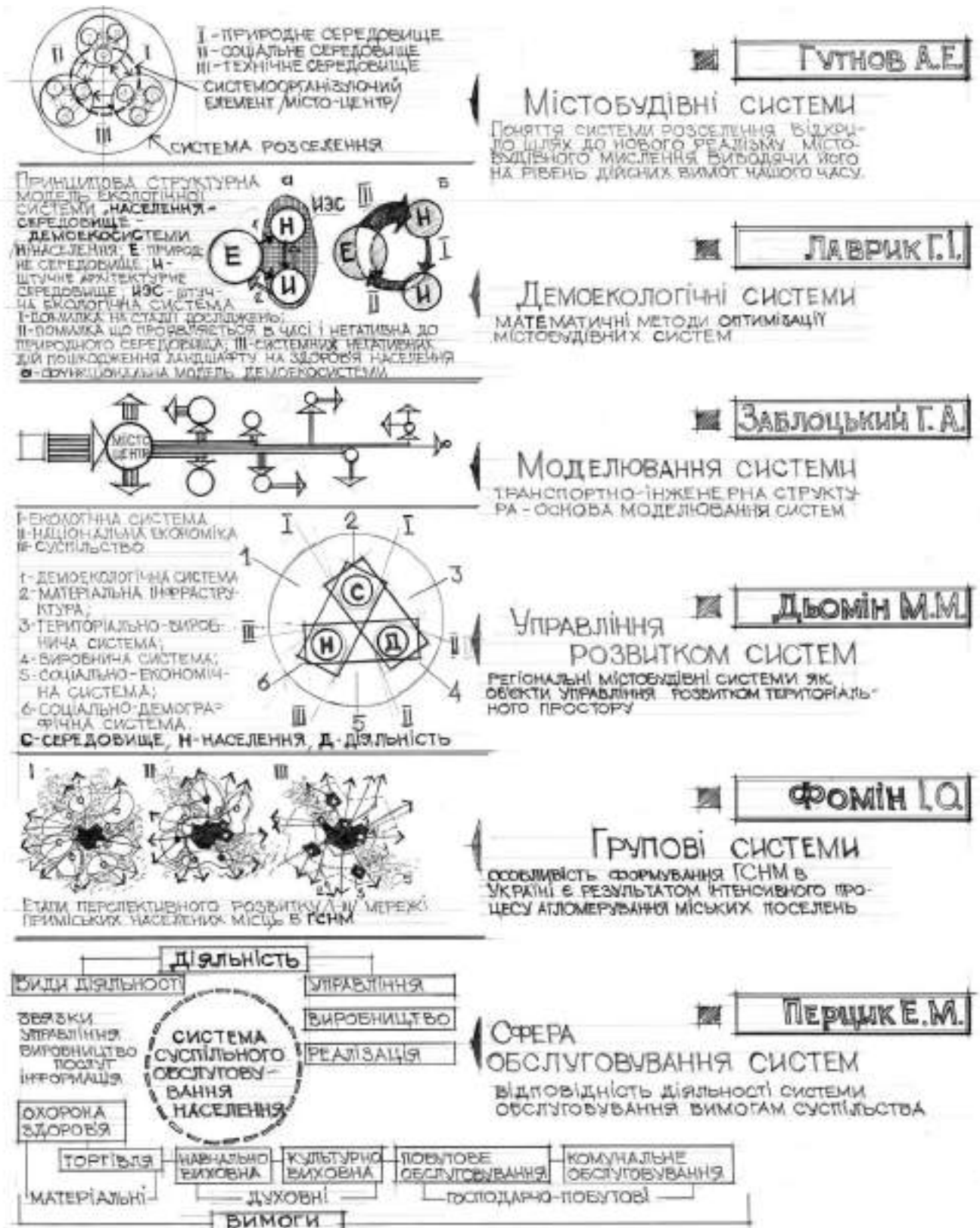

Рис. 4.1 Науково-теоретичні основи систем містобудування та регіонального планування

адміністративно-територіальний устрій України» ще в 2002 році ставилось завдання проведення комплексних наукових досліджень з питань територіального устрою; правових фінансово-економічних та інших механізмів діяльності в цій сфері; розробки державної програми з удосконалення системи адміністративно-територіального устрою держави; вивчення типових проблем у сфері адміністративно-територіального устрою. [64] Наукова проблематика стосувалась: розробки відповідних територіально-просторових моделей, економіко-фінансових механізмів та пропозицій щодо зміни системи управління; альтернативних підходів щодо шляхів стимулювання добровільного об'єднання зусиль органів місцевого самоврядування для вирішення питань, що становлять спільний інтерес; можливостей укрупнення районів та визначення критеріїв їх утворення, проведення аналізу економічних та інших наслідків реалізації розроблених пропозицій.

На даний час відсутнє закріплене визначення поняття адміністративно-територіального устрою, що приводить до різного трактування різними галузями знань. Найбільш поширене географічне трактування як системи, що поєднує елементи територіально-політичного і територіально-соціально-економічного середовища. Проте в даному трактуванні відсутня просторова організація всіх елементів як містобудівної системи регіонального рівня. Тому підхід до вивчення особливостей територіальних громад як системних суб'єктів територіальної, соціальної та економічної організації території має бути саме містобудівною сферою.

Важливо, що необхідність нової трансформації системи розселення, була підтверджена рішенням Конституційного суду України (щодо справи про об'єднання територіальних громад від 12.06.02), яким було встановлено, що законом повинен визначатись порядок об'єднання територіальних громад не тільки сіл, але й селищ та міст.

Наукові містобудівні дослідження локальних систем розселення в рамках «територіальних громад» є надзвичайно актуальними, враховуючи, організація територій як поєднання урбанізованих, субурбанізованих, природних утворень,

ресурсних можливостей, економічної спроможності та соціальної необхідності – комплексно не досліджуються.

Особливої уваги заслуговує дослідження історико-містобудівних зрізів як результатів змін адміністративно-територіального устрою. За часи незалежності особливості формування об'єднаних територіальних громад було в основному сферою політичних, соціальних і географічних досліджень, які головним чином вивчали ресурсну спроможність територій. Але саме містобудівні дослідження в даній сфері спроможні поєднати ресурсну базу, сформовану на її основі систему розселення та спрогнозувати реальність перспективного розвитку нових групових систем розселення місцевого рівня.

Оцінка потенціалу всіх суб'єктів розселення від обласних центрів до сільських населених пунктів має стати одним із головних факторів створення системи розселення обласних і районних рівнів, який дасть можливість визначити існуючий стан населеного пункту, району, області для формування стратегії утворення групових систем різного ієрархічного рівня, у тому числі і локальних систем розселення не тільки як соціально-економічних утворень, але й як повноцінних самостійних первинних елементів загальної системи розселення країни.

Адміністративно-територіальні одиниці базового рівня (регіон, район, об'єднана територіальна громада, населені пункти) є частинами території України та територіально-просторовою основою для організації і діяльності як центральних так і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [176]

При цьому населені пункти є первинними ланками адміністративних одиниць, межі яких обумовлені соціально-економічним процесом розвитку самого поселення.

За часи незалежності України у період 2013-2014 р.р. було законодавчо сформульовано: «Адміністративно-територіальний устрій – передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань та здійснення функцій суспільства і держави». [153] В 2016

році була розширена трактовка цього поняття як: «обумовлена географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками, внутрішня територіальна організація держави з розмежуванням її території на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці, з метою забезпечення всім громадянам України, незалежно від місця їх проживання, сприятливих умов для повної реалізації їх людського потенціалу, забезпечення населення необхідним рівнем публічних послуг раціональної системи управління соціально-економічними процесами збалансованого розвитку усієї території держави. [159]

Станом на 1 січня 2015 року, що вважається початком реформи децентралізації влади та місцевого врядування, адміністративний устрій країни складався із: АР Крим, 24 областей, 490 районів, 460 міст, 111 районів у містах, 885 селищ міського типу, 28439 сіл. Загальна кількість адміністративного устрою становить 12066 органів місцевого самоврядування, а саме одна рада АРК, 24 обласні ради, 488 районні, 458 міських, 783 селищних та 10312 сільських рад.

Відповідно до статті 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України складають: АР Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. [93, 122] Відповідно існує чотирьохрівнева система централізації влади: держава, область, район, місто, село. Згідно з реформою децентралізації сьогодні змінами до Конституції передбачена трирівнева система адміністративно-територіального устрою: (рис. 1.9) [93].

I рівень – територіальна громада;

II рівень – район (повіт);

III рівень – регіон.

На першому рівні передбачено забезпечення більшості публічних послуг в сферах соціального захисту населення, житлово-комунального господарства, початкової та середньої освіти, первинної медичної допомоги, охорони безпеки життєдіяльності населення, благоустрою території тощо.

На другому рівні сконцентровано сферу охорони здоров'я, освіти (методологічна та кадрова робота, школи-інтернати загального профілю), культури та спорту, соціального захисту населення тощо.

На третьому рівні передбачається створення закладів професійно-технічної освіти, утримання шкіл-інтернатів загального профілю, організація спеціалізованої медичної допомоги та об'єктів музейної справи, інвестиційний розвиток території [28, 116, 122]

В відповідності до містобудівної діяльності дана система відповідає обласному, районному та місцевому рівням проектної документації. Місцевий рівень передбачав розробку окремих елементів розселення як базового районного, що в відповідності до нинішніх вимог, появи територіальних громад як системних суб'єктів територіальної діяльності підлягає зміні в визначенні об'єкта містобудівної документації.

Зміна парадигми розвитку територій на місцевому рівні потребує проведення відповідних змін в системі містобудівного управління, планування та проектування. Проте, практика проведення реформ в нинішніх умовах не отримала відповідних результатів через високий рівень інерційності, що суттєво знижує реальність, і ефективність та ймовірність реформ.

Планувальна організація території, тобто раціональне розміщення в її межах зон різного функціонального призначення, транспортної та інженерної інфраструктури, а також встановлення оптимальних режимів взаємного співіснування її елементів, є основною складовою частиною матеріалів як генеральних планів населених пунктів, так і локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад, а також проектів районного планування. Для наукового обґрунтування планувальних рішень необхідно:

- проведення аналізу сучасного стану планувальної структури за результатами вивчення «ретроспективних матеріалів» всіх елементів (поселення, груп поселень, природно-заповідні об'єкти тощо);
- здійснення комплексної містобудівної оцінки територій (населеного пункту, об'єднаної територіальної громади, міста-центру);
- прогнозування на основі комплексної оцінки території «напрямків перспективного розвитку» господарського комплексу формується схема функціонального зонування території;

- розроблення «альтернативних варіантів» територіального розвитку з урахуванням місцевих, районних, регіональних та загальнодержавних інтересів та вибір «основного варіанту», який відповідає новій парадигмі розселення;

- встановлення «стратегії» створення, функціонування, управління новим об'єктом інтегрованого розселення, визначення земельних відносин, режимів охорони природно-культурних об'єктів та використання туристично-рекреаційних ресурсів;

- розробляється схема взаємовідносин всіх суб'єктів виходячи з позиції вертикалі законності та горизонталі самоуправління відповідно до процесу децентралізації;

- розробляється ціннісна система ресурсних можливостей всіх суб'єктів відповідно до існуючої системи землекористування.

Як бачимо, комплексний містобудівний аналіз територій поселень, територіальних громад, агломерацій та регіонів відповідно до процесу децентралізації є другою ланкою в структурі розробки містобудівних робіт, вона є важливою до проектною складовою частиною планувальної організації території всіх суб'єктів нової парадигми, служить вихідним матеріалом для вибору варіантів планувальних рішень, розробки моделей їх економічного розвитку і, як правило, є необхідною процедурою для подальшого процесу реалізації обраної стратегії.

Показниками комплексної містобудівної оцінки поселень, територіальних громад, агломерацій та регіонів можуть бути:

- Графічний метод при якому фактори, які впливають на містобудівну оцінку території за допомогою таксонів наносяться на топооснову об'єкту, як результат візуальне відображення характеру освоєння територій за вибором показників.

Метод не є досить точним і доречний на етапі до проектних досліджень. Оцінка більш суб'єктивна і залежить від величини самого таксону, тому пропонується до використання на рівні територіальних громад, агломерацій та регіонів для визначення тенденцій системності.

Таксономічна оцінка території ефективна при розробці стратегії в районно-планувальних роботах.

- Бальна оцінка, коли ступінь відповідності факторів визначається в балах і шляхом сумування визначається інтегральна оцінка. Що дає більш об'єктивно характеризувати взаємодію окремих факторів на всіх рівнях містобудівних робіт нової парадигми. До нинішнього часу бальний метод був і є самим поширеним і доступним всім сферам, які мають відношення до містобудівної діяльності. При розробці генеральних планів і проектів районного планування бальний метод є основним.

Метод визначення питомої ваги показників для того чи іншого суб'єкта нової парадигми процесу децентралізації.

Найбільш характерними джерелами несприятливих впливових факторів на систему розселення можна виділити:

- нераціональне використання територій як житлових так і промислових комунальних, сільськогосподарських і рекреаційних;
- неефективність інженерної інфраструктури, системи транспорту та благоустрою;
- екологічна розбалансованість природного середовища, як наслідок екстенсивного використання територій в процесі видобутку корисних копалин, необґрунтованій вирубці лісів, осушуванні боліт тощо;
- шкідливі викиди, які призводять до екологічного забруднення значних територій суміжних районів та областей;
- організаційна й адміністративна розірваність між планувальним процесом і органами, що приймають рішення;
- розбалансованість та відокремлення законів норм, результатів проектування та реалізації проектної документації в зв'язку з вертикально непрофесійності виконавчої влади;
- використання планувальних методів непридатних для вирішення містобудівних проблем та системи розселення;

- відсутність правильного методологічного підходу до реалізації наукових і проектних пропозицій;
- недоінформованість, а інколи і повна відсутність необхідної інформації, що не дозволяє швидко реагувати на появу проблем в системі розселення;
- нездатність існуючих органів контролю внести належний контроль за процесами планування, реалізації, землекористування в відповідності до проектних рішень.

В такій ситуації найважливішою умовою раціонального народногосподарського, соціального і територіального розвитку систем розселення є розробка перспективної містобудівної моделі функціональної та планувальної організації на всіх рівнях міського і регіонального значення.

Відповідно до різних об'єктів містобудівного проектування, наприклад, на рівні обласних схем районного планування можуть бути визначені поліфункціональні територіальні громади, центром яких можуть бути великі та середні міста; на рівні районних схем такі центри створюються на базі малих міст, економічний потенціал яких формують підприємства малого та середнього бізнесу. Малі міста, які мають значний природний та історико-культурний потенціал стратегічно можуть стати центрами локальних систем розселення з розвитком туристично-рекреаційних функцій, збереженням та використанням об'єктів культурної спадщини, забезпеченим захистом традиційного характеру середовища, за умов обмеження господарської діяльності на територіях історичних об'єктів населених пунктів.

Так, наприклад, така система сформована на території Карпатського регіону. В той же час малі міста – центри підприємств агропромислового комплексу можуть виконувати ці функції за умов інноваційного розвитку сільськогосподарських об'єктів з метою економічного зростання потенціалу сформованої локальної системи розселення місцевого рівня. Прикладом є Тетіївська ОТГ, Єрківська ОТГ, Баранівська ОТГ, Завадська ОТГ, Мереш'янська ОТГ, Пирятинська ОТГ (рис. 4.2).

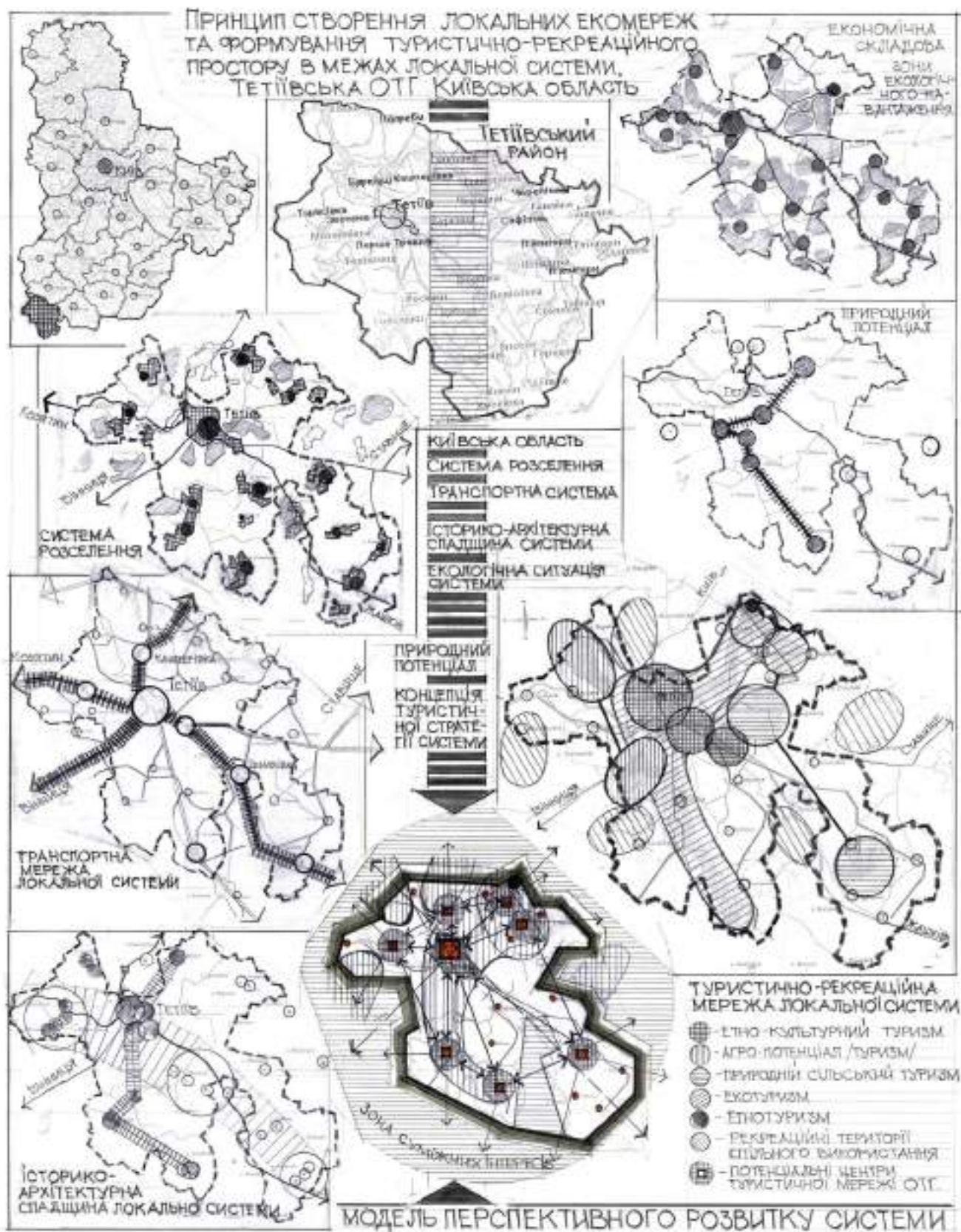

Рис. 4.2 Концепція інтегрального розвитку локальної системи розселення

В умовах, коли центром системи є селище міського типу або сільський населений пункт, необхідно науково обґрунтувати невідкладні заходи щодо створення на цій території повноцінного дезурбанізованого середовища згідно запропонованої стратегії розвитку та відповідності до закону щодо забезпечення гарантованих державою стандартів життєдіяльності шляхом формування розвинутої соціальної інфраструктури.

При цьому, необхідно дотримуватись низки умов, які повинні виконуватись у процесі розроблення стратегії трансформації розселення на місцевому рівні. [28, 86, 181] Такими умовами є:

- наявність науково-проектних установ та висококваліфікованих спеціалістів, здатних розробити концепцію стратегії розвитку, основні принципи містобудівної трансформації об'єкта та механізми їх втілення;

- надання прав пріоритетної діяльності державним проектним інститутам при виконанні робіт з територіальної організації об'єктів нового адміністративно-територіального устрою;

- у відповідності до трьохрівневої системи проектної документації як стратегічними центрами розробки генеральної схеми та обласних схем розселення повинен бути ДП «Діпромісто» імені Ю.М.Білоконя; районного планування та генеральних планів поселень – інститут УкрНІПмістобудування; проектної документації місцевого рівня (локальних систем розселення) та генеральних планів населених пунктів (територіальних громад) – УкрНІПЦивільсьбуд;

- підтримка реформи з боку еліт (перш за все політичних, але також у сферах економіки, підприємництва, освіти, культури тощо). В містобудівній сфері, сумісна підготовка кадрового потенціалу здатного миттєво та професійно діяти відповідно до суспільних змін. Це можливо за сумісної діяльності навчальних інституцій в сфері архітектури та містобудування, проектних та наукових інститутів державного рівня;

- створення навчально-виробничих комплексів для реалізації спільної програми навчання, проектної та наукової діяльності із залученням навчальних та проектних закладів;

- чітке визначення інституцій, відповідальних за підготовку проекту реформи та її реалізацію. Однією з головних інституцій є містобудівна, яка формує концепцію організації та розвитку опираючись на структурний, історичний, соціальний, економічний аналіз системи розселення. Підготовка реформи має здійснюватись не на формальних принципах, а на обґрунтованих результатах сформованої системи розселення;

- належна інформаційна підтримка реформи. Результати аналітичних досліджень формування системи розселення подані в вигляді демографічних, соціальних, економічних, ресурсних, екологічних та інших факторів дає можливість оцінити стан територіальної організації визначеної системи та ресурсну спроможність до її організації та розвитку;

- підтримка основних положень реформи в суспільстві. Соціальні та політичні положення реформи адміністративного устрою мають бути зрозумілими з точки зору того середовища в якому існує суспільство, людина. Впевненість в збереженні історичної культури, укладу, середовища, відносин, мають бути в основі майбутніх результатів реформи.

Головна відмінність нової парадигми «населені пункти – об'єднана територіальна громада» полягає у появі нового системного ефекту або «емерджентності». Емерджентність (англ. emergence – виникнення, виникнення нового) – наявність особливих властивостей системи, які не характерні її складовим підсистемам, а також сумі елементів, не пов'язаних особливими системоформуючими зв'язками. Емерджентними властивостями локальної системи розселення місцевого рівня є такі властивості, які характерні їй або іншій системі, якими не володіють окремі складові (ціле більше суми складових).

Таким чином, нова парадигма сучасного розуміння локальних систем розселення в межах територіальних громад потребує нового відношення до їх функціонування (як первинних систем і одночасно районних та регіональних підсистем) не за принципом підпорядкування, а як синергетично взаємодіючих частин, які є складовими розселення в цілому.

В реальності ефект синергії – це весь комплекс, який лежить в філософії об'єднання – наявність ресурсного потенціалу, бажання до об'єднання, зв'язки, відносини, організація зусиль, процесів та інших чинників для спільного виконання стратегічних планів.

Якщо окремі поселення володіють територією, яка має чітке зонування, то новий об'єкт групова система розселення потребує зовсім інших зусиль для перспективного та продуктивного отримання ефекту системності так як потребує розуміння сумісної дії міжпоселенськими територіями і поселеннями комплексно, за принципом емерджентності.

Однією з причин на стадії формування є нерозуміння перспектив об'єднання через різні стартові можливості. В даному випадку необхідна система наскрізна програма отримання майбутнього результату. Існуючий стан населених пунктів не може бути перепорою до об'єднання, а це потребує стратегічного системного усвідомлення перспектив. Такими факторами є страх одних, що вони стануть донорами слабких, страх втратити самостійність, керівництво втратити частково владу, статус і т.ін.

Конфлікт інтересів, конкуренція між поселеннями за робочі місця, за долю в привабливих інвестиціях, перспективах виробництва залишають поза грою важливі комунальні проблеми, які можливо вирішувати тільки спільно системно.

Системно як на рівні громад так і на створенні спільних просторових структур вищого рівня, агломерацій великих міст з системами місцевого ріаня. Розвиток в рамках агломерацій це завжди погодження спільних інтересів та упорядковане територіальне розмежування.

Позиція ,коли всі суб'єкти системи розселення керуються окремими власними інтересами по організації територій, а не інтересами системи більш високого рівня призводить до стихійності розвитку та надає значну шкоду соціальному і економічному стану як самого поселення так і району, області, держави.

В таких процесах як зміна адміністративного устрою, коли саме в створенні систем переважає адміністративна складова, як правило, закінчується розпадом

ще на початку спільної діяльності. Саме так можна охарактеризувати процес утворення територіальних громад, який на початковій стадії отримав хибну адміністративну спрямованість, що призвело до розробки багатьох варіантів, які в принципі за своєю суттю нічим не різнилися, а тільки затягували процес. І головною причиною було неврегульована взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів системи управління розвитком. На даному етапі було надважливо перейняти досвід саме системи управління та взаємодії функціональних зв'язків системи розселення, а не тільки нормативні та адміністративні обмеження.

Формування локальних систем розселення місцевого рівня, виходячи з світового досвіду, (Польщі, Німеччини, Словачії, Угорщини) здійснюється відповідно до різних форм управління та територіальної організації та має такі типи утворень:

- «агломераційна модель» – територіально-просторове утворення на базі крупних міст, що в кінцевому варіанті являє собою стихійне територіальне злиття населених пунктів та приміської зони з містом-центром; *переваги моделі* – простота управління, чіткість функціонального зонування, підпорядкування територій; *недоліки* – збереження нерівномірності соціального забезпечення та можливість перегляду меж;

- «договірна модель» – створені об'єднані територіальні громади домовляються на базі підписаних договорів про спільну стратегію розвитку, співробітництво в реалізації інфраструктурних проектів та наданні послуг всім суб'єктам даної територіальної громади незалежно від стартового стану; зберігається юридична самостійність на рівні домовленостей і оперативність управління на всіх рівнях (рис. 4.3);

- «директивна модель» – передбачає створення всіх керівних функцій на рівні району (повіту), які діють на всій території об'єднаної громади або агломерації громад зі збереженням індивідуальності всіх суб'єктів за умови встановлення директивного єдиного органу управління для всіх складових одиниць місцевого рівня; директивна модель передбачає законодавчий розподіл повноважень на рівні держави або регіону (рис. 4.3).

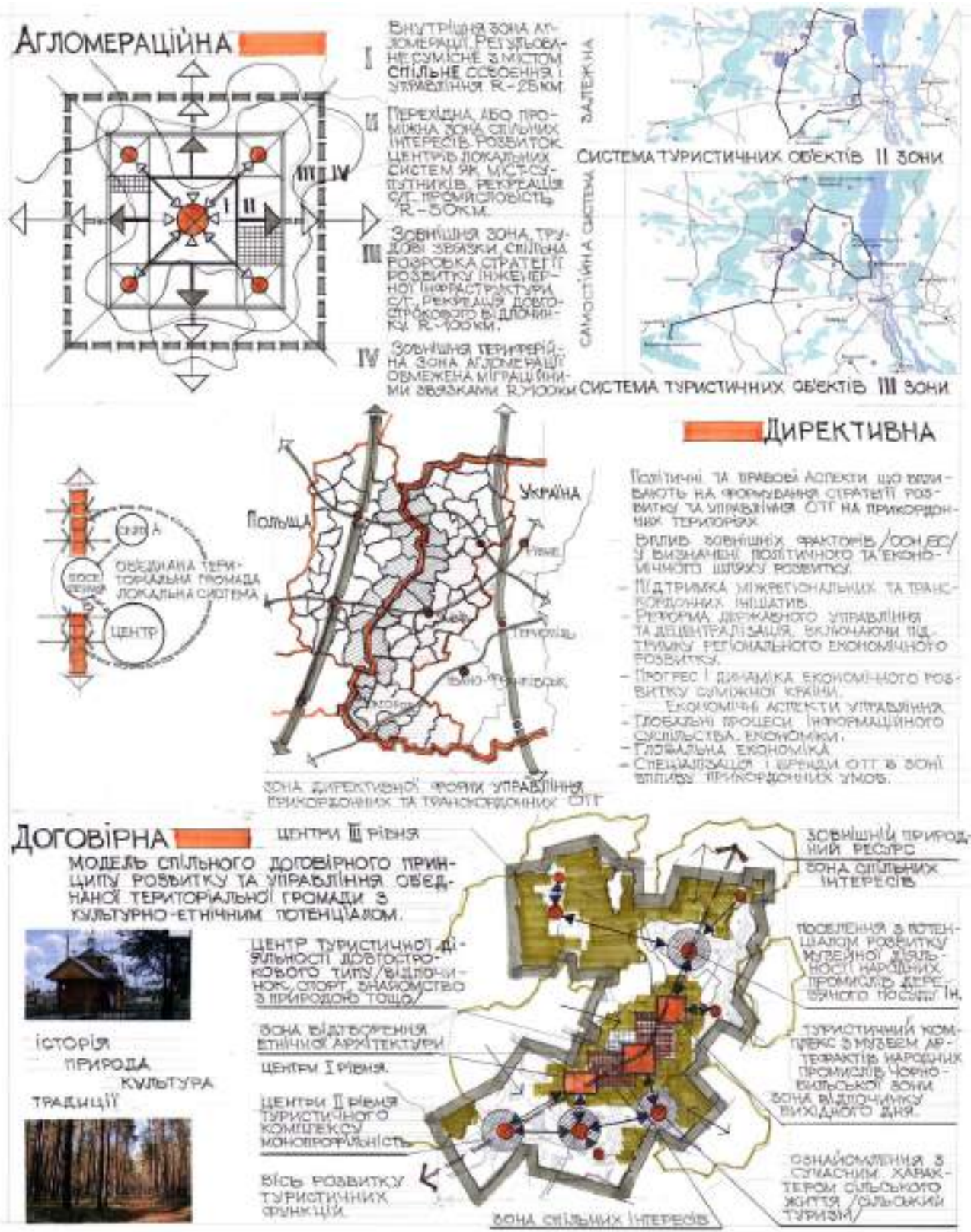

Рис. 4.3 Самоврядно-адміністративна форма управління локальних систем розселення

Найбільш поширеною на практиці є договірна модель, яка передбачає затяжний підготовчий період для визначення всіх ризиків і переваг до об'єднання та встановлення особливого порядку управління механізмами співпраці; вона є найбільш гнучкою, тому що для створення її непотрібні законодавчі рішення правового закріплення в рамках існуючого законодавства та непотрібна система законодавчих процедур ще до початку утворення, але досягнення договірного консенсусу інколи затягує рішення на невизначений термін, що сьогодні спостерігається в деяких регіонах. Така форма об'єднання має певні ризики, а саме:

- відсутність гарантованого стабільного управління системою в зв'язку з наявністю в її складі великої кількості автономних компонентів (поселень), внутрішня ситуація в яких може мало реагувати на управлінські рішення;

- потенціальну конфліктність між компонентами, особливо якщо систему формують територіальні утворення різних видів (села, малі міста, великі міста та ін.), виникає в сфері розподілу повноважень та громадської власності, контролю за ресурсами громади в цілому, за напрямками розвитку тощо;

- складнощі в побудові системи управління об'єднаними територіальними громадами у зв'язку з необхідністю формування спільних адміністрацій не на індивідуальній, а договірній основі, що викликає неузгодженість та різнохарактерність позицій окремих громад;

- необхідність здійснення адекватного фінансового перерозподілу в умовах нерівномірного стартового економічного і фінансового становища територіальних громад, які мають наміри до формування спільних систем та створення єдиного правового простору в умовах несинхронності правових позицій;

- необхідність побудови єдиного правового простору систем на всіх рівнях поселення – місто-центр, агломерація, регіон, що незавжди легко в умовах несинхронності правових процесів кожної громади окремо ,які входять до спільної системи.

Дані ризики не є радикальними, тому можуть бути подолані при умові прояву бажання всіх суб'єктів, які об'єднуються. Договірна система є гнучкою і повинна стати першим етапом в формуванні системи управління як створення громад так і їх подальшої діяльності.

Найбільш яскраво договірна модель локального розселення реалізована у Латинській Америці при формуванні агломерацій великих міст та створенні агломераційних союзів різних територіальних утворень.

Такий підхід сприяє формуванню як об'єднаного органу управління, так і збереження індивідуальних рис самоуправління територіальних громад. Так, наприклад, територіальні громади, які входять в агломераційний союз, зберігають свою автономію в договірних рамках при переданих частково функціях управління на більш високий рівень, але продовжують функціонувати і вирішувати питання місцевого рівня; двохрівнева модель об'єднання громад дозволяє забезпечити і ефективне управління і розвиток демократичних засад участі громади при вирішенні окремих проблем на місцевому рівні.

Незалежно який тип моделі може бути застосовано при формуванні об'єднаних територіальних громад, як показує досвід, управління системою розселення не завжди базується на застосуванні єдиних органів влади; кожен суб'єкт може зберігати свою незалежність в повній мірі, обмежуючись координацією діяльності в сфері містобудування і розвитку інфраструктури.

Таким чином, аналіз різних форм та моделей управління локальними системами розселення в межах об'єднаних територіальних громад свідчить про те, що сьогодні ще не знайдено універсальних і вільних від серйозних протиріч рішень.

Однак, як показує досвід, найбільш ефективними є ті моделі управління містобудівними процесами, які забезпечують достатню гнучкість в прийнятті рішень, врахування інтересів різних територіальних одиниць та дотримання прав населення громад.

Впровадження змішаної моделі директивної і договірної може привести до конфліктності реалізації процесу через неможливість врахування інтересів всіх суб'єктів на всіх рівнях.

Для реалізації містобудівних програм і планів важливо забезпечити погодження інтересів (політичних, економічних, соціальних і екологічних) формуючи тим самим умови для переходу до парадигм самого розвитку. Серед нових перспектив, які відкриваються в процесі формування групових систем як удосконалення містобудівного планування є механізми перемовин. Важливо досягти розуміння причин протистояння і знайти вирішення конфліктних питань на ранніх стадіях планування.

Саме містобудівні програми, як в частині їх планування, так і подальшій реалізації мають опрацьовуватись на всіх рівнях управління (поселення – територіальні громади – області).

Використання методів стратегічного планування дає новий імпульс удосконалення територіального розвитку.

Поява нового об'єкта адміністративно-територіального устрою – об'єднаної територіальної громади актуалізувала необхідність модернізації процесів проектування, що розглянуто у розділі 5.

4.3. Моделі взаємоузгодженого самоврядного та адміністративного управління об'єднаними територіальними громадами як локальними системами розселення

Нова форма адміністративного устрою має бути продумана в рамках нової містобудівної доктрини. З однієї сторони це пов'язано з забезпеченням історичної приємственності та розвитком природної ідентичності. Відповідно, необхідно вибирати такі парадигми розвитку групових систем, які направлені на збереження і накопичування елементів містобудівної культури і забезпечення в нових територіальних структурах можливості збереження та відновлення природних екосистем і культурних ландшафтів.

Нова доктрина просторового розвитку базується на якості середовища для людини просторовій цілісності, організованості і ідентифікованості територій регіонів, територіальних громад, поселень.

З переходом до нових моделей містобудівного планування потрібно задіяти механізми координації діяльності учасників процесу. Крім цього перехід до нових моделей потребує стимулювання робіт по плануванню на місцевому рівні і створення на рівні групових систем містобудівної служби. Це є одним з найважливіших завдань для нашого містобудування в процесі децентралізації та змін регіональної архітектурної діяльності.

Проведений аналіз утворення нових форм розселення територіальних громад дозволив систематизувати результати і об'єднати їх в три групи факторів, а саме: фактори цільового призначення, процесуальні відносини і організаційні форми.

Цільове призначення створило суттєвий вплив на еволюцію змістовного напрямку процесу формування територіальних громад як систем. Особливо слід відмітити гармонізацію суспільного розвитку, консолідацію мети забезпечення комфортного проживання та удосконалення парадигми економічного розвитку.

Організаційні форми також видозмінилися нагальною потребою розвитку ефективної і конкурентоспроможної системи. Нажаль, на сьогодні інноваційна практика потребує кращого, а процес прийняття рішень втрачає свою сучасність і адекватність через велику кількість бар'єрів.

Для переходу до парадигм сталого розвитку, сформованих територіальних громад важливо забезпечити дієздатність і необхідну різноманітність в інструментах управління. Самі учасники містобудівного процесу можуть і усвідомлювати повністю своє фактичне значення в цій по суті політичній грі.

Сучасна теорія передбачає комбіновані і адаптовані моделі планування, які будуються на відповідній методологічній базі для використання в умовах з різним рівнем невизначеності кінцевого результату. В деякому випадку досягнення кінцевого результату пов'язано як з розробкою нового алгоритму містобудівного планування так і переформатування системи управління містобудівною

діяльністю. Механізми мають бути продумані та усвідомлені для всіх суб'єктів як розробників, управлінців і користувачів.

Продумане та завчасне запобігання розвитку проблемних ситуацій соціального розвитку нових систем розселення може протидіяти розвитку процесів майнового розшарування як в системах так і між ними.

Одним з надважливих ризиків в процесі формування територіальних громад є розробка стратегії збалансованого землекористування в процесі їх діяльності землекористування як продовольчої безпеки країни. За оцінками фахівців інституту економіки природокористування й сталого розвитку (ІЕПСР) орієнтовна вартість всіх природних ресурсів країни становить 5 трлн. дол. США, з них близько 3 трлн. припадає на земельні ресурси.

У ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку України земля становить 40-44%, виробничі фонди та оборотні засоби 20-21%, трудові ресурси 38-39%.

Аналіз європейського досвіду свідчить про необхідність в процесі децентралізації в Україні, регуляції політики ставлення до територіальних питань, що зумовлює нагальну потребу вдосконалення теоретико-методологічних засад розвитку територій за характером використання та вибір моделі зменшення ризиків та подальшого розвитку.

Це означає, що одним із основних пріоритетів сучасної політики зміни адміністративно-територіального устрою на найближчу перспективу має стати пошук нових шляхів збалансованого розвитку територіальних громад як систем, що зумовлює необхідність розроблення наукової стратегії і тактики на різних ієрархічних рівнях з урахуванням процесів децентралізації управління територіальним розвитком.

Стратегія збалансованого територіального розвитку систем базується на положеннях «Генеральної схеми планування території України», «Про Загальнодержавну програму формування національної екомережі України на 2000-2015 роки», «Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом» (2014 р.), «Коаліційної угоди», «Про програму діяльності Кабінету Міністрів

України» (від 11 грудня 2014 року), «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», ряду Директив Ради Європи та інших законодавчо-нормативних актів.

Містобудівне територіальне планування, координація діяльності нових суб'єктів в області містобудування і сталого розвитку є головним питанням, заради якого формуються групові системи незалежно від визначеної форми міжсистемної діяльності.

Головна мета групової системи – найбільш розумне і комфортне облаштування території, створення різноманітного, привабливого, живого, раціонального і збалансованого середовища в якому люди хотіли б жити, працювати і відпочивати.

Механічні об'єднання і неузгодженість розвитку систем спонукають безліч проблем. Тому, саме схема територіального планування групових систем має бути одним з головних документів з якого починається побудова моделі взаємодії територіальних громад і навіть за відсутності чіткої законодавчої системи розмежування розробка спільного плану розвитку територій може здійснюватись за взаємним погодженням суб'єктів.

Суб'єктом в даному випадку виступає територіальна громада, як система.

Спільна підготовка стратегії розвитку однієї і тієї ж території та виготовлення проектної документації не суперечить законодавчому і нормативному процесу, яка в подальшому ляже в основу конкретних планувальних розробок.

Модель взаємодії територіальних громад має розглядатися як єдиний соціально-економічний, інвестиційний простір з загальною системою, транспортного і інженерного обслуговування, природно-екологічного каркасу.

Виходячи з цього, головними завданнями територіального планування групової системи є:

а) вибір оптимальної просторової моделі, як самої системи так і взаємодії її з різними формами і видами діяльності;

б) визначення напрямків розвитку соціально-розселенського каркасу на всіх рівнях;

- в) оптимізація землекористування та пошук нових форм їх використання для розвитку, функціонального зонування території;
- г) оптимізація транспортної мережі на всіх рівнях;
- д) формування та збереження природно-екологічного каркасу і екологічної інфраструктури;
- е) забезпечення інженерної інфраструктури.

Можна виділити кілька типів (моделей) просторового розвитку групових систем (територіальних громад). Так групова система з явно виділеним містом-центром проявляє функції моно центричності. Такий тип концентрує та розвиває головні функції в існуючому центрі від якого рівномірно розходяться певні функції, пов'язані з обслуговуванням, виробництвом, відпочинком. Така модель має багато переваг в створенні транспортної інфраструктури. Така система має більш організовану систему управління всіма процесами як внутрішніми так і в відношенні до інших систем. Як правило, процеси урбанізації, які здебільшого створюють негативні явища, в такій моделі розвиваються компактно на базі міста-центру. Проте, така модель не враховує часто потреби інших поселень системи через уже існуючі в центрі через бажання уникати дублювання. При цьому викає ефект ізольованості окремих функцій і самих поселень, а з часом знижується економічна ефективність їх в загальній стратегії розвитку.

Наступна модель поліцентрична, коли до групової системи входить кілька поселень з розвинутою системою обслуговування, виробництва та відпочинку. Така модель передбачає формування сумісних програм розвитку як системи в цілому так і кожного суб'єкта як супутника спільної стратегії. Модель має багато переваг перед моноцентричною так як формуючи єдиний економічний простір враховують роль кожного поселення незалежно від місця їх розташування.

Як варіант, поліцентричною може бути модель розсіяна. Відсутність явного лідера розвитку проте наявні споріднені елементи для розвитку і культура, історія, природа, економічна спрямованість тощо.

Формуючи спільний економічний простір кожен населений пункт розвиває самостійно інші сфери, навчання, обслуговування, відпочинок.

Променева модель або її різновидність лінійна. Променева, як правило, пов'язана з потужно-вираженою транспортною мережею в різних напрямках або природними умовами: ріка, море.

Модель має хороше транспортне сполучення, тому є можливість перерозподіляти функції між населеними пунктами за необхідністю. Така модель більш характерна для великих міст, які в подальшому стануть центрами агломерацій міст-центрів та прилеглих територіальних громад. Уже сьогодні такий процес розвивається в великих містах, таких як Київ, Харків, Львів, Дніпро.

Модель є початковим етапом формування крупних мегаполісів вздовж транспортних коридорів.

Моделюючи ситуацію для розвитку групових систем:

- самостійних направлених на стратегію внутрішнього розвитку;
- самостійних, проте на основі спільної стратегії з прилеглими системами;
- об'єднаних в зоні впливу великого міста за принципом переваги якоїсь однієї функції.

Головною задачею є вибір моделі стратегічного розвитку, яка б найбільш повно враховувала особливості конкретних територій.

Слідуючим важливим підходом до формування програм розвитку територіальних громад є делімітація меж.

Існує декілька підходів по визначенню меж групових систем за географічними показниками, адміністративними, нормативними, виходячи з нормування об'єктів обслуговування та інші. Всі їх доречно згрупувати в два головних підходи.

Перший підхід, який отримав найбільш поширене використання, це транспортна доступність до центру групової системи та головних об'єктів обслуговування, праці, відпочинку. Такий підхід ліг в основу формування територіальних громад, коли при визначенні їх було формально враховано відстані доступності. Система транспортного забезпечення дає можливість більш теоретичного підходу ніж реального, через постійні технічні зміни, які суттєво впливають на транспортні можливості.

Тому така методика умовна, яка використовувалась протягом багатьох років в містобудуванні, так і не вирішивши проблему рівномірної системи обслуговування. Це пов'язано також з рівнем і інтенсивністю розвитку населених пунктів так як більш віддалений населений пункт може бути більш привабливим, але має менші можливості організації транспортної системи. Привабливість може бути в виробничій, соціальній та рекреаційній сферах.

Другий підхід розмежування громад базується на статистичність інформативності (чисельність населення, міграційні потоки, ресурсне забезпечення та інші).

Головним критерієм стає інформативне забезпечення стану населених пунктів та територіальної громади як системи. Як показує статистика, формування громад базувалось на інформації за значними поселеннями з подальшим приєднанням малозабезпечених, малоінформативних та за статистикою «перспективних» поселень. Головними критеріями мали б стати дані за всіма фігурантами, проте визначались за віртуальною системою управління та існуючими адміністративними межами в яких і визначені об'єднані громади.

Вибір методики делімітації виходить з територіальних можливостей, а не визначень існуючих норм застарілих проектних підходів. Головна мета полягає в створенні спроможної до розвитку територіальної громади за всіма вимогами. Так, при формуванні меж територіальних громад має застосовуватись метод дослідження всіх можливих видів транспорту, а не тільки існуючого за нормативним забезпеченням. Це дозволяє визначити реальні види стосунків між поселеннями громад та спроможність до об'єднання. Однією з пропозицій в зв'язку з цим є те, що межі спроможних територіальних громад не повинні бути постійними, а корегувались містобудівними проектними пропозиціями та системою місцевого самоврядування, як інструментом управління просторового розвитку громад як систем.

Термін «управління» вважається автором дисертації в широкому розумінні як комплекс цілеспрямованих дій на ті або інші параметри містобудівної системи, на характер, темпи, напрямки її розвитку. Управляти можна шляхом розробки і

прийняття нормативно-правових актів, програм, проектів, проведенні цілеспрямованої економічної і інвестиційної політики тощо.

Інвестиційний потенціал територій залежить від рівня ресурсного, тому також може суттєво впливати на трансформацію меж. Системи (територіальні громади) не є сталим територіальним суб'єктом системи розселення, а більше вони є елементами системи управління, яка базується на містобудівній інформативній базі, яка змінюється в процесі моніторингу за всіма показниками. Тому спроба дотримуватись установлених нормативів стає застарілим ще на етапі їх прийняття до виконання. Отже і межі територіальних громад не повинні бути адміністративними, а більше підпорядковуватись системі економічного управління просторового розвитку територіями.

Для стратегічного бачення можливостей раціонального використання території територіальних громад необхідно провести їх зонування з метою виявлення територій різного функціонального призначення. Саме функціональне зонування територій об'єднаних громад є базовою основою проектних і управлінських рішень просторового рівня.

Метою зонування має бути виділення оптимальних територій:

- для житлового будівництва;
- для садово-дачного будівництва;
- для розміщення виробничих підприємств;
- для ведення сільського господарства та розміщення підприємств по переробці сільськогосподарської продукції;
- для організації зон відпочинку (території, які мають рекреаційний потенціал);
- для розміщення комунальної сфери.

Оцінка ефективності використання земель під різні види діяльності має враховувати їх містобудівну цінність. Визначити території комплексного використання як громадою так і сусідніми об'єднаннями в умовах суворих містобудівних обмежень на території громад. Не просто і важливо ці території

зберігати від непрофільного використання або погіршення екологічного стану оточуючого середовища, як самих громад так і суміжних територіальних громад.

Надважливим регулюванням процесів на території є екологічний фактор в зв'язку з насиченням територій різними техногенними об'єктами, особливо в зоні впливу великих міст. Також суттєво погіршує ситуацію нецільове використання земель за останні два десятиліття років. До техногенних впливів відносяться над швидке зростання рівня автомобілізації, розміщення непрофільних виробництв тощо.

Нові територіальні громади, особливо в приміській зоні, потребують екологічної реновації територій, а формування природно-екологічного каркасу є одним з пріоритетних завдань просторової організації громад. Формування екосистеми має будуватися на принципах синергетичного містобудування, сутність якого є взаємопроникнення урбанізованих і природних ландшафтів.

Одним з надважливих аспектів розвитку територіальних громад є сталий розвиток сільської місцевості на основі життєспроможного сільського господарства, ефективного лісного господарства, рекреації, при збереженні екологічної функції сільської місцевості шляхом використання економічно допустимих форм і методів всіх видів життєдіяльності, захисту біологічного різномайття і ландшафтів. Змінюючи соціально-економічну форму системи розселення дуже важливо створити симбіоз природної, сільської і урбанізованої зон на всіх рівнях системи розселення. Принципи горизонталі влади і самоврядування територіальних громад не повинні впливати на визначений законом підхід до формування крупних планувальних між групових рекреаційних зон з статусом охоронних територій, які є основою екологічного каркасу.

Ще одним важливим аспектом є транспортний каркас на всіх рівнях. За законом функціональне забезпечення всіх сфер діяльності територіальних громад базується на часовій транспортній досяжності різних об'єктів, як в населених пунктах так і інших. Транспортний каркас має формувати оптимальну каркасно-сітьову структуру населених пунктів, які забезпечують доступ до об'єктів сфери послуг, праці, відпочинку і ефективного управління територіями. Транспортна

мережа має бути інтегрована на всіх рівнях системи розселення від територіальної громади до держави в цілому. Всі пропозиції по формуванню транспортного каркасу мають базуватись на модернізації існуючої інфраструктури з введенням інноваційних технологій.

Містобудівні рішення повинні створювати можливість створення надлишкової інфраструктури за рахунок впровадження нових видів транспорту і систем управління всіх суб'єктів спільної діяльності, повинні випереджувати поточні вимоги, а в протилежному випадку розвиток транспортної інфраструктури буде відставати від розвитку громад та обмежувати їх зростання.

Перевагу слід надавати громадському транспорту, який, за дослідженням, перевищує ефективність використання дорожньої мережі в два-три рази. Існуюча транспортна і дорожня мережі не розраховані на нинішню ефективність, тому потрібно вирішити наступні задачі:

- формувати оптимальні дорожні мережі, що дозволить мінімізувати затрати на будівництво доріг;
- удосконалити систему громадського транспорту для забезпечення нормативних вимог забезпечення соціальних вимог жителями об'єднаних територіальних громад;
- зменшити транспортні навантаження за рахунок зменшення маятникової міграції, пов'язаної з трудовими, культурним, рекреаційними та соціальними поїздами, шляхом створення відповідної розвиненої мережі;
- розвиток інфраструктури сучасних транспортних зв'язків.

Важливим стає питання інженерної інфраструктури. З'являється можливість спільно розвивати інженерну інфраструктуру виходячи з вимог ефективності, а не власних потреб окремої територіальної громади. Саме створення мережевого господарства на всіх рівнях зменшить господарчу проблему для кожного територіального утворення окремо, оскільки потребує значних вкладень, якими не володіють створені територіальні громади індивідуально. Саме децентралізація дасть можливість знизити для кожного затрати та підвищити ефективність.

В тій чи іншій мірі нова форма розселення системи територіальних громад передбачає виділення соціальних урбанізованих центрів в яких будуть формуватись головні функціональні сфери обслуговування. Об'єднані територіальні громади в силу сформованості окремих поселень можуть виступати як системи з кількома центрами. Тому план територіального розвитку громад має комплексно розглядати планувальні проблеми головних населених пунктів так і всіх інших, пропонуючи підходи до розвитку як центрів так і всіх населених пунктів, які будуть в подальшому вирішенні вже при розробці їх генеральних планів.

Соціальну перевагу на сьогодні мають міста, які можуть запропонувати більш кваліфіковану сферу діяльності для талановитих людей та комфортні умови проживання. Проте, комфортність це саме той фактор, який піддається трансформації за рахунок правильного планування території і підтвердженням цього є нинішня містобудівна теорія створення компактних спеціалізованих урбанізованих утворень з високим рівнем функціонального наповнення на відміну від розгалуженості.

Теорія більш близька до теорії урбаністів, як має в собі багато позитивного і головним з них є оптимізація природних ресурсів.

Концентрація центральних поселень дасть можливість скоротити процес переміщення та створити умови для формування та виконання довгострокових ідей. Важливим трендом концентрації функціональних зон є створення комфортного середовища існування громадського, як одного з трьох – житло, робота, відпочинок. Саме громадський простір є тим часто недостаючи елементом існуючої системи розселення де формується форма спілкування, відпочинку, праці, людей творчого спрямування. Існуюча система розселення на всіх рівнях проектної діяльності тим чи іншим чином не враховувала саме формування громадського простору спілкування, прикриваючи його елементами відпочинку. Потребує змін і парадигма житла, яка, на сьогодні, була направлена на будівництво різних видів його з метою придбання у власність, в той час як економічна сфера потребує здебільшого орендного на деяким термін. Тому, слід

розглянути характер житлового будівництва в населених пунктах-центрах об'єднаних територіальних громад. Різноманітність житлової нерухомості може спростити шлях до його легального отримання. Сьогодні парадоксальне явище населених пунктів при зменшенні населення, розширення його меж призводить до катастрофічних наслідків з необґрунтованим зростанням одних та вимиранням інших і причиною цього є економічна безграмотність, яку можна понизити чіткими розрахунками стратегії розвитку територіальних громад.

Існує ще ряд завдань по територіальному плануванню нової системи розселення. Це і оптимізація розвитку та взаємозв'язків між системами. Як варіант, створення матриці соціального розселення як по вертикалі так і по горизонталі. Основою її має бути людина, а саме де вона працює, чому там працює, живе і відпочиває. Матриця направлена на встановлення балансу між житлом і занятістю.

Збереження та відновлення історико-культурного середовища, що може стати стратегічною метою розвитку територіальних громад, це і збереження окремих пам'яток ландшафтів, історичних шляхів, територій тощо.

Саме координація є однією з головних напрямків територіального управління метою якого є не тільки адміністративний поділ, а, швидше, збереження відкритих просторів, зелених зон, сільськогосподарських територій, налагодження зв'язків між суб'єктами господарчої діяльності, оптимізація урбаністичних потреб населених пунктів та визначення територій інтенсивного використання.

Ключовим значенням об'єднаних територіальних громад, в тій чи іншій формі, є добровільна згода з чітким розподілом повноважень між усіма суб'єктами та рівнями управління на рівні місцевого самоврядування. При цьому досягається спільне, скоординоване використання земельних, природних і інших ресурсів, як в межах об'єднаної територіальної громади, так і на рівні районів і регіонів, хоча система управління вертикаллю потребує удосконалення через складнощі адміністративного характеру. Найскладніше це проявляється в зоні впливу великих міста де процеси агломерування прилеглих територій важко

скоординувати з системою адміністративного управління створених об'єднаних правової бази здатної регулювати питання створення і функціонування як окремих громад так і об'єднань, синхронізації інтересів, закріпленні прав і обов'язків учасників.

Тільки скоординовані дії органів місцевого самоврядування громад, міст-центрів та районних рівнів можуть привести до позитивного результату.

Ще більш важливим є об'єднані територіальні громади, що являються ресурсною базою забезпечення продовольчої безпеки, як складової національної безпеки країни.

У ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку земля України становить 40-44%, виробничі фонди – 20-21%, трудові ресурси 38-39%.

В межах сільських територій України сконцентровано основний земельний ресурс, який забезпечує необхідну продовольчу базу, тому саме нова форма господарювання (територіальні громади) має стати тим шляхом збалансованого розвитку територій з особливо багатим та різноманітним земельно-ресурсним потенціалом.

Модель збалансованого розвитку системи землекористування та управління передбачає гармонізацію діяльності всіх складових господарських систем, посилення адаптаційних механізмів, здатних послабити наслідки можливих негативних впливів, які здійснюються на системи та їх окремі елементи, якими є населення територіальних громад. На сьогодні визначення адміністративних меж є головним завданням проектування і управління новими суб'єктами системи розселення.

Більш того без спільного рішення системи проектування та управління міста, агломерації і об'єднаних територіальних громад не має перспектив розвитку.

Аналіз різних моделей управління системами розселення показує, що поки не знайдено універсального рішення тим більше в поєднанні вертикалі і горизонталі систем територіального планування. Проте, існує об'єктивна потреба в координації діяльності об'єднаних територіальних громад в рамках моделі:

територіальна громада, місто, агломерація, принаймі в необхідності здійснювати пошук рішень в сфері погодження планів територіального і інфраструктурного розвитку (об'єднання в єдину мережу, реалізацію комплексних проектів на базі об'єднаних територіальних громад).

На сьогодні об'єднання носить характер законодавчо-договірний характер самих територіальних громад, яке має трансформуватись в об'єднання на принципах агломерації великих міст де управління здійснюється радою представників громад. Відсутність закону про агломерації великих міст в подальшому призведе до значних ускладнень в процесі побудови спільного простору.

Висновки до розділу 4

1. На основі вивчення законодавчої бази, статистичних даних, проектної містобудівної документації щодо розвитку нових форм розселення та стратегічного осмислення сучасних тенденцій об'єднання населених пунктів у межах взаємопов'язаних територіальних громад у даній роботі предавлено концептуальні засади формування інтегрованих просторових структур розселення, які спрямовані на стимулювання розвитку та упорядкування взаємовідносин міських і сільських поселень засобами удосконаленого «адміністративно-самоврядного управління».

Встановлено, що раціональне взаєморозташування та взаємодія різних об'єктів (соціального, господарського, управлінського призначення тощо) в межах об'єднаних територіальних громад відбуваються у процесі «кластерізації» – інтеграції однакових або подібних функціональних елементів громад з дотриманням як їх індивідуальних, так і спільних інтересів функціонування і розвитку.

2. Доведено, що утворення об'єднаних територіальних громад повинно відбуватись не тільки адміністративними методами згідно Законів України, але й на основі *наукових обґрунтувань доцільності* такого об'єднання з використанням

інформації про об'єкти (кадастрові плани, функції та стан виробництва, про кількість та якість житлового фонду тощо), про економічну спроможність господарського комплексу населених пунктів та міграційні процеси, а також про інші ризики (екологічні, соціально-економічні, ментально-етнічні тощо).

У висновках таких наукових обґрунтувань повинні встановлюватись «індивідуальні особливості» поселень, визначити засоби управління на засадах «підпорядкування або рівності», обиратись «потенційні адміністративні центри» локальних систем розселення на основі «рейтингових показників» (транспортної доступності, основних фондів, трудового потенціалу тощо).

3. Обґрунтована нова парадигма розселення на місцевому рівні – «населені пункти – об'єднана територіальна громада», що відповідає політико-економічним процесам *децентралізації*, підвищенню ролі *самоврядування* та *реформування* існуючої системи управління в Україні у трирівневу систему адміністративно-територіального устрою відповідно до змін в Конституції: I рівень – об'єднана територіальна громада; II рівень – район (повіт); III рівень – регіон.

Встановлено, що в межах об'єднаних територіальних громад I рівня формуються локальні системи розселення, які є «первинними ланками» районних (міжрайонних) та регіональних (міжрегіональних) систем розселення.

4. Визначено головну відмінність даної парадигми розселення, яка полягає у появі нового системного проекту «емерджентності» – особливих властивостей локальної системи розселення в межах об'єднаної територіальної громади (єдине ціле більше суми складових) та ефекту «синергії» – об'єднання чинників та складових об'єктів системи розселення (управління, ресурсів, соціальних об'єктів, основних фондів та зв'язків тощо), що відображено в *основних принципах* формування нового типу структур (розділ 5) та *моделях об'єднаних форм управління*, до яких належать: «агломераційна модель», «директивна модель» та «договірна модель». Універсальних та вільних від протиріч моделей, як свідчить досвід, – немає; однак, найбільш ефективними є ті моделі управління, які забезпечують гнучкість у прийнятті рішень, врахування інтересів громад і держави в цілому, а також дотримання прав населення.

5. Доведено, що створені об'єднані територіальні громади в Україні сьогодні є тільки юридично оформленими утвореннями і формуються переважно за відсутності проектно-планувальної документації, стратегічних програм соціально-економічного розвитку та перспективних планів архітектурно-містобудівної організації. Окремі проектні пропозиції щодо планування цього інтегрованого територіально-просторового об'єкта розробляються переважно за традиційними положеннями районного планування без підготовленої нормативно-методичної бази та генеральних планів населених пунктів затверджених державних будівельних норм проектування локальних систем розселення та планування об'єднаних територіальних громад.

За відсутності розроблених стратегій «збалансованого землекористування», визначення «резервних ділянок» цінних курортно-рекреаційних ресурсів, «потенційних територій» природно-заповідного фонду та об'єктів історико-культурної спадщини – об'єднані територіальні громади можуть стати чинником прийняття волюнтаристських рішень щодо задоволення переважно власних інтересів без врахування та вирішення регіональних та загальнодержавних проблем (трасування транспортних коридорів; створення міжнародних центрів туризму; розвитку національної екомережі тощо).

РОЗДІЛ 5

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

5.1. Принципи та планувальні моделі формування нового типу структур розселення

Економічна система стає все менш стійкою, тому інтерес до просторових закономірностей економічної діяльності і нових механізмів використання простору посилюється. Саме такими системами просторової організації всіх видів діяльності і є нова форма її – територіальні громади – групові системи місцевого рівня. Вважається і це закладено в стратегію, що територіальні громади концентрують іновативний потенціал наскільки в ході розвитку як систем реалізуються процеси як економічного розвитку так і вирішуються критичні проблеми територіального характеру.

До критичних проблем, які сьогодні характерні для системи розселення і які можна буде вирішувати в процесі децентралізації:

- підвищення конкурентноспроможності господарчого економічного розвитку та забезпечення сталого ресурсного забезпечення за всіма напрямками;
- регулювання міграційних процесів пов'язаних з працевлаштуванням через постійний відтік з селищ, малих міст до великих працездатного населення;
- формування економічних вузлів місцевого рівня в системі товарних, фінансових, виробничих, культурних та ресурсних зв'язків на всіх рівнях;
- контроль розвитку самих поселень територіальне та запобігання черезмірного тиску на інфраструктуру завдяки організації всіх необхідних потоків.

Отже, локальна система місцевого рівня це економія ресурсна + зменшення ризиків + упорядкування системи управління + фінансове регулювання + територіальна оптимізація. Формуючись система отримує можливість бути

повноцінним учасником системи більш високого рівня, що неможливо окремими поселеннями з практично зруйнованим господарчим комплексом.

Найважливішим процесом є саме оптимізація всіх процесів: транспортної інфраструктури, природно-екологічного каркасу, розселення інженерної інфраструктури, раціональної організації території.

Для України це надважливо через регіональну нерівномірність розвитку територій. І, в першу чергу, це буде значним проривом в системі управління просторово сконцентрованим економічним комплексом держави. Особливо це важливо для регіонів з значним занепадом процесів розвитку, куди можна буде спрямувати зусилля для стабілізації та пошуку виходу з складної ситуації.

Головні імпульси системності це інтелектуальні, виробничо-економічні, соціальні, ресурсні та екологічні, які мають концентрувати людські ресурси, запобігати міграції. Роздріблена та нерівномірна система розселення в даному випадку звичайно не може стати серйозним конкурентом з більш розвиненими Європейськими, проте є можливість сформувати управлінський каркас територіальної організації нової парадигми вузлової структури поселення – локальна система – районна – обласна.

На сьогодні втрата саме системи управління всіма процесами призвело до руйнування системності розселення на всіх рівнях. Значний відтік з одних регіонів та концентрація в декількох містах-мільонерах населення не відповідає економічним потребам, через що території втратили свою спроможність до самоорганізації. Система розселення хаотично концентрує в основному населення в агломераційний вид на базі цих міст, не створюючи відповідного функціонального перерозподілу.

Система територіальних громад має зруйнувати міжміську конкурентність за притягування бізнесу в окремі вузли, які на сьогодні вже не спроможні сприймати таке значення навантаження. Бізнес має формувати стратегічну програму, залучати території всіх регіонів на основі ресурсної спроможності. І в даному випадку знову все сходиться на системі управління всіма процесами. Існуючі закони доволі пасивно регулюють адміністративно-територіальні

процеси, що призводить до так званого процесу «необхідних шляхів», які руйнують систему розселення.

Перспективною та спроможною до розвитку можна вважати локальну систему населених місць (територіальну громаду, чисельність населення якої складає мінімум 20 тис. жителів, що дозволяє створити повноцінну систему обслуговування первинного рівня. Також система вважається спроможною, якщо вона має позитивний приріст поселення як за природними демографічними показниками, так і за міграційними показниками:

- стратегічний план розвитку територіальної громади має бути побудований на спільних з сусідніми громадами планах розвитку економіки, обслуговування, транспорту, відпочинку, екології та ін.;

- співвідношення працюючого населення яке проживає в межах територіальної громади по відношенню до реально проживаючого працездатного має бути в співвідношенні не менше чим 1 до 10;

- економічний потенціал територіальної громади має забезпечувати мінімум 1/3 активного населення працевлаштуванням;

- рівень міграційних процесів, відтік кадрів, пов'язаних з працевлаштуванням має знижуватись. Даний пункт має бути встановлений введенням співвідношення критеріїв щільності кількості робочих місць і жителів на одиницю площі та оптимального розміру громади (загальної кількості жителів і місць роботи).

Особливо це проявляється в процесі розвитку агломераційних процесів, коли громади, що знаходяться в зоні впливу великих міст втрачають свою спроможність до самостійного розвитку. Втрата не скільки в сфері системи управління, як значна різниця в стартовому потенціалі великого міста і територіальної громади в зоні його впливу.

В Україні на відміну від багатьох країн поняття агломерації з статистикою їх розвитку не існує. Скоріше фіксація постфакту як процесу затягування територій задля вимог промисловості або сфери обслуговування міста-центру.

Сьогодні агломераційні процеси потрібно розуміти як процес географічний, що об'єднує території так і управлінський, який буде спроможний створити управлінську структуру на основі добровільних взаємовідносин як самого міста так і територіальних громад при вирішенні ряду спільних питань з метою ефективного управління спільним розвитком та реалізації різних проектів.

Не дивлячись на те, що сам термін «агломерація» давно став об'єктом різних наукових досліджень як в Україні так і за кордоном, всетаки він потребує уточнення, або навіть нової форми трактування в зв'язку з кардинальними змінами процесу адміністративно-територіального устрою в державі. Сьогодні процес децентралізації є в своїй суті новою формою управління територіями, яка повинна об'єднати горизонталь самоуправління територіальних громад по організації територій з вертикально державного управління пов'язаного з економічними планами розвитку країни. Така ситуація є обґрунтуванням нового типу територіально-планувальної структури – «агломераційне об'єднання» управлінським органом якою має стати «рада агломерації». В свою чергу рада агломерації це об'єднання спеціалістів всіх сфер формування господарчого комплексу об'єднання, яка координує діяльністю всіх суб'єктів відносно їх особистих концепцій розвитку.

В даному випадку агломераційне об'єднання не є синонімом поняття агломерації сформованого на принципах приєднання територій до великих міст, об'єднання можливе в районах за відсутності великих міст, а вирішення спільних інтересів групових систем з малими населеними пунктами. Агломераційне об'єднання не повинно формуватись на кількісних критеріях населення чи території.

Другим принципом формування повинна стати модель управління розвитком групової системи населених міст як самостійних територіальних структур в умовах агломераційного об'єднання.

Принцип агломерування здебільшого є результатом неконтрольованим, пов'язаний з стихійним розвитком окремих сфер розвитку як економічних так і

потреб окремих його суб'єктів. А це виробництво обслуговування, житло, інженерна сфера, транспорт та інші.

Саме такий процес географ Мішель Руже назвав «раковою формою містобудівних утворень». Негативні неконтрольовані процеси, які можуть трансформуватись на розвиток групових систем локального рівня та завадити перспективам розвитку полягають в:

- зростанні транспортних потоків та появі видів транспорту;
- зменшенні потенціалу сільськогосподарських земель з постійно ростучими потребами сільськогосподарської продукції;
- погіршенні екологічної ситуації в зв'язку з збільшенням інтенсивності транспорту та розширенням міграційних маятникових потоків;
- недостатня увага на відновлення та нове будівництво інфраструктури;
- відсутня фінансова справедлива політика відносно всіма територіальними суб'єктами. модель агломераційної системи управління розвитком пов'язана з значним економічним ефектом так як дасть можливість для розвитку спеціалізованих ареалів.

- Агломераційний ефект полягає в тому. Що розміщення окремих об'єктів в кожній груповій системі, якщо вони сумісні з сусідньою завжди видніше і зникає ефект дублежу. З'являються міжсистемні економічні відносини, як єдине економічне, соціокультурне, ділове і житлове середовище не окремого поселення групової системи, а об'єднання систем агломераційних ареалів, яке базується на тісних інфраструктурних зв'язках (транспортних, соціальних, комунальних і надважливо управлінських).

- Такий розвиток формує ще один принцип – агломераційної економії – як наслідок економія затрат в об'єднанні різних видів діяльності групових систем в одній із них, відмова від дублювання функцій на території агломераційного об'єднання територіальних громад. Такий принцип оптимізує просторову організацію ресурсів, що підвищить ефективність їх використання, покращить систему планування і бюджетне забезпечення соціальної, транспортної, екологічної, інженерної інфраструктур об'єднання, виходячи з загальних потреб,

що дозволить оптимізувати землекористування, визначати перспективи територіальні для розвитку, розміщення нового житла, яке сьогодні неконтрольоване, місць праці тощо. Саме неконтрольованість розвитком житлової сфери завдається руйнівний вплив на системність як окремих громад так і вищих систем.

Створення агломераційної системи як форми угруповання економічними питаннями громад дасть можливість більш розумно організувати територію поселення: центр – поселення – територіальна громада – агломераційне об'єднання та забезпечить найбільш ефективне сумісне використання земель.

Важливим принципом є принцип агломераційної системності управління, який дозволить:

1. Розвивати систему розподілу праці на основі спеціалізації економіки
2. Оптимізувати транспортну схему
3. Оптимізувати комплексне використання та розвиток земельних ресурсів, як територіальних громад так і об'єднанню
4. Сформувати природно-екологічний каркас
5. Реалізувати вузлові об'єкти інфраструктури інженерного забезпечення
6. Оптимізувати комплексний розвиток та функціонування комунальної інфраструктури

Збалансувати розвиток соціальної сфери (освіта, торгівля, відпочинок і інше).

Децентралізація систем на різних рівнях в сфері управління дозволяє більш збалансовано формувати стратегію соціально-економічного розвитку шляхом обґрунтованого перерозподілу згідно ресурсних можливостей. Цільові ресурси концентруються в спеціалізованих районах, які стануть стратегічними для розвитку територіальних громад.

Оптимізація транспортних систем дасть можливість створити єдину багаторівневу транспортно-логістичну мережу, яка буде забезпечувати дотримання всіх нормативних вимог як по перевезенню товарів так і переміщенню жителів виходячи з їх потреб.

Оптимізація землекористування з врахуванням суміжних інтересів дозволить скоординовано вести систему територіального планування і використання земель з урахуванням земель їх містобудівної, природної, рекреаційної цінності, визначенню і резервуванню найбільш оптимальних територій під житло, промисловість, сільське господарство, рекреацію з урахуванням наявної і необхідної інфраструктури.

Таким чином сумісні дії територіальних громад в системі управління дозволить вирішити ряд проблем системи розселення на місцевому і районному рівнях зменшить тиск великих міст на оточуючі території. Територіальна громада як елемент агломераційного об'єднання отримує крім нормативних та визначених законом умов нові можливості для вирішення сумісно своїх проблем, таких як розміщення виробництва, розміщення населення, створення місць масового відпочинку, облаштування транспортної мережі та об'єктів комунального господарства. При цьому рівень життєвого середовища значно покращується, проходить соціальний відбір напрямків розвитку середовища з найбільш привабливими умовами в соціальному відношенні.

У розвиток представленої концепції формування локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад, спираючись на попередні наукові дослідження системного розселення, на «Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту» (2000 р.) та у відповідності до «Європейської Хартії місцевого самоврядування та регіонального просторового планування» [10, стор. 107], у якій задекларовано, що місцеві органи влади повинні узгоджувати власні завдання із заходами, що ухвалені на вищому рівні (принцип «взаємності») та враховувати національні інтереси (принцип «субсидіарності»), автором сформульовано основні *містобудівні принципи просторового розвитку* об'єднаних населених пунктів (громад): «інноваційної інтеграції населених пунктів», «дискретно-просторового розвитку», «створення локальних екомереж», а також *культурологічні принципи*: «збереження дезурбанізованого середовища», «спадкоємного відтворення

культурно-етнічної спадщини» та «організації сільського туристично-рекреаційного простору».

Ці принципи відтворюють нові підходи до планувальної організації локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад за відсутності необхідних державних норм їх проектування. Аналогом для їх наукової інтерпретації стала дисертаційна робота М.М.Дьоміна «Управление развитием региональных градостроительных систем (на опыте Украинской ССР)» в якій розглянуто питання пов'язані з визначенням параметрів містобудівних об'єктів їх внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Розкрито особливості методів управління об'єктами на принципах неперервності процесів на всіх стадіях проектування. Розроблені методи прогнозування та виявлені прогресивні тенденції функціонування і розвитку регіонально-містобудівних систем.

Базуючись на окремих положеннях наведеної роботи, на результатах проектної практики останніх років (XX -XXI), на власних наукових дослідженнях автора, надано характеристику основоположних принципів.

Принцип *«інноваційної інтеграції населених пунктів»* в межах об'єднаних територіальних громад має за мету підвищення рівня їх самодостатньої економічної діяльності, забезпечення соціальних стандартів міського рівня та умов повсякденного обслуговування в закладах і установах освіти, охорони здоров'я та громадського обслуговування, а також працевлаштування місцевого населення на підприємствах на засадах диверсифікації виробництва та іншої трудової діяльності (сільське господарство; народні промисли; курорти та туризм тощо). Цей принцип забезпечує для всіх суб'єктів сформованої групової системи локального рівня єдині правила для здійснення спільних дій та задоволення спільних інтересів. При цьому головним завданням є узгоджене раціональне використання земельних та інших ресурсів, уникнення можливих конфліктних ситуацій, збереження існуючого потенціалу кожного суб'єкта розселення (історичного, виробничого, рекреаційного, культурного тощо).

Одним із складних моментів утворення локальних систем розселення і подальшого їх розвитку – є суттєва різниця економічного потенціалу окремих

населених пунктів, що формують всю структуру розселення. Тому важливо дотримуватись загальновідомого принципу «збалансованого розвитку» поселень, який передбачає подолання різниці, яка існує між громадами шляхом розробки цільової програми з визначенням пріоритетів та стимулів розвитку в інтересах кожного елемента локальної системи розселення при збереженні їх «єдності у різноманітності».

Важливими є засоби інтенсифікації процесів інтеграції всіх суб'єктів територіальної громади, які полягають у підвищенні ефективності використання територій та ресурсів шляхом застосування нових технологій у сфері виробництва, економіки та будівництва, спрямовані на зменшення техногенних навантажень на території громад.

Реалізація принципу «інноваційної інтеграції населених пунктів» особливо важлива на початковому етапі створення стратегії та програми сталого розвитку об'єднаної територіальної громади, яка повинна бути закладена у перспективний містобудівний план локальної системи розселення як первинного елемента групових систем розселення вищого рівня. При цьому слід враховувати можливі зміни діяльності елементів цієї системи, але без втручання у програму розвитку її в цілому, що відповідає сучасним процесам самоорганізації функціонування поселень.

Прикладом планувальної організації локальної системи розселення в межах об'єднаної територіальної громади є проект Бородянської об'єднаної територіальної громади як локальної регіональної системи (рис. 5.1). Інтеграційна модель передбачала покроковий збір пакету інформації для формування концепції економічного розвитку громади як системи. Початковий крок – це аналіз існуючого стану територіальної системи де надважливим є визначення природного потенціалу (демографічного, економічного, соціального, екологічного тощо), особливий стан і дієвість внутрішніх зв'язків та зовнішніх на предмет спільних стратегій використання ресурсного потенціалу та вирішення питань розмежування. В результаті підрахунків оцінки було визначено кілька напрямків можливого відновлення та розвитку.

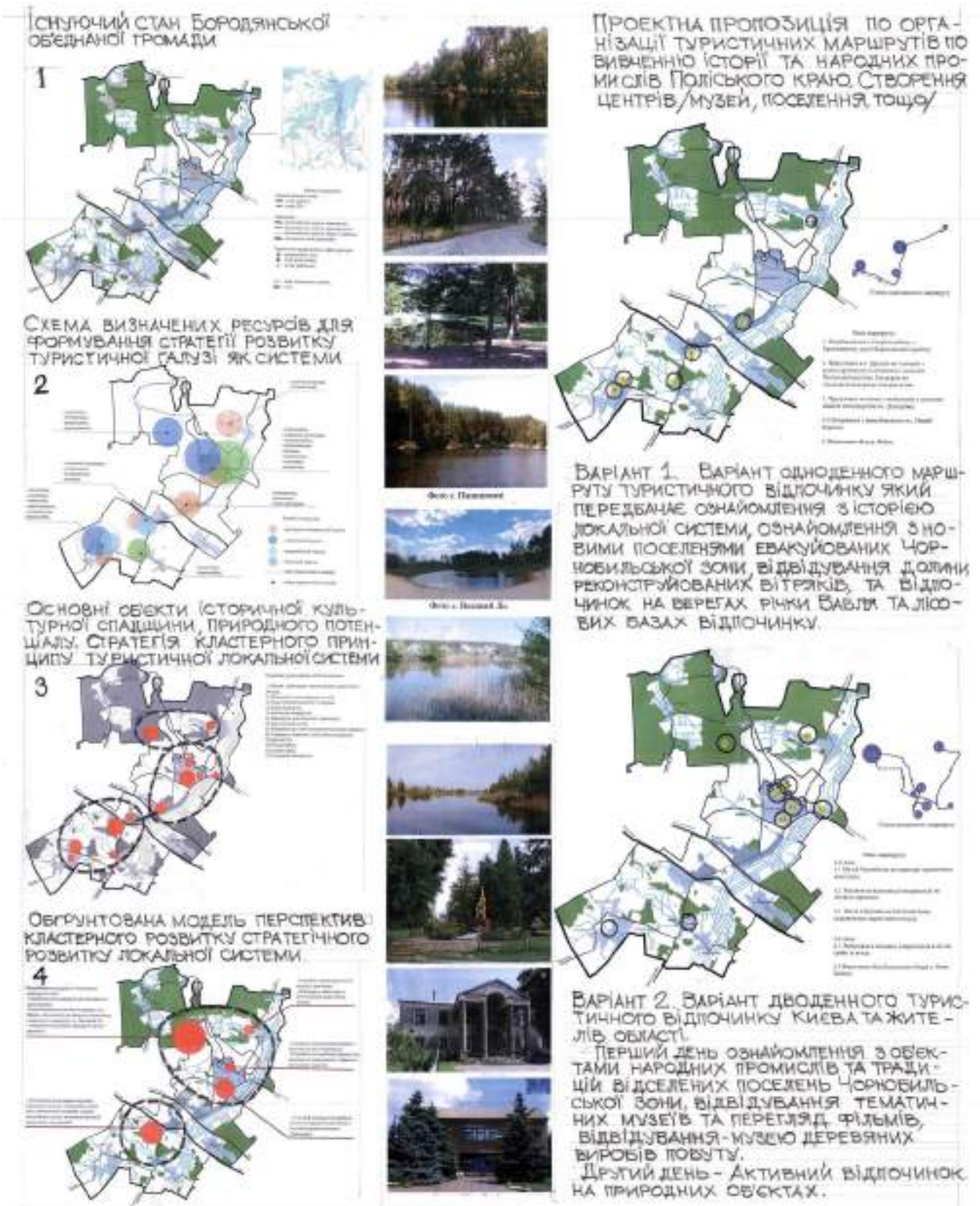

Рис. 5.1 Інтеграційні моделі принципів формування кластерного типу локальних систем

Найефективнішим став варіант місцевого туризму, що базується на короткостроковому терміні відпочинку. Туризм вихідного дня, який включає високий коефіцієнт природних ресурсів, наявність елементів культурної спадщини та можливостей інтенсивного спортивного відпочинку. Модель побудована за кластерним типом локальної системи, в якій чітко обґрунтовані два види організованих туристичних маршрути (одноденний і дводенний) та три кластерні з повним циклом архітектурних та обслуговуючих об'єктів.

Особливістю стратегії стала взаємодія з містом Київ для надання послуг його жителям в вихідні дні.

Принцип *«дискретно-просторового розвитку»* передбачає формування «кластерних об'єднань» у складі груп *населених пунктів* різного типу (малі міста, селища та села), *мережі виробничих об'єктів* (промислові підприємства; фермерські господарства; сільськогосподарські комплекси); *екосистеми природоохоронних територій* (заповідники, ландшафтні парки, курорти, зони сільського туризму та садово-дачної рекреації); *мережі закладів обслуговування населення громади* (заклади культури та мистецтва; освіти та охорони здоров'я; кредитно-фінансові, юридичні та правоохоронні установи), які повинні розміщуватись у межах пішохідної або транспортної доступності (15 хв. для поселення, 30 хв. для центра громади).

Кластерний метод застосовано в даній роботі як інструмент підвищення соціально-економічної, виробничої та природоохоронної діяльності на основі розроблення «бізнес-планів» щодо забезпечення населення територіальних громад різноманітними товарами та послугами, створення нових робочих місць та об'єднання технологічно не пов'язаних між собою підприємств; до формування подібних «кластерів» повинні бути залучені представники адміністрацій, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань тощо.

Формування кластерних об'єднань на місцевому рівні повинно відбуватись за умов: а) *ініціативи* органів управління, бізнесу, місцевих жителів; б) створення *керуючого* органу (компанії, правління тощо); в) розроблення програми та заходів *стратегічного розвитку* території кластеру; г) управління, моніторингу та

перспективного розвитку за *принципом самоорганізації* (самостійна юридична особа, державно-приватне партнерство тощо); д) *поетапного* врахування інтересів всіх учасників цього процесу.

Експериментальне застосування кластерного методу (за Г.М.Шульгою) передбачає: 1) аналіз якісно-кількісних параметрів територіальних громад, що досліджуються; 2) прогнозування міграційних процесів; 3) створення просторово-планувальної моделі кластеру у межах конкретної об'єднаної територіальної громади.

Прикладом планувальної організації об'єднаної територіальної громади за принципом дискретно-просторового розвитку» є Мереш'янська ОТГ, Щербанівська ОТГ, Баранівська ОТГ, Шацька ОТГ, Смолигівська ОТГ (рис. 5.2). Особливостями планувальної організації цієї території є широка номенклатура містобудівних утворень – малі міста (Баранівка, Мереша), сільські поселення, існуючі виробничі об'єкти та перспективні господарські об'єкти садово-дачні поселення, технологічні структури та природоохоронних об'єктів – ландшафтний парк, внутрішні зони рекреації, наявність заповідників, охоронні зони джерел водопостачання, лісосмуги тощо.

Принцип *«створення локальних екомереж»* передбачає виявлення, оголошення та внесення до відповідних реєстрів територій місцевого значення: природно-заповідного, водного та лісового фондів, земель історико-культурного, оздоровчого та рекреаційного призначення, розташованих у межах об'єднаних територіальних громад, які є «додатковими ресурсами» для врахування їх у регіональних та національних схемах формування екомереж.

Відповідно до Закону України «Про екологічну мережу України» об'єкти екомережі мають певну площу, межі та відповідні характеристики та повинні відповідати таким засадам [136]: а) забезпеченню цілісності окремих складових екосистем; б) збалансованому використанню природних ресурсів; в) недопущенню втрат природно-культурних ресурсів; г) участі громадян та їх об'єднань у прийнятті програмних рішень. У цьому законі є спеціальна стаття 11

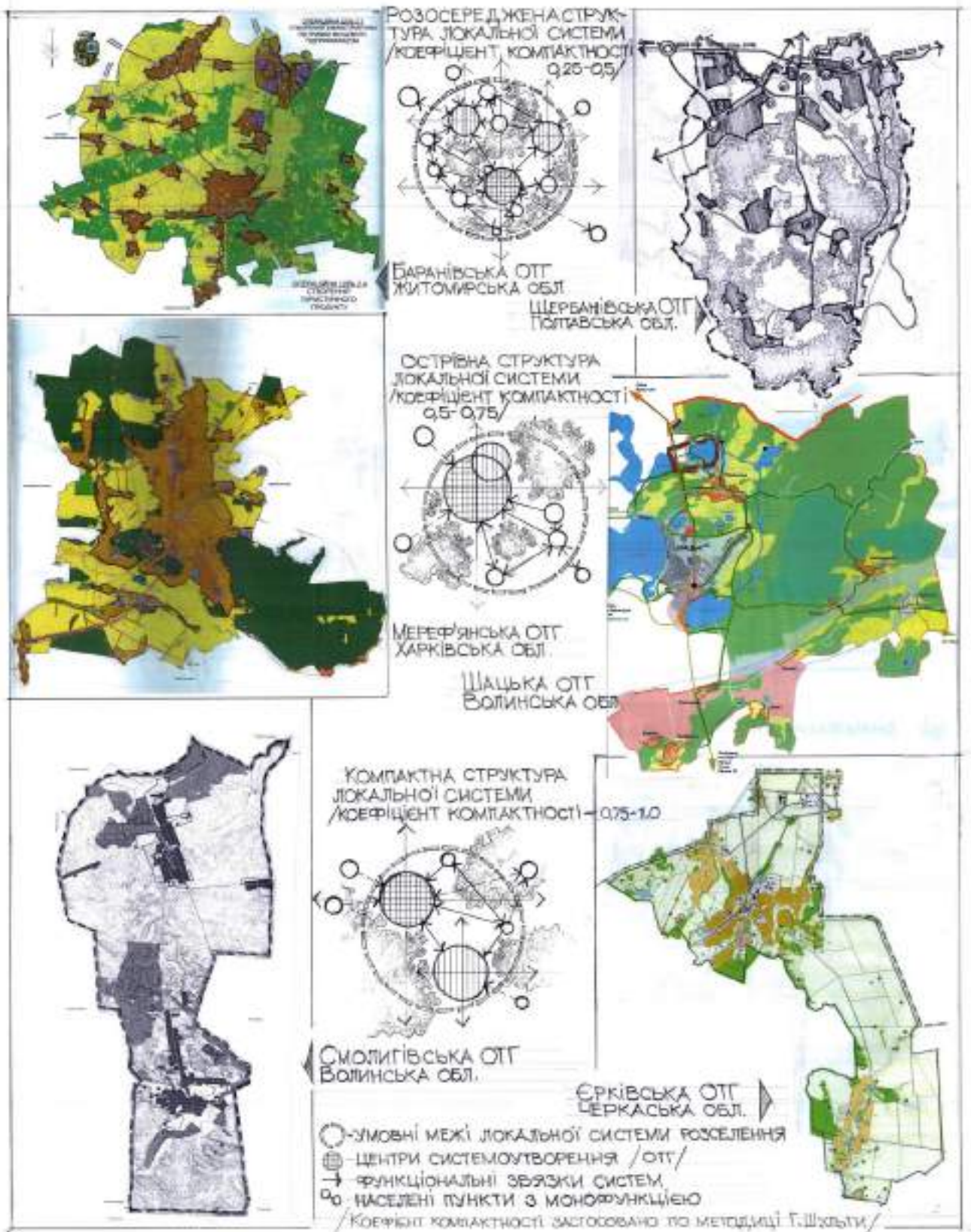

Рис. 5.2 Дискретно-просторовий принцип планування локальних систем розселення

«Повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування та використання екомережі» у якій наголошується на розробленні «місцевих схем та програм» розвитку екомережі на основі проведення необхідних для цього наукових досліджень, а також наданні законодавчої підтримки власникам і користувачам земельних ділянок, що знаходяться в межах територій екомережі. [134, стор. 276] При проектуванні місцевих локальних екомереж необхідно визначити території та об'єкти включені до «переліку» екомережі; обґрунтувати необхідність «резервування» територій для цих потреб; встановити «режим охорони» даних територій та надати їм «природоохоронний статус».

Необхідно у структурі місцевої екомережі, відповідно до законодавчих вимог, визначати «ключові» елементи (об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя, джерела мінеральних вод, пам'ятники культурної спадщини тощо); «буферні» зони (санітарної охорони, захисту водних об'єктів, навколо господарських об'єктів тощо); «сполучні» території, що забезпечують зв'язок між ключовими територіями (екокоридори, транспортні зв'язки, інженерні мережі тощо); «відновлювані» території (порушені, деградовані, малопродуктивні землі тощо). Приклад та планувальна модель формування місцевої екомережі локальної системи розселення наведена на рис. 5.3.

Для оцінки і певної характеристики можливостей формування екомереж застосовано SWOT-аналіз стану навколишнього середовища як Коблівської ОТГ так і окремих її спеціалізованих кластерів.

Результатом SWOT-аналізу отримані шляхом професійних обговорень спеціалістів різних професій, матеріалів наукових досліджень та соціологічних опитувань як жителів так і відпочиваючих.

В результаті сформовані результати за чотирма ознаками: сильні сторони, слабкі сторони, можливості, загрози.

До сильних сторін віднести:

- низький рівень антропогенних змін і забруднення;

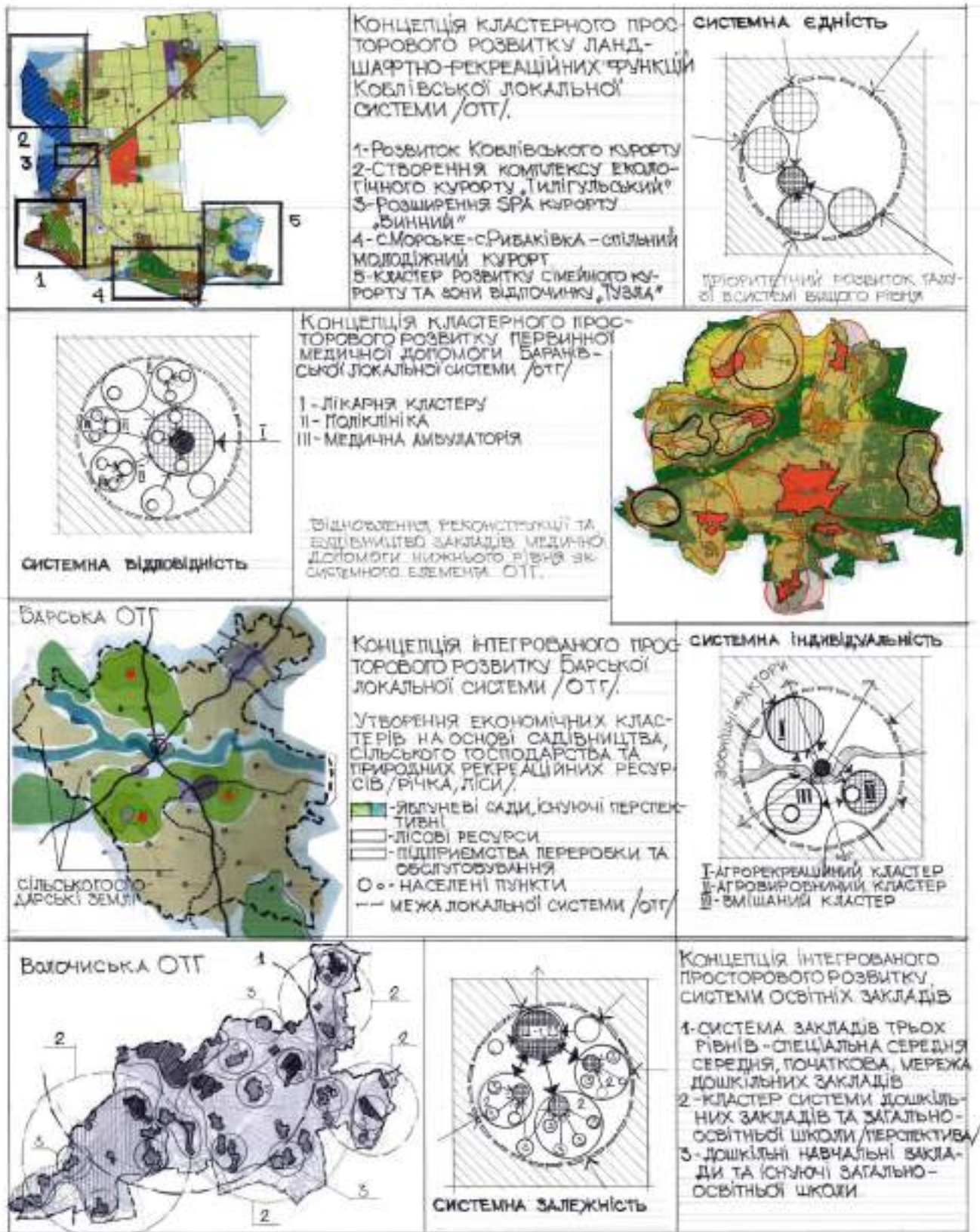

Рис. 5.3 Принцип кластерних об'єднань просторового розвитку локальних систем розселення (ОТГ)

- наявність водних ресурсів лікувальних властивостей;
- наявність Тілігульського заповідника;
- ресурс для екоенергетики;
- підприємства з незначним екологічним забрудненням.

До слабких сторін віднесено:

- транспортне навантаження (транзитне);
- незадовільний стан доріг;
- неефективне використання природних ресурсів;
- високий рівень сільськогосподарського використання земель;
- низький рівень інженерної інфраструктури;
- низький рівень відновлення зелених насаджень;
- недотримання умов водоохоронних зон відповідно до кодексу та ін.

Можливості:

- впровадження екологічного виробництва та отримання зеленої електроенергії;
- розвиток туристичної сфери оздоровчого напрямку (сільський туризм, курорти, пізнавальний туризм тощо).

Загрози:

- при зміні кліматичних умов загроза значного погіршення екологічної ситуації через зневоднення територій, засолення та опустинення;
- великий ризик ймовірності техногенних катастроф;
- погіршення екологічної ситуації через хімізацію сільського господарства та поширення захворюваності населення;
- збільшення кількості відпочиваючих також несе загрозові показники.

Рекреаційне навантаження є найбільш загрозовим фактором, що винищує природні ресурси насаджень.

Принцип *«збереження дезурбанізованого середовища»*, має за мету обмеження розвитку міст; захист історичного ландшафту, сільських пейзажів, водної та культурної спадщини; сприяє підтримці аграрної та ремісничої

діяльності та економічному і соціальному розвитку; спадкоємно наслідує традиційній моделі сільського розселення на засадах «автентичності» та відтворення «духу місця». Цей принцип повністю або частково може бути реалізований у локальних системах розселення, які типологічно складають 5 видів інтеграції сільських і міських населених пунктів.

Перший тип – це об'єднання селищ міського типу та сіл; такий тип розселення характерний для сільських місцевостей, де переважає сільське населення та сільськогосподарське виробництво; при цьому незначна частина наявного міського населення постійно зменшується відповідно до міграційних процесів (Вінницька, Волинська, Житомирська, Полтавська, Сумська, Хмельницька області); *другий тип* – це об'єднання міських і сільських населених пунктів, де кількість сільських жителів значно переважає міське населення; проте питома вага міських жителів залишається доволі високою; такий тип розселення характерний для територій, що знаходяться у «зонах впливу великих міст» та в «індустріальних регіонах» (Київська, Харківська, Львівська, Одеська, Дніпропетровська області); *третій тип* – це системи, де сільське і міське населення знаходяться у рівних пропорціях, де активно розвивається «агломерування» поселень та визначаються райони з великим економічним потенціалом. (Східний регіон України з розвинутим промисловим виробництвом); *четвертий тип* – це локальні системи, де міське населення постійно зростає на фоні скорочення сільського населення; такий тип розселення характерний для найкрупніших міст, особливо для зон їх впливу, приміських зон або стихійно створених агломерацій (міста Київ, Харків, Львів та інші); *п'ятий тип* – це ситуація, при якій коли основу локальної системи розселення складає переважно міське населення, зростання якого відбувається меншими темпами, ніж скорочення сільського населення; такий тип розселення характерний для «депресивних регіонів» (районів), у яких не сформовано або знаходиться у стадії стагнації виробничо-господарський комплекс (Донецька, Луганська області).

Однак, незалежно від типів локальних систем розселення, «сільський сектор» в них є значним або переважаючим, що створює передумови для

збереження дезурбанізованого середовища. Приклади та планувальні моделі локальних систем розселення, які відповідають принципу збереження дезурбанізованого середовища наведено на рис. 5.3

Прикладом «збереження дезурбанізованого середовища» можуть бути локальні системи з сформованою існуючою соціально-економічною мережею. Такі системи розподіляються на три типи: моноцентрична, поліцентрична та розосереджена (рис. 5.4).

Моноцентрична система концентрує більшість функцій в населеному пункті-центрі, забезпечивши необхідне транспортне сполучення з усіма населеними пунктами. Такий підхід дає можливість більш інтенсивного відновлення природних ресурсів та збереження екологічної рівноваги. Прикладом такої системи є Мерэф'янська ОТГ (рис. 5.4).

Поліцентрична система базується на розвитку кількох населених пунктів з уже сформованими функціями соціального та економічного розвитку, які формують урбанізований каркас, що поєднує виробництво, транспорт та обслуговування на принципах системності. Прикладом такої локальної системи є Рукшинська ОТГ Чернівецької області. Характеризується сталою збалансованістю природних і антропогенних характеристик (рис. 5.4).

Розосереджена система передбачає збереження існуючих елементів обслуговування та виробництва з технічним переоснащенням та реконструкцією. Первинна система обслуговування максимально наближена до споживача. Недоліком можна вважати дублюючі функції, що унеможлиблює їх повноцінне завантаження. Прикладом такої системи є Баранівська ОТГ Житомирської області (рис. 5.4).

Поліцентрична система характерна здебільшого для локальних систем сільського і міського поселень.

Принцип *«спадкоємного збереження культурно-етнічної спадщини»* дозволяє розвивати місцеву економіку із залученням відповідних ресурсів об'єднаних територіальних громад, а також сприяє національно-духовному відродженню як місцевих жителів, так і інших категорій населення.

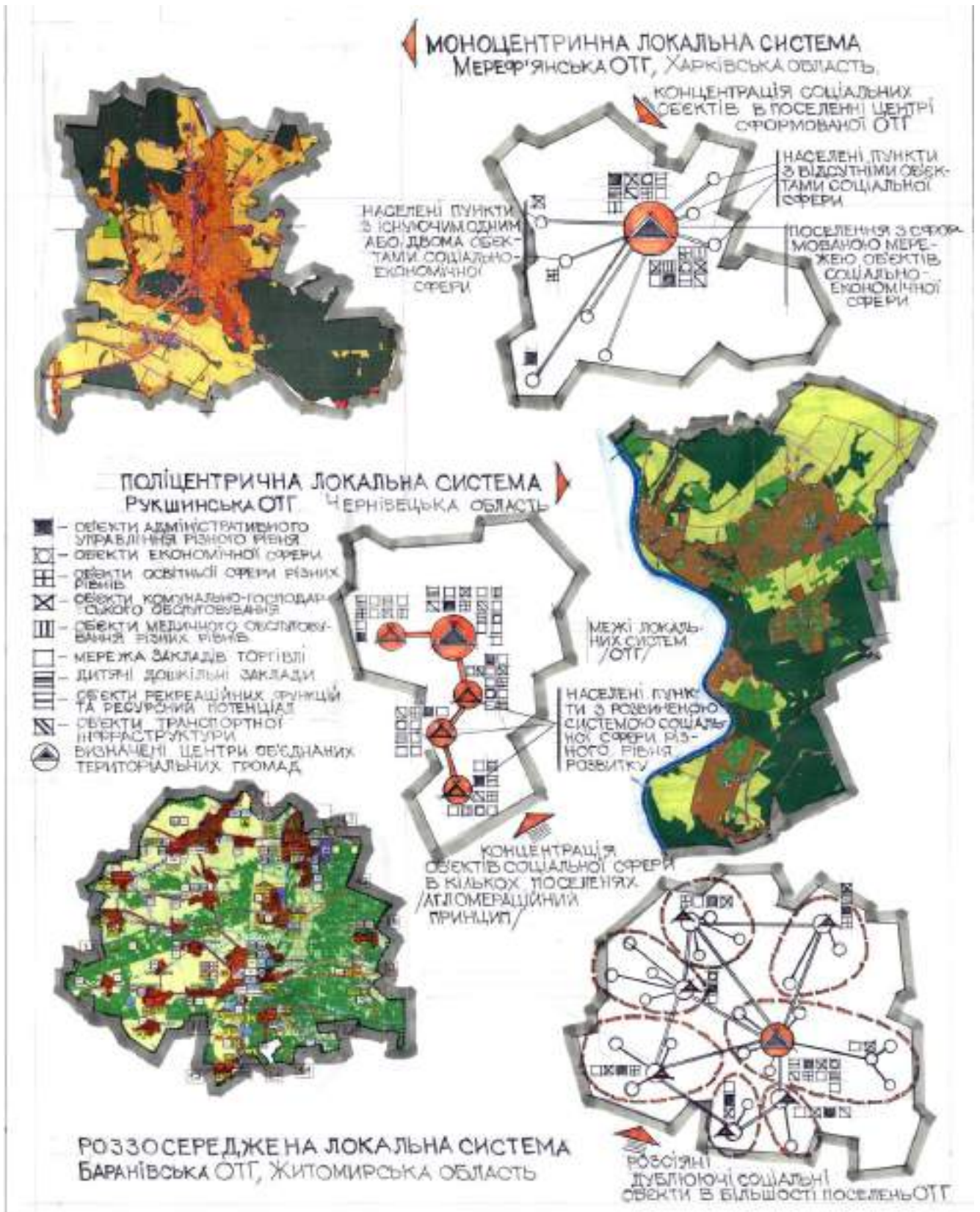

Рис. 5.4 Типи локальних систем розселення за існуючою соціально-економічною мережею

Сутність цього принципу полягає у розвитку українських національних традицій, у створенні містобудівних утворень, в яких планування, забудова та архітектурно-образне її вирішення відповідають певним місцевим та регіональним особливостям. При цьому необхідно зберегти неповторність та унікальність історичних міст і селищ, цінні архітектурні й історичні споруди (палаці, фортеці, храми, монастирі), сформувати українське та інших етнічних меншин культурне середовище в містах, селищах та селах.

У «Основоположних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту» наголошується, що «культурне різноманіття» впливає на специфіку господарської діяльності, будівництво житла, організацію дозвілля населення та його мобільності. [101]

У зв'язку з цим, з даним принципом безпосередньо пов'язаний принцип створення «туристично-рекреаційного простору» громад на базі їх природно-культурних ресурсів з концентрацією уваги на сільських об'єктах архітектурної спадщини (сільський туризм), осередках національних меншин (етнокультурний туризм), виробничих об'єктах (фермерський та агротуризм); включення до рекреаційної мережі наявних дачних та садівницьких поселень, рекреаційних комплексів короткочасного та тривалого відпочинку, санаторно-курортних та спортивно-оздоровчих закладів.

Так, наприклад, розвиток сільського, екологічного туризму або фермерського та агротуризму в межах об'єднаних територіальних громад повинні бути стратегічними складовими їх просторової організації, які забезпечують зростання місцевої економіки та займати відповідне місце у проектно-планувальній документації.

Таким прикладом є проект системи розселення об'єднаної територіальної громади Коблево, де сформовано туристично-рекреаційну підсистему у складі: 10 населених пунктів, що утворюють Коблевську ОТГ (рис. 5.3).

Планувальну модель організації території за наведеними принципами представлено на рис 5.3.

Планувальну модель на прикладі Коблівської ОТГ організації території за наведеними принципами можна формалізувати згідно трьох головних факторів це:

- економічна та системо формуюча складова;
- система обслуговування;
- екологія, рекреація.

В даному випадку розглянута складова – екологія та рекреація. В роботі представлено три планувальні альтернативи формування локальної системи розселення з значним потенціалом рекреаційних та туристичних функцій (рис. 5.5).

Аналітичні матеріали підтверджують, що територія Коблівської ОТГ є складовою Чорноморського узбережжя і має об'єкти природно-заповідного фонду придатні для організації рекреаційно-туристичної діяльності. Тілігульський лиман та озеро Солонець-Тузли має природні оздоровчі властивості.

Згідно з програмою розвитку туризму в Миколаївській області запропонована програма комплексних заходів для визнання Коблівську ОТГ одним з основних стратегічних напрямків – туризм (рис. 5.5).

Програма передбачає віднесення прибережних територій Коблівської ОТГ до зони оздоровчого та туристичного призначення (ст. 47 Земельного кодексу).

На сьогодні узбережжя Коблівської ОТГ формують бази відпочинку, які з соціальних послуг пропонують морську воду, кліматичні умови та примітивне обслуговування. В даному випадку є всі підстави для організації окремого класу відпочинку – екологічного, який за кордоном набирає великого попиту.

Екологічний курорт, як нова форма оздоровлення та відпочинку, без значного антропогенного навантаження – це;

- максимальне спілкування з природою, наближення до неї та збереження;
- низька щільність існуючого населення, відсутність шкідливих виробництв та відносно обмежене транспортне навантаження;
- організація самодостатньої інженерної інфраструктури;
- забезпечення продуктами харчування місцевого виробництва, які є екологічно чистими;

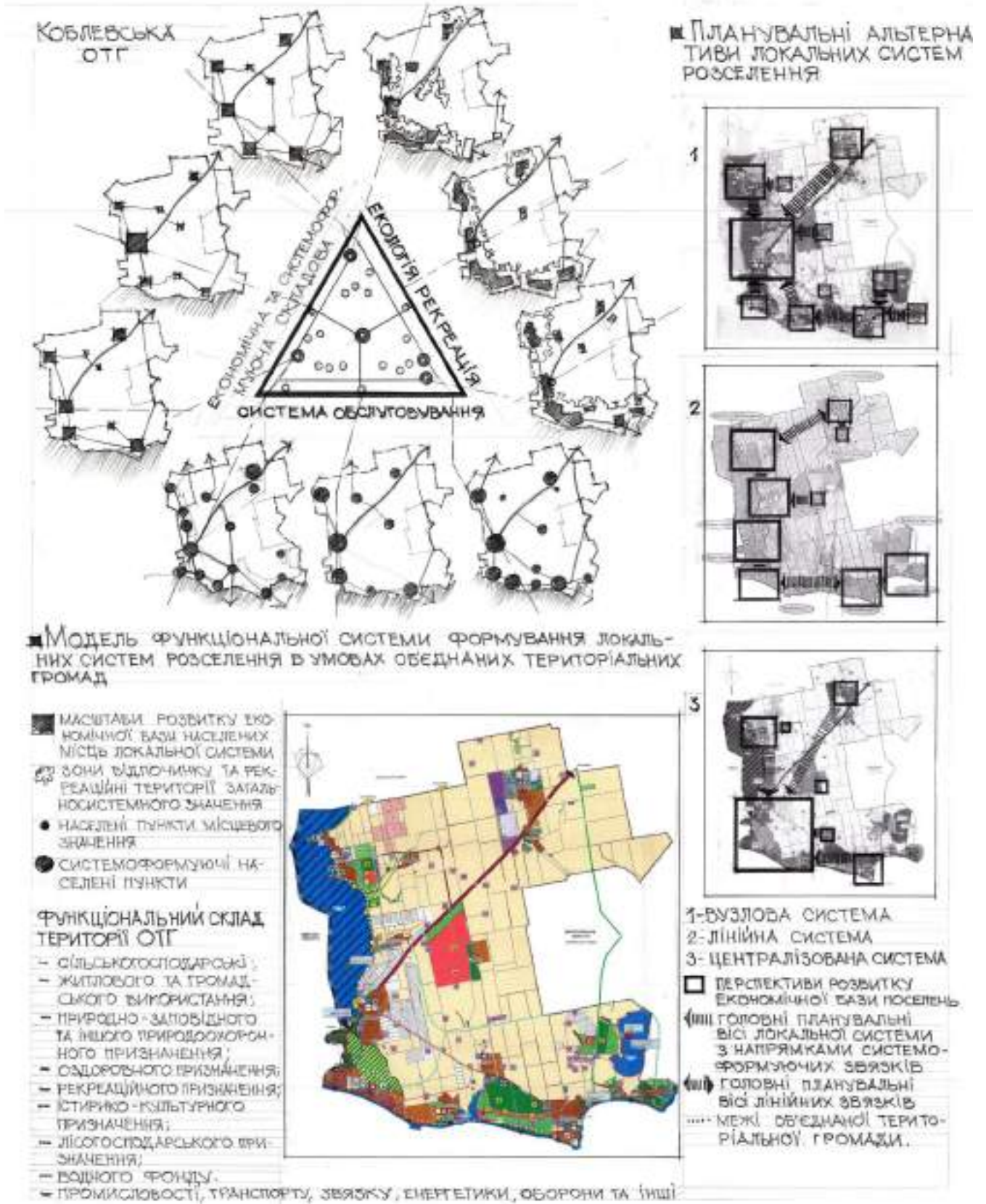

Рис. 5.5 Функціональні альтернативи формування локальних систем розселення

- потенціал для екологічного туризму, який підвищує виховні якості, загальну культуру і повагу до природного та екологічного виховання.

Особливо приваблива територія для короткострокового відпочинку, загальна потреба для Коблівської ОТГ не менше 93,3 га, з них 18.7 га активний відпочинок.

Створення рекреаційно-туристичних зон з розвинутою інфраструктурою в достатньому обсязі головна стратегічна програма розвитку ОТГ.

Враховуючи значний туристичний потенціал пропонується активний розвиток цієї галузі. Базуючись на Законі України «Про туризм» для Коблівської громади визначені основні види туризму:

- рекреаційно-оздоровчий (в місцях відпочинку, зелених зонах, на узбережжі);

- спортивний – оглядовий різновид по ознайомленню з природою;

- сільський туризм – в сільській місцевості, агротуризм, виноградарський, тваринний;

- екологічний (зелений) – туризм та територіях природно-заповідного фонду;

- культурно-пізнавальний – вивчення та ознайомлення з пам'ятками, культурою, традиціями, етнографією тощо;

- аматорський – туризм індивідуального характеру (риболовля, фото охота, вивчення рослин, комах тощо).

Особливого продумування вимагає екотуризм, пов'язаний з втручанням людини в природне середовище, що не повинно їй зашкодити. Розвиток туризму на землях природно-заповідного фонду має бути стійким без порушення законодавства, забезпечувати тривале збереження природних ресурсів і культури, бути соціально та економічно прийнятними і справедливими. Екотуризм – це правильний баланс між використанням і збереженням природи.

5.2. Особливості організації локальних екомереж та туристично-рекреаційного середовища об'єднаних територіальних громад

Стратегія розвитку об'єднаних територіальних громад як локальних систем розселення призначена для обґрунтування довгострокової програми планування, забудови та іншого використання територій на яких реалізуються повноваження громади. Схема планування території визначає основні принципи і напрямки планувальної організації та функціонального призначення території, формування громадського обслуговування населення, організація транспортної та інженерної інфраструктури, благоустрою, захисту територій від техногенних процесів. Охорони навколишнього природного середовища, охорони та збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини та пам'яток археології. Традицій, національного етнічного середовища історичних населених пунктів.

Стан навколишнього як природного так і антропогенного середовища обумовлюється впливом на нього усіх суб'єктів користувачів. Саме тому загальні програми покращення і стабілізації екологічної ситуації стосуються, в першу чергу, об'єднаних територіальних громад де формуються локальні екомережі, які відповідають стабілізації існуючої ситуації стану навколишнього середовища, в тому числі здоров'я населення, вирішення екологічних проблем, пов'язаних з атмосферним повітрям, водними ресурсами, лісовими ресурсами, природно-заповідним фондом, які є природним потенціалом розвитку туристично-рекреаційного середовища локальних систем розселення.

Природно-культурні ресурси місцевого значення. У залежності від розташування об'єднаних територіальних громад – у зонах впливу великих міст, у курортних, прибережних та гірських районах визначаються провідні природні фактори, які впливають на формування локальних систем розселення: клімат, внутрішні води, рослинний та тваринний світ; мінеральні джерела та лікувальні грязі, морські акваторії та пляжі; ліси, водойми, природно-заповідний фонд тощо.

Так, наприклад, у США поширені на місцевому рівні приватні лісові, болотно-озерні, заплавно-річкові ділянки, а у Європі – мисливські угіддя та місця

для рибальства, що використовуються для туризму «вихідного дня» та короткочасного відпочинку. [134, стор. 176]

В Україні культурні ресурси територіальних громад, особливо у сільській місцевості – це широкий спектр матеріальних об'єктів народної архітектури (млини та вітряки; церкви та дзвіниці; садиби та пейзажні парки тощо). Важливе значення мають пам'ятки історико-культурної спадщини: музеї – краєзнавчі, меморіальні, прикладного мистецтва; археологічні заповідники – фортеці та руїни, фортифікаційні споруди, могильники тощо. Так, наприклад, в с.м.т. Козелець (Срібнянський район Чернігівської обл.) культурна спадщина – це будинки полкової канцелярії, садиб XVIII-XIX ст., Миколаївська церква та Собор Різдва Богородиці з дзвіницею тощо; у селах Мельники та Суботів (Чигиринський район Черкаської обл.) – давні кургани, Іллінська церква – усипальниця Б.Хмельницького, пам'ятка історії «Три криниці» тощо, в Немірові Вінницької області одне з перших скіфських поселень з яким пов'язано ряд городищ по всій області тощо.

Цей ряд культурно-історичної спадщини, який є складовою територіальною чи об'єктною частиною нових адміністративних одиниць можна продовжувати на сотні і тисячі сторінках і який має стати важким стратегічним аргументом екологічного розвитку за рахунок розвитку туристичної галузі.

Таким чином, наявність тих чи інших природно-культурних ресурсів сприяє формуванню локальних екомереж та створенню єдиного туристично-рекреаційного простору об'єднаної територіальної громади або цілого регіону.

Елементи локальних екомереж об'єднаних територіальних громад відповідно до типології *екологічних елементів* природно-заповідного фонду, прийнятий на законодавчому рівні, охоплює визначаються 27 типів відповідних об'єктів, серед яких більшість може бути складовими локальних екомереж на місцевому рівні. [67, 68, 136] Це: *природні заповідники та заказники* – особливо охоронювані території (акваторії); *пам'ятки природи та заповідні урочища* – унікальні природні або цілісні ландшафтні утворення; *ботанічні сади та дендрологічні парки* – штучно створені ландшафтні утворення для демонстрації

місцевих видів рослинності; *зоологічні парки* (сади) – спеціально створені об’єкти для перебування та демонстрації місцевих видів тварин; *парки (пам’ятки) садово-паркового мистецтва* – художні витвори ландшафтної архітектури; *регіональні (місцеві) ландшафтні парки* – території з типовими природними ландшафтними ресурсами та природоохоронними зонами (зеленими, водоохоронними, лісозахисними тощо).

Всі ці території можуть складати природну підсистему локальної системи розселення та формувати *локальну екомережу*.

Так, наприклад, Тетіївська об’єднана територіальна громада в повній мірі володіє рядом природних ресурсів, таких як Ландшафтний заказник «Лебединий» на річці Дубравка де її впадіння в р. Роська загальною площею 108,8 га. Заказник являє собою водно болотні угіддя, які можуть слугувати особливою специфікою для розвитку туристичної галузі. Неподалік знаходиться ландшафтний заказник «Урочище Мазепинці». На території знаходяться ряд водосховищ (Тетіївське I, Тетіївське II і Тетіївське III загальною площею близько 400 га. Відсутні звалища, небайдуже до постійного покращення і населення, яке складає 24401 жителів на площі 442,973 км². навіть незначний перелік потужного природного потенціалу гарантує перспективність організації локальної екомережі з унікальною специфікою взаємодії з туристичною галуззю.

Сутність організації локальної екомережі виходить далеко за межі природоохоронних функцій, а є складним процесом еколого-економічної оцінки природних утворень та подальше узгодження можливостей, ризиків та загроз при їх використанні різними користувачами, пов’язаними, наприклад, з туристичною галуззю. Це підґрунтя для регулювання розвитку чи занепаду, приходу інвестицій чи відтік, економічний інтерес з природоохоронними цілями чи знищення.

Завдяки глибокій оцінці закладається культура ставлення до території, формується екологічна свідомість всіх категорій користувачів. Природні умови стають інтегрованою складовою стратегії розвитку громади.

Об’єкти природно-заповідного фонду локальної екомережі функціонують у взаємозв’язку з містобудівними об’єктами локальних систем розселення, до яких

належать: *зони тривалої рекреації* (розміщення стаціонарних оздоровчих та рекреаційних закладів); *зони короткочасної рекреації* (створення і благоустрою лісопарків, парків, пляжів); *туристичні зони* (розміщення екскурсійних об'єктів, туристичних та спортивних закладів); *курортні зони* (розміщення санаторних та оздоровчих закладів, центрів бальнеогрязелікування); *населені пункти* (міста, селища міського типу та села, дачні та садівницькі поселення); *виробничі, інженерно-технічні та інші об'єкти містобудування* (промислові підприємства, сільськогосподарські та фермерські господарства, об'єкти енергетики тощо).

Спираючись на Закон України «Про природно-заповідний фонд України» та на положення роботи «Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій (за Т.Ф.Панченко), пропонується орієнтовний перелік складових територіально-планувальних елементів локальних екомереж місцевого рівня. [134, стор. 176; 136, стор. 48]:

I. Заповідні території: ареали природних середовищ різних типів (ліси, луки, степи, акваторії, сади та виноградники); оселища – ділянки земної або водної поверхні, що забезпечують умови для існування рослин і тварин; природні комплекси (ландшафти, місцевості, урочища).

II. Території регульованої рекреації: ділянки місць короткочасного відпочинку (лісові, пляжні, лижні, водні тощо); заклади рекреаційного обслуговування (міні-готелі, бази, клуби, автостоянки); туристичні маршрути (лижні, кінні, прогулянкові). Прикладами потенціалу є запропонована стратегія Кременчуцької ОТГ з розвитком трьох типів туристичних маршрутів.

III. Території стаціонарної рекреації: ділянки курортно-рекреаційних ресурсів (мінеральні і термальні води, лікувальні грязі, морська вода, пляжі); рекреаційні оздоровчі заклади (готелі, мотелі, турбази, санаторії, кемпінги); заклади обслуговування громадського та приватного секторів; резервні ділянки перспективного рекреаційного будівництва; житлово-рекреаційні будівлі (приватні котеджі, сільські, дачні та садові будинки); рекреаційні селища (курорти); історичні поселення (центри туризму).

IV. Території виробничих об'єктів: сільського господарства (фермерські садиби, сільськогосподарські угіддя, садово-дачні поселення тощо); *лісового господарства* (землі лісництв, лісопарки тощо); *мисливського господарства* (мисливські угіддя, території єгерських обходів, розплідники, живо-ловильні); *рибного господарства* (моря, ріки, озера, водосховища, ставки, привабливі для рибальства).

V. Охоронно-захисні території: землі охоронних зон джерел водопостачання та інших джерел (мінеральних, термальних вод); ділянки газопроводів, газорозподільних станцій, ліній електропередач тощо; міське розташування берегоукріплювальних гірських та інженерних споруд; зони санітарної охорони курортів, прибережної захисної смуги морів, пам'яток культурної спадщини тощо.

VI. Території міських і сільських населених пунктів, дачних та садівницьких поселень, історичних міст та селищ.

Вищенаведені зони тривалої та короткочасної рекреації, курортні зони та туристичні зони історичних міст ґрунтовно досліджені у багатьох наукових працях (Т.Панченко, І.Устінової, І.Родічкіна, Л.Руденко, В.Міроненка, В.Шулика, О.Мірошніченко, В.Губаря, А.Давидова та інші), разом з тим менше уваги надано розвитку сільської рекреації та туризму, у зв'язку з чим автором зроблено акцент саме на цій проблемі, а саме сільської рекреації не окремих поселень чи об'єктів, а локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад де є можливість комплексного розвитку рекреаційної галузі з сучасним циклом послуг та об'єктів для задоволення користувачів.

Туристично-рекреаційне середовище сільської місцевості. У статті Т.Ф.Панченко «Актуальні аспекти організації сільського туризму (огляд проблеми та деякі рекомендації)» зазначено, що для організації рекреації та туризму в сільській місцевості з визначними природними та історико-культурними ресурсами велике значення має наявність придатного житлового фонду, яке сільські жителі мають можливість здавати в оренду для відпочинку та туризму. [134, стор. 176] Базуючись на рекомендаціях даної публікації, автором

встановлено, що на місцевому рівні для розвитку туристично-рекреаційної мережі, слід спиратись на існуючий житловий фонд сільської місцевості. Це: *існуюче* житло з мінімальним стандартом комфорту (3 категорія); *приспосоване* житло з достатнім стандартом комфорту (2 категорія); *нове* житло з рівнем комфорту, відповідним міжнародним стандартам (1 категорія).

Що стосується існуючого житла, найбільш поширеним у забудові переважної більшості сіл є одноквартирні одноповерхові будинки з садибною ділянкою, розраховані на одну сім'ю; за відсутності в більшості сіл централізованих систем водопостачання і каналізації, а також частково газопостачання, існуюче житло має обмежену кількість кімнат, відсутність в будинках санвузлів, ванних кімнат та душових, систем постачання гарячої води тощо. Тому сільські будинки з мінімальним стандартом комфорту можуть використовуватися тільки для короткочасного відпочинку туристів (1-2 дні) або для прийому школярів та молоді з меншими вимогами до рівня комфорту.

До категорії пристосованого житла відносяться такі його види, які в результаті реконструкції і модернізації сільських будинків та їх перебудови (внутрішнє перепланування, добудова, надбудова тощо) мають умови підвищеного ступеня побутових зручностей. Таке житло відповідає поняттю «зростаючий будинок», який може використовуватись для прийому відпочиваючих (туристів) за умов надбудови мансард, прибудови санітарних блоків, літніх веранд, тощо.

В останні роки у світовій практиці набуло значного розвитку будівництво I категорії – «біфункціональних» житлово-рекреаційних будинків, особливо поширених в умовах приморських та гірських районах, а також у зонах впливу найкрупніших і крупних міст. Житло нового типу (одноповерхові та двоповерхові приватні будинки) розраховане на прийом відпочиваючих (туристів), відповідно до ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» повинно відповідати таким вимогам: декілька спальних приміщень для розміщення в кожному від 1 до 3 осіб; загальну кімнату (вітальню, їдальню); ізольований санвузол (туалет, ванна, душ) для гостей; окремий зовнішній вхід до приміщень розміщення туристів; в

житлових будинках можуть бути обладнані невеликі кав'ярні, масажні кабінети, більйардні кімнати; на присадибних ділянках – лазні-сауни, декоративні басейни, дворові коминки.

Прикладом організації сільського туризму є невелике селище (з 5 вулицями та двома десятками будинків) у місцевості вздовж р. Рейн у (Німеччина), яке функціонує як туристичний центр: в кожному будинку перший поверх – для господарів, другий – для гостей; в кожному подвір'ї кілька столиків, скрипаль або сімейний хор, свої притаманні даному господарю страви. [134]

В умовах об'єднаних територіальних громад сільської місцевості важливим є фактор працевлаштування власників рекреаційного житла; вони можуть здійснювати діяльність з обслуговування туристів не тільки як додаткову до сільськогосподарських робіт, але і як основну, спеціалізуючись на різних видах туристичного сервісу.

Одним із видів житла, який пропонується для територій природно-заповідного фонду, є «екологічний будинок», який займає мінімальну площу продуктивної землі; такого типу дерев'яні споруди-будинки для гостей, хижі, колиби споруджуються, наприклад, для туристів у Карпатському, Синевірському та інших національних природних парках України. Тип екологічно-туристичного поселення набуває інтересу і в центральних районах України.

В Європі розвитку сільського та екологічного туризму надається велике значення. Так, наприклад, в Німеччині малі готелі в сільській місцевості становлять (53%); в Австрії розроблена спеціальна програма «Відпустка на селянському подвір'ї», кожне з яких приймає на відпочинок до 30 осіб. У Канаді для сільської місцевості за програмою Select Rating прийнята відповідна класифікація приміщень для проживання туристів: *ліжка та сніданок (Bed and breakfast)* – кімнати (5 або більше), які пропонуються туристам в приватних житлових будинках; *приватний пансіонат (Bed and breakfast home)* – окремий будинок з пансіоном, міні-готель; *домик (Cabin)* – невеликий дім, хижа (1-2 спальні, вітальня та кухня); *місце для самодіяльного туризму (Campground/RV Park)* – стоянки для туристів та автотранспортних засобів; *апартаменти*

(*Condominium*) багатокімнатні квартири в житлових будинках, обладнані для туристів (кухня з плитою, холодильником та мікрохвильовою піччю), з наявністю до послуг гостей басейну, сауни, гаража; *котедж (Cottage)* – житловий будинок з однією або більше спальнями та обладнаною кухнею; *ранчо для гостей (Guest ranch)* – це ділянка з котеджем або хижою, яка призначена для катання на конях; *дім на воді (Houseboat)* – судно, що має декілька окремих кімнат, спальню та кухню.

В Україні Державними будівельними нормами затверджено перелік з 12 типів закладів оздоровчого, рекреаційного та туристичного призначення, серед яких тільки «Курортні і туристичні готелі» з розміром земельних ділянок (30 м² на одне місце); туристичні бази (65 м² на одне місце); туристичні притулки (35 м² на одне місце); хостели (6-10 м² на одне місце); індивідуальні засоби розміщення (15 м² на одне місце) можуть бути використані у сільській місцевості (ДБН, додаток Д). [ДБН Б.2.2-12:2019]

Згідно ДБН Б.2.2-12:2019 до «Номенклатури структурних елементів мережі природно-ландшафтних, рекреаційних та інших озелених територій» об'єкти еколого-туристичної сфери ОТГ відносяться як Позаміські ландшафтні території.

Згідно даної класифікації була запропонована та розроблена пропозиція створення «Регіонального ландшафтного парку» Боярської ОТГ з пропозицією туристичної галузі для короткострокового відпочинку (рис. 5.6).

Важливе значення в умовах об'єднаних територіальних громад мають також об'єкти підприємницької діяльності, що формують обслуговуючу інфраструктуру туристично-рекреаційного середовища: *підприємства національної кухні* (ресторани, їдальні, кафе з асортиментом національних страв – українських, угорських, татарських тощо); *підприємства народних художніх промислів* (виробництво художніх виробів – решетилівські, коломийські, гуцульські килими; полтавська та подільська вишивки; вироби з кераміки, дерева, лози, соломи; гончарне мистецтво); *підприємства з продажу туристичного спорядження* (магазини з асортиментом продукції спортивного, мисливського, риболовного, лижного призначення, прокат автомашин, човнів, велосипедів); *заклади для*

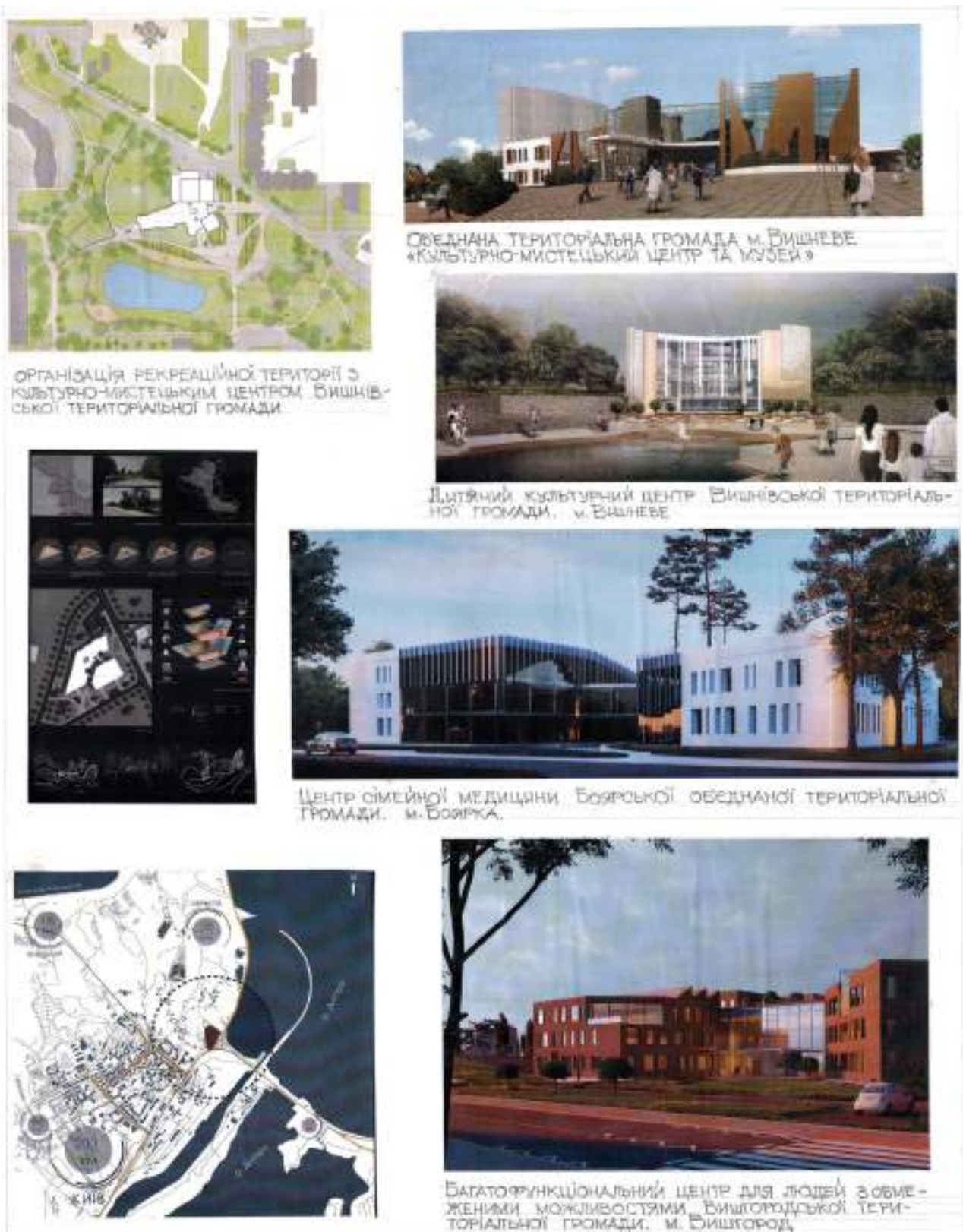

Рис. 5.6 Проектні пропозиції соціальних об'єктів центрів локальних систем розселення

розваг («козацький табір», «етнічна вуличка», «поляна казок», «мікрозоопарк» місцевих тварин, «співоче поле» тощо). За наявності певних умов можуть бути створені «кінні школи» для навчання дітей та молоді, «лижні бази», які є сучасним видом сервісу. [119]

Для підвищення атрактивності сільської місцевості є багато можливостей: створення музеїв унікальних видів народного мистецтва (наприклад, гончарства). Проведення фольклорних фестивалів (наприклад, у Карпатах), організації ярмарок (Сорочинцях тощо). Наприклад, «Районне місто» – український музичний фестиваль просто неба, що проходить в Тернополі від 2013 року (відвідує близько 16 тис. чол.).

«Файне місто» – український музичний фестиваль просто неба, що проходить щорічно в Тернополі від 2013 року.

Фестиваль зазвичай проходить у кінці липня. За основним функціональним призначенням – це музичний фестиваль. За статусом проведення він являється міжнародним. За місцем розташування фестиваль належить до заміських (проводяться на природі). Локація мінялася в наслідок потреби у розширенні території та покращення умов. Фестиваль сезонний та проводиться щороку влітку. Його місткість приблизно 16 тисяч чоловік.

У 2013 році фестиваль проходив на островці «Чайка» в парку імені Тараса Шевченка, це центральна частина міста Тернопіль.

Від 2014 року фестиваль по причині свого розширення перемістився за міську смугу на територію аеропорту «Тернопіль».

У 2017 фестиваль перемістився на територію тернопільського іподрому, що також знаходиться за містом. Локація краща тим, що там є дерева і озеро.

«Файне Місто» є одним з небагатьох українських фестивалів, на якому пересікаються практично всі сучасні напрямки музики. Через це на території розміщено 7 сцен на яких можуть виступити понад 100 виконавців.

Фестиваль «Файне Місто» – це не просто музичний фестиваль, це в деякому сенсі можна назвати невеличким містечком, з власною архітектурою, інфраструктурою, громадянами, законами та органами місцевого врядування.

Територія фестивалю поділяється на різні функціональні зони, у яких можна знайти: луна-парк; спортивно-розважальна зона (спортклуб), де є спеціально відведені місця, у яких можна зайнятися реслінгом, пограти в футбол, волейбол, тощо; інфоцентр; музей; 3 наметових містечка (байкерське, платне та безкоштовне); декілька зон, де можна пограти в різноманітні комп'ютерні, інтелектуальні, логічні та настільні ігри; лаундж-зони; центр науки; місця для автограф сесії та зустрічі з фанатами; школа майстеркласів; дитяча кімната; салон краси; прес-центр; камери схову; бюро знахідок; фудкорти; медпункт; паб; оренда туристичного спорядження; пункт підзарядки та ще багато іншого.

«Західфест» – український щорічний музичний фестиваль, що відбувається з 2009 року на Львівщині. З 2011 року проходить біля села Родатичі Городоцького району.

За основним функціональним призначенням – це музичний фестиваль. За статусом проведення він являється міжнародним. За місцем розташування фестиваль належить до заміських (проводяться на природі). Локація мінялася внаслідок потреби у розширенні території та покращення умов. Фестиваль сезонний та проводиться щороку влітку.

2009 року він відбувся у Звенигороді, 2010 – у Старосільському замку (з 21 по 23 серпня), а з 2011 року – на базі відпочинку «Сонячна долина» у с.Родатичах за 40 км від Львова, що було пов'язано з очікуванням більшої кількості відвідувачів порівняно з попередніми роками. З 2014 року проводиться на території відпочинкового комплексу «Чарівна долина».

Останнім часом на території фестивалю зазвичай розміщують три сцени.

Z-Games – це найбільший музичний і спортивно-розважальний фестиваль у Східній Європі, який проходить на станції Лиманська між Затокою і Кароліно-Бугазом.

За основним функціональним призначенням – це спортивно-розважальний фестиваль. За статусом проведення він являється міжнародним. За місцем розташування фестиваль належить до заміських (проводяться на природі). Локація постійна. Фестиваль сезонний та проводиться щороку влітку.

На Z-Games можна зайнятися екстремальними видами спорту, побувати на живих виступах українських і всесвітньовідомих музикальних виконавців, а також на пляжних вечірках.

Також на фестивалі проходять шоу-виступи за напрямками: скейтбординг, МТВ і BMX, роллерблейдінг, кайтсерфінг, скімбординг, боулдерінг (скелелазіння), слеклайн, фріран і паркур, фрізбі, брейк-данс і багатьма іншими.

Z-Games це перш за все пляжний фестиваль. Він проходить на березі Чорного моря у серпні.

На території фестивалю присутні спортивні майданчики не тільки для професійних спортсменів, а й для початківців.

Також є багато неспортивних зон. Наприклад зони, де проводять майстеркласи для тих, хто хоче спробувати свої сили в райдер культурі, фанові змагання та інше.

Також повна інфраструктура дозволяє не покидати фестиваль. На фестивалі присутні фудкорт, комфортний кемпінг, тощо.

Національний Сорочинський ярмарок – один з найвідоміших ярмарків в Україні, що відбувається в селі Великі Сорочинці Миргородського району на Полтавщині.

Як уже було вище сказано фестиваль (фр. festival – свято, лат. festivus – святковий, веселий) – масове святкове дійство, що включає огляд чи демонстрацію досягнень у певних видах мистецтва і не тільки; вид подієвих туристичних ресурсів. Виходячи з цього Сорочинський ярмарок теж можна назвати фестивалем.

За основним функціональним призначенням – це гастрономічний фестиваль. За статусом проведення він являється національним. За місцем розташування фестиваль прив'язаний територіально до населеного пункту. Локація постійна. Фестиваль сезонний та проводиться щороку влітку.

Ярмарковий рух в Україні має багатовікову історію. Уже в 40-х роках XIX ст. тут діяло 12 тисяч ярмарків, у тому числі 178 великих і середніх. Сорочинський не був ні найбільшим з них, ні найвідомішим. Село Великі

Сорочинці Миргородського району, напевне, й залишилося б, як і багато інших сіл Полтавщини, маловідомим, якби його не прославив на віки великий земляк – український письменник Микола Васильович Гоголь.

Ярмарки продовжували існувати аж до 20-х років ХХ ст., коли були закриті зовсім. Вся торгівля в селах перейшла до кооперації та під контроль держави.

З 1966 року ярмарки починають відроджуватись, і започатковує, відроджує ту давню традицію Сорочинський ярмарок. На нього з'їжджалося багато представників різних організацій та підприємств – торгових та виробників не лише з Полтавщини, але й з багатьох інших областей України, з-за кордону. Багато людей приїздило в Сорочинці щоб придбати різноманітні, дефіцитні на той час, речі, товари. Їх не зупиняло навіть те, що ярмарковий майдан являв собою необладнане поле, без будь-яких умов ні для учасників, ні для гостей.

Період перебудови та розпаду Радянського Союзу, перших років незалежності, коли Україна потерпала від суцільного товарного голоду та інфляції, міг стати початком кінця Сорочинського ярмарку.

З серпня 1999 року, згідно з указом Президента України, Сорочинський ярмарок має статус національного.

Фестиваль «Respublica» (укр. «Республіка») – музично-мистецький фестиваль сучасного вуличного мистецтва, який проводиться щорічно у Кам'янці-Подільському. Вперше відбувся 16-18 вересня 2011 року.

За основним функціональним призначенням – це мистецький фестиваль. За статусом проведення він являється міжнародним. За місцем розташування фестиваль прив'язаний територіально до населеного пункту. Локації фестивалю розміщені по всьому населеному пункту. Фестиваль сезонний та проводиться щороку восени.

Щороку фестиваль поділяється на художню, літературну та музичну частину. Художня частина відбувається на території старої та сучасної частини міста. На фестивалі побували художники з Іспанії, Білорусі, Польщі та України, щоб максимально прикрасити занедбані житлові будинки та інші будівлі Кам'янця-Подільського, які не вписуються в архітектуру міста. Музична частина

була представлена відомим рок-гуртами України, Білорусі та США. Крім вище згаданого, були проведені різні волонтерські акції – у 2012 році відбулося прибирання сміття у каньйоні річки Смотрич, а також кожен охочий міг поміняти телевизор на триденний квиток на фестиваль «Республіка». Наметове містечко фестивалю розташовувалося біля стін Кам'янець-Подільської фортеці.

Фестиваль має місткість близько 10 000 чоловік.

Протягом трьох днів фестивалю на території фестивального майданчика та у різних частинах міста паралельно відбуваються різні мистецькі акції.

Фестиваль Respublica – учасник рейтингу «100 кращих подій для українського туризму» (Traveling Marketing 3D). Єдиний представник України у міжнародному проекті Google Street Art Project. Минулого року проходив одразу на 4 сценах по всьому місту.

З 2018 року фестиваль почав проходити у 2 містах 2 рази на рік. Наприклад у 2019 році з 30 серпня по 1 вересня він проходив у Хмельницькому, вхід на захід був безкоштовним, а місцем проведення був молодіжний парк. А з 6 по 8 вересня фестиваль проходив у Кам'янець-Подільському, вхід був платним, а місцем проведення була Стара фортеця.

Соціально-економічні стимули. Розвиток різних видів сільської рекреації та туризму є важливим засобом підвищення рівня місцевої економіки, враховуючи, що це:

- додатковий до сільськогосподарського вид підприємницької діяльності;
- спосіб підвищення зайнятості членів сільських сімей;
- засіб наповнення бюджетів місцевих органів управління;
- стимул для сучасного облаштування сільських будинків, садиб, вулиць, оточуючого середовища;
- етичний фактор щодо збереження народних промыслів, місцевих традицій та культурних заходів, зближення міських і сільських жителів;
- можливість зовнішньо-економічної діяльності за рахунок вирощування та експортування сільськогосподарської продукції з високим рівнем попиту.

Основні економічні переваги організації туристично-рекреаційної діяльності в об'єднаних територіальних громадах, розташованих у сільській місцевості полягають: у повному *самофінансуванні* цієї діяльності; у її *самоокупності* – поверненні інвестицій та поточних витрат за рахунок коштів, одержаних від оренди та надання послуг; у *самоплануванні* певної норми прибутку на основі «бізнес-планів»; у *самоорганізації, самоуправлінні та самоконтролі* в сфері даного виду діяльності за умов одержання дозволів, ліцензій та сертифікатів, реєстрації індивідуального підприємництва та відповідності державним законодавчим актам.

Для розвитку цього виду підприємницької діяльності в межах об'єднаних територіальних громад необхідно внести відповідні зміни у Закони України «Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про підприємництво», «Про сільську поселенську мережу» та інші, для легалізації сільського туризму, як підприємницької діяльності, її фінансово-кредитної підтримки, пільгового оподаткування тощо. Так, наприклад в Румунії, сфера сільського туризму звільнена від оподаткування на 10 років; у Франції надається позика місцевим органам самоврядування для потреб облаштування сільської місцевості під гарантії держави на низькі (1-2) відсотки.

Таким чином, для розвитку туристично-рекреаційних підсистем локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад необхідно розроблення відповідної містобудівної документації з визначенням зон розвитку сільського туризму, етапів їх освоєння, правового і фінансового механізмів стимулювання підтримки і контролю щодо перспективного виду туристично-рекреаційної підприємницької діяльності.

Окремі пропозиції щодо проектування мережі туристично-рекреаційних територій об'єднаних громад в цілому та у специфічних умовах сільської місцевості, зокрема, надано у розділі 5.3.

5.3. Пропозиції щодо розроблення проектної документації для локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад

Містобудівним документом просторового розвитку та обмеженнях, які потрібно враховувати при вирішенні поставлених територіальних умов має стати Схема територіального планування (СТП) об'єднання, яка має стати проекцією на територію концепції соціально-економічного розвитку локальних систем розселення місцевого рівня. Але здебільшою в програмно-стратегічних документах занадто низька інформаційна комплексна складова потенціалу існуючого стану, містобудівних особливостей території рівня розвитку інфраструктури, спеціалізацію господарчого комплексу агломераційного об'єднання та розміщення нових об'єктів будівництва.

Тому стратегія розвитку території окремих територіальних громад має розроблятися в тісному поєднанні з територіальним плануванням об'єкту більш високого рівня на повноцінній інформативній базі, що обґрунтовує ще один принцип – інформативності. Сьогодні цей принцип більш подібний до принципу недоінформованості вихідної бази, або інформаційна невизначеність.

Інформаційна невизначеність є тою проблемою, від якої в містобудівному плануванні старались і продовжують сьогодні, любим шляхом відмовлятися. Скоріше, головною причиною була завжди надія на інтуїцію архітектора, який знайде вихід і обґрунтує його. Така ситуація сформувалась з забезпеченням інформативності створення та розвитку територіальних громад. Державна програма в значній мірі невідповідає реальній спроможності громад до розвитку через повну відсутність містобудівної стратегії і відповідної документації.

Дослідження показали, що містобудівна невизначеність реальності процесу посилюється після того як зіштовхуються протилежні цілі і руйнуються перспективні ідеї розвитку. В такому випадку особливо необхідна розробка допоміжних цільових норм, правил, законів.

Темпи адміністративних перетворень все більше переконують в важливості розробки та застосування більш досконалого інформативного апарату. Вже

сьогодні проявляються ризики того, що вибрані парадигми розвитку локальних систем виражені в проектній документації виконуються у вигляді псевдовизначеної інформативності, що невідображає реальності поставлених завдань.

Одним з шляхів обґрунтування перспектив інформативного поля розвитку групових систем є співвідношення алгоритмів можливих дій на всіх рівнях. Такими співвідношеннями можуть бути інформація «відома» і «невідома», «зрозуміла» і «не зрозуміла», «знання» і «незнання».

Так, розглядаючи взаємозалежність знання і незнання майбутнього результату можна виділити можливі варіанти співвідношень «знання» або «незнання» з «відомим» або «невідомим».

Варіант перший «знання – відомого» характеризує повне інформаційне розуміння і дані про дії і процеси, які здійснюються.

Варіант другий «знання – невідомого» характеризує наше розуміння дій і процесів як недостатньо вивчених або невідомих.

Варіант третій – «незнання – невідомого» свідчить про те, що ми інтуїтивно використовуємо знання, які не знаємо і які невивчені з необхідної точки зору.

Варіант четвертий – «незнання – відомого» характеризується нехтуванням знань, які вже відомі, що найчастіше зустрічається через недостатній професіоналізм головних фігурантів процесів.

В даній матриці відсутнє поняття повного знання і повного незнання, що характеризує складність містобудівної ролі в процесі формування групових систем на базі соціальних утворень – територіальних громад.

Саме це характеризує головний фактор невизначеності через погану інформативність та складність отримання реальної інформації через значні суб'єктивні фактори. Тому побудова нової парадигми «локальна система місцевого рівня» в процесі її трансформації з існуючої потребує високого рівня інформативності та професійного усвідомлення.

Спеціального законодавства та державних будівельних норм щодо розроблення містобудівної документації для об'єднаних територіальних громад локальних екомереж та організації сільського туризму в Україні поки що немає.

Існує ряд важливих законів, які регламентують земельні відносини, основи охорони та використання природно-заповідного фонду та лікувально-оздоровчих місцевостей, правові акти з охорони і використання культурної спадщини та багато інших, які мають низку позицій, які можуть бути опосередковано використані при проектуванні локальних систем розселення або територій об'єднаних громад, а також для організації місцевих екомереж і сільського туризму. [67, 68,74, 77]

У фундаментальній монографії М.М.Дьоміна «Управление развитием градостроительных систем» докладно досліджено сутність містобудівних систем регіонального рівня, як «сукупність просторово організованих й взаємопов'язаних матеріальних елементів, технічно освоєних територій, будівель і споруд, шляхів та інженерних комунікацій, природних компонентів, що все разом формує середовище суспільної життєдіяльності» (рис. 5.7). [45, стор. 185]

Поняття «містобудівна система» знаходить свою інтерпретацію у інших авторів: «демоекологічна система», «природно-технологічна система», «соціально-економічна система» тощо (Г.І.Лаврик, А.Е.Гутнов) (рис. 4.1). Автор роботи не ставить за мету досліджувати цей теоретичний напрямок, оскільки його завдання – формування локальних систем розселення в межах об'єднаних територіальних громад, як нового об'єкта та первинної ланки більших систем розселення (районних, міжрайонних, регіональних тощо). Однак, деякі позиції регіональних систем розселення – функціональна структура, організація сфери обслуговування та інші відповідають завданням даної роботи. Так, наприклад, це стосується сфери громадського обслуговування населення, яка має такі показники: 25% сільського населення користуються закладами торгівлі у містах; 50% ліжок-місць у обласних лікарнях займають сільські жителі; 60-80% становлять поїздки селян з культурно-побутовими цілями; радіуси зон торгівлі первинного обслуговування 4-7 км (за М.М.Дьоміним) (рис. 2.6).

Базуючись на перспективній моделі регіональних систем розселення (за М.М.Дьоміним) можна виділити 4 рівня територіальних підсистем: первинні, місцеві, локальні (міжрайонні), регіональні (міжобласні).

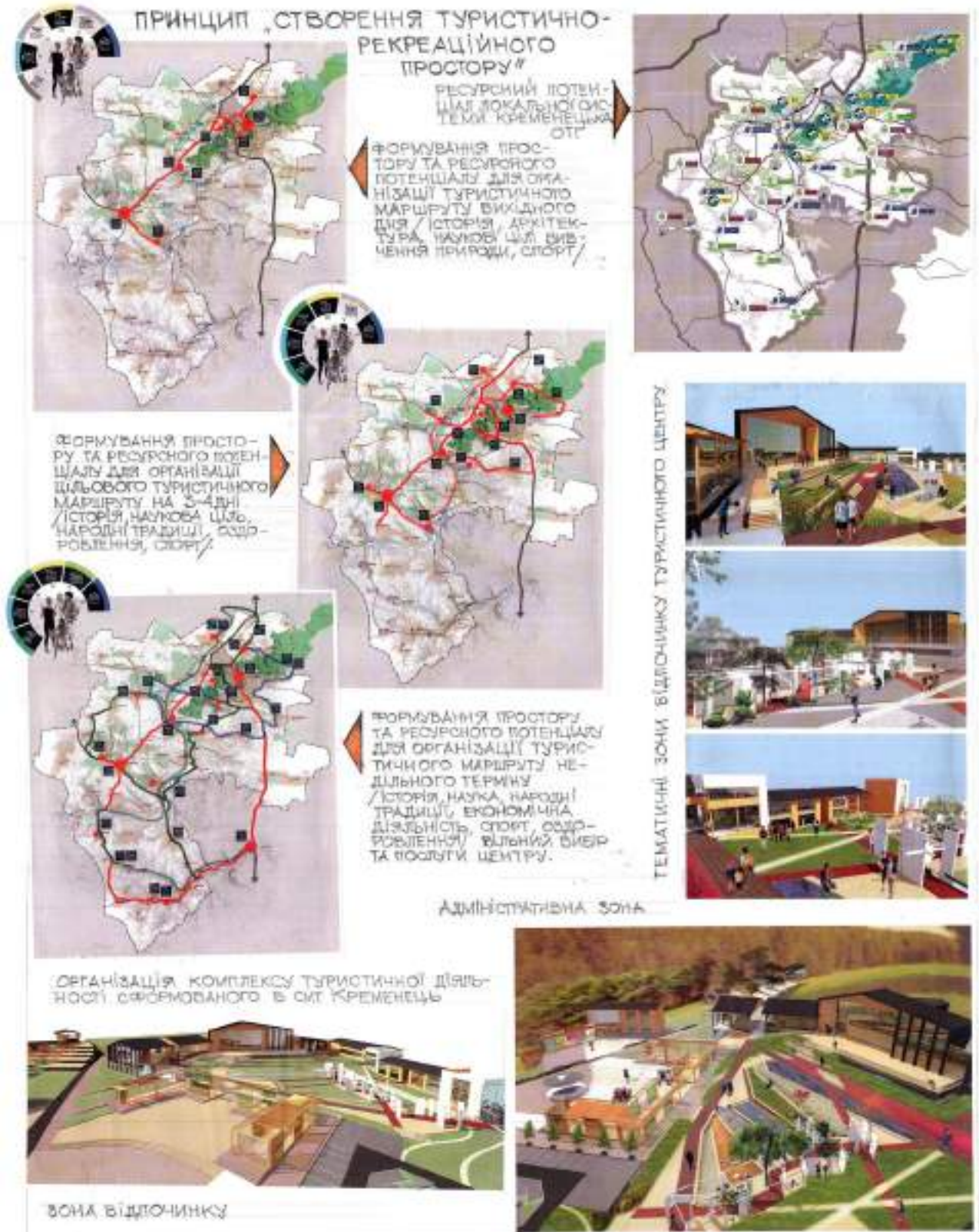

Рис. 5.7 Містобудівні принципи просторового розвитку локальних систем розселення

Нижче приводяться кількісні і якісні параметри рівнів моделі регіональної містобудівної системи, їх функціональний вміст (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Рівні та параметри територіальних систем (за М.М.Дьоміним)

Рівень системи	Чисельність населення, тис. чол.		Площа території, тис. км ²	Радіус зони впливу, км/хв	Функціональний склад елементів соціальної інфраструктури
	центри	Зони впливу			
Первинний	1-2	0,3-1	0,08-0,12	5-7/15-20	Місця додатку праці сільсько-господарської спеціалізації, установи сфери суспільного обслуговування «повсякденного» використання
Місцевий	7-5	8-20	0,3-0,7	10-15/30-40	Місця додатку праці агропромислового профілю, сфери суспільного обслуговування Установи сфери обслуговування «приватного» використання
Локальний	50-150	50-90	3-5	30-40/60-90	Розвинений комплекс місць додатку праці промислового профілю Комплекс установ сфери суспільного обслуговування «періодичного» використання

Продовження таблиці 5.1

Регіональ- ний	1000- 2000	2000- 5000	70-120	150-200/ 120-150	Повна сукупність місць комплексу праці в сфері промисловості, інформаційного виробництва, управління, обслуговування; розвинений комплекс установ «епізодичного» обслуговування

Відповідно до нового ДБН «Містобудування. Планування і забудова територій» [ДБН Б.2.2-12:2019] визначено 5 рівнів територіальних систем (місцевий, районний, міжрайонний, регіональний, міжрегіональний), де виключено «первинний» рівень та включено «міжнародний» та «регіональний» з основними показниками параметрів цих систем. [42]

Порядок та зміст проектної документації. У зв'язку з відсутністю упорядкованої процедури проектування локальних систем розселення та об'єднаних територіальних громад, а також державних будівельних норм їх планування, на основі узагальнення існуючої проектної документації та використання нормативних регламентів для об'єктів адміністративно-територіального місцевого та районного рівнів пропонується такий зміст розділів проекту локальної системи розселення у межах об'єднаної територіальної громади:

Анотований зміст

проекту організації локальної системи розселення в умовах об'єднаних територіальних громад

1. Загальні відомості про населені пункти об'єднаної територіальної громади (місцезнаходження; склад земель; межі та загальна площа; організація і

використання території в минулому; обсяги та характер виконаних проектних і вишукувальних робіт).

2. Природні умови та ресурси (геологія; геоморфологія; клімат; гідрографія; ґрунти; флора та рослинність; тваринний світ; ландшафтне різноманіття).

3. Соціально-економічна характеристика функціональних складових об'єднаної територіальної громади: сучасний стан та прогноз розвитку (населення; відомості про населені пункти; промисловість; рибне господарство; лісове господарство; заповідний фонд; транспорт і зв'язок; охорона здоров'я; історико-культурна спадщина).

4. Заходи щодо розвитку екологічної та туристично-рекреаційної мереж (природні та естетичні цінності; етнографічні особливості; кліматичні та бальнеологічні ресурси; стан та перспективи використання рекреаційних ресурсів; розвиток сільського та екологічного туризму; рекреаційний благоустрій території; стан та перспективи розвитку громадського обслуговування; народних промислів тощо).

5. Планування території системи розселення об'єднаної громади (аналіз попереднього досвіду планування території; функціональне зонування території; формування планувальної структури; соціальної, транспортної, інженерної інфраструктури тощо).

6. Організація управління діяльністю об'єднаної територіальної громади (структура управління, кадрове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, капітальне будівництво, інженерне впорядкування території тощо).

7. Заходи щодо перспективного розвитку території, що проектується (природоохоронні заходи збереження історико-культурних об'єктів; наукові, організаційні, соціально-економічні та виробничі аспекти розвитку об'єднаної територіальної громади).

Організація проектного процесу уособлює структуру концепції просторового розвитку об'єднаної територіальної громади як локальної системи

розселення, які можна представити у вигляді моделі, яка передбачає ряд логічних кроків інтегрованої концепції (рис. 5.8):

I етап. Вихідна інформація передбачає вивчення наявних проектних матеріалів, аналіз демографічної складової та професійна зайнятість населення в процесі розвитку громади, зовнішні залучення у всіх сферах концепції. Передбачається пошук стратегічних партнерів для сумісного виконання програми. Будується стратегічна ціль процесу.

II етап. Для отримання вагового підтвердження проводиться аналіз соціально-економічного стану, природних ландшафтних ресурсів, стан соціальної системи тощо. Даний аналіз є основою для визначення цілей майбутнього розвитку територіальної громади локальної системи. Будуються просторові схеми, транспорту, інженерної системи, розселення, комунального забезпечення, соціальної системи, природних ресурсів тощо.

III етап. Просторове бачення реалізації стратегії просторового розвитку, пріоритетні напрямки, що покладені в концепцію розвитку. Візія реалізації стратегічних планів. Як правило, стратегічний план розвитку територіальної громади базується на аналізі стратегічних цілей, які визначені на аналітичних матеріалах попереднього етапу. Саме визначені цілі об'єднуються в єдину планувальну модель, яка відображає: економіку, соціологію, інженерію, транспорт, обслуговування, екологію, культуру тощо. Візія – бажання, шлях та кінцевий результат. Модель – поєднання всіх складових в інтегровану схему, що інтегрує ключові напрямки розвитку.

IV етап. Процес формування концепції, який полягає в поєднанні візії (обґрунтованої уяви майбутнього на існуючих базових даних) та інтегрованої моделі в якій поєднані можливі напрямки розвитку громади як системи територіальної суб'єктності. Обґрунтування концепції апелює до стратегічних цілей, які формувались в процесі аналізу та візії розвитку.

V етап. Створення схеми досягнення стратегічної мети, яка полягає в створенні спроможної територіальної громади як системи розселення та покроковий план імплементації концепції за принципами «як?, хто?, коли?».

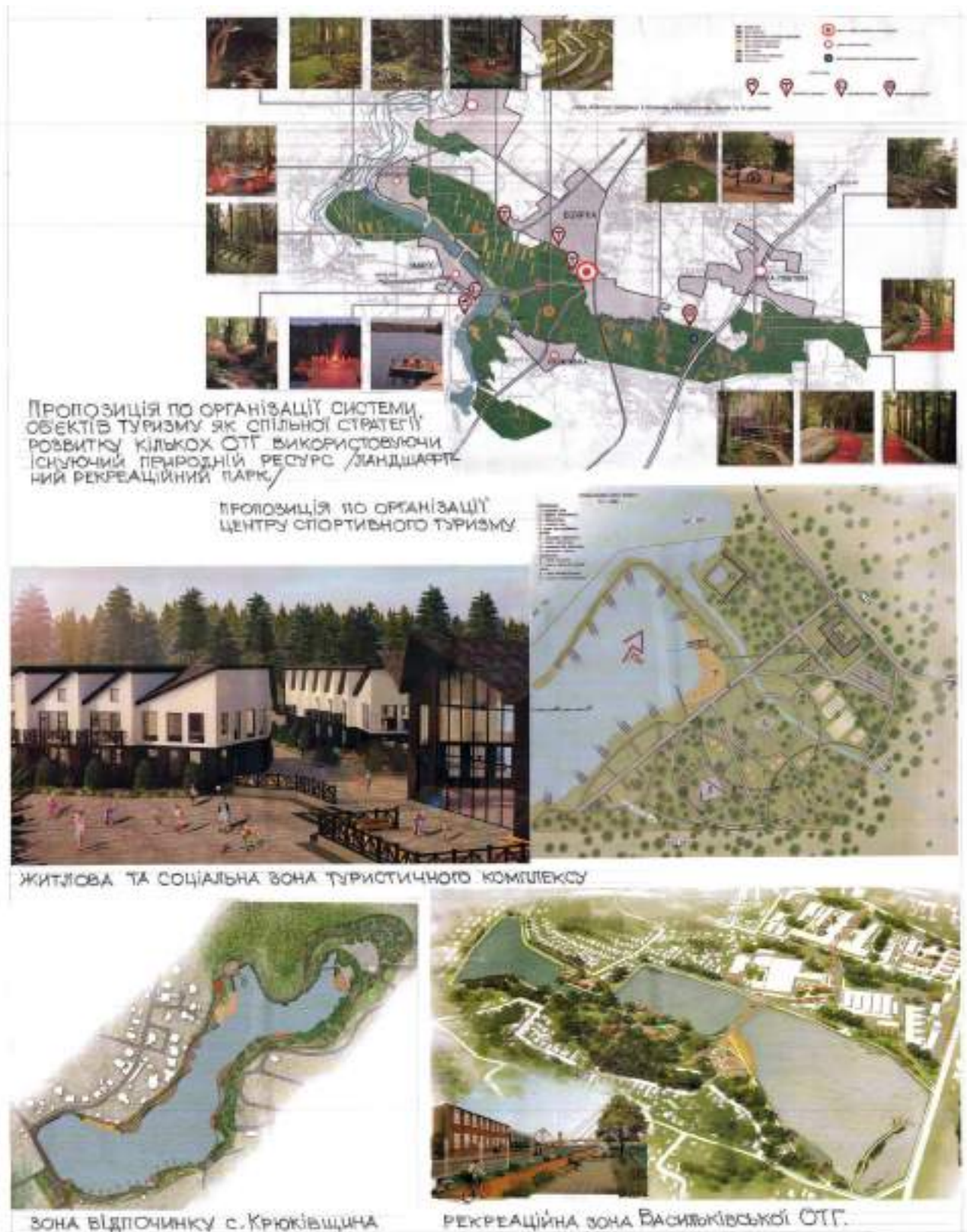

Рис. 5.8 Проектні пропозиції туристично-рекреаційних функцій локальних систем

Сформований план дій представляється у вигляді містобудівної документації з багатофакторним супровідом.

Розглядаючи особливості Українського варіанту інтегрованого просторового розвитку для об'єднаних територіальних громад Групою радників із впровадження державної регіональної політики в Україні Програми «U-LEAD з Європою» було запропоновано структурний просторовий аналіз, який визначає цілі та завдання майбутнього розвитку.

Суть аналізу полягає в покроковому виконанні етапів:

- Результати/продукти: карти секторального аналізу, які відображають існуючу ситуацію, створення комплексної карти з виділеннями перспективних та негативних факторів за результатами SWOT аналізу. Гіпотези просторового розвитку та стратегія кінцевого результату.

- Карти секторального аналізу та комплексна карта. Кластерний підхід з повним відображенням: екології, соціальної інфраструктури, історії, культури, економіки, транспорту тощо. Формування комплексної схеми уяви перспектив розвитку.

- Секторальний SWOT та зведений SWOT. Для формування сценаріїв розвитку проводиться згідно з запропонованими методичними рекомендаціями Мінрегіону, аналіз сильних і слабких сторін ОТГ є рекомендаційним аналітичним інструментом для складання сценаріїв розвитку ОТГ.

- Мапа або схема заінтересованих сторін. Концепція аналізує всі групи можливої взаємодії при створенні та реалізації стратегії розвитку.

- Гіпотези просторового розвитку. Гіпотеза, яка сформована на підсумках просторового аналізу з висвітленням проблемних та пріоритетних тенденцій перспективного розвитку, що і є сценарієм розвитку.

- Результат – розробка альтернативних сценаріїв стратегії просторового розвитку ОТГ як локальних систем та тестування їх спроможності на всіх професійних та громадських слуханнях.

- Візія – бачення майбутнього ОТГ це ідеальна картинка, яка є малоімовірною в реалізації через її довгостроковість та ряд можливих

об'єктивних і суб'єктивних змін. А головна мета її дати відповідь на питання чому і для чого це робиться. Бачення майбутнього для формування стратегічних напрямків розвитку.

Як показав аналіз потенційних ресурсних можливостей ряду ОТГ (Боярської, Кременецької, Тетіївської, Бородянської, Коблевської, Мереф'янської) одним з головних напрямків територіального, просторового, економічного розвитку є система розвитку туристичної галузі в основі якої є природний ресурс, культура, історія, побут, характер господарювання, спорт, оздоровлення, наука та виховання здорового суспільства.

Правова основа та проектування туристично-рекреаційних підсистем.

Базовим законодавчим актом з цього питання є Закон України «Про туризм» (1995 рік), в якому визначено: «метою Закону є створення *правової бази* для становлення туризму як високорентабельної *галузі економіки* та важливого засобу культурного розвитку громадян, *забезпеченості зайнятості населення...*», «запровадження *пільгових умов* для організації туристичної та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів та малозабезпечених верств населення», «*підтримка розвитку туризму в регіонах...*» (Ст. 3); наголошено, що «економічна діяльність у галузі туризму полягає в забезпеченні ефективного *використання наявної* та створення *нової* матеріально-технічної бази туризму (Ст. 9). [66]

Безпосереднє відношення до розвитку різних видів туризму, в тому числі, екологічного та сільського туризму має Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 рік), яким визначаються правові основи організації, охорони та ефективного використання природно-заповідних територій «в оздоровчих та інших рекреаційних цілях», «в освітньо-виховних цілях» (ст.9), «створення умов для організованого туризму, відпочинку...» (ст.17). Важливою тезою є те, що «управління» територіями та об'єктами природно-заповідного фонду здійснюється не тільки «спеціальними адміністраціями», але й за участю об'єднань громадян. В цьому великі резерви організаційного оформлення

туристичної діяльності в рамках адміністрацій об'єднаних територіальних громад. Даний закон дає можливість ініціювати на місцях (в селах, селищах, містах) за наявності цінних природних та історико-культурних ресурсів, подання клопотань про створення чи оголошення конкретної території як природно-заповідної з належними обґрунтуваннями та документами, що має всі підстави спростити і законодавчо підтримати організацію сільського туризму.

В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (1994 рік) сказано, що «власники земельних ділянок можуть добровільно створювати на базі належних їм ділянок спільні сільськогосподарські підприємства, асоціації, спілки, акціонерні товариства, інші кооперативні підприємства і організації, передавати ці ділянки у спадщину, дарувати, здавати під заставу, надавати в оренду і продавати громадянам України без зміни цільового призначення земельних ділянок». [190]

Враховуючи це положення, до проекту Закону України «Про сільську поселенську мережу» (1997 рік) було спеціально внесено доповнення до ст.17 – «для обслуговування відпочиваючих та туристів мешканці сільського населеного пункту або рекреаційного поселення можуть створювати громадські об'єднання власників житлових будинків, що діють від юридичної особи відповідно до законодавства України». В розділ «Правовий статус сільських населених пунктів» було внесено дві принципові пропозиції: «У приморських, гірських та інших сільських місцевостях здійснюється розвиток рекреаційних поселень, більша частина населення яких займається організацією сільського зеленого туризму» (ст.4) та «Місця компактного розташування житлових будинків у приморських, гірських та інших сільських місцевостях, які використовуються для прийому відпочиваючих та туристів, реєструються виконавчими органами місцевого самоврядування як рекреаційні поселення (з пріоритетним розвитком сільського, зеленого туризму) в складі населених пунктів, в межах господарської території яких вони розташовані». [79]

Стислий розгляд цих законів свідчить, що для розвитку туристично-рекреаційної підприємницької діяльності в сільській місцевості необхідно внести відповідні доповнення в діюче законодавство та створити необхідну нормативну базу проектування.

Це обумовлено тим, що для формування туристично-рекреаційного простору в межах об'єднаних територіальних громад як локальних систем необхідна відповідна інженерно-транспортна інфраструктура: дороги, автостоянки, інженерні комунікації (мережі енергопостачання, зв'язку); заклади туристичного обслуговування (підприємства харчування, установи культури та спорту, торгівлі та побутового обслуговування); управлінські та інформаційно-рекламні структури (відділення банків, правоохоронних органів тощо) (рис. 5.8).

Створення і використання таких інфраструктурних мереж – це міжгалузєва проблема, яка повинна розглядатись комплексно для всієї локальної системи розселення в межах об'єднаної територіальної громади.

Однак, вирішення окремого завдання, наприклад розвитку туристично-рекреаційної мережі, може бути здійснено при розробленні «Схеми перспективного розвитку рекреації та туризму» у рамках містобудівної документації громади.

У результаті натурних обстежень уточнюються необхідні відомості, аналізується сучасний стан як об'єктів історико-культурної спадщини, природно-заповідного фонду, так і житлової забудови, інженерно-транспортних мереж сільських та міських поселень, що є обґрунтуванням напрямків можливого розвитку системи рекреації та туризму. При цьому повинні бути визначені: а) *історико-культурні ресурси* (перелік пам'яток, їх значення, сучасний стан, функція, пропускна здатність; б) *природні ресурси* (видовищні ландшафти, водойми, пляжі, тваринний світ, площа їх території та екологічний стан); в) *місцезошення сільських (і міських) поселень* відносно об'єктів туристичної та рекреаційної привабливості (відстань, доступність, транспортно-пішохідні зв'язки); г) *соціальна інфраструктура* (житло, готелі, об'єкти обслуговування); д) *енергетичні ресурси* (наявність мереж водопостачання та каналізації,

електроенергії, палива, газопостачання, зв'язку); е) *трудові ресурси* (наявність вільної робочої сили, кваліфікація працівників); ж) *потенційні споживачі* (категорії туристів та відпочиваючих, річний обсяг); з) *інвестиційний клімат* (наявність відповідних інвестиційних програм та комерційних структур).

На підставі такої оцінки на карто-схемах подаються принципові рішення щодо створення системи рекреації та туризму для конкретної об'єднаної громади:

- а) виділяються межі зон групового розміщення існуючих об'єктів туризму;
- б) показується спеціальними позначками ступінь їх атрактивності для туристичного використання;
- в) визначається спеціальними позначками класифікація зон за пріоритетністю їх розвитку для рекреації та туризму (на найближчу та подальшу перспективу);
- г) даються рекомендації по створенню нових атрактивних об'єктів туризму.

В результаті формується *територіально-планувальна структура* системи рекреації та туризму з визначенням *спеціалізованих зон* (садово-дачних комплексів, сільського та екологічного туризму), *сільських поселень* – опорних пунктів розміщення туристів та *ландшафтно-маршрутних коридорів*, де формуються основні туристично-екскурсійні маршрути.

Розробка таких схем є підставою для обґрунтованого вибору тих сільських поселень або їх угруповань в межах об'єднаних територіальних громад, які перспективні для розвитку на їх базі різних видів туризму (екологічного, сільського, фермерського, агротуризму). Якщо в сільських населених пунктах є порушення санітарних розривів між житловою забудовою та тваринницькими комплексами, іншими екологічно небезпечними сільськогосподарськими об'єктами або відсутня санітарна очистка території, такі поселення не рекомендується включати до системи рекреації та туризму (навіть за наявності значних рекреаційних ресурсів). Тільки після реконструкції та благоустрою непридатних поселень можливе їх включення та функціонування в цій системі.

Подібно до таких схем в Італії, наприклад, розробляються «Програми розвитку туризму» на сільських територіях з урахуванням пропозицій місцевих органів влади, де визначаються загальні показники майна та сільських будівель,

придатних для використання в туристичних цілях; характеристика природних умов, об'єктів історико-культурної спадщини та сільськогосподарської діяльності.

В період 1980-1983 років «Схеми перспективного розвитку туризму» були розроблені відповідно до спеціальної постанови Уряду України для всіх областей і для країни в цілому, але в умовах нових соціально-економічних перетворень в країні такі ж схеми необхідно виконати на рівні сучасних вимог і для об'єднаних територіальних громад.

Заснований у 1997 р. з ініціативи Президента України Фонд «Намисто Славутича» поставив за мету створити «Національну систему туристично-екскурсійних маршрутів», яка повинна була охопити не тільки всі області України, але й території адміністративних районів та об'єднаних територіальних громад з визначенням найважливіших зон розвитку сільського, екологічного, фермерського та агротуризму.

Проблемам розвитку екопоселень присвячено міжнародні програми: Global Ecovillage Network (Глобальна мережа екопоселень, 1991); American Fellowship of Intentional Communities (Американське Співтовариство розвинутих громад, 1986); Європейського фонду регіонального розвитку та Європейського сусідства і партнерства «Екопоселення для сталого розвитку на селі (2007).

Наукові дослідження з цієї проблематики здійснювались також українськими вченими, які розглядали планування сільських поселень, що поєднують сільськогосподарські та туристично-рекреаційні функції, а також архітектурне проектування сільських житлових і громадських будівель; це роботи таких вчених, як Г.І.Болотов, Г.В.Зенькович, Т.В.Криштоп, Ю.А.Косенко, Ю.В.Самойлович, Т.Н.Рогожин, О.П.Чижевський. [100]

Серед опублікованих праць близькою за тематикою є дисертаційне дослідження В.О.Кодіна «Архітектурно-планувальна організація агрорекреаційних сіл (на прикладі лісостепової зони УРСР), у якій розглянуто соціально-економічні, демографічні та містобудівні аспекти формування таких сіл з урахуванням переважно *колективної* форми власності на землю, що на нинішній час вимагає певної переорієнтації за умов процесів приватизації. У дисертаційній

роботі О.А.Мірошниченка «Соціально-демографічні основи планування рекреаційних систем на базі сільського розселення України», досліджено соціальні та демографічні особливості, що впливають на розвиток рекреації в зонах сільськогосподарського розселення.

Автором польського видання «Agroturystyka to tez biznes» – J.Majewski запропоновано деякі нормативні показники організації сільського туризму (житлової площі для нічлігу та робочої площі на одну особу).

Науковою працею нового покоління є робота Т.О.Муси «Функціонально-планувальна організація агрорекреаційних поселень», в якій визначено типологічні одиниці, такі як «агрорекреаційні» екопункти, екоцентри, ековузли, що мають відповідні характеристики, параметри та масштаб відповідний адміністративному рівню об'єднаної територіальної громади.

Однією з найбільш цілісно аналітичного характеру є робота В.В.Шулика «Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні», в якій проведено критичний аналіз досліджень за останні десятиріччя. Дані дослідження базуються на теоретичних дослідженнях, особливостях формування екологічної складової в основі якої є людина, моделюванні середовища рекреаційних систем з рекомендаціями планувальної організації.

Дана робота є базовою практичної реалізації на всіх рівнях регіонального і міського проектування та просторового розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад.

Організаційною структурою в Україні, яка сприяє розвитку цього актуального напрямку є «Спілка сприяння розвитку сільського, зеленого туризму в Україні», а у Європі – «Центрально-Східноєвропейська Федерація з розвитку сільського, зеленого туризму» ЄС, яка оголосила, що «XXI сторіччя буде сторіччям відпочинку у сільській місцевості».

Таким чином, формування туристично-рекреаційного простору у межах об'єднаних територіальних громад має свою відмінну специфіку: сільський туризм (етнокультурний, екологічний, фермерський) та агротуризм – це форми пасивного, а не активного відпочинку які забезпечують відпочинок

малозабезпечених верств населення; сільська рекреація та туризм не пов'язані з використанням великих оздоровчих комплексів, мотелів, транспортних засобів тощо, тобто не є «туристичною індустрією», а є «відпочинком в умовах природи»; це об'єкти добровільного об'єднання приватних сільських господарів та власників підприємств малого бізнесу з метою надання окремих туристично-рекреаційних послуг.

Встановлено, що містобудівними утвореннями та складовими локальних систем розселення у межах об'єднаних територіальних громад можуть бути: «курортні селища», «рекреаційні селища», «дачні та садівницькі селища», «котеджні селища», «агрорекреаційні села», «історичні поселення – центри туризму»; це перелік об'єктів, які мають перспективу для теоретичних, типологічних та містобудівних наукових досліджень, експериментального проектування та розроблення необхідної нормативно-методичної бази.

Висновки до розділу 5

1. Приймаючи за основу положення «Європейської Хартії місцевого самоврядування і регіонального планування», які зобов'язують місцеві органи влади узгоджувати власні завдання із заходами, ухваленими на вищому рівні (принципи «взаємності») та враховувати національні (регіональні) інтереси (принципи «субсидіарності»), автором науково обгрунтовано основні *містобудівні принципи* просторового розвитку об'єднаних населених пунктів в рамках сукупності територіальних громад: «принцип інноваційної інтеграції населених пунктів» з метою їх самодостатньої економічної діяльності, забезпечення соціальних стандартів міського рiаня, диверсифікації виробництва та працевлаштування місцевого населення; принцип «дискретно-просторового розвитку» – створення кластерних об'єднань (населених пунктів, виробничих об'єднань, закладів обслуговування органів управління тощо), що передбачає організацію керуючого органу (самостійна юридична одиниця, державно-приватне об'єднання) з функціями управління, моніторингу та перспективного

розвитку конкретної системи розселення та її функціональних складових; принцип «створення локальних екомереж», який передбачає виявлення, оголошення та включення до відповідних реєстрів природоохоронних територій місцевого значення (заповідних, курортно-рекреаційних тощо) як «додаткових ресурсів» для врахування їх у регіональних та національних екомережах.

2. Враховуючи особливості та відмінності умов формування об'єднаних територіальних громад (природно-географічні, етнічно-культурні тощо) сформульовано також *культурологічні принципи* формування локальних систем розселення: принцип «збереження дезурбанізованого середовища», а саме захисту історичного ландшафту, сільських пейзажів, водних просторів; розвитку місцевих аграрних культур та ремісничої діяльності, а також традиційних форм сільського розселення з обмеженням розвитку міст на засадах збереження «автентичності» середовища та відтворення «духу місця»; принцип «спадкоємного збереження культурно-етнічної спадщини» з метою національно-духовного відродження громад, захисту та сучасного використання об'єктів народної архітектури, сталого розвитку культурно різноманіття при збереженні автентичності історичних і духовних цінностей конкретної місцевості; принцип «створення туристично-рекреаційного простору» у межах об'єднаних територіальних громад на базі виявлення атрактивних природно-культурних об'єктів з концентрацією уваги на сільських артефактах архітектури (млини, вітряки, старовинні садиби тощо), на осередках національних меншин (етно-культурний туризм), на виробничих комплексах (фермерський та агротуризм) та на об'єктах сільського побуту і традиційних місцевих культурних заходів (сільський туризм).

3. Для реалізації принципів створення локальних екомереж та формування туристично-рекреаційного простору на території об'єднаних громад, враховуючи «індивідуальність» та «естетичну привабливість» історичних населених пунктів, цінних природних комплексів та місцевих пам'яток культурної спадщини, запропоновано типологію природно-заповідних об'єктів (заповідники, заказники, дендропарки, міні-зоопарки тощо) та містобудівних утворень (населені пункти, зони рекреації та туризму, курорти, виробничі комплекси). Встановлено, що в

межах локальної системи розселення місцевого рівня типологічно визначні елементи повинні формувати VI відповідних підсистем: заповідних територій; територій регульованої та стаціонарної рекреації, територій виробничих об'єктів; територій сільських та міських населених пунктів, дачних та садівницьких поселень; охоронно-захисних територій. Це необхідно для здійснення комплексних заходів щодо охорони та використання цих територій у встановлених єдиних межах за проектною документацією, а не за адміністративним поділом.

4. Встановлено, що головними умовами організації туристично-рекреаційної підсистеми в межах об'єднаних громад, крім атрактивних природно-культурних ресурсів, повинен бути наявний житловий фонд місцевих жителів для розміщення відпочиваючих та місцеві об'єкти громадського обслуговування. Це обумовлено відмінною специфікою сільського туризму (етнокультурного, фермерського, агротуризму), який є *самодіяльним* (неплановим), *соціальним* (для сімей, дітей, людей похилого віку, людей з інвалідністю), екологічно-доступним (некомерційним). Для задоволення рекреаційних потреб осіб визначених категорій рекомендовано використовувати на умовах оренди житла місцевих жителів для тимчасового проживання відпочиваючих: існуюче – з мінімальним рівнем комфорту (3 категорія); пристосоване – з достатнім рівнем комфорту (2 категорія); нове – з міжнародними стандартами комфорту (1 категорія). Найбільш ефективним для експлуатації досвідом світової практики є приватні «біфункціональні» (житлово-рекреаційні), «зростаючі» (з надбудовою прибудовою) та «екологічні» (з натуральних матеріалів) споруди та будинки.

5. Запропоновано анотований зміст розділів проектної документації, яку необхідно розробляти для організації локальних систем розселення у межах об'єднаної територіальної громади: 1. Загальні відомості про населені пункти; 2. Природні умови та ресурси; 3. Соціально-економічна характеристика та прогноз розвитку складових систем; 4. Заходи щодо розвитку екологічної та туристично-рекреаційної мереж; 5. Планування території системи розселення об'єднаної територіальної громади; 6. Організація управління діяльністю

об'єднаної територіальної громади; 7. Заходи щодо перспективного розвитку складових локальної системи розселення.

6. Визначено *соціально-економічні стимули* розвитку сільської рекреації та туризму на базі існуючого матеріального фонду як важливого засобу підвищення рівня місцевої економіки (додатковий вид підприємницької діяльності; забезпечення зайнятості сільських сімей; наповнення місцевих бюджетів тощо) та важливого етичного фактору (створення умов відпочинку для малозабезпечених верств населення; збереження місцевих промислів, традицій, культурних заходів тощо), а також *організаційні переваги* (самофінансування, самокупність, самоуправління тощо) за умов одержання дозволів, ліцензій, сертифікатів та реєстрації індивідуального підприємництва.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу та узагальнення науково-теоретичних досліджень проблеми територіальної організації систем розселення, вивчення вітчизняного та світового досвіду створення різних форм розселення та районного планування територій (Україна, Німеччина, Польща), з урахуванням основоположних Законів України та «Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту» і «Лейпцизької Хартії: міста Європи на шляху сталого розвитку» науково обґрунтовано необхідність формування локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад як «первинних елементів» районних, регіональних та загальнодержавної системи розселення, які є просторовою формою інтеграції міських і сільських населених пунктів, що передбачено новою державною стратегією удосконалення адміністративно-територіального устрою країни. Встановлено, що «об'єднана територіальна громада» – це адміністративно-територіальна одиниця базового рівня (міська, селищна або сільська) з населенням не менше 1500 жителів; «локальна система розселення» в умовах об'єднаної територіальної громади – це сукупність населених пунктів (міських та сільських), основою інтеграції яких є центри розвитку економіки, об'єктів обслуговування та осередків культури.

2. Досліджено еволюцію розселення населення, яке формувалось протягом ХХ ст. відповідно до історичних періодів розвитку в Україні як «соціальне розселення» (20-30 р.р.); «регіональне розселення» (50-60 р.р.); «агломераційне розселення» (70-80 р.р.) тощо; в історичній ретроспективі адміністративно-територіальний поділ держави змінювався від земель «князівств», «провінцій», «губерній», «волостей і станів», «повітів» до «областей і районів»; населені пункти у ранні періоди розвитку країни поділялись на «протоміста» (трипільська культура); «міста-поліси» (кримська культура); поселення «город-град-городище» та «давньоруські міста» (східно-слов'янська культура), «містечка» (культура купів і місцян). Відповідно до еволюційних станів розвитку містобудівної теорії розвиток систем розселення відбувався на основі таких парадигм: а) ідеологічної

(політичні і соціальні аспекти; ідеї урбанізму і дезурбанізму); б) функціонально-планувальної (ієрархія систем; складові територіальні елементи); в) системно-структурної (міжгалузева інтеграція; просторовий розвиток); г) екологічної (охорона довкілля; збереження природно-заповідного фонду); д) культурологічної (охорона культурної спадщини; розвиток туризму). Сучасна парадигма розселення відповідає як процесам децентралізації, так і підвищенню ролі самоврядування та реформування існуючої системи управління в Україні, яка відповідно до змін в Конституції має таку структуру: I рівень – об'єднана територіальна громада; II рівень – район (повіт); III рівень – регіон.

3. Розроблено концептуальні засади формування нового типу інтегрованих структур розселення в умовах об'єднаних територіальних громад, які спрямовані на посилення «муніципальної координації»; «рівноправного партнерства» між міськими і сільськими поселеннями; розвиток «місцевої економіки»; створення сучасних органів «адміністративно-самоврядного управління». Встановлено, що у межах об'єднаних територіальних громад відбуваються процеси «кластеризації» – інтеграції однакових або подібних функціональних елементів (соціального, господарського, управлінського призначення тощо) з дотриманням як їх «індивідуальних», так і «спільних» інтересів функціонування і розвитку, а також формуються локальні системи розселення місцевого рівня, які є «складовими» районних (міжрайонних) та регіональних (міжрегіональних) систем розселення. Доведена необхідність розроблення наукових обґрунтувань доцільності такого об'єднання з використанням інформації про об'єкти (кадастрові плани, функції та стан виробництва, кількість та якість житлового фонду тощо), про економічну спроможність господарського комплексу населених пунктів та міграційні процеси, а також про можливі ризики (екологічні, соціально-економічні, ментально-етнічні тощо).

4. Сформульовано основні *містобудівні принципи* просторового розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад: принцип «інноваційної інтеграції населених пунктів» (з метою розвитку нових виробництв, забезпечення соціальних стандартів міського рівня, працевлаштування місцевого

населення); принцип «дискретно-просторового розвитку» (створення кластерних об'єднань населених пунктів, виробничих комплексів, закладів обслуговування, органів управління); принцип «створення локальних екомереж» (передбачає виявлення, оголошення, офіційне затвердження та включення «додаткових ресурсів» до відповідних реєстрів природоохоронних територій). Запропоновано *культурологічні принципи* формування локальних систем розселення: принцип «збереження дезурбанізованого середовища» (захисту історичного ландшафту, розвитку місцевих аграрних культур та ремісничої діяльності), а також «традиційних форм сільського розселення» (на засадах збереження «автентичності» середовища та відтворення «духу місця»); принцип «спадкоємного збереження культурно-етнічної спадщини» (з метою національно-духовного відродження громад, захисту та сучасного використання об'єктів народної архітектури); принцип «створення туристично-рекреаційного простору» у межах локальних систем розселення (передбачає виявлення та використання атрактивних природних ландшафтів, пам'яток архітектури, осередків національних меншин, сільських виробництв – для організації екологічного етнокультурного, фермерського та сільського туризму).

5. Удосконалено методологічну основу формування систем розселення на місцевому рівні. Методом типології виявлено основні типи об'єднаних територіальних громад, які створюються у різних містобудівних умовах, такі як: а) «зони впливу найкрупніших, крупних і великих міст»; б) «приміські зони міст»; в) «угруповання малих міст, селищ та сіл»; г) «райони сільського розселення»; д) «курортно-рекреаційні райони»; е) «прикордонні території» та «території транспортних коридорів».

Запропоновано методи оцінки впливу різних факторів на встановлення спільних меж об'єднаних населених пунктів, до яких належать: наявність містобудівної документації з «розмежуванням» окремих об'єктів, визначенням територій «спільних інтересів», «резервуванням» земель державного запасу тощо; дотримання «юридичного статусу» всіх видів поселень у межах об'єднаної громади; введення «мораторію» на появу нових містобудівних утворень

(котеджних, садово-дачних тощо) без «проектів планування» об'єднаних територіальних громад або «комплексних планів» локальних систем розселення. Встановлено, що методи визначення спільних меж об'єднаних територіальних громад орієнтовані на організацію міжселенних зв'язків (виробничих, соціально-культурних тощо); з цією метою представлено модифіковану методіку визначення «зони впливу міста-центру» локальної системи розселення, надано алгоритм розрахунку відносних показників культурно-побутових та інших зв'язків населених пунктів з містом-центром; використано математичний апарат з модифікованих відповідних формул, застосування яких дозволяє визначити показники різних видів зв'язків, їх інтенсивності та кількості направлених переміщень жителів, що дає можливість встановити параметри «комплексної межі» об'єднаної територіальної громади та сформуванню просторову структуру локальної системи розселення та її «містобудівного ядра».

б. Представлено концептуальні схеми-моделі об'єднаних форм управління, («агломераційна», «директивна», «договірна»), а також планувальні моделі локальних систем розселення (концептуальна, структурна, композиційна). Встановлено відмінні особливості планування «об'єднаних територіальних громад» (ОТГ) та «локальних систем розселення ОТГ», які полягають у різному концептуальному підході щодо мети проектних рішень – «територіального планування» (функціональний розподіл земельних ресурсів) або «просторового планування» (формування інфраструктури). Запропоновано в проектах ОТГ вирішувати питання «збалансованого землекористування» та «резервування» територій, визначення обсягів відповідних ресурсів, засобів їх раціонального використання та охорони, прогнозування економічних зисків та екологічних ризиків відповідно до таких видів територій: природно-виробничі, природно-заповідні, природно-рекреаційні, охоронно-захисні та містобудівного освоєння (сельбищні, громадські, комунальні тощо); у проектах локальних систем розселення рекомендовано представляти кінцевий результат у формах організації відповідних підсистем (мереж): населених пунктів (міських, сільських, курортних, дачних, садівницьких); виробничих об'єктів (промислових, аграрних,

фермерських); інженерних споруд (транспорту, телекомунікацій, енергетики); закладів соціально-культурного призначення (охорони здоров'я, освіти, громадського обслуговування); туристично-рекреаційних комплексів (пам'яток культурної спадщини, етнічних осередків, житлово-рекреаційного фонду). Найбільш повноцінним та ефективним визнано застосування «інтегративного» підходу до об'єднання цілей і завдань кожного проектного напрямку в рамках єдиної містобудівної документації.

7. Рекомендовано систему орієнтовних розрахункових показників для проектування локальних систем ОТГ: у межах «урбанізованих» територій, параметри функціональних зон можуть становити: сельбищні та ділянки громадської забудови до 40% спільної площі; виробничих та комунальних об'єктів – 15-20%; туристично-рекреаційних комплексів та курортів – 15-20%; озеленені – 20-25%; у межах «дезурбанізованих» територій у середньому показники розподілу земель можуть становити: природно-виробничі та охоронно-захисні – 70-75%; природно-рекреаційні – 15-25%; природно-заповідні – 5-10% спільної території. Для збалансованого розвитку локальної системи розселення ОТГ співвідношення урбанізованих і дезурбанізованих (природних) територій у залежності від конкретних місцевих умов повинно зберігати пропорції 1:2 – 1:4. Для розрахунків рекреаційних потреб населення в умовах ОТГ можуть бути застосовані такі розрахункові показники: кількість осіб, що відпочивають у домашніх умовах можуть становити до 20% (місцевого населення); в умовах дачної та садівницької забудови – до 15%; приїжджих – від 5 до 25%.

Визначено соціально-економічні стимули розвитку ОТГ за рахунок функціонування рекреаційних об'єктів як додаткового до агропромислового виду підприємницької діяльності та забезпечення зайнятості місцевого населення, а також збереження місцевих промислів, традицій та культурних заходів з урахуванням організаційних переваг самоуправління.

8. Отримали подальший розвиток прийоми трансформації існуючих форм розселення на місцевому рівні за новими принципами та методичними рекомендаціями щодо порядку виконання проектною документації, що

відображено у проектах понад 10 об'єктів, здійснених за участю автора, у тому числі «Схемах формування рекреаційних територій малих міст-центрів територіальних громад» (Вишневе, Васильків, Вишгород, Ніжин); «Схемах організації центрів соціального обслуговування (реабілітаційні центри, центри безпеки) територіальних громад»; «Генеральних планах міст Вишневе, Вишгород, Боярка, Васильків», де впроваджено наукові принципи «дискретно-просторового розвитку», «збереження дезурбанізованого середовища», «формування локальної екомережі» та вирішено проблеми створення центрів міжселенного громадського обслуговування: «Проект адміністративного центру управління локальних систем як елемент міжселенного обслуговування Баришівського району»; «Проект центру реабілітації воїнів АТО, як елемент міжселенного громадського обслуговування».

9. Результати проведеного дослідження впроваджено автором у державних будівельних нормах «Планування і забудова територій» (ДБН Б.2.2-12:2019) у розділі 6 та 8; у науково-дослідній роботі; у конкурсних проектах магістерських робіт. Передбачено напрямки подальших наукових досліджень: формування об'єднаних територіальних громад та локальних систем розселення місцевого рівня в умовах приморських, гірських, прирічкових територій з санітарно-захисними обмеженнями; специфіка планування даних об'єктів за наявності значних промислових та портових об'єктів; особливості містобудівної організації об'єднаних територіальних громад з урахуванням режимних вимог щодо територій АЕС, військових баз, прикордонних територій, Чорнобильської зони тощо.

10. Предметом удосконалення нормативно-методичної бази можуть бути проблеми архітектурно-планувальної організації мережі закладів громадського призначення, у специфічних умовах об'єднаних територіальних громад, номенклатура освітніх закладів, лікувально-оздоровчих центрів, підприємств аграрно-виробничого призначення, створення системи внутрішніх і зовнішніх комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агасьянц А.А. Терминология: классификация агломераций. Социально-экономические проблемы развития и функционирования транспортных систем городов и зон их влияния: материалы XIX Междунар. (двадцать вторая) Екатеринбургская научно-практ. конф. АМБ, Екатеринбург, 2013. С. 18-19.
2. Адміністративно-територіальний устрій країн Прибалтики та Центральної Європи. Матеріали круглого столу, що проводився фракцією партії «Регіони України». Всеукраїнський благодійний фонд «ДІАЛОГ», Київ, 2003. 26 с.
3. Алаев Э. Экономико-географическая терминология. Мысль, М., 1977. 198 с.
4. Балацкий О.Ф. Экономика и качество окружающей среды. Гидрометеиздат, Ленинград, 1984. 189 с.
5. Бертуланфи Л. Общая теория систем: критический обзор. Исследования по общей теории системы: кн. М., 1989. С. 23-82.
6. Білоконь Ю. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос, Київ, 2003. 246 с.
7. Білоконь Ю.М. Планування території України на сучасному етапі. Будівництво України, Київ, 1998. Вип. 6. С. 20-22.
8. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (Сутність та значення). Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. 246 с.
9. Білоконь Ю.М. Типологія містобудівних об'єктів. Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. Іл. 22. 68 с.
10. Богорад Д. Конструктивная география района. Основы районной планировки. Мысль, М., 1965. 407 с.

11. Богорад Д.И. Задачи изучения и регулирования роста городских агломераций. Научные проблемы географии населения: сб. науч. трудов. МГУ, М., 1967. С. 100-112.
12. Богорад Д.И. Опыт построения перспективной сети городов. Вопросы районной планировки: сб. Гипрограда УССР. Госстройиздат, М., 1963. 73 с.
13. Богорад Д.И. Районная планировка, вопросы планировки промышленных районов. Госстройиздат, М., 1960. 21 с.
14. Большой энциклопедический словарь. М., 1991. 1456 с.
15. Вавировский П.М., Кулага В. Кооперированные общественные здания для укрупненных колхозов. Сб. «Общественных зданий». Госстройиздат, М., 1960. Вип. 3. С. 23-28.
16. Вадимов В.М. Эколого-градостроительное моделирование на нелинейной основе. Тез. докл. 42 научн. конф. Полт. ИСИ, Полтава, 1990. С. 84-85.
17. Вадимов В.М. Эколого-планировочная этика градостроительства XXI века. Минобраз. Украины. Тез. докл. междунар. научн.-техн. конф. СМВ'93, Днепропетровск, 1993. С. 160-161.
18. Вадимов В. Урбаністичні рішення сучасного еколого-економічного стану. II міжнар. конф. Франція – Україна: "Наук.-практ. досвід у контексті діалогу національних культур". II частина. Дніпропетровськ, 1995. 11 с.
19. Васильев С.С. Экономика общественного питания. Госстройиздат, М., 1963. 312 с.
20. Вернадский В.Н. Научная мысль как планетарное явление. Наука, М., 1991. 271 с.
21. Верховна Рада України: офіційний сайт. За даними пошукової системи. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html/157-19>. Назва з екрану.
22. Владимиров В.В. и др. Город и ландшафт. Мысль, М., 1986. 239 с.
23. Владимиров В., Фомин И. Основы районной планировки. Высшая школа, М., 1995. 221 с.

24. Владимиров В. Расселение и окружающая среда. Стройиздат, М., 1982. 228 с.
25. Водний кодекс України (1995).
26. Вострикова А. Перспективные расчеты населения СССР. Вестник статистики, 1964. Вып. 1. С. 22-26.
27. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем. Ін-т регіон. досліджень НАН України. Видавн. дім А.С.С., Київ, 2004. 400 с.
28. Ганущак Ю.І. Реформа територіальної організації влади. Швейцарсько-управлінський проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». ТОВ «Софія-А», Київ, 2015. 168 с.
29. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. Економіка України, 2012. Вип. 5. С. 4-7. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EKUK_2012_5_2.
30. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. БСЭ, М., 1988. 432 с.
31. Герасимчук З.В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк, 2011. 514 с.
32. Груза И. Теория города. Изд-во лит. по стр-ву, М., 1972. 246 с.
33. Грушевський М.С. Історія України – Руси: 11 т. 12 кн. Наукова думка, Київ, 1991-2000. Т.3. До року 1340. 1992. С. 197-213.
34. Грушка Э. Развитие градостроительства. Братислава, 1963. 295 с.
35. Гусаков В. Утраченные возможности или новая программа деятельности. Вітражі сьогодення, 2009. Вип. 14. С. 16-23.
36. Гутнов А. Эволюция градостроительства. Стройиздат, М., 1984. 256 с.
37. Давидович В.Г. О типологии расселения в группах городов и поселков. География городов. Вопросы географии. Географгиз, М., 1956. Вып. 38. С. 27-77.
38. ДБН Б.1.1-13:2012 Склад та зміст містобудівної документації на державному та регіональному рівнях. Київ. 45 с.

39. ДБН Б.1.1-14:2012 Склад та зміст детального плану території. Київ. 37 с.
40. ДБН Б.1.1-15:2012 Склад та зміст генерального плану населеного пункту. Київ. 37 с.
41. ДБН Б.1.1-21:2017 Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад. Київ, 2017. 24 с.
42. ДБН Б.2.2-12:2019 Планування та забудова територій (остаточна редакція). Мінрегіонбуд, Київ, 2019. 176 с.
43. Де Меркс Майк Н. Географические Информационные Системы. Основы. Государственный университет Нью-Мехико. Дата +, М., 1999. 490 с.
44. Демин Н.М. Современные агломерации. Миф или реальность. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Логос, Київ, 2012. Вип. 22. С. 9-18.
45. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Будівельник, Київ, 1991. 185 с.
46. Демин Н.М. Управление развитием региональных градостроительных систем (на опыте Украинской ССР): Автореф. дис. ... д-ра арх.: 18.00.04. Моск. арх. ин-т. М., 1987. 53 с.
47. Демин Н.М., Тимчук Н.Ф. Метод определения зон влияния городов. Районная планировка и расселение: сб. науч. трудов. Киев, 1972. Вип. 1. С. 23-28.
48. Демур Г.О. Шляхи подальшого розвитку районного планування сільськогосподарських районів УРСР. Вісник АБіА УРСС, 1960. Вип. 4. С. 15-19.
49. Демченко В.Д. Предпроектные исследования к региональным градостроительным разработкам. Градостроительство: науч.-тех. сб. Будівельник, Київ, 1991. Вип. 43. С. 34-38.
50. Державна концепція сталого розвитку населених пунктів України. Закон України. Концепція сталого розвитку населених пунктів, затверджена Постановою Верховної ради від 24.12.99. Вип. 1359-XIV.

51. Державний комітет в справі будівництва Української РСР. Правила і норми планування та забудови сільських населених місць Української РСР. РСН – 98 – 63. Держбудвидав, Київ, УРСР. 1963.
52. Дідик В.В. Планування міст. Львівська Політехніка, Львів, 2006. 411 с.
53. Довідник. Регулювання, використання і забудова територій населених пунктів (зонінг), Гусаков В., Валетта У., Нудельман В., Вашкулат О. Київ, 1996. 77 с.
54. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика). Фенікс, Київ, 2010. 527 с.
55. Дьомін М., Сингаївська О. Методологічне визначення фундаментальних понять теорії містобудування. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб.нак.праць. Логос, Київ, 2008. Вип. 14. С. 50-63.
56. Дьомін М., Сингаївська О. Класифікатор об'єктів та показників об'єктів містобудівного кадастру. Держбуд України, НДІТІАМ, Київ, 1999. 16 с.
57. Дьомін М., Сингаївська О. Містобудівні інформаційні системи. Містобудівний кадастр. Первинні елементи містобудівних об'єктів. Фенікс, Київ, 2015. 216 с.
58. Дьомін М.М., Левітан Я. Соціально-демографічні процеси та основи державної містобудівної політики в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб.наук.праць. Логос, Київ, 2004. Вип. 7. С. 47-55.
59. Ефименко А.Я. История украинского народа. Лыбидь, Киев, 1990. 512 с.
60. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Посилання Президента України. Урядовий кур'єр. 2002, 4 червня. С. 5-12.
61. Жембровський М.О. Перспективні зміни в системі сільського розселення в Українській РСР. Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР. Держбудвидав, М.: 1962. Вип. 1.

62. Заблоцкий Г.А., Сотников В.В. Определение социально-экономической ценности городской территории. Сб. научных трудов НИПИГрадостроительства. Киев, 1989.
63. Закон України "Про архітектурну діяльність" №678-XIV. (1999).
64. Закон України "Про адміністративно-територіальний устрій України" (1997).
65. Закон України "Про Генеральну схему планування території України" (2002).
66. Закон України "Про туризм". № 324/95 – ВР (1995).
67. Закон України "Про екологічну мережу" (2004).
68. Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки" (2000).
69. Закон України "Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст" (2004).
70. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997).
71. Закон України "Про місцеві державні адміністрації" (1999).
72. Закон України "Про основи містобудування" (1992).
73. Закон України "Про охорону культурної спадщини" (2000).
74. Закон України "Про охорону навколишнього середовища" (1991).
75. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». № 157-VIII від 05.02.2015. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19> – Назва з екрану.
76. Закон України «Про стимулювання регіонального розвитку» № 2850-IV від 08.09.2005. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
77. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1268 від 26.06.1991. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
78. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015 (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015. № 13. 90 с.). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

79. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в кадровому господарстві». № 216/97 – ВР (1997).
80. Инструкция по составлению проектов планировки и застройки сельских населенных мест. СН – 107 – 60. Госстройиздат, М. 1960. 33 с.
81. Иодо И.А. Основы градостроительства: Теория и методология. Высшая школа, Минск, 1983. 200 с.
82. Іщук С.І., Гладкий О.В. Київська міська агломерація: досвід регіонального менеджменту. ВГЛ «Обрії», Київ, 2005. 239 с.
83. Казарян А.С. Межтеоретические отношения и системность науки (гносеологический и методологический анализ). Изд-во Ан. Армянской ССР, Ереван, 1978. 112 с.
84. Казимірський В.Б., Панченко Т.Ф., Яценко В.О., Гошовська В. Наукові підходи до ревіталізації центральної частини міста Києва (на прикладі Хрещатика та Площі Незалежності). Матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. ВІМ та інформаційні технології в архітектурі». Київ, 2019. С. 123-124.
85. Карамушка В.І. Європейська конференція міністрів відповідальних за регіональне планування (СЕМАТ). Керівні принципи сталого державного розвитку Європейського континенту прийняті на 12-й Сесії 7-8 вересня 2000 року в м. Ганновері. GIZ Німеччина, 2007. 47 с.
86. Карий О.І. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Асоціація міст України. ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», Київ, 2015. 176 с.
87. Ключевский В.О. Сочинения: в 8 т. Изд-во соц.-эконом.лит., М., 1956. Т.1. 428 с.
88. Ковалев С.А. География сельского расселения в перспективе. Вопросы географии: сб. науч. трудов. Географиздат, М., 1962. Вып. 57. С. 23-31.
89. Ковтун В., Степаненко А. Города Украины: Экономико-географический справочник. Вища школа, Київ, 1990. 279 с.

90. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. АНУССР, Київ, 1963. 388 с.
91. Комплексная районная планировка, Б. Н.Белоусов. ЦНИИП градостроительства. Стройиздат, М., 1980. 248 с.
92. Каліушко І.Б., Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія. Факт, Київ, 2002. 260 с.
93. Конституція України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon3rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
94. Концепція адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998. ДВПП Міннауки, Київ, 1998. 62 с.
95. Конторович И.Я., Рывкин А.Б. Рациональное использование территорий города. Стройиздат, М., 1986. 172 с.
96. Кодин В.А. Архитектурно-планировочная организация агрорекреационных сел (на примере постоянной зоны УССР), дисс....канд. архитектуры 18.00.04. Киев, 1988. 199 с.
97. Кравченко В. Державна територія України: формування та уроки історії. Місцеве та регіональне самоврядування України. Київ, 1995. Вип. 1-2 (10-11). 85 с.
98. Криворучко Ю. Українсько-англійський словник термінів просторового та регіонального планування. Львівська політехніка, Львів, 2014. 124 с.
99. Крип'якевич І.П. Історія України. Світ, Львів, 1990. 520 с.
100. Криштоп Т. Удосконалення територіальної організації мережі сільських поселень. Досвід і перспективи розвитку міст України: зб.наук.пр. Логос, Київ, 2003. Вип. 5. С. 65-71.
101. Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Логос, Київ, 2009. 107 с.
102. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав членів Ради

Європи. Збірник нормативно-правових актів і науково-економічних матеріалів з питань територіального розвитку та просторового планування. Київ, 2009. 176 с.

103. Кун Т. Структура научных революций. Прогресс, Л., 1975. 286 с.

104. Кушниренко М. Исторические этапы развития городов Украины: учебное пособие КНУСА. Логос, Киев, 2013. 196 с.

105. Кушниренко М. Проблемы развития региональных групп больших городов. Проблемы больших городов. МГЦНТИ, 1982. Вип. 13. 31 с.

106. Кушніренко М.М., Яценко В.О. Історичний аналіз як передумова урбанізації архітектурної освіти. Проблеми гуманізму і освіти: зб. матеріалів наук.-методичної конф. ВДТУ, Вінниця, 2002. С. 117-118.

107. Кушніренко М.М., Яценко В.О. Соціалістичні міста Донбасу: їх минуле, сучасне, майбутнє. Архітектура як відображення ідеології: Міжнародна конференція. Львівська Політехніка, Львів, 1996. С. 130-140.

108. Лаврик Г., Демин Н. Методологические основы районной планировки. Научн.-исс.-лед. и проект, ин-т градостр. в г. Киеве. Стройиздат, М., 1975. 97 с.

109. Ландшафтне планування в Україні, Л.Руденко, Є.Маруняк, О. Голубцев та ін. Реферат, Київ, 2014. 144 с.

110. Лаппо Г.М. Развитие городских агломераций в СССР. Наука, М., 1978. 152 с.

111. Линч К. Образ города. Стройиздат, М., 1982. 328 с.

112. Лісовий кодекс України (1994).

113. Мазур Т., Король Є. Еволюція змісту термінів «метрополізація», «метрополія», «метрополійний ареал», «метрополійний простір» в контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть. Вісник Національного Університету «Львівська Політехніка», Львів, 2010 Вип. 675.

114. Малоян Г. От города к агломерации. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук.праць. Логос, Київ, 2010. Вип. 18. С. 42-53.

115. Мардер А. Понятійно-теоретичні основи естетики архітектури: Дис. д-ра арх.: 18.00.01. Київ, 1996. 302 с.

116. Мельничук А.П. Децентралізація влади: реформа №1. Товариство дослідників України: аналітичні записки. Київ, 2016. 35 с.
117. Методика формування спроможних територіальних громад. Затверджена Постановою КМУ, №214 від 08.04.2015. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015 – %Do%BF](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF). Назва з екрану.
118. Методические указания по составлению схем районной планировки сельскохозяйственных районов. Госстройиздат, М., 1961. 43 с.
119. Мірошніченко О.А. Соціально-демографічні основи планування рекреаційних систем на базі сільського розселення України. Автореф. дис. на зд.н.ст. доктора архітектури. Київ, 1995. 45 с.
120. Містобудування. Довідник проектувальника. Т.Ф.Панченко. Укрархбудінформ, Київ, 2001. 192 с.
121. Модели в голорафии: сб. статей, Р.Чорли, П.Хаччет Прогресс, М., 1971. 379 с.
122. Москалюк А.А. Адміністративно-територіальний Устрій України. Шляхи реформування. Геопринт, Київ, 2007. С. 13-89.
123. Наливайко Н.В. Социальные основы и гносеологическая природа научной деятельности. Наука, Новосибирск, 1985. 175 с.
124. Некрасов Н.Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. Экономика, М., 1973. 344 с.
125. Нудельман В. Основні завдання і структура регіональної містобудівної документації. Роль та значення планування територій в сучасних умовах: матеріали Міжнар. семінару. Черкаси, 1997. С. 16-18.
126. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Наукова думка, Київ, 1991. 224 с.
127. Основы теории градостроительства, З.Н.Яргина, Я.В.Косицкий, В.В.Владимиров и др. Стройиздат, М., 1986. 325 с.
128. Остапенко П.О. Методика та історія географічних досліджень Адміністративно-територіального устрою. Молоді науковці в географічній науці:

зб.наук.пр. Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. ВГЛ «Обрії», Київ, 2010, Вип. VI. С. 224-228.

129. Островский В. Современное градостроительство. Стройиздат, М., 1971. 214 с.

130. Ощепков Г.Д. Градостроительные примеры районной планировки. Опыт зарубежного строительства. Издательство литературы по строительству, М., 1964. 179 с.

131. Паламарчук М., Горленко И., Руденко Л. Экологические аспекты территориальной организации производства. География и природные ресурсы: сб.науч.трудов, 1986. Вип. 1. С. 3-7.

132. Палеха Ю.М. Методичні рекомендації для проведення практичних занять з лекційного курсу «Менеджмент у містобудуванні». КНУБА, Київ, 2006. 27 с.

133. Панухник О.В Адміністративно-територіальна реформа як чинник зміцнення місцевої економіки. Економіка та інноваційний розвиток національного господарства: зб. наук. праць. Тернопіль, 2014. С. 76-82.

134. Панченко Т. Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій: монографія. Логос, Київ, 2015. 176 с.

135. Панченко Т.Ф. Узгодження концептуальних положень різних стадій проектування споріднених містобудівних об'єктів. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Теорія і практика прийняття містобудівних рішень. Логос, Київ, 2012. Вип. 22. С. 89-98.

136. Панченко Т.Ф. Формирование курортно-рекреационных систем во взаимосвязи с расселением. ННТИ по гражд. стр-ву и арх., М., 1978. 48 с.

137. Панченко Т.Ф. Культурні ресурси як основний чинник сталого розвитку туризму. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Логос, Київ, 2013. Вип. 24. С. 62-70.

138. Панченко Т.Ф., Яценко В.О. Принципи та планувальні моделі формування нового типу локальних систем розселення в Україні. Сучасні

проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2019. Вип. 54. С. 352-364. ISSN 2077-3455.

139. Панченко Т.Ф., Яценко В.О. Стратегічний напрямок взаємодії великих міст, їх приміських територій та зон впливу в умовах України. Архітектура історичного Києва. Феномен урбанізованих ландшафтів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2018 р.). КНУБА, Київ, 2018. С. 145-146.

140. Панченко Т.Ф., Яценко В.О. Територіальна громада як групова форма розселення: сильні і слабкі сторони, можливості і ризики. Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація: друга міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 2016 р.). КНУБА, Київ, 2016. С. 155-160.

141. Перегуда Є. Слід протиміст у трипільських селах. Слово Просвіти. Київ, 2007. Вип. 29. 19-25 липня. 16 с.

142. Перегуда Є.В. Виконавча влада. Політико-правові аспекти модернізації. Київ, 2013. 408 с.

143. Пивоваров Ю. Основы геоурбанистики. Урбанизация и городские системы. Владос, М., 1999. 232 с.

144. Питюренко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития. Наукова думка, Киев, 1977. 204 с.

145. Пірко В.О. Заселення запорізьких земель в 1776-1783 рр.: матеріали вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідної роботи. Книга 1. Історичні науки. ДонДУ, Донецьк, 1997. С. 53-54

146. Плешкановская А., Савченко Е. Города и эпохи. Логос, Киев, 2011. 230 с.

147. Покшишевский В.В. Населенные пункты, местные центры и проблемы их соподчинения. Вопросы географии: сб. науч. трудов. Географиздат, М., 1962. Вып. 56. С. 17-18.

148. Полонська-Василенко Н. Історія України: в 2 т. Т.2: Від середини XVII століття до 1023 року. Либідь, Київ, 1995. 606 с.

149. Польшенко В.И. Планирование сети больниц в сельском районе. Медгиз, Киев, 1962. 142 с.

150. Постанова Верховної ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359 "Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів".

151. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2011 р. № 559 "Про містобудівний кадастр".

152. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1291 "Про забезпечення реалізації Закону України "Про Генеральну схему планування території України".

153. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року".

154. Пригожий И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Прогресс, М., 1986. 432 с.

155. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування. Клевер, Київ, 2000. 136 с.

156. Про стимулювання розвитку регіонів. Закон України від 9.09.2005 р. Урядовий кур'єр, Київ, 2005. Вип. 193. С. 5-7.

157. Про стратегію економічного та соціального розвитку України. Шляхом європейської інтеграції на 2004-2015 роки. Офіційний вісник України. Київ, 2009. Вип. 18. С. 17-18.

158. Проект Закону про адміністративно-територіальний устрій. Електронний ресурс. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/NT2638.html. Назва з екрану.

159. Проект Закону про засади адміністративного устрою України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweB2/webproc41?pf35//=48586>. Назва з екрану.

160. Районная планировка. Рекомендации по проектированию. ЦНИИП градостр., М., 1980. 209 с.

161. Расселение населения: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР), Фтомов Г.С., Кочерга А.И., Коваленко П.С., Доценко А.И. и др. Наук. думка, Київ, 1985. 264 с. (с. 38).

162. Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1811-1913). Госстройиздат, М., 1965. 352 с.

163. Регіональна політика та місцеве самоврядування в Україні: законодавчі аспекти. Інформаційно-аналітичні матеріали Кабінету Міністрів України до парламентських слухань 16.04.2004 р. Київ, 2003. С. 5-24.

164. Реформування державного управління України: потреби і перспективи, кол. авт. Оріяни, Київ, 1998. 364 с.

165. Ракитов Л.И. Курс лекций по логике науки. Высш. шк., М., 1971. 176 с.

166. Родичкин И.Д. Человек, среда, отдых. Будівельник, Київ, 1977. 158 с.

167. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні".

168. Сабсович Л.М. Почему мы должны и можем строить социалистические города. Революция и культура. М., 1930. Вып. 1. 23 с.

169. Сабсович Л.М. Города будущего и организация социалистического быта. М., 1929. 120 с.

170. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Наука, М., 174 с.

171. Саймонс Дж. Ландшафт и архитектура. Изд-во лит. по стр-ву, М., 1965. 194 с.

172. Сачков А.М. Об организации здравоохранения в укрупненном сельском районе. Здравоохранение Российской Федерации: журн., 1963. Вып.4. С. 6-8.

173. Семеновский Б.Н. Теоретическая экономгеография. Наука, Ленинград, 1981. 172 с.

174. Словник української мови. Наукова думка, Київ, 1973. Т. IV. 840 с. 1974. Т.V. 840 с.

175. Смоляр М.М., Бучев Л.Ф. Опыт экспериментальной разработки групповых систем населенных мест в различных природных и экономических условиях. Групповые системы населенных мест в различных природных и экономических условиях: сб.науч.трудов. ЦНИИПградостроительства, М., 1982. С. 4-16.

176. Справа про адміністративно-територіальний устрій. Офіційний вісник України. 2001, Вип. 29. Ст. 162. Ст. 1327

177. Станіславский А.И. Развитие районной планировки в Украинской ССР. – Градостроительство и районная планировка: сб.науч.трудов. Будівельник, Киев, 1967. С. 43.

178. Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція УНР). Конституція і Конституційні акти України. Історія і сучасність, І.О.Кресін, Ю.С.Шемшученко. 2-е вид. змін. і доп. Інст держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ, 2006. С. 40-48.

179. Субтельний О. Україна. Історія. Либідь, Київ, 1991. 510 с.

180. Сурмин Ю.П. Методология и методы социологических исследований. МАУП, Київ, 2000. 304 с.

181. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник, М.Д.Пустун, А.Л.Мельничук. 2-ге вид., переоб. і доповнене. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», Київ, 2010. 286 с.

182. Схема планування території Полтавської області – ДП УДНДІПМ «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя. Київ, 2013. Електронний ресурс. Режим

доступу: <http://www.adm-p/gov.ua/page/shema-oblasti-grafichni-materiali/> Назва з екрану.

183. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст.: навч. посібник. Перун, Київ, 1996. 496 с.

184. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. 2-е изд. Гос. изд-во полит.лит, М., 1956. 480 с.

185. Тищенко К. Етномовна історія прадавньої України. Аквілон плюс, Київ, 2008. 480 с.

186. Тімохін В. Основи містобудування: навчальний посібник. ІЗМН, Київ, 1996. 216 с.

187. Транскордонні території України. Проблеми розвитку. Наукове видання, Ю.Білоконь, І.Фомін. Укрархбудінформ, Київ, 1999. 264 с.

188. Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020».

189. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Вид. 2-е. Кальварія, Львів, 2017. 164 с.

190. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», №666/94, (1994).

191. Урбаністика сьогодення (або управління територіальним розвитком та планування населених пунктів): посібник для працівників органів місцевого самоврядування. Академпрес, Київ, 2003. 144 с.

192. Устінова І.І. Методологічні основи сталого розвитку еколого-містобудівних систем. Автореф. дис. ... докт. арх. 18.00.04. КНУБА, Київ, 2016. 46 с.

193. Фильваров Г. Закономерности пространственной организации социально-производственного комплекса города: Автореф. дис. докт. арх.: 18.00.04. М., 1990. 49 с.

194. Фомин И.А. Город в системе населенных мест. Будівельник, Киев, 1986. 112 с.
195. Фомин И.А. Методические особенности проектирования населенных мест на основе их типологии. Градостроительство: сб. науч. трудов. Будівельник, Киев, 1981. Вып. 30. С. 22-29.
196. Фомин И.А. Планировочное регулирование развития городов в интенсивно освоенных районах (на опыте Украинской ССР): Автореф. дис. ... д-ра арх.: 18.00.04. Центральный научно-исследовательский и проектный ин-т по градостроительству. М., 1983. 46 с.
197. Фомин И.А. Планировка городских агломераций. Центр научно-технической информации по гражданскому строительству и архитектуре, М., 1967. 80 с.
198. Фомін І.О. Основи теорії містобудування: посібник. Наукова думка, Київ, 1997. 190 с.
199. Фомин И.А. Теоретические основы градостроительного проектирования. КИСИ, Киев, 1988. 126 с.
200. Фридман М. Научные методы в архитектуре. Стройиздат, М., 1983. 160 с.
201. Фрумін Г.І. О размещении учреждений культурно-бытового обслуживания населения. Жилищно-коммунальное хозяйство: журн., 1958, Вып.9. С.34-40.
202. Хорев Б. Территориальная организация общества. Мысль, М., 1981. 320 с.
203. Центральне статистичне управління при Раді Міністрів УРСР. Народне господарство Української РСР в 1962 році. Статистичний щорічник. Держстатвидав, Київ, 1962. 250 с.
204. Шаповал В. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. Програма, Київ, 1995. 136 с.
205. Шулик В.В. Методологічні основи формування рекреаційних систем в Україні. Автореф. дис. ... докт. арх.; 18.00.01. Харків, 2008. 36 с.

206. Шульга Г.М. Містобудівні основи просторового планування гірських рекреаційних територій (на прикладі Українських Карпат). Дис. ... докт. арх.; 18.00.04. Київ, 2018. 412 с.

207. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. ИЛ, М., 1959. 432 с.

208. Юдин Б.Г. Методологические характеристики процессов взаимодействия общественных, естественных и технических наук. Наука, М., 1995. 180 с.

209. Яценко В.А. Новый город как социальная утопия градостроительства в начале 20 века. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 35. С. 278-288. ISSN 2077-3455.

210. Яценко В.А. Обоснование и выделение принципов реконструкции историко-градостроительного наследия первых пятилеток в городах Украины. Реконструкция городов, опыт проектирования и строительства: материалы международной конференции в Тбилиси. Тбилиси, 1989. С. 178-179.

211. Яценко В.А. Поселковое строительство – одно из направлений решения жилищной проблемы промышленных районов в 20-30 годы. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 51. С. 731-740.

212. Яценко В.А. Предпосылки зарождения и становления нормативной базы градостроительства на Украине в начале XX века. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2009. Вип. 35. С. 510-516. ISSN 2076-815X.

213. Яценко В.А. Сказка о «мужике» и «медведе» или почему нет согласия между сельским расселением и аграрными реформами. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 52. С. 466-482. ISSN 2076-815X.

214. Яценко В.А. Теоретические и практические идеи нового градостроительства Донбасса: их прошлое, настоящее и будущее. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 21. С. 359-366. ISSN 2076-815X.

215. Яценко В.А. Теория и практика градостроительства Донбасса в начале 20 века. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2013. Вип. 50. С. 810-817. ISSN2076-815X.

216. Яценко В.А. Формирование групповых систем расселения локального уровня как результат административных реформ в Украине. Архитектура: сб. науч.трудов. Белорусский национальный технический университет. Минск, 2018. Вип. 11. С. 140-146. ISSN2218-547X.

217. Яценко В.А. Формирование сельского расселения как результат эволюционных изменений в аграрной политике Украины. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 53. С. 289-302. ISSN 2077-3455.

218. Яценко В.А. Эволюционизм парадигм районной планировки в Украине. Архитектура: сб.науч.трудов. Белорусский национальный технический университет. Минск, 2017. Вип. 10. С. 119-126. ISSN2218-547X.

219. Яценко В.О. Агломерація як об'єднання локальних групових систем (територіальних громад). Містобудування та регіональне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 64. С. 459-464. ISSN2076-815X.

220. Яценко В.О. Виявлення факторів впливу на встановлення спільних меж територіальних громад як групових форм розселення. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 27. С. 71-82. ISSN 2077-5881

221. Яценко В.О. Групповая система населенных місць, еволюція формування поняття. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 63. С. 541-549. ISSN2076-815X.

222. Яценко В.О. Групповая система розселення як напрямок стратегії об'єднання територіальних громад. Natural and Technical Sciencets. Science and Education a new Dimension. Budapest, 2018. Vol. VI (17), Issue 157. P. 17-21. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

223. Яценко В.О. Дачні та садові території – місце відпочинку чи місце проживання. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 36. С.357-367. ISSN 2077-3455.

224. Яценко В.О. Державна стратегія децентралізації як процес формування групових систем розселення на локальному рівні в Україні. Humanities and Social Sciences. Budapest, 2017. Vol. V (25), Issue 147. P. 67-70. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

225. Яценко В.О. Договір як один з шляхів формування адміністративно-територіального устрою групових форм розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 45. С. 321-327. ISSN 2077-3455.

226. Яценко В.О. Еволюціонізм наукових досліджень розвитку та управління територіями на регіональному рівні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 31. С. 116-129. ISSN 2077-5881

227. Яценко В.О. Еволюція теорії регіонального планування, як зміна парадигм суспільного розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 60. С. 370-377. ISSN 2076-815X.

228. Яценко В.О. Елементи культурно-історичного середовища – об'єкт спільних інтересів міста та приміської зони. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 41. С. 242-245. ISSN 2077-3455.

229. Яценко В.О. Значення системи містобудівного планування в соціально-економічному розвитку територіальних громад. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 305-313. ISSN 2077-3455.

230. Яценко В.О. Из истории развития градостроительной нормативной документации. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 20. С. 396-401. ISSN 2076-815X.

231. Яценко В.О. Історичні передумови формування мережі міських поселень у Донбасі. Регіональна політика України: наукові основи, методи,

механізми: зб. наук. праць міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 1998 р.), Львів, 1998. С. 91-92.

232. Яценко В.О. Класифікація територіальних громад за системністю функціонально-структурних елементів. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 49. С. 380-388. ISSN 2077-3455.

233. Яценко В.О. Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 65. С. 570-582. ISSN2076-815X.

234. Яценко В.О. Котеджні містечка – новий елемент системи розселення приміської зони великих міст України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 38. С. 349-358. ISSN 2077-3455.

235. Яценко В.О. Містобудівна діяльність в умовах розвитку нового місцевого самоврядування – пошук істини. Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація. Перша Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 2015 р.). КНУБА, Київ, 2015. С. 379-382.

236. Яценко В.О. Містобудівні аспекти національної політики децентралізації та розвитку нового місцевого самоврядування в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 29. С. 106-114. ISSN 2077-5881

237. Яценко В.О. Національна політика децентралізації як містобудівний процес зміни системи розселення України. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 67. С. 546-553. ISSN2076-815X (print). ISSN 2522-9206 (online).

238. Яценко В.О. Негаразди сільського розселення України та можливі шляхи його покращення. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 55. С.505-511. ISSN 2076-815X.

239. Яценко В.О. Нова стратегія адміністративної політики – розвиток чи балансування між проблемами та ризиками в містобудівній діяльності. Інноваційні технології в архітектурі і дизайні. Колективна монографія: Харків, 2017, С. 15-22. ISBN 978-617-7204-48-9.

240. Яценко В.О. Новий підхід до методики планування міських агломерацій в Україні. Natural and Technical Sciences. Budapest, 2018. Vol. VI (21). Issue 179. P. 21-25. -ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996, (Indes Copernicus, Google Scholar).

241. Яценко В.О. Особливості законодавчої та нормативної бази в розробці та погодженні проектної документації. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 21. С. 367-376. ISSN 2076-815X.

242. Яценко В.О. Передумови та початок зародження регіонального планування в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 42. С.252-258. ISSN 2077-3455.

243. Яценко В.О. Приміська зона – ретроспектива, реальність, перспектива. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 40. С. 331-340. ISSN2077-3455.

244. Яценко В.О. Принципи філософії розуміння сталого розвитку територіальних систем в процесі децентралізації адміністративного устрою в Україні. Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції: «Філософія науки, техніки і архітектури в гуманітарному вимірі». Київ, 2019. С. 181-183.

245. Яценко В.О. Пролегомен перспектив формування територіальних громад як групових форм розселення. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 47. С. 428-434. ISSN 2077-3455.

246. Яценко В.О. Процес руйнування системи сільського розселення та села, як стала аграрної політики в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 37. С. 307-313. ISSN 2077-3455.

247. Яценко В.О. Ретроспектива «містобудівної норми» - інформаційна база розробки нормативної документації. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 30. С. 90-98. ISSN 2077-5881

248. Яценко В.О. Розвиток міст та його вплив на процеси функціонування прилеглих територій. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 59. С. 505-511. ISSN 2076-815X.

249. Яценко В.О. Соціальні та містобудівні особливості формування туристично-рекреаційної мережі як стратегія економічного розвитку локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciencs. Science and Education a New Dimension*. Budapest, 2020. Vol. VI (27), Issue 224. P. 13-16. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

250. Яценко В.О. Стратегія збалансованого розвитку приміських територій великих міст України. *Natural and Technical Sciencs. Science and Education a New Dimension*. Budapest, 2018. Vol. VI (19), Issue 171. P. 7-11. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

251. Яценко В.О. Субурбанізація як процес міської інтервенції сільськогосподарських територій. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 39. С. 269-277. ISSN 2077-3455.

252. Яценко В.О. Творчий початок великого успіху. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 28. С. 133-141. ISSN 2077-5881

253. Яценко В.О. Територіальна громада – «сучасний феодалізм», самоврядування чи результат прогностного регіонального планування. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 62. С. 563-569. ISSN 2076-815X.

254. Яценко В.О. Трансформація парадигми містобудівного планування в нових соціально-адміністративних умовах. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 66. С. 681-689. ISSN 2076-815X.

255. Яценко В.О. Трудовий потенціал сільського розселення, його стан і перспективи. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 53. С.594-600. ISSN 2076-815X.

256. Яценко В.О. Чорнобиль-Прип'ять – історія, архітектура, забуття. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 57. С. 491-500. ISSN2076-815X.

257. Яценко В.О. Система освіти України та її адаптація до міжнародної стандартної класифікації МСКО. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 35. С. 249-257. ISSN 2077-3455.

258. Яценко В.О. Просторове планування як інструмент управління розвитком локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciences*. Budapest, 2020. Vol. VIII (29). Issue 238. P. 23-26. (Index Copernicus, Google Scholar).

259. Яценко В.О., Кушніренко М.М., Павловський О.Б., Патров С.Б. Проблеми формування перспективної функціонально-планувальної структури Подолу. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. збірник. Київ, 2000. Вип. 7. С. 48-55. ISSN 2077-3455.

260. Яценко В.О., Шпилевський І.І. Децентралізація, місцеве самоврядування, містобудівна діяльність – потреби та можливості. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб.наук.праць. Київ, 2015. С. 198-208. ISSN

261. Baumgartner M.P. *The moral order of suburb*. Oxford University Press, New-York, 1988.

262. Doxiadis C. A. *Ecumenopolis – die Stadt der Zukunft*. Baute und Wohnen, 1964. Vol. 1. P. 16.

263. Haken H. *Advanced Synergetics. Instability Hierarchies of Self – organizing Systems and Devices*. Berlin, 1983. 395 p.

264. Miller J. G. *Living Systems*. New York, 1979. 122 p.

265. Sandquist G. M. *Introduction to System Science*. New York, 1985.

266. Tomlinson R. F. Geographic Information Systems. The New Frontier. The Operation Geographer. U. S. News & World Report. 1984, M 5. P. 31-35.

267. Yatsenko V. Agglomeration Processes of Balanced Development of Suburban Areas of Large Ukrainian Cities. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications. Chelm, 2020. Vol. 13. P. 157-172. ISSN 2544-6517.

268. Yatsenko V. Tourist-recreational potential of the affected of metropolises of Ukraine zone: Space and FORM. Szczecin, 2021. Vol. 45. P. 213-222.

269. Yatsenko V. Urban-Planning Peculiarities of Formation and Management of the Touristic and Recreational Network of Local Settlement Systems in Ukraine. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. Vienna, 2021. Vol.1-2. P. 8-19.

ДОДАТКИ

Додаток А Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Повітрофлотський пр., 31, М. Київ – 37, 03037, телефон (044) 241-55-80, факс (044)248-32-65
 E-mail: knuba_admin@ukr.net, Web: http://www.knuba.edu.ua, код ЄДРПОУ 020709909

№ _____

На № _____ від _____

Затверджую

Проректор з наукової роботи

Київського національного університету

будівництва і архітектури,

доктор економічних наук, професор

О.І.Шкуратов

2021 р.

А К Т

про впровадження основних положень дисертації

Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад»

Ми, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури Т.Ф.Панченко і доктор технічних наук, професор, декан архітектурного факультету О.В.Кашенко, склали цей акт про те, що наукові висновки, результати і рекомендації докторської дисертації кандидата архітектури, професора кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури Київського національного університету будівництва та архітектури Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад» впроваджено у навчальний процес при розробці курсових, бакалаврських та магістерських дипломних робіт 2015-2020 р.р. за тематикою дослідження рекреаційних та туристичних ресурсів стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад, культурних та історичних можливостей, соціальних об'єктів пов'язаних з пошуком економічного сталого розвитку нового об'єкта регіонального рівня – локальної системи розселення.

Доктор архітектури, професор,
 завідувач кафедри ландшафтної та
 туристично-рекреаційної архітектури

Т.Ф.Панченко

Доктор технічних наук, професор,
 декан архітектурного факультету

О.В.Кашенко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Повітрофлотський пр., 31, М. Київ – 37, 03037, телефон (044) 241-55-80, факс (044)248-32-65
 E-mail: knuba_admin@ukr.net, Web: http://www.knuba.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070909

№ _____

На № _____ від _____

Затверджую

Проректор з наукової роботи
 Київського національного університету
 будівництва і архітектури,
 доктор економічних наук, професор
 О.І.Шкуратов
 2021 р.

про впровадження основних положень дисертації
 Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку
 локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад»

Ми, доктор архітектури, професор, завідувач кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури Т.Ф.Панченко і доктор технічних наук, професор, декан архітектурного факультету О.В.Кашенко, склали цей акт про те, що наукові висновки, результати і рекомендації докторської дисертації кандидата архітектури, професора кафедри ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури Київського національного університету будівництва та архітектури Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад» впроваджено у навчальний процес при розробці програм і проведення лекційних і практичних занять 2015-2020 р.р. до курсу «Регіональне планування еколого-містобудівних систем».

Ефективність впровадження наукових розробок і положень, викладених в дисертаційному дослідженні Яценко В.О. виявилась у підвищенні якості лекційного матеріалу та розширенні його актуальності враховуючи надважливі процеси децентралізації та зміни адміністративно-територіального устрою в країні, які суттєво змінюють ряд питань в містобудівній діяльності.

Доктор архітектури, професор,
 завідувач кафедри ландшафтної та
 туристично-рекреаційної архітектури

Т.Ф.Панченко

Доктор технічних наук, професор,
 декан архітектурного факультету

О.В.Кашенко

МІНІСТЕРСТВО РЕЗЕРВУ ІТОВАРІВ ТА ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
УКРАЇНИ «ІНСТИТУТ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ**ДІПРОМІСТО**

ІНСТИТУТ ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ

Бул. Л.Українки, 24 тел: +38044 285 6338
м.Київ fax: +38044 285 6372
01133 admin@diplomisto.gov.ua
Україна www.diplomisto.gov.uaРозрахунковий рахунок:
IBAN UA60380809000000028008319423
в АТ «Райффайзен Банк Аваль» в м. Києві
НІО 380805
Код ЄДРПОУ 02497720

№ Д-1401 07.08.2020

А К Т

про впровадження основних положень дисертації
Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку
локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад»

Основні положення, що впроваджуються при розробці Державних будівельних норм України «Планування та забудова територій» ДБН Б.2.2-12:2019 в складі авторського колективу Державне підприємство «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя»:

1. Пропозиції щодо просторово-планувальної організації територій об'єднаних громад в приміських зонах великих міст та функціональному визначенні сельбищ них, виробничих, рекреаційних та ландшафтних зон.

2. Враховано рекомендації, які забезпечують поетапне формування просторової і функціональної складових системи розселення зони впливу міста в відповідності до щільності населення, співвідношення урбанізованих та відкритих просторів та визначення населених пунктів центрів майбутніх територіальних громад.

3. Рекомендації до розділу «Ландшафтні та рекреаційні території» в частині формування мережі позаміських ландшафтних територій рекреаційно-туристичної спрямованості. Формування функціональної рекреаційної системи на регіональному та районному рівнях.

Дані пропозиції підготовлені враховуючи відповідні положення Законів України «Про планування і забудову територій», «Про Генеральну схему планування території України», постанов Кабінету Міністрів України та системного моніторингу попередньої нормативної бази: закон – норма – проект – реалізація.

Директор ДП «Український державний
науково-дослідний інститут
проектування міст «ДІПРОМІСТО»
імені Ю.М.Білоконя

І.І.Шпилевський

Заступник директора з наукової роботи
доктор географічних наук, професор

Ю.М.Палеха

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ГОМІКА ТА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНЕ ПЛАТФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ
ІНСТИТУТІВ ПРОЕКТУВАННЯ МІСТ

ДІПРОМІСТО

ІНСТИТУТ МІСЬКОГО ПЛАТФОРМУВАННЯ

Бул. Л.Українки, 26
м.Київ
01133
Україна

tel: +38044 285 6336
fax: +38044 285 6372
admin@diplomista.gov.ua
www.dipromista.gov.ua

Розрахунковий рахунок:
IBAN UA60380805000000026008319423
в АТ «Райффайзен Банк Аваль» в м. Києві
МФО 380805
Код ЄДРПОУ 62497720

№ Д-1402 від 04.08.2020

А К Т

про впровадження основних положень дисертації

Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення в умовах об'єднаних територіальних громад»

Основні положення, отримані в дисертаційному дослідженні в аспекті ресурсної спроможності територіальних громад для формування концепції сталого розвитку, впроваджені при розробці проекту просторового розвитку Степанецької об'єднаної територіальної громади та Тернопільської міської територіальної громади:

1. Пропозиція варіанту функціонального зонування території з пріоритетним розвитком рекреаційних та культурних можливостей громади. Наведено розрахункову модель можливого стратегічного сталого розвитку громади при виборі перспективного фактору туристично-рекреаційного потенціалу місцевого ресурсу.
2. Сформульовані рекомендації по створенню мережі туристично-рекреаційного розвитку як економічного потенціалу громади.
3. Визначені перспективні види відпочинку як жителів громади так і міст, враховуючи значну потребу формування мережі відпочинку вихідного дня. Запропоновано комплекс послуг, які базуються на існуючих природних, історичних, культурних ресурсах та визначені центри концентрації послуг обслуговування та відпочинку.

Дані пропозиції підготовлені виходячи з існуючої нормативної та законодавчої бази, ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій», Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про Генеральну схему планування території України» (2002), «Про екологічну мережу» (2004), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015) та в комплексі проектних пропозицій Державного підприємства «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «ДПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя».

Директор ДП «Український державний
науково-дослідний інститут
проектування міст «ДПРОМІСТО»
імені Ю.М.Білоконя

І.І.Шпилевський

Заступник директора з наукової роботи
доктор географічних наук, професор

Ю.М.Палеха

ТОВАРИСТВО
З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«УКРАЇНСЬКИЙ
НАУКОВО-ПРОЕКТНИЙ
ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО
БУДІВНИЦТВА»

вул. Полювання, 28А, з. Селішська Борзятівка,
Києво-Святошинський район, 08131,
т. (044) 228-32-53,
E-mail: UkbNPcivilbud@gmail.com
Код ЄДРПОУ 42093009

LIMITED LIABILITY
COMPANY "UKRAINIAN
SCIENTIFIC-DESIGN
INSTITUTE OF CIVIL
BUILDING"

28A, Poluhivska St., Selishska Borzhativka
village, Kyievo-Sviatoshyrskyi district, Kyivska
region, Ukraine, 08131,
tel. (044) 228-32-53,
E-mail: UkbNPcivilbud@gmail.com
EDRPOU code 42093009

№ 146 від 06.10.2020р.

А К Т

про впровадження основних положень дисертації
Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку
локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад»

Положення дисертації, підготовлені виходячи з норм Законів України «Про планування і забудову територій», «Про генеральну схему планування території України» (2002), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), та з урахуванням ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад».

Основні положення дисертації, що впроваджуються, пов'язані з пропозиціями щодо просторово-планувальної організації об'єктів соціальної сфери об'єднаних територіальних громад в залежності від запропонованої типології громад як систем локального рівня, у відповідності до програми сталого розвитку об'єднаних територіальних громад згідно Указу Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015 «Про стратегію сталого розвитку України – 2020». В роботі виділено особливості локальних систем в зонах впливу найкрупніших, крупних і великих міст; у приміських зонах міст; у складі малих міст, селищ та сіл, які були використані фахівцями товариства під час виконання науково-проектних робіт з розробки схеми планування території Мереф'янської об'єднаної територіальної громади, яка сформована та здійснює свою діяльність в умовах приміської агломерації одного із найбільших міст України – міста Харків.

Директор,
кандидат архітектури,
Заслужений архітектор України,
Лауреат державної премії України
в галузі архітектури

О.П. Чижевський

**ТОВАРИСТВО
З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«УКРАЇНСЬКИЙ
НАУКОВО-ПРОЕКТНИЙ
ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО
БУДІВНИЦТВА»**

вул. Володимирова, 28А, с. Софіївська Борщагівка,
Києво-Святошинський район, 08131,
тел. (044) 228-32-53,
E-mail: UkrNICivilBud@gmail.com
Код ЄДРПОУ 42003009

**LIMITED LIABILITY
COMPANY "UKRAINIAN
SCIENTIFIC-DESIGN
INSTITUTE OF CIVIL
BUILDING"**

28A, Volodymyrova St., Sofiivska Borshchahivka
village, Kyievo-Sviatoshymskyi district, Kyivska
region, Ukraine, 08131,
tel. (044) 228-32-53,
E-mail: UkrNICivilBud@gmail.com
EDRPOU code 42003009

№142 В/у 06.10.2020р.

А К Т

про впровадження основних положень дисертації
Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку
локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад»

Положення дисертації, підготовлені виходячи з норм Законів України «Про планування і забудову територій», «Про генеральну схему планування території України» (2002), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), та з урахуванням ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад».

Основні положення дисертації, що впроваджуються, пов'язані з пропозиціями щодо просторово-планувальної організації об'єктів соціальної сфери об'єднаних територіальних громад в залежності від запропонованої типології громад як систем локального рівня, у відповідності до програми сталого розвитку об'єднаних територіальних громад згідно Указу Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015 «Про стратегію сталого розвитку України – 2020». В роботі виділено особливості локальних систем в зонах впливу найкрупніших, крупних і великих міст; у приміських зонах міст; у складі малих міст, селищ та сіл, які були використані фахівцями товариства під час виконання науково-проектних робіт з розробки схеми планування території Пирятинської міської об'єднаної територіальної громади, яка сформована та здійснює свою діяльність в умовах наявності виразного виробничого та соціально-культурного центру північно-західного регіону Полтавщини.

Директор,
кандидат архітектури,
Заслужений архітектор України,
Лауреат державної премії України
в галузі архітектури

О.П. Чижевський

ТОВАРИСТВО
З ОБМЕЖЕНОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«УКРАЇНСЬКИЙ
НАУКОВО-ПРОЕКТНИЙ
ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО
БУДІВНИЦТВА»

вул. Володимирська, 28А, с. Софіївська Борщагівка,
Київ-Святошинський район, 08131,
тел. (044) 228-32-53,
E-mail: UkrNPcivilbud@gmail.com
Код ЄДРПОУ 42003809

LIMITED LIABILITY
COMPANY "UKRAINIAN
SCIENTIFIC-DESIGN
INSTITUTE OF CIVIL
BUILDING"

28A, Volodymyrska St., Sofiyivska Borshchahivka
village, Kyiv-Sviatoshyrskiy district, Kyivska
region, Ukraine, 08131,
tel. (044) 228-32-53,
E-mail: UkrNPcivilbud@gmail.com
EDRPOU code 42003809

№198 б/р 06.10.2020р.

А К Т

про впровадження основних положень дисертації
Яценка Віктора Олександровича на тему: «Містобудівні основи розвитку
локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад»

Положення дисертації, підготовлені виходячи з норм Законів України «Про планування і забудову територій», «Про генеральну схему планування території України» (2002), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), та з урахуванням ДБН Б.1.1-21:2017 «Склад та зміст схеми планування території, на якій реалізуються повноваження сільських, селищних, міських рад».

Основні положення дисертації, що впроваджуються, пов'язані з пропозиціями щодо просторово-планувальної організації об'єктів соціальної сфери об'єднаних територіальних громад в залежності від запропонованої типології громад як систем локального рівня, у відповідності до програми сталого розвитку об'єднаних територіальних громад згідно Указу Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015 «Про стратегію сталого розвитку України – 2020». В роботі виділено особливості локальних систем в зонах впливу найкрупніших, крупних і великих міст; у приміських зонах міст; у складі малих міст, селищ та сіл, які були використані фахівцями товариства під час виконання науково-проектних робіт з розробки схеми планування території Заводської об'єднаної територіальної громади Тернопільської області, яка характеризується тим, що одночасно являється частиною приміської агломерації міста Чорткова і сформована з опорою на один містоутворюючий об'єкт – потужний цукровий завод.

Директор,
кандидат архітектури,
Заслужений архітектор України,
Лауреат державної премії України
в галузі архітектури

О.П. Чижевський

Додаток Б Сертифікати

CERTIFICATE

№ BG/VUZF745-2021

Viktor Yatsenko

participated in internship on

«Modern Teaching Methods and Innovative Technologies in Higher Education:
European Experience and Global Trend»

organized by

University of Finance, Business and Entrepreneurship

The training consisted of the lectures and workshops

(total 180 hours = 6 credits ECTS)

Sofia, Bulgaria, 26 January 2021 – 26 April 2021

DEAN

RECTOR

CERTIFICATE

The Examination Body of Wyższa Szkoła Lingwistyczna in Częstochowa certifies that:

Yatsenko Viktor

born on 11.04.1955 obtained a positive result from the B2 level English test with results:

Listening	<u>73</u>	100
Reading	<u>75</u>	100
Writing	<u>75</u>	100
Speaking	<u>71</u>	100
Overall Band Score	<u>294</u>	

The certificate was issued on the basis of the WSL Statute §2, position 2.6, dated

Certificate Nr KJ-A Nr. 19/04/101

Issue date: 11-04-2019
Częstochowa, Republic of Poland

Rector of WSL
dr. Edyta Sadowska

President of the
Commission
Richard Hanson

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
II МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

PAN
UNIVERSITY

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА:

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ,
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ,
ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА

ЯЦЕНКО

Віктор Олександрович

Ректор,
КУЛІКОВ П.М.

14-15 ГРУДНЯ 2016 Р., М. КИЇВ

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
Budapest
presents this

Certificate of Participation to

Alberko

For participation in:

Scientific and Professional Conference

Problems of Humanities and Social Sciences – 2017

Held in Budapest on 19th of November 2017

Völcse Xénia

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
Budapest

presents this

Certificate of Participation to

A **S** **A** **Alberko**

For participation in:

Scientific and Professional Conference
Actual Problems of Science and Education

APSE – 2018

Held in Budapest on 28th of January, 2018

Vélemények

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

Wissenschaft und Kultur in Mitteleuropa

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Budapest

presents this

Certificate of Participation to

Országhelyo

For participation in
Scientific and International Conference
Advances in the Natural Sciences

held in Budapest on 30th of June 2018

Vasváry

Dr. Katalin Vasváry

Head of Organizing Committee

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Budapest

1846-2018

Certificate of Participation to

N

S

Kathenko

For participation in:

Scientific and Professional Conference

Science without boundaries

development in 21st century – 2018

Held in Budapest on 26th of August, 2018

Véio Xénia

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
Budapest

presents this

Certificate of Participation to

D. S. Katherko

for participation in:

Scientific and Professional Conference

Actual Problems of Science and Education, APSE – 2020

Held in Budapest on 2nd of February 2020

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
Budapest

presents this

Certificate of Participation to

D. Katherko

For participation in:

Scientific and Professional Conference

Science without boundaries development in 21st century – 2020

Held in Budapest on 30th August 2020

Dr. Xénia Vámos

Head of Organizing Committee

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CONSTRUCTION AND ARCHITECTURE

CERTIFICATE OF ATTENDANCE
СЕРТИФІКАТ

підтверджує, що

confirms that

Яценко Віктор Олександрович
приймав(ла) участь у

Yatsenko V.A.
has participated in the

IV МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АРХІТЕКТУРА ІСТОРИЧНОГО КИЄВА
ФЕНОМЕН УРБАНІЗОВАНИХ ЛАНДШАФТІВ»

IV INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
«ARCHITECTURE OF HISTORICAL KYIV.
THE PHENOMENON OF URBANIZED LANDSCAPES»

23 - 24 листопада 2018 р.
м.Київ, Україна

Ukraine, Kyiv
November 23-24, 2018

The Chief of Scientific-research Department and Innovation connections
The Head of Conference Organizing Committee

prof. V. O. Ploskyi
prof. V. V. Tsybulych

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CONSTRUCTION AND ARCHITECTURE

**CERTIFICATE
СЕРТИФІКАТ**

підтверджує, що

Яценко Віктор Олександрович
приймав(ла) участь у

confirms that

_____ has participated in the

V МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АРХІТЕКТУРА ІСТОРИЧНОГО КИЄВА»
BIM та ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АРХІТЕКТУРІ

V INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
«ARCHITECTURE OF HISTORICAL KYIV»
BIM and INFORMATION TECHNOLOGIES IN ARCHITECTRE»

22 листопада 2019р.
м.Київ, Україна

Ukraine, Kyiv
November 22, 2019

The Chief of Scientific research Department and International relations
The Head of Conference Organizing Committee

Prof. V. O. Ploskyi
Prof. V. V. Ivachych

Додаток В Подяки

ПОДЯКА

Віктору Яценку

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та німецька урядова компанія «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» висловлюють щирі подяку за участь у розробленні Концепції публічного управління у сфері містобудівної діяльності, професійний підхід та плідну співпрацю.

Київ, 2019

ROBOTICA

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФЕСТИВАЛЬ
РОБОТОТЕХНІКИ

ПОДЯКА

ВИСЛОВЛЮЄТЬСЯ 06.05.2017 р.

Яценку *Віктору*
Олександровичу

за активну участь та допомогу в проведенні
IX Всеукраїнського фестивалю робототехніки
ROBOTICA 2017

Оргкомітет фестивалю:
Директор представництва
LEGO Education
в Україні ТОВ «Пролего»
Голова Оргкомітету
Фестивалю

О.Л. Стоцька О.Л. Стоцька
Д.А. Кондратенко Д.А. Кондратенко

КИЇВ 2017

The LEGO Foundation

ПОДЯКА

Яценку Віктору
Олександровичу

за активну участь
та сприяння у проведенні
Всеукраїнського дитячого архітектурного
фестивалю «Водний Світ»

Віце-президент
The LEGO Foundation

Каспер Оттосен
Конструл

Керівник освітніх проєктів
The LEGO Foundation

Оксана Рома

м. Київ
12.05.2018

Додаток Г Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. **Яценко В.О.** Нова стратегія адміністративної політики – розвиток чи балансуювання між проблемами та ризиками в містобудівній діяльності. Інноваційні технології в архітектурі і дизайні. Колективна монографія: Харків, 2017, С. 15-22. ISBN 978-617-7204-48-9.
2. **Яценко В.О.**, Кушніренко М.М., Павловський О.Б., Патров С.Б. Проблеми формування перспективної функціонально-планувальної структури Подолу. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2000. Вип. 7. С. 48-55. ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: систематизація основних функціональних елементів та їх застосування в історичному середовищі Подолу.*
3. **Яценко В.О.** Из истории развития градостроительной нормативной документации. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 20. С.396-401. ISSN 2076-815X.
4. **Яценко В.О.** Особливості законодавчої та нормативної бази в розробці та погодженні проектної документації. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 21. С. 367-376. ISSN 2076-815X.
5. **Яценко В.А.** Предпосылки зарождения и становления нормативной базы градостроительства на Украине в начале XX века. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2009. Вип. 35. С. 510-516. ISSN 2076-815X.
6. **Яценко В.А.** Теория и практика градостроительства Донбасса в начале 20 века. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2013. Вип. 50. С. 810-817. ISSN2076-815X.

7. **Яценко В.А.** Поселковое строительство – одно из направлений решения жилищной проблемы промышленных районов в 20-30 годы. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 51. С. 731-740.

8. **Яценко В.А.** Сказка о «мужике» и «медведе» или почему нет согласия между сельским расселением и аграрными реформами. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 52. С. 466-482. ISSN 2076-815X.

9. **Яценко В.О.** Трудовой потенциал сельского расселения, його стан і перспективи. Містобудування та територіальне планування наук: – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 53. С.594-600. ISSN 2076-815X.

10. **Яценко В.А.** Формирование сельского расселения как результат эволюционных изменений в аграрной политике Украины. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 35. С. 289-302. ISSN 2077-3455.

11. **Яценко В.О.** Дачні та садові території – місце відпочинку чи місце проживання: наук. – техн. збірник. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2014. Вип. 36. С.357-367. ISSN 2077-3455.

12. **Яценко В.О.** Процес руйнування системи сільського розселення та села, як стала аграрної політики в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2014. Вип. 37. С. 307-313. ISSN 2077-3455.

13. **Яценко В.О.** Котеджні містечка – новий елемент системи розселення приміської зони великих міст України. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 38. С. 349-358. ISSN 2077-3455.

14. **Яценко В.О.** Субурбанізація як процес міської інтервенції сільськогосподарських територій. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 39. С. 269-277. ISSN 2077-3455.

15. **Яценко В.О.** Приміська зона – ретроспектива, реальність, перспектива. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 40. С. 331-340. ISSN2077-3455.

16. **Яценко В.О.** Елементи культурно-історичного середовища – об'єкт спільних інтересів міста та приміської зони. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 41. С. 242-245. ISSN 2077-3455.

17. **Яценко В.О.** Негаразди сільського розселення України та можливі шляхи його покращення. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 55. С.505-511. ISSN 2076-815X.

18. **Яценко В.О.** Чорнобиль-Прип'ять – історія, архітектура, забуття. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2015. Вип. 57. С. 491-500. ISSN2076-815X.

19. **Яценко В.О.** Розвиток міст та його вплив на процеси функціонування прилеглих територій. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 59. С. 505-511. ISSN 2076-815X.

20. **Яценко В.О.** Еволюція теорії регіонального планування, як зміна парадигм суспільного розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 60. С. 370-377. ISSN 2076-815X.

21. **Яценко В.О.** Територіальна громада – «сучасний феодалізм», самоврядування чи результат прогностичного регіонального планування. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 62. С. 563-569. ISSN 2076-815X.

22. **Яценко В.О.** Передумови та початок зародження регіонального планування в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 42. С. 252-258. ISSN 2077-3455.

23. **Яценко В.О.** Договір як один з шляхів формування адміністративно-територіального устрою групових форм розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2016. Вип. 45. С. 321-327. ISSN 2077-3455.

24. **Яценко В.О.** Прологомен перспектив формування територіальних громад як групових форм розселення. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 47. С. 428-434. ISSN 2077-3455.
25. **Яценко В.О.** Класифікація територіальних громад за системністю функціонально-структурних елементів. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 49. С. 380-388. ISSN 2077-3455.
26. **Яценко В.О.** Групова система населених місць, еволюція формування поняття. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 63. С. 541-549. ISSN2076-815X.
27. **Яценко В.О.** Агломерація як об'єднання локальних групових систем (територіальних громад). Містобудування та регіональне планування. Київ, 2017. Вип. 64. С. 459-464. ISSN2076-815X.
28. **Яценко В.О.** Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2017. Вип. 65. С. 570-582. ISSN2076-815X.
29. **Яценко В.О.** Значення системи містобудівного планування в соціально-економічному розвитку територіальних громад. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 305-313. ISSN 2077-3455.
30. **Яценко В.О.** Трансформація парадигми містобудівного планування в нових соціально-адміністративних умовах. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 66. С. 681-689. ISSN2076-815X.
31. **Яценко В.О.** Національна політика децентралізації як містобудівний процес зміни системи розселення України. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 67. С. 546-553. ISSN2076-815X (print). ISSN 2522-9206 (online).

32. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Принципи та планувальні моделі формування нового типу локальних систем розселення в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2019. Вип. 54. С. 352-365. ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: обґрунтування локальних систем сформованих в умовах об'єднаних територіальних громад як нового об'єкта регіонального планування. Представлені моделі декларативного агломераційного та договірної принципів управління новими системами.*

33. **Яценко В.О.**, Короткова Т.М. Пошук істини. Ландшафтна архітектура та туристично-рекреаційні комплекси в дипломних проектах 2020 року. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2020. Вип. 74. С. 396-405. ISSN2076-815X (print). ISSN 2522-9206 (online). *Особистий внесок здобувача: обґрунтована тематика дипломних проектів по кафедрі ландшафтна та туристично-рекреаційна архітектура на нових засадах утворення об'єднаних територіальних громад як об'єкта системи регіонального планування.*

34. **Яценко В.А.** Эволюционизм парадигм районной планировки в Украине. Архитектура: сборник научных трудов. Минск, 2017. Вып. 10. С. 119-126. ISSN2218-547X.

35. **Яценко В.А.** Формирование групповых систем расселения локального уровня как результат административных реформ в Украине. Архитектура: сборник научных трудов. Минск, 2018. Вып. 11. С. 140-146. ISSN2218-547X.

36. **Yatsenko V.** Agglomeration Processes of Balanced Development of Suburban Areas of Large Ukrainian Cities. Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications. Chelm, 2020. Vol. 13. P. 157-172. ISSN 2544-6517.

37. **Yatsenko V.** Urban-Planning Peculiarities of Formation and Management of the Touristic and Recreational Network of Local Settlement Systems in Ukraine. Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. Vienna, 2021. Vol.1-2. P. 8-19.

38. **Yatsenko V.** Tourist-recreational potential of the affected of metropolises of Ukraine zone: Space and FORM. Szczecin, 2021. Vol. 45. P. 213-222.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

39. **Яценко В.А.** Обоснование и выделение принципов реконструкции историко-градостроительного наследия первых пятилеток в городах Украины. Реконструкция городов, опыт проектирования и строительства: Материалы международной конференции в Тбилиси. Тбилиси, 1989. С. 178-179.

40. **Яценко В.О.** Історичні передумови формування мережі міських поселень у Донбасі. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми: зб. наук. праць міжнародної наук. – практ. конф. Львів, 1998. С. 91-92.

41. Кушніренко М.М., **Яценко В.О.** Історичний аналіз як передумова гуманізації архітектурної освіти. Проблеми гуманізму і освіти: зб. матеріалів наук. – методичної конф. Вінниця, 2002. С. 117-118. *Особистий внесок здобувача: визначено особливості соціальних факторів в формуванні навчальної програми.*

42. Кушніренко М.М., **Яценко В.О.** Соціалістичні міста Донбасу: їхнє минуле, теперішнє та майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «Архітектура як відображення ідеології». Львів, 2003. С. 130-139. *Особистий внесок здобувача: доведено реальність ідеї формування урбанізованого каркасу Донбасу в 1920-30-х роках в основі якого пропонувалось будівництво ряду великих міст за новими принципами.*

43. **Яценко В.О.** Містобудівна діяльність в умовах розвитку нового місцевого самоврядування – пошук істини. Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2015. С. 379-382.

44. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Територіальна громада як групова форма розселення: сильні і слабкі сторони, можливості і ризики. Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Київ – Тернопіль, 2016. С. 155-160. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано та обґрунтовано історичні етапи зміни адміністративно-територіального устрою України. Дано поняття територіальної громади як локальних систем розселення.*

45. Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.** Стратегічний напрямок взаємодії великих міст, їх приміських територій та зон впливу в умовах України. Матеріали IV Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. Феномен урбанізованих ландшафтів. Київ, 2018. С. 145-146. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано етапи становлення регіонального планування в Україні, виділено основні етапи та конкретизовано взаємодію міського та регіонального планування на прикладі приміських зон великих міст.*

46. **Яценко В.О.** Принципи філософії розуміння сталого розвитку територіальних систем в процесі децентралізації адміністративного устрою в Україні. Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції: «Філософія науки, техніки і архітектури в гуманітарному вимірі». Київ, 2019. С. 181-183.

47. Казимірський В.Б., Панченко Т.Ф., **Яценко В.О.**, Гошовська В. Наукові підходи до ревіталізації центральної частини міста Києва (на прикладі Хрещатика та Площі Незалежності). Матеріали V Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. ВІМ та інформаційні технології в архітектурі». Київ, 2019. С. 123-124. *Особистий внесок здобувача: дослідження функціональної трансформації центральної частини Києва.*

48. **Яценко В.О.** Ландшафтно-рекреаційна складова приміської зони великих міст, перспективи розвитку. Матеріали VI Міжнародної науково-технічної конференції: «Архітектура історичного Києва. Історія – теорія – практика» Київ, 2020. С.159-161.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. **Яценко В.О.** Виявлення факторів впливу на встановлення спільних меж територіальних громад як групових форм розселення. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2014. Вип. 27. С. 71-82. ISSN 2077-5881

50. **Яценко В.О.** Творчий початок великого успіху. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 28. С. 133-141. ISSN 2077-5881

51. **Яценко В.О.** Містобудівні аспекти національної політики децентралізації та розвитку нового місцевого самоврядування в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2015. Вип. 29. С. 106-114. ISSN 2077-5881

52. **Яценко В.О.** Ретроспектива «містобудівної норми» - інформаційна база розробки нормативної документації. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 30. С. 90-98. ISSN 2077-5881

53. **Яценко В.О.** Еволюціонізм наукових досліджень розвитку та управління територіями на регіональному рівні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 31. С. 116-129. ISSN 2077-5881

54. **Яценко В.О.** Державна стратегія децентралізації як процес формування групових систем розселення на локальному рівні в Україні. Humanities and Social Sciences. Budapest, 2017. Vol. V (25), Issue 147. P. 67-70. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

55. **Яценко В.О.** Групова система розселення як напрямок стратегії об'єднання територіальних громад. Natural and Technical Sciences. Science and Education a new Dimension. Budapest, 2018. Vol. VI (17), Issue 157. P. 17-21. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

56. **Яценко В.О.** Стратегія збалансованого розвитку приміських територій великих міст України. Natural and Technical Sciences. Science and Education a New Dimension. Budapest, 2018. Vol. VI (19), Issue 171. P. 7-11. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

57. **Яценко В.О.** Новий підхід до методики планування міських агломерацій в Україні. Natural and Technical Sciences. Budapest, 2018. Vol. VI (21). Issue 179. P. 21-25. -ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996, (Indes Copernicus, Google Scholar).

58. **Яценко В.О.** Соціальні та містобудівні особливості формування туристично-рекреаційної мережі як стратегія економічного розвитку локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciencs. Science and Education a New Dimension*. Budapest, 2020. Vol. VI (27), Issue 224. P. 13-16. p-ISSN 2308-5258, e-ISSN 2308-1996. (Index Copernicus, Google Scholar).

59. **Яценко В.О.** Просторове планування як інструмент управління розвитком локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciencs*. Budapest, 2020. Vol. VIII (29). Issue 238. P. 23-26. (Index Copernicus, Google Scholar).

Додаток Д Джерела ілюстрацій

Джерела ілюстрацій

Джерела ілюстрацій до розділу «Вступ»

Рис. 0.1:

1) Гіпотеза системності просторового розвитку в умовах територіальних громад. Авторська пропозиція Яценка В.О.

Джерела ілюстрацій до розділу 1

Рис. 1.1:

1) Зародження та формування системного розселення в Україні:

- Теоретичні розробки – авторська пропозиція Яценка В.О.

- Ідеї нових міст – авторські результати досліджень проектних робіт 20-30-х років ХХ століття.

Сабсович Л.М. Города будущего и организация социалистического быта. М., 1929. 120 с.;

- Розробка та будівництва робочих селищ міського типу (обробка архівних матеріалів ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДППРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя).

Станіславский А.И. Развитие районной планировки в Украинской ССР. Градостроительство и районная планировка: сб. науч. трудов. Будівельник, Киев, 1967. 43 с.

- Реконструкція міст потенційних центрів систем розселення (аналітична обробка автором архівних матеріалів ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДППРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя).

Богорад Д. Конструктивная география района. Основы районной планировки. Мысль, М., 1965. 407 с.

Рис. 1.2:

1) Містобудівна теорія регіонального планування як система парадигм розселення.

Блоксхема сформована за аналітичними дослідженнями наукових матеріалів, літературних джерел автором Яценко В.О.

Рис. 1.3:

1) Теоретичні розробки перспективних систем розселення – зарубіжний досвід.

Аналітичний матеріал підібрано за літературними та інтернет ресурсами та опрацьовано у відповідності до змісту дисертації Яценка В.О.

Груза И. Теория города. Изд-во лит. по стр-ву, М., 1972. 246 с.

Островский В. Современное градостроительство. Стройиздат, М., 1971. 214 с.

Білоконь Ю. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос, Київ, 2003. 246 с.

Рис. 1.4:

1) Класичні і сучасні теорії організації простору на регіональному рівні. Моделі теоретичних розробок опрацьовані та представлені автором Яценко В.О.

Груза И. Теория города. Изд-во лит. по стр-ву, М., 1972. 246 с.

Грушка Э. Развитие градостроительства. Братислава, 1963. 295 с.

Рис. 1.5:

1) Інтеграційні тенденції формування систем розселення – зарубіжний досвід.

Модель зарубіжних основних напрямків регіонального планування є результатом дослідження автора Яценко В.О., ілюстраційний доказовий

супровід зроблено за літературними та проектними матеріалами І.О.Фоміна, Ю.М.Білоконя, Ю.М.Палехи та ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя.

Білоконь Ю. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос, Київ, 2003. 246 с.

Білоконь Ю.М. Типологія містобудівних об'єктів. Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. Іл. 22. 68 с.

Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Логос, Київ, 2009. 107 с.

Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав членів Ради Європи. Збірник нормативно-правових актів і науково-економічних матеріалів з питань територіального розвитку та просторового планування. Київ, 2009. 176 с.

Фомин И.А. Город в системе населенных мест. Будівельник, Киев, 1986. 112 с.

Рис. 1.6:

1) Інтеграція України в структуру Європейського простору. Авторська модифікована модель планувальної інтеграції України в структуру європейського простору (Яценко В.О.) та трансформування її в концептуальних пропозиціях ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя та Польщі.

Білоконь Ю.М. Регіональне планування (Сутність та значення). Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. 246 с.

Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав членів

Ради Європи. Збірник нормативно-правових актів і науково-економічних матеріалів з питань територіального розвитку та просторового планування. Київ, 2009. 176 с.

Транскордонні території України. Проблеми розвитку. Наукове видання, Ю.Білоконь, І.Фомін. Укрархбудінформ, Київ, 1999. 264 с.

Рис. 1.7:

1) Державний адмінволюційні трансформації). Авторська пропозиція державного устрою України за Речі Посполитої та першої половини XIX ст. з моделюванням системи розселення виконана за картографічними матеріалами архіву літературних та інтернет джерел.

Автор Яценко В.О.

Рис. 1.8:

1) Державний адміністративний устрій України початок XX століття. Авторська блок-модель (Яценко В.О.) як аналітичний матеріал літературних, архівних та інтернет джерел.

Рис. 1.9:

1) Система адміністративно-територіального устрою України.

Результати аналітичних досліджень проведених автором (Яценко В.О.) адміністративного устрою та перспективне бачення моделі після проведення адміністративно-територіальної реформи.

Три рівні адміністративно-територіального устрою – картографічні матеріали видання загального проектування.

Ганущак Ю.І. Реформа територіальної організації влади. Швейцарсько-управлінський проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». ТОВ «Софія-А», Київ, 2015. 168 с.

Білоконь Ю.М. Регіональне планування (Сутність та значення). Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. 246 с.

Концепція адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998. ДВПІ Міннауки, Київ, 1998. 62 с.

Рис. 1.10:

1) Зарубіжний досвід адміністративно-територіального устрою.

Результативні блок-схеми адміністративного устрою сформовані як авторські моделі (Яценко В.О.) розроблені на матеріалах літературних, проектних та архівних матеріалах.

Джерела ілюстрацій до розділу 2

Рис. 2.1:

1) Вітчизняний досвід виділення локальних систем регіонального планування.

Матеріали підібрані та опрацьовані відповідно до теми дослідження автором (Яценко В.О.) з залученням розробок ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя та УкрНІПмістобудування.

Питюрєнко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития. Наукова думка, Киев, 1977. 204 с.

Білоконь Ю. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос, Київ, 2003. 246 с.

Фомин И.А. Планировка городских агломераций. Центр научно-технической информации по гражданскому строительству и архитектуре, М., 1967. 80 с.

Фомін І.О. Основи теорії містобудування: посібник. Наукова думка, Київ, 1997. 190 с.

Рис. 2.2:

1) Вітчизняний досвід територіально-планувального формування систем розселення:

- I, IV, V, VI – За архівними матеріалами бібліотеки ім. Вернадського та матеріалами Генеральної схеми розселення розробленої ДП Українським державним науково-дослідним інститутом проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя представлено основні етапи територіально-планувальних робіт в Україні.

Богорад Д. Конструктивная география района. Основы районной планировки. Мысль, М., 1965. 407 с.

Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Логос, Київ, 2009. 107 с.

Палеха Ю.М. Методичні рекомендації для проведення практичних занять з лекційного курсу «Менеджмент у містобудуванні». КНУБА, Київ, 2006. 27 с.

Фомін І.О. Основи теорії містобудування: посібник. Наукова думка, Київ, 1997. 190 с.

- II, III авторська просторова модель побудована за архівними матеріалами та власним дослідженням в матеріалах дисертації на звання кандидата архітектури (Яценко В.О.).

Яценко В.А. Теоретические и практические идеи нового градостроительства Донбасса: их прошлое, настоящее и будущее. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2005. Вип. 21. С. 359-366. ISSN 2076-815X.

Яценко В.А. Теория и практика градостроительства Донбасса в начале 20 века. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник. Київ, 2013. Вип. 50. С. 810-817. ISSN2076-815X.

Рис. 2.3:

1) Принципові моделі розвитку системи розселення приміської зони.

Модель побудована на аналітичних дослідженнях проектних матеріалів ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя та наукових розробках І.О.Фоміна.

Автор Модифікованої моделі розвитку Київської приміської зони Яценко В.О.

Фомин И.А. Планировка городских агломераций. Центр научно-технической информации по гражданскому строительству и архитектуре, М., 1967. 80 с.

Фомин И.А. Город в системе населенных мест. Будівельник, Киев, 1986. 112 с.

Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика). Фенікс, Київ, 2010. 527 с.

Іщук С.І., Гладкий О.В. Київська міська агломерація: досвід регіонального менеджменту. ВГЛ «Обрії», Київ, 2005. 239 с.

Рис. 2.4:

1) Типи систем розселення в зоні впливу великих міст України.

За матеріалами статистичних, демографічних, соціальних, географічних та економічних даних в літературних та інтернет джерелах опубліковані автором (Яценко В.О.) та виражені графічно типи систем розселення приміських зон великих міст України.

Расселение населения: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР), Фтомов Г.С., Кочерга А.И., Коваленко П.С., Доценко А.И. и др. Наук. думка, Київ, 1985. 264 с. (с. 38).

Рис. 2.5:

1) Етапи прогнозування розвитку локальних систем розселення (ОТГ).

Авторська розробка блок-схеми взаємозв'язків різних факторів при формуванні комплексного прогнозу розвитку локальної системи (Яценко В.О.).

Рис. 2.6:

1) Організація сфери обслуговування локальної системи розселення (ОТГ).

Авторська модель локальної системи розселення (Яценко В.О.) та розрахунок рівнів надання публічних послуг відповідно до нормативних вимог. Модель і розрахунок передбачає узагальнені вихідні дані ОТГ.

Островский В. Современное градостроительство. Стройиздат, М., 1971. 214 с.

Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика). Фенікс, Київ, 2010. 527 с.

Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Будівельник, Київ, 1991. 185 с.

Джерела ілюстрацій до розділу 3

Рис. 3.1:

1) Методологічна модель формування локальних систем розселення.

Стратегічна модель розвитку ОТГ як локальної системи запропонована автором (Яценко В.О.).

Білоконь Ю. Регіональне планування. Теорія та практика. Логос, Київ, 2003. 246 с.

Рис. 3.2:

1) Типологія локальних систем населених місць відповідно загальної системи розселення.

Типологічні моделі є результатом дисертаційного дослідження автора (Яценко В.О.).

Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. БСЭ, М., 1988. 432 с.

Калиушко І.Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія. Факт, Київ, 2002. 260 с.

Рис. 3.3:

1) Типологія локальних систем населених місць відносно загальної системи розселення.

Представлена методологічна модель стратегії розвитку та діяльності локальних систем розселення.

Результат дисертаційного дослідження, пропозиція автора (Яценко В.О.).

Крип'якевич І.П. Історія України. Світ, Львів, 1990. 520 с.

Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. БСЭ, М., 1988. 432 с.

Рис. 3.4:

1) Функціональні зв'язки локальної системи населених місць (територіальної громади).

Авторська пропозиція по формуванню системи функціональних зв'язків сталого розвитку ОТГ як локальної системи розселення (Яценко В.О.).

Рис. 3.5:

1) Схема визначення меж зони впливу поселення-центру.

Застосовано як методичний аналог для формування методики визначення меж ОТГ – локальних систем.

Демин Н.М., Тимчук Н.Ф. Метод определения зон влияния городов. Районная планировка и расселение: сб.науч.трудов. Киев, 1972. Вып. 1. С. 23-28.

Джерела ілюстрацій до розділу 4

Рис. 4.1:

1) Науково-теоретичні основи систем містобудування та регіонального планування.

Зведена теоретична схема наукових досліджень Української містобудівної школи за основними напрямками регіонального та міського планування.

Моделювання досліджень розроблено автором (Яценко В.О.).

Лаппо Г.М. Развитие городских агломераций в СССР. Наука, М., 1978. 152 с.

Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем. Будівельник, Київ, 1991. 185 с.

Питюренко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития. Наукова думка, Киев, 1977. 204 с.

Фомин И.А. Планировочное регулирование развития городов в интенсивно освоенных районах (на опыте Украинской ССР): Автореф. дис. ... д-ра арх.: 18.00.04. Центральный научно-исследовательский и проектный ин-т по градостроительству. М., 1983. 46 с.

Фомин И.А. Методические особенности проектирования населенных мест на основе их типологии. Градостроительство: сб. науч. трудов. Будівельник, Киев, 1981. Вып. 30. С. 22-29.

Лаврик Г., Демин Н. Методологические основы районной планировки. Научн.-исс.-лед. и проект, ин-т градостр. в г. Киеве. Стройиздат, М., 1975. 97 с.

Гутнов А. Эволюция градостроительства. Стройиздат, М., 1984. 256 с.

Рис. 4.2:

1) Концепція інтегрованого розвитку локальної системи розселення.

На прикладі Тетіївської ОТГ розроблено та представлено принцип створення локальних екомереж та формування туристично-рекреаційного простору в межах локальної системи. Модель перспективного розвитку.

Автор Яценко В.О.

Концепція адміністративної реформи в Україні від 22.07.1998. ДВПІП Міннауки, Київ, 1998. 62 с.

Рис. 4.3:

1) Самоврядно-адміністративна форма управління локальних систем розселення.

Результат дисертаційного дослідження представлені три моделі, розроблені автором Яценко В.О. Агромераційна, директивна, договірна.

Білоконь Ю.М. Типологія містобудівних об'єктів. Навчальний посібник за редакцією І.О.Фоміна. Укрархбудінформ, Київ, 2001. Іл. 22. 68 с.

Джерела ілюстрацій до розділу 5

Рис. 5.1:

1) Інтеграційні моделі принципів формування кластерного типу локальних систем.

Моделі розроблені на матеріалах власних досліджень, фото фіксація, авторські пропозиції організації туристичних систем. Автор Яценко В.О.

Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. БСЭ, М., 1988. 432 с.

Рис. 5.2:

1) Дисертаційно-просторовий принцип планування локальних систем розселення.

Моделльні принципи локальних систем розроблені спільно з УНПШЦБ як процес впровадження дисертаційного дослідження Яценко В.О.

Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем. Ін-т регіон. досліджень НАН України. Видавн. дім А.С.С., Київ, 2004. 400 с.

Рис. 5.3:

1) Принципи кластерних об'єднань просторового розвитку локальних систем розселення (ОТГ).

Моделльні принципи локальних систем розроблені спільно з УНПШЦБ як процес впровадження дисертаційного дослідження Яценко В.О.

Рис. 5.4:

1) Типи локальних систем розселення за існуючою соціальною мережею.

Як результат дослідження обґрунтовані моделі: моноцентрична, поліцентрична та розосереджена та знайшли застосування в впровадженні інституту УНПШЦБ.

Пропозиція автора Яценко В.О. на вихідних матеріалах інституту.

Рис. 5.5:

1) Функціональні альтернативи формування локальних систем розселення.

Модель функціональної системи запропонована автором (Яценко В.О.) та покладена в основу вузлової лінійної та централізованої системи розвитку Коблевської ОТГ.

Матеріали впровадження інституту УНПШЦБ.

Герасимчук З.В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк, 2011. 514 с.

Методика формування спроможних територіальних громад. Затверджена Постановою КМУ, №214 від 08.04.2015. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015> – %Do%BF. Назва з екрану.

Рис. 5.6:

1) Проектні пропозиції соціальних об'єктів центрів локальних систем розселення.

Матеріали впровадження в магістерських роботах на кафедрі ландшафтної та туристично-рекреаційної архітектури.

Керівник Яценко В.О.

Культурно-мистецький центр та музей м. Вишневе (автор А. Гончаренко);

Дитячий культурний центр Вишнівської територіальної громади (автор Л.Чеботарева);

Центр сімейної медицини Боярської ОТГ (автор М.Циганова);

Багатофункціональний центр для людей з обмеженими можливостями (автор М.Комендант)

Рис. 5.7:

1) Містобудівні принципи просторового розвитку локальних систем розселення.

Матеріали впровадження за результатами дослідження на прикладі Кременецької ОТГ – принцип створення туристично-рекреаційного простору.

Впровадження спільної розробки ДП Українського державного науково-дослідного інституту проектування міст «ДІПРОМІСТО» імені Ю.М.Білоконя та КНУБА.

Керівник Яценко В.О. в програмі магістерської роботи.

Проект туристично-рекреаційного простору Кременецької ОТГ (автор О.Насардінова).

Рис. 5.8:

1) Проектні пропозиції туристично-рекреаційних функцій локальних систем розселення.

Магістерські роботи в програмі впровадження.

Керівник Яценко В.О.

Пропозиція організації системи об'єктів відпочинку та туризму Васильківської ОТГ (автор О.Антонюк).